

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР

15-ТОМ

Академик **Абдылдажан Акматалиевдин**
жалпы редакциясы менен

Түзгөн:
Гүлбара Орозова

БИШКЕК
«ПРИНТ-ЭКСПРЕСС» – 2016

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Э 45

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е н е ш:

<i>Аеі аоәәеәа А.А.</i>	<i>І опааа Н.А.</i>
<i>Аәәәәәәа Н.</i>	<i>Наауеіа О.</i>
<i>Аеіеі әеіәа А.А.</i>	<i>Оіеөіі әеәәа Е.О.</i>
<i>І аәәәәәәа О.</i>	<i>Үдәәәәәа А.Ү.</i>

Рецензенти *К.Ибраимов* – филология илимдеринин кандидаты

Э 45 **Элдик поэмалар. 15-том.**/Баш сөзүн жазган жана түзгөн *Г.Орозова* – Б.: «Принт-экспресс», 2016. – 572 б. («Эл адабияты» сериясы)

ISBN 978-9967-12-583-4

Китепке кыргыздын «Аксаткын менен Калмырза», «Ак Мактым», «Карагул ботом», «Жалайыр жалгыз», «Ак Бермет», «Качкан кыз», «Гүлгакы» деген нукура элдик поэмаларынын бир канча варианттары кирди.

Китеп фольклористтерге, филолог студенттерге, жана жалпы окурмандарга арналат.

Э 4702300200-16

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-12-583-4

© КР УИА, 2016
© «Принт-экспресс», 2016

«ΑΕΝΑΘΕΪ Ι ΑΙ ΑΙ ΕΟΕΙ ΟΘÇA» –
Ι ΑΘΑΑΑΘ ΟΘΑΑΑΑΕΒΝΪ

Кыргыз элдик фольклорунда поэма жанры кеңири өнүккөн. Алардын баатырдык, социалдык-турмуштук, лирикалык (любовно-лирические) деген түрлөрү бар экени маалым.

«Аксаткын менен Кулмырза» кыргыз элине өтө кеңири тараган. Поэманын көптөгөн варианты, нускалары, үзүндүлөрү, аңыз-аңгеме түрүндөгү маалыматтар¹ бар. Булардын көбү Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кол жазмалар фондусунда сакталып турат. Мындан сырткары фольклор изилдөөчүлөр, окумуштуулар тарабынан эл арасынан жыйналган айрым варианттар мезгилдүү басма сөз беттерине, жыйнактарга жарык көргөн². Бул поэма эл арасында: «Мырза уул»,

¹ Ёі а. ¹ 644, 731, 554, 630, 722, 377, 689, 611, 169, 645, 632, 672, 650, 380, 178, 198, 246, 576 æ. а.

² А. Ы оёаі аааа. Үё ё÷ё – оі оё ёаі ÷ё. – О., 1982-æ., 57–71-ааооао; Ёоё Ы ооça. Ы аі ёоёё ёуоауçaааааі æаçуі аёааі ороёі ёі а-і ёоі оооооо Даі ё Аі о. Аёа-Оі і, 1991-æ., ¹ 3, 128–19-аа. Аёаоёуі і аі аі Ёоёі ооça. Ноçаёоуі Ааоі у аёёуі аа æаøаааі Уі аё Уні аі ооёоі оі ааоёаі оу. Аёçуі аёааі аао А. Оаоёаа, А.Аёноі ааёі а. Ёуоауçноаі і аааі ёуоу 1987-æ. 24-наі оуаоу ¹ 39. Үёаёё і іуі аёао. Ёоёі ооça і аі аі Аёаоёуі. // Оççаоі Ы.Çаёёоі а. – О., 1973-æ. 23-аао. Ааоааааёаёуё ёуоауçaааоуі уёаёё і іçаёё ÷уааоі аёаоу (уёё ааоёаі оу ааоёёааі). Оççаоі А.Оі ёі і ааааа. – О., 1987-æ., 214–219-ааооао. æ. а.

М.Саитовдун, Л. Сафаралиевдин (акыркы экөө жергеталдык айтуучулар), Памирлик, Каратегиндик кыргыздардын варианттарынын көркөмдүгү жогору. Поэмада окуянын башталышы, өнүгүшү, аягы трагедиялуу бүтүшү менен мазмун толук баяндалган. Эки жаштын ортосундагы махабат өтө курч, ошол эле учурда лирикалуу да, трагедиялуу да берилип, чыгарманын көркөм эстетикасы окурманды кайдыгер калтырбайт. Сөз арасында маалымат «Аксаткын менен Кулмырза» поэмасына Тоголок Молдо, А. Осмонов сыяктуу акындар да кызыгып өз варианттарын жазган.

«Аксаткын менен Кулмырза» махабат трагедиясы жөнүндө баяндалган, социалдык теңсиздикти айыптаган поэтикалык чыгарма. Поэмада элдик салтты бетке карманып (кудалашып койгондуктан) алып, караңгылыктын айынан баш кошо албай калган эки жаштын сүйүү сезими, кейиштүү тагдыры берилет. Көлөм жагынан чакан, арман, кошок формасында айтылат. Түрк тилдүү элдердин фольклорунда ушундай мазмундагы чыныгы сүйүүнү даңазалаган, трагедиялык мүнөздөгү чыгармалар арбын. Мисалга «Олжобай менен Кишимжан», казактарда «Кыз Жибек», «Козу Көрпөш, Баян сулуу», өзбектерде «Тахир, Зухра», түркмөндөрдө «Саят, Хемра», дагестандарда «Казикумлактык жигит жана азайланттык кыз» деген чыгармаларды алсак болот. Аталган поэмалардын идеялык багыты – социалдык теңсиздикке, коомдогу түшүнбөстүккө, адамдардын караөзгөйлүгүнө каршы протест. Каармандар өз жандарын кыюу аркылуу калыптанып калган адилетсиз терс көрүнүштөр менен күрөшүүгө үндөйт. Алардын армандуу, трагедиялуу тагдыры башкаларга сабак болуп, аң-сезимдин өсүшүнө, коомдун өзгөрүшүнө түрткү болгон.

«Аксаткын менен Кулмырза» поэмасынын бизге белгилүү нускаларынын бардыгынын негизги мазмундук өзөгү, ал гана эмес айрым ыр саптары да окшош. Бардыгында окуя Аксаткындын сөзү, арман-кошогу аркылуу баяндалат. Айрым бир гана айырмачылыктарга ээ. Маселен, Аксаткын Кулмырзанын кээде жеңеси¹, кээ бир варианттарда таэжеси² деп айтылат. Б. Алыкуловдун вариантында башкаларда кездешпей турган дагы бир айырмачылык – Кулмырзанын аялы бар делет:

*Алганың үйдө билбесин, досум,
Алоолоп ичи күйбөсүн, досум.
Көргөнүң үйдө билбесин, досум,
Көкүрөктөн күйбөсүн, досум,
Кыз алганың укпасын, досум,
Кызыгып ээрчип чыкпасын, досум.
Кыз алганың бар туруп, досум
Кызыгышып ойнодуң, досум,
Кыйналганың койбодуң, досум
Өз алган жарың бар туруп, досум
Өзөлөнүп ойнодуң, досум
Өрттөнгөнүң койбодуң, досум.³*

Поэманын варианттарында көрүнүп тургандай бирде Аксаткындын кудалашкан жери бар деп айтылса, элдик поэзиянын алпы Барпы акын жигит-

¹ Ё́г а. ¹ 169 ¹ 3 аа́г да́д. А. Даææааааа́г Ы́г аадеа́г о́у; Ё. Нао́дае́еааа́е́г аадеа́г о́у. Ёеода́г да: Аеа́дааоа́еа́еуе е́удау́саадау́г у́е и́г са́е́е +у́аади́ а́аа́ду. – О., 1987.

² Ё́г а. 198. А. Ае́уео́е́г аао́г аадеа́г о́у; Ё́г а. ¹ 380 – Њу́ауе́г а ×а́еау́г аадеа́г о́у; Нае́о́г а́г а́аа́еа́у́г аадеа́г о́у. Ёеода́г да: Ае́а́даа́еа́уе е́удау́саадау́г у́е и́г са́е́е +у́аади́ а́аа́ду. – О., 1987.

³ Ё́г а. ¹ 198.

ти үй-бүлөлүү деп айтат. Эгер мындай тоскоолдук болбосо, эки жаш бири-бирин жакшы көрсө, ошондой эле экөө бардык жагынан төп келишип турса, анда жөн эле үйлөнө бермек. Мындай таасирдүү поэма да жаралмак эмес. Чыгармачылыктын күчү – адамзат турмушунда жолуга турган реалдуу проблемаларды көтөрүп чыгышында. Оң менен терстин кагылышын, жаман менен жакшынын күрөшүн көрсөтүшүндө. Адамдын жан дүйнөсүнө таасир этүү аркылуу аң сезимдин ойгонушуна түрткү болушунда. Айтуучулар аудиторияга (угуучуларга) таасир этүүчү табылгалары менен көркөм чыгарманы өлбөс-өчпөс кылып жаратышат.

Поэманын сюжет куруучу негизги мотиви – эки жаштын ортосундагы сүйүү, махабат баяны. Аксаткын менен Кулмырза адеп бири-бирин көргөндөн баштап ыйык сезим жаралып:

*Ак чөлмөк ойноп, түнүндө келдиң,
Атам жок болсо күнүндө келдиң.
Селкинчек оюн жакшы экен, досум,
Сейилдеп жүрсөң бакты экен, досум.
Ак чөлмөк оюн жакшы экен, досум
Алышып жүрсөң бакты экен, досум –*

деп жаштыктын кумарлуу күндөрүн өткөрүп, «сууга барып кеңешип, султан бойду теңешип», «жылгага барып кеңешип, жылдыздуу бойду теңешип» биринен бири ажырай албай калгандай болот. Бирок Аксаткындын башында армандуу түйшүгү бар.

*Алыска кеткен дайным бар, досум,
Аркадан болгон кайным бар, досум.
Мал жандуу атам мал алып койгон,
Куржуну толо зар алып койгонун*

айтып, «Саткындын алдын торобо, сабылып мага жолобо, ашыглык ишин билбейин, азабың тартып жүрбөйүн» деп өз сүйүүсүнөн баш тартууга аракет кылат. Бирок, Кулмырза «тозокко сен деп барамын, тобумдан сени аламын, ажал да болсо тосомун, акыры башты кошомун» деп катуу турат.

Кийин ошол ынак сүйүүнүн азабын тартып, жигиттин жазыксыз башы өлүмгө дуушар болот: Кулмырза Аксаткынга келип, өргөөдө түнөп калат. Муну билип калган кыздын агалары (кээде атасы жөнөткөн адамдар) Мырзауулду өлтүрүп, көң дөбөгө көөмп коюшат. Уулун издеп жүргөн Кубат бийге Аксаткын кошок аркылуу каймана кабар берет. Ошол замандын салты боюнча эр өлтүргөн тарап кун тлөш керек. Кулмырзанын кунун Аксаткын бычат.

Кунуңду пычып берейин, досум,
Айыбың алтымыш, кунуң жүз, досум,
Аягың чоро, башың кыз досум,
Кыз ордуна өзүбүз досум,
Болбосун жалган сөзүбүз, досум.
Кулмырза өлсө кун болот досум,
Аксаткын өлсө жуп болот, досум¹

деп өзүн өзү өлтүрөт.

Токтосун Байбураев менен (Нарын обл., Тянь-Шань району, Эмгекчил орто мектебинин мугалими. Инв. № 611) фольклор жыйноочу Жанжигит Казакбаев тарабынан 1974-жылы Дүйшөнбиев Мырзалыдан (Сокулук району, Шалта айылы Инв. № 645) жазылып алынган нускаларда Аксаткынды Кулмырзанын инисине алып беришет. Мындай

¹ Ёг а.198 А. Аёйёёёг ааоё ааёёаё оё.

айырмачылык түндүк кыргыздардан айтылган варианттарда гана кезигет. Түштүк варианттардын дээрлик бардыгында окуя Аксаткындын өлүмү менен аяктайт.

Поэма баштан аяк элдик лириканын нугунда айтылып, көркөм сөз каражаттары жыш колдонулат. Мисалы, поэмада Кулмырзанын сырт келбети, сылык сынаа мүнөзү «кара манат бөркү өзүнө жарашкан», «бек уулундай көркү бар», «султан бою таранган», «Жигиттин сылыгы», «жигиттин гүлү», «арыстан», «өткүр» деп мүнөздөлөт.

Чыныгы сүйүү туурасындагы бул баян феодалдык коомдун мезгилинде, уруулук түзүлүштү, элдик салтты курал катары, мыйзам катары пайдаланган («Эл укса эмне дейт», «бирөө көрсө эмне дейт», деп элдин, коомдун пикири менен эсептешип, жеке адамдын тагдыры эске алынбаган заманда) оор шартта жаралып, ошол мезгилдеги акыйкатсыз көрүнүштөрдүн бир үзүмү сыяктуу элдин эсинде калган. Аксаткын менен Кулмырзанын махабаты Мажнун менен Лейладай кыргыз арасында легендага, дастанга айланган.

«Аксаткын менен Кулмырза» поэмасынын ыр түзүлүшүндөгү бир айырмачылык – ар бир саптын «досум» (айрым варианттарда жигит) деген сөз менен аякташы. Бул ырга лирикалуу, жагымдуу ыргак берип турат. Ошол эле учурда көөдөнгө баткыс кайгынын, армандын күүсү чертилет.

Жыйнакка поэманын бардык нускаларын салыштырып карап, мурда жарыкка чыккандарын эске алып, окурмандар, изилдөөчүлөр үчүн кызыктуу, керектүү жагын көздөп төмөнкү варианттарды жарыялоону туура таптык. Алгач жазылып алынган варианттардын бири катары кыргыз-

дардын элдик оозеки чыгармаларын жыйноого, системалаштырууга зор эмгек сиңирген фольклорист К.Мифтаков 1947-жылы 22-августта Ноокат районунун Кеңеш сельсоветинде Котур-Булак айлында жашаган таланттуу акын Анаркүл Тажибаевадан жана Чал Садыковдон жазылып алган варианттарды, көркөмдүгү жогору, сюжети толук варианттар деп эсептелген Барпы Алыкуловдун жана Сузактын Барпы селосунда жашаган БИнак БИсман уулунун варианттары, Кыргызстандан сыртта жашаган кыргыздарда айтылган варианттардын үлгүсү катары каратегиндик кыргыздардын вариантын киргиздик.

АКСАТКЫН
МЕНЕН
КУЛМЫРЗА

*(Барпы Алыкуловдун
айтуусунда)*

Өкөбүз өкө¹ бололу, досум,
Өкөбүз атка конгону, досум,
Абал бир баар² жаз эле, досум,
Ат бору лала³ саз эле, досум,
Жазыбыз жаңы болгондо, досум,
Жаңылап журтка конгондо, досум,
Сен Кулмурза мен Саткын, досум,
Мен үчүн күйүп сен таптын, досум,
Мен бой жеттим эле буралып, досум,
Сен жигит болдуң сыланып, досум,
Айылга келсең ар качан, досум,
Мен жүрчүмүн сенден уялып, досум,
Байкасам атың чеччүсүн, досум,
Сүйлөшө албай кетчүсүн, досум,
Ырдаган доошуң укчумун, досум,
Ыргалып үйдөн чыкчумун, досум,
Айылдын үстү Акмойнок, досум,
Акмойноктон түшчүсүн, досум,
Айран куйсам иччүсүн, досум,
Кыраң бир менен түшчүсүн, досум,
Кымызды куйсам иччүсүн, досум,
Сыртымдан ашык сен жүрдүң, досум,
Сызылып күйүп мен жүрдүм, досум,
Алыстан ашык сен жүрдүң, досум.
Астейдил саңа мен күйдүм, досум,
Айылга келсең кетпейсиң, досум,
Ак Саткын деп эстейсиң, досум,
Айласы жоктон жетпейсиң, досум,

Короого келсең кетпейсиң, досум,
Көнүндө Саткын эстейсиң, досум,
Көнүлүң менде, жетпейсиң, досум,
Бойунду сындап тарайсың, досум,
Боордон тиктеп карайсың, досум,
Газдай⁴ боюң тарайсың, досум,
Кашаттан тиктеп карайсың, досум,
Качан бир сөзгө жарайсың, досум,
Торгойлор сайрайт шанданып, досум,
Тополоң тозуп камданып, досум,
Булбулдар сайрайт шанданып, досум,
Бул жерде калба алданып, досум,
Атакем кетти журт чалып, досум,
Агайым кетти куш салып, досум,
Мен жасандым суйсалып, досум,
Көч баштаган энекем, досум,
Көч ортодо женекем, досум,
Көч артында мен болом, досум,
Алдыңкы төөм тартынчак, досум,
Арттагы төөм бакырчак, досум,
Ортосунда нар тайлак, досум,
Нар тайлак жүгү ооптур, досум,
Ондоп койсоң сооптур, досум,
Оогон жүккө карабай, досум,
Орондоп алдан өтөсүн, досум,
Жыгылган жүккө карабай досум,
Жылмандап алдан өтөсүн, досум,
Жүгүм бир жаман ооптур, досум,
Ондошуп койсоң сооптур, досум,
Кечеси эмес күндүздүр, досум,
Тайежен Саткын бир кыздыр, досум,
Арканды алып тартып бер, досум,
Акыйкат сырың айтып бер, досум,
Ата-энем көрбөйт кайтып кел досум,
Кайрылбай кете бербесе сен, досум,

Кадырды билген Саткын мен досум,
Артышып бердин жүгүмдү, досум,
Көнүлүн мага тигилди, досум,
Төөмдү тартып мен кеттим досум,
Дөң айланып сен кеттин, досум,
Кылчая тиктеп мен кеттим, досум,
Кыр айланып сен кеттин, досум,
Кыз Саткынды эңсеттин, досум,
Аттанып, шашып сен кеттин, досум,
Ак Саткынды эңсеттин, досум,
Улуу-Чат конуш жерибиз, досум,
Үшкүрөт мендей теңиз, досум,
Таш-Булак конуш жерибиз, досум,
Да⁵ болгон биздей теңиз, досум,
Тааныштык берген элибиз, досум,
Тасмадан ичке белибиз, досум,
Тартынбай күндө келиңиз, досум,
Ак чатыр тиктик белестеп, досум,
Алыстан көрдүм элестеп, досум,
Керилип баскан энекем, досум,
Кереге жайган женекем, досум,
Айылдын көркү энекем, досум,
Ашкана туткан женекем, досум,
Жайылып биздей эл конгон, досум,
Дөбөгө жыйын – эл толгон, досум,
Жогортон келдин жок сурап, досум,
Төмөнтөн келдин төө сурап, досум,
Эшиктин алды дөбө эле, досум,
Дөбөдө жыйын көп эле, досум,
Атакем чыкты сөз сурап, досум,
Эшиктен үнүң угулат, досум,
Ичиме сырың чогулат, досум,
Атакем аттан түш деди, досум,
Түшкөндө суусун ич деди, досум,
Жан жанымды карасам, досум,
Жараган бала жок экен, досум,
Эки жагым карасам, досум,

Эргенчик⁶ бала жок экен, досум,
Эргенчик бала мен болуп досум,
Элиме келген мейман деп, досум,
Атама келген изат⁷ деп, досум,
Кыз дагы болсом кызмат деп, досум,
Буралып атты мен алдым, досум,
Астыртан тиктеп сен калдың, досум,
Каңтарып атың байларда, досум,
Кабыргам сыйра кармадың, досум,
Кайкалай берип токтодум, досум,
Кам⁸ экенсин деп койдум, досум,
Эңкейип эшик ачарда, досум,
Этимен чымчып кармадың, досум,
Эңиле түшүп токтодум, досум,
Эркелетип тек койдум, досум,
Эси жок жээн деп койдум, досум,
Сүдүрөп килем саларда, досум,
Сөөктөн чымчып кармадың, досум,
Сүйгөнүмдөн тек койдум, досум,
Жаштыгың ушул деп койдум, досум,
Төргө бир чыгып олтурдун, досум,
Ойлонуп көңүл толтурдун, досум,
Энекем койду сой деди, досум,
Женемди кымыз куй деди, досум,
Аксаткын кызды «сун» деди, досум,
Орустан келген он аяк,⁹ досум,
Нөрү бир кырган тал аяк, досум,
Өзүбүздүн сар¹⁰ аяк, досум,
Байтал бир бээнин бал кымыз, досум,
Кунан бир бээнин курч кымыз, досум,
Усталар пычып¹¹ уз тиккен, досум,
Чеберлеп пычып кыз тиккен, досум,
Четинде Саткын биз тиккен, досум,
Долоно саптуу ак пишпек¹², досум,
Толгоно берип мен пыштым,¹³ досум,
Женекем куйду, мен сундум, досум,
Кымызды суна берерде, досум,

Бармагым баса кармадың, досум,
Майыша калып токтодум, досум,
Ичиме сырды топтодум, досум,
Бармагымдан кан чыкты, досум,
Көкүрөктөн жак чыкты, досум,
Шумдугуң шондо билгемин, досум,
Назарыма илгемин, досум,
Камчыңды алып сен турдун, досум,
Калпагың алып мен турдум, досум,
Кантарган атты мингиздим, досум,
Калпакты кагып кийгиздим, досум,
Саткынды анда күйгүздүң, досум,
Колуңду кактың сыйпанып, досум,
Жаныңда турдум ыргалып, досум,
Суйсалган чачым чырмалып, досум,
Жоонума батпай тизилип, досум,
Кара көзүм сүзүлүп, досум,
Атыңа минип турганда, досум,
Ач бөрүдөй торудун, досум,
Кыз мени мына тоорудун, досум,
Ичимде кыйла бикир санадым, досум,
Айылдан чыкбай айландың, досум,
Кире албай үйгө кыйналдым, досум,
Үйгө кирер-кирбес мен болдум, досум,
Кыр адыр аша берерде, досум,
Кылчая тиктеп карадың, досум,
Короодон чыга берерде, досум,
Койкоюп тиктеп карадың, досум,
Көбүнчө пикир санадым, досум,
Кең голот¹⁴ түштүң жылгалап, досум,
Кундуздан бөркүн булгалап, досум,
Капталдан түштүң жылгалап, досум,
Кара бир бөркүн булгалап, досум,
Кең колот түшүп кеңештик, досум,
Султан бир бойду теңештик, досум,
Өзөн сай түшүп кеңештик, досум,
Өрдөктөй бир бойду теңештик, досум,

Дүйшөмбү күнү түнүндө, досум,
Жумабай тоюн берет деп, досум,
Жин урган оюн болот деп, досум,
Барбаган киши калбайт деп, досум,
Көңүлгө эчким албайт деп, досум,
Ышкысы¹⁵ жоктор барбайт деп, досум,
Ышкылуу балдар калбайт деп, досум,
Убаданы бир кылдык, досум,
Өрдөктөй болуп кулпундук, досум,
Бир жарым саат бир турдук, досум,
Мен кыздардын тунугу, досум,
Сиз жигиттин сылыгы, досум,
Алганың үйдө билбесин, досум,
Алоолоп ичи күйбөсүн, досум,
Көргөнүн үйдө билбесин, досум,
Көкүрөктөн күйбөсүн, досум,
Кыз алганың укпасын, досум,
Кызыгып ээрчип чыкпасын, досум,
Жаш алганың укпасын, досум,
Жанашып бирге чыкпасын, досум,
Жалындап ичи күйбөсүн, досум,
Жаңжал бир кылып жүрбөсүн, досум,
Отолу¹⁶ кызмын бизге уят, досум,
Олуттуу жигит сизге уят, досум,
Чатак болсо эл туят, досум,
Бала чака тең туят, досум,
Экчелген жорго минелик, досум,
Эл туйбас болуп жүрөлү, досум,
Кара бир жорго минели, досум,
Калк туйбас болуп жүрөлү, досум,
Калкка бир галва¹⁷ кылбайлы, досум,
Катык¹⁸ бир шерттен жылбайлы, досум,
Элге бир галва кылбайлы, досум,
Өкөбүз шерттен жылбайлы, досум,
Калеми көйнөк жолжолу, досум,
Кашаттын башы болжолуң, досум,
Ал болжолго келбесең, досум,

Кайрылгысыз болгонун, досум,
Бурама көйнөк жолжолун, досум,
Булактын башы болжолун, досум,
Ал болжолго келбесен, досум,
Бурулгусуз болгонун, досум,
Суйсалган менмин олоң чач, досум,
Сулу бир кыздар калам каш, досум,
Калам каш кызга келбеген, досум,
Кандай бир жандын боору таш, досум,
Он алтыда биздин жаш, досум,
Ойлосом барбайт жүрөккө аш, досум,
Он сегизде өзүң жаш, досум,
Токтоно элек өзүң мас, досум,
Тойго келбей сен калсан, досум,
Толкуган көңүл суз болот, досум,
Толгоно берип бери бас, досум,
Көпчүлүк элден колун тарт, досум,
Көрүнбөй көзгө боюн бас, досум,
Көңүлдү бөлбөй оюнпос¹⁹, досум,
Алтын бир жаак жез комуз, досум,
Атыңды болжоп күү айтам, досум,
Ардактуу сизге дуба²⁰ айтам, досум,
Күмүш жаак жез комуз, досум,
Күнүгө эстеп күү айтам, досум,
Көрүнбөй жүрсөң дуба айтам, досум,
Гүлдөсөк ойноп деп жатам, досум,
Күйүттү тартып тим жатам, досум,
Кытайдан келген денседей,²¹ досум,
Кыргызда сыпаа ким сендей, досум,
Кылымда күйгөн ким мендей, досум,
Орустан келген денседей, досум,
Олуттуу жигит ким сендей, досум,
Ойротто күйгөн ким мендей, досум,
Кашкардан келген денседей, досум,
Кадырлуу жигит ким сендей, досум,
Калам каш күйгөн ким мендей, досум,
Калың бир элден ийменбей, досум,

Куватын уулу куунагым, досум,
Кудайым кошкон ынагым, досум,
Куштарлыктан камыгам, досум,
Алтын саптуу камчыңдын, досум,
Чегити кызыл тилладан²², досум,
Өкөбүздү пайлаган²³, досум,
Элимде көптүр кыйла адам, досум,
Эки бир куштар²⁴ тек жүрбөйт, досум,
Акыры өтөт дүйнөдөн, досум,
Айылда көптүр кыйла адам, досум,
Ажал бир жетсе өлбөстөн, досум,
Эч ким бир өтпөйт дүйнөдөн, досум,
Дүйшөмбү күнү түнүндө, досум,
Жумабай тоюн берди деп, досум,
Женекем келди чакырып, досум,
Сенин бир көңүң калат деп, досум,
Чакырып келген жеңемди, досум,
Катуу бир кагып кайтардым, досум,
Женайым кетти суз болуп, досум,
Жүрөктүн башы муз болуп, досум,
Күнгүрөнүп сүйлөнүп, досум,
Ачууланып гүвлөнүп²⁵, досум,
Сен кыз бийкеч мен жеңе, досум,
Женекем айтты көп жеңе, досум,
Такалуу өтүк кийбей кел, досум,
Катуу бир басып жүрбөй кел, досум,
Жер билбесин басканың, досум,
Каалгалуу эшиктин, досум,
Ачкычы менин колумда, досум,
Эл билбесин ачканың, досум,
Шав шав терек, шав терек²⁶, досум,
Шав путагы²⁷ Кулмурза, досум,
Шавылдаган жыйындын, досум,
Шам чырагы Кулмурза, досум,
Шув шув терек, шув терек, досум,
Шувулдаган көп жыйын, досум,
Шувулдаган жыйындын, досум,

Шам чырагы Кулмырза, досум,
Шундай болот азалда²⁸, досум,
Кыз ынагы Кулмурза, досум,
Жылга менен жылып кел, досум,
Жыла басып кирип кел, досум,
Голот бир менен жүрүп кел, досум,
Гопшоло²⁹ басып кирип кел, досум,
Аттуу бир келбей жөө келгин, досум,
Өкөө бир келбей бирөө кел, досум,
Кулундуу бээ минбей кел, досум,
Кулунун самап кишенейт, досум,
Үйүрдөн айгыр минбей кел, досум,
Үйүрүн самап кишенейт, досум,
Гүлдөнүн башы чекенде³⁰, досум,
Куватбек атам кекенди, досум,
Ак зоонун башы чекенде, досум,
Акаларым кекенди, досум,
Жок сурап келген күнүндө, досум,
Атамдын түшкөн назары, досум,
Андышат сени азали³¹, досум,
Жаныдан көрдүм жайында, досум,
Акаларим пайында³², досум,
Ажал күчтүү ок экен, досум,
Армансыз киши жок экен, досум,
Кыз үчүн жигит күймөглүк³³, досум,
Кыйналышып жүрмөглүк³⁴, досум,
Илгертен калган сөз экен, досум,
Ираси³⁵ күйүп өрттөнгөн, досум,
Ашыглык дарттин³⁶ өзү экен, досум,
Имерип мени сен таптың досум,
БШшкында күйдүм Ак Саткын, досум,
БШшкынын жолун сен таптың, досум,
Кара манат этегим, досум,
Какшатты бир сөз кечээгин, досум,
Кызыл манат төшөгүн, досум,
Кыйнады бир сөз кечээгин, досум,
Пашайы төшөк астымда, досум,

Саймалуу жаздык башымда, досум,
Курак бир жаздык баш коюп, досум,
Уктамакка дас³⁸ коюп, досум,
Жатат элем жамбаштап, досум,
Сар³⁹ алтын тумар чачимда, досум,
Санаа тарттым жашимда, досум,
Катуу болдук башында, досум,
Элибиз кара кыр барып конгондо, досум,
Капталдан басып жол салдың, досум,
Капшытты тилип кол салдың, досум,
Туура кыр барып конгондо, досум,
Туурадан басып жол салдың, досум,
Туштан тилип кол салдың, досум,
Кой, кой бир десем болбодун, досум,
Койнума кирип койбодун, досум,
Жаш оюнга тойбодун, досум,
Жалынганың койбодун, досум,
Кыз алган жарың бар туруп, досум,
Кызыгышып ойнодун, досум,
Кыйналганың койбодун, досум,
Өз алган жарың бар туруп, досум,
Өзөлөнүп⁴⁰ ойнодун, досум,
Өрттөнгөнүң койбодун, досум,
Жараштырып баш койуп, досум,
Уктамакка дас коюп, досум,
Жатат элем жамбаштап, досум,
Кирип келдиң эшиктен, досум,
Кимсиң десем мен дедин, досум,
Жылып бир өттүң жаныма, досум,
Таптап бир койдун далима, досум,
Эшикте жүрөт бир тавыш, досум,
Эчки, мал бекен деп жаттым, досум,
Элебестен тек жаттым, досум,
Короого келди бир шаврыт⁴¹, досум,
Козулар бекен деп жатым, досум,
Козголбостон тек жатым, досум,
Эчкилер десем киши экен, досум,

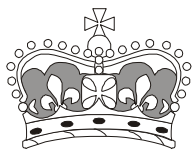
Элиме тайин иш экен, досум,
Козулар десем киши экен, досум,
Коңшума тайин иш экен, досум,
Короодо өкөө кенешет, досум,
Кош камчысын теңешет, досум,
Жылгада өкөө кенешет, досум,
Кош пычагын теңешет, досум,
Туруп бир жөнөп эрте кет, досум,
Авада булбул сайраган, досум,
Адам бир барбы пайлаган, досум,
Булбулдар сайрайт мукамда⁴², досум,
Жөнөчү калбай пышманга⁴³, досум,
Түшпөчү колго душманга, досум,
Тараза жылдыз батыптыр, досум,
Таң сүрүлүп атыптыр, досум,
Сопу акам азан айтыптыр, досум,
Суйулду жылдыз тыркырап, досум,
Койлор марайт чуркурап, досум,
Койчуман кулдар туйбасын, досум,
Туйуп калып урбасын, досум,
Бөөдө бир кесир кылбасын, досум,
Жылгада жылкы кишинейт, досум,
Жылкычы кулдар туйбасын, досум,
Тепкилешип урбасын, досум,
Авада булбул сайраса, досум,
Тили бир катсын деп жаттын, досум,
Тилимди албай тек жаттын, досум,
Боз торгой чарлап сайраса, досум,
Ач кыргый жесин деп жаттын, досум,
Короодо койлор мараса, досум,
Ач бөрү кырсын деп жаттын, досум,
Жылкынын болсо дүвүртү, досум,
Тели⁴⁵ болсун деп жаттын, досум,
Чаңдоодо төө боздосо, досум,
Чымын бир тийсин деп жаттын, досум,
Чымырканып тек жаттым, досум,
Билегиң тартпай мойнумдан, досум,

Чыккың бир келбейт койнумдан, досум,
Жарык бир кирди тешиктен, досум,
Эки адам кирди эшиктен, досум,
Босого бойлоп ыргыдың, досум,
Мойнуна чылбыр асаарда, досум,
Кош алакан, кош камчы, досум,
Кошулуп тийди соруна, досум,
Оюлган толто ак канжар, досум,
Аябай кирди бооруна, досум,
Бөрүнүн түштү колуна, досум,
Ичегин жерде чубалды, досум,
Ыраның⁴⁶ бүтүн кубарды, досум,
Жатып калдын буралып, досум,
Ажал бир күчтүү ок экен, досум,
Армансыз киши жок экен, досум,
Самандай өңү саргайып, досум,
Жалдырадың жалбарып, досум,
Жалдырасаң болбоду, досум,
Жарим саат койбоду, досум,
Азаптуу канжар колдонуп, досум,
Азиз жан чыкты толгонуп, досум,
Адамдар келди үйүлүп, досум,
Айрылып калдым түнүлүп, досум,
Алтын бир жаның түгөндү, досум,
Көрө албай душман жүргөндүр, досум,
Акаларим сүйлөшүп, досум,
Адеп⁴⁷ кылдым барыштан досум,
Карап турдум алыстан, досум,
Гөвөрдөй⁴⁸ көзүң жайнады, досум,
Гөң тагина⁴⁹ жайнады, досум,
Күйүп бир жаным калбады, досум,
Кой деген эч ким болбоду, досум,
Алганың мендей айтабы, досум,
Азабың мендей тартабы, досум,
Күйгөнүң мендей айтабы, досум,
Күйүттү мендей тартабы, досум,
Алтын бир терек сен элең, досум,

Ачылган гүлдөй мен элем, досум,
Күмүш бир терек сен элең, досум,
Гүлдөгөн чүрөк мен элем, досум,
Алманын гүлү мен элем, досум,
Адамдын гүлү сен элең, досум,
Жигденин гүлү мен элем, досум,
Жигиттин гүлү сен элең, досум,
Өрүктө мөмө мен элем, досум,
Өткүр жигит сен элең, досум,
Анжирде мөмө мен элем, досум,
Арыстан жигит сен элең, досум,
Жалындуу жүрөк силкинер, досум,
Жалдырап калды селкилер, досум,
Жаралуу жигит Кулмурза, досум,
Ажырап калды селкилер, досум,
Антташкан жардан айрылып, досум,
Жалдырап калды селкилер, досум,
Алтын бир терек ыргалбай калды,
Ачылган гүлдөр жыргабай калды,
Күмүш бир терек ыргалбай калды,
Гүлдөгөн чүрөк жыргабай калды,
Алманын гүлү гүбүлсүн, досум,
Адамдар бизден түнүлсүн, досум,
Жигданин⁵⁰ гүлү гүбүлсүн, досум,
Жигиттер бизден түнүлсүн, досум,
Өрүк мөмө ийилсин, досум,
Өлгөнүндү эл билсин, досум,
Анжир мөмө эзилсин, досум,
Арманыңды эл билсин, досум,
Кара жердин тагинда⁵¹ досум,
Калганыңды эл билсин, досум,
Минген бир атың көк кашка, досум,
Көк кашканды кайтарсын, досум,
Элинден издеп келгендер, досум,
Көңдүн тагин аңтарсын, досум,
Көң тагидан табылар, досум,
Ак Саткын ыйлап сагынар, досум,

Айбыңды айтып берейин, досум,
Кунунду пычып берейин, досум,
Айыбың алтымыш, кунуң жүз, досум,
Аягың чоро, башың кыз, досум,
Кыз ордуна өзүбүз, досум,
Болбосун жалган сөзүбүз, досум,
Минген бир атың сарала, досум,
Пейиштин жолун арала, досум,
Пейиштин жолу саз болсо, досум,
Ат жүгөрүң баралы, досум,
Кулмурза өлсө куп болот, досум,
Ак Саткын өлсө жуп болот, досум,
Сенин кун алган атаң куунасын, досум,
Кун берген атам куурасын досум.

Кулмурза өлгөндөн кийин Ак Саткын өзүнө пычак уруп өлөт. Ошол өкөү өлгөндөн кийин бул өкөнүн өлүгүн эки жерге көмөт, Кулмурзаны жолдун бир жагына, Ак Саткынды жолдун бир жагына көмөт. Ошол көмгөндөн кийин Кулмурза мурза терек болуп чыгат, Ак Саткын чынар терек болуп чыгат. Ошол эки теректин ортосунан Кулмурзанын аккан каны табылгы болуп теректин түбүнөн учуна чейин чыгат. Ошол табылгы азыркы увака чейин бар.

Ö - Ø - Í - Ä - Æ - Æ^a

1. *Өкө* – экөө.
2. *Баар* – эрте жаз.
3. *Лала саз* – баткак, ылай болгон мезгил.
4. *Газдай* – каздай.
5. *Дак* – ынтызар, кумар.
6. *Эргенчик* – кызмат кылганга ылайык жаш бала.
7. *Изат* – конокту урмат кылдым деген мааниде.
8. *Кам* – али жаш, чийки деген мааниде.
9. *Айак* – кесе, чыны.
10. *Сар* – сары.
11. *Пычып* – бычып.
12. *Пишкек* – кымыз бышкан аспап.
13. *Пыштым* – быштым.
14. *Голот* – колот.
15. *Бишкысы* – сезими, көңүлү.
16. *Отолу* – шөкүлөсү башынан түшө элек, барктуу кыз.
17. *Галва* – тополоң.
18. *Катык* – катуу.
19. *Оюнпос* – оюн карак, шок.
20. *Дуба* – салам.
21. *Деңседей* – сыпаа.
22. *Тилладан* – алтындан.
23. *Пайлаган* – аңдыган.
24. *Эки куштар* – эки ашык.
25. *Гүвлөнүп* – күүлөнүп.
26. *Шав, шав терек* – шуулдаган теректин үнү жөнүндө айтылат.
27. *Путагы* – бутагы.
28. *Азалда* – абалдан, илгертен.

29. *Гопшоло* – кошшоло.
30. *Чекенде* – кустарник, өсүмдүк.
31. *Азали* – эзели.
32. *Пайыңда* – артындан андып жүрөт.
33. *Күймөглүк* – күйүт тартат.
34. *Жүрмөглүк* – жүрүшөт.
35. *Ираси* – чын эле, ырасы.
36. *Дарттин* – дарттын, оорунун.
37. *Пашайы* – кездеменин аты, атлас.
38. *Дас* – ойлоп, даярданып деген мааниде.
39. *Сар алтын* – сары алтын.
40. *Өзөлөнүп* – өжөрлөнүп.
41. *Шаврт* – шабырт, дабыш.
42. *Мукамда* – мундуу.
43. *Пышманга* – көпкө кармалбай, тез арада (убакыт бирдиги)
44. *Тели* – жылкы тели болот (оору).
45. *БІраңың* – өңүн.
46. *Адеп* – тартынуу, уялуу.
47. *Говордой* – каухардай.
48. *Көң тагина* – көңдүн астына.
49. *Жигданин* – жийденин.
50. *Тагинда* – астында.

АЕЊАӨЕЎІ І АІ АІ ЕОЕІ ОҒСА

(Ынак Ысман уулунун айтуусунда)

Экөөбүз экөө болгону, досум,
Экөөбүз атка конгону, досум,
Обол бир баар, жаз эле, досум,
Жалама айран аз эле, досум.
Жер чымырап көпкөндө, досум,
Тал бүчүрүн бөрткөндө, досум.
Жайлоого байлар көчкөндө, досум,
Өрүк бир гүлүн төккөндө, досум.
Алты атанга жүк артып, досум,
Аргамжысын бек тартып, досум.
Көлдөлөң салдык бастырып, досум.
Үстүнөн килем жаптырып, досум.
Атакем Алай көчкөндө, досум.
Атамдын жазгы жаздоосу, досум,
Жайык бир коңуш – Жазы-Кечүү, досум.
Жазы-Кечүү барып отуруп, досум,
Барып бир жүгүн түшүрүп, досум,
Жайланып калдык, күтүнүп, досум.
Көк ала майдан шиберге, досум,
Көнүлдүү ойноп жүрөргө, досум.
Көк майсаң гүлү жайнаган, досум,
Күкүк бир улар сайраган, досум.
Салкын бир төрдүн өзүндө, досум,
Санаамдан кетпей, эсимде, досум.
Атакем ишин бүтүрүп, досум,
Энекем кымыз ичирип, досум.

Энемдин аты Айсулуу, досум,
Элимде ысмы айтылуу, досум.
Кереге жайып, уук уулап, досум,
Келберсип басып, гүлбурап, досум.
Саресеп салып, үй тигип, досум,
Савлети менен жүк жыйып, досум.
Казыгын жерге житирип, досум,
Калдайтып чатыр тиктирип, досум,
Аюу бир талпак салдырып, досум,
Кымызга суусун кандырып, досум.
Жамбаштап атам жатканда, досум,
Келе бир жаттын капталда, досум.
Жок сурап келдин узактан, досум,
Кара-Кулжа, Сур-Таштан, досум.
Алтын сап камчы камчылап, досум,
Атыңдын тери тамчылап, досум.
Күмүш сап камчы камчылап, досум,
Күлүктүн тери тамчылап, досум.
Уругуң кыргыз-кыпчактан, досум,
Уруулуу журтсун, тынч жаткан, досум.
Минген бир атын көк кашка, досум,
Милдетим сага бир башка, досум.
Канжыгаң кайыш ак тасма, досум,
Капаны салба бир башка, досум.
Үзөңгү бовуң – бек тасма, досум,
Үшкүртпө кийин бир башка, досум.
Байбиче жайлоо, эгиз жар, досум,
Бөксөлөй атчан сен келдин, досум.
Аныктап көздү жиберсем, досум,
Башыңда калпак-бөркүң бар, досум,
Бек уулундай көркүң бар, досум.
Отуз бир жубан, отуз кыз, досум,
Ойлошуп бычкан ак калпак, досум,
Оң чекене чак калпак, досум!..
Азиз бир бойлуу сен белең, досум,
Ак Саткын сулуу мен белем, досум.
Алыстан угуп жүрүпсүң, досум,

Атайлап көрүп сүйүпсүң, досум.
Кара бир манат бөркүң бар, жигит,
Калк уулундай көркүң бар, жигит.
Кызылдан манат бөркүң бар, жигит,
Кыз чырайлуу көркүң бар, жигит.
Жогортон келдиң жок сурап, досум,
Жолумдан тосуп, шок сурап, досум.
Төмөнтөн келдиң жок сурап, досум,
Төргө бир өтүп, шок сурап, досум.
Атам бир чыгып, түш деди, досум,
Түшүп бир кымыз ич деди, досум.
Жаландап жаным карасам, досум,
Жанымда бала жок экен, досум.
Элеңдеп жаным карасам, досум,
Элгенчи бала жок экен, досум.
Эшиктин алды дөбө эле, досум,
Дөбөдө жыйын көп эле, досум.
Атама келген мейман деп, досум,
Энеме кылган ызат деп, досум.
Жүгүрүп туруп ат алдым, досум,
Күттүрбөстөн бат алдым, досум.
Кантарып атың байладым, досум,
Кан атам көөнүн жайладым, досум.
Эңкейип эшик мен ачтым, досум,
Эмчегим эзе кармадың, досум.
Элигер кези деп койдум, досум.
Сүйрөп бир килем саларда, досум.
Сүбөөмдү мыкчый кармадың, досум.
Сүйкөнөр кези деп койдум, досум.
Камчыңды алып илерде, досум,
Кабыргам камтый кармадың, досум.
Байтал бир бээнин бал кымыз, досум,
Кунан бир байтал курч кымыз, досум,
Сүйрөмө саба бүт кымыз, досум,
Сүрө бир ичсең күч кымыз, досум.
Кытайдан келген кыр аяк, досум,
Кырмачы кырган сыр аяк, досум.

Бармагым баса кармадың, досум,
Баш бармактан кан чыкты, досум,
Кара бир көздөн жаш чыкты, досум,
Шоктугуң шондо билгемин, досум,
Назарыма илгемин, досум.
Қымызды ичип кызыдың, досум,
Кебине ичти жылыттың, досум.
Эки жагын каранып, досум,
Эрдинди турдун жаланып, досум.
Султан бир боюң сыланып, досум,
Үйүмдөн секин сен чыктың, досум,
Артыңдан карап мен чыктым, досум.
Жүгүрүп барып ат алдым, досум.
Колтуктап атка мингиздим, досум,
Эки колум боорумда, досум,
Куш келипсиз дегиздин, досум.
Кундуздан бөркүң булгалап, досум,
Кокту ылдый түштүн жылгалап, досум.
Суусардан бөркүң булгалап, досум,
Суу ылдый кеттиң жылгалап, досум.
Ак чөлмөк ойноп, түнүндө келдин,
Атам жок болсо, күнүндө келдин.
Селкинчек оюн жакшы экен, досум,
Ак чөлмөк оюн жакшы экен, досум,
Алышып жүрсөң бакты экен, досум.
Жылдыздуу асман көрк экен, досум,
Жигиттин көркү бөрк экен, досум.
Сууга бир барып кеңештик, досум,
Султан бир бойду теңештик, досум.
Жылгага барып кеңештик, досум,
Жылдыздуу бойду теңештик, досум.
Саткындын алдын торобо дедим,
Сабылып мага жолобо, дедим.
Ашыглык отко күйбөгүн, дедим,
Ак Саткын кызды сүйбөгүн, дедим.
Ашыглык ишин билбейин дедим,
Азабың тартып жүрбөйүн дедим.

Алыска кеткен дайным бар дедим,
Аркадан болгон кайным бар дедим.
Мал жандуу атам мал алып койгон,
Куржуну толо зар алып койгон.
Калыңга башым байланып калган,
Кайын журт көөнү жайланып калган.
Жумабай кызын берет деп, досум,
Аркадан куда келет деп, досум,
Күтүнүп жүрөт элибиз, досум.
Сууп бир кетсин демиңиз, досум!..
Тозокко сен деп барамын дедиң,
Тобумдан сени аламын дедиң.
Азапка сен деп барамын дедиң,
Акыры сени аламын дедиң.
Ажал да болсо тосомун дедиң,
Акыры башты кошомун дедиң.
Кайыңга атты байладың, досум,
Калтырбай көөнүң жайладым, досум.
Арчага атты байладың, досум,
Антташып шертти жайладың, досум.
Алма как жедик үйлөшүп, досум,
Абыдан кандык сүйлөшүп, досум.
Коон как жедик үйлөшүп, досум,
Кумардан чыктык сүйлөшүп, досум.
Эргитип жүрөк дегдеттиң, досум,
Эртең деп коюп сен кеттиң, досум.
Атакемдин үйүндө, досум,
Энекемдин төрүндө, досум.
Алиге турат көңүлдө, досум,
Курак бир жаздык баш коюп, досум,
Кара киш ичик жамынып, досум,
Уктамакка камынып, досум,
Эшиктен кирип сен келдиң, досум.
Жаштыктын чери жазылып, досум,
Жатат бир элек жашынып, досум.
Женекем келип кеп баштап, досум,
Үйдө бир жаткан ким деди, досум.

Эшиктен келди бир шарпа, досум,
Эчки бир шайтан деп жаттым, досум,
Сага айтпастан тек жаттым, досум.
Капталдан келди бир шарпа, досум,
Кара мал шайтан деп жаттым, досум,
Сага айтпастан тек жаттым, досум.
Эшикти ачты бир адам, досум,
Үйгө бир кирди үч адам, досум,
Билеги жоон күч адам, досум.
Кош алакан, кош камчы, досум,
Кош коштоп тийди сооруна, досум.
Кош канжар кирди бооруна, досум.
Эшикке карап ыргыдың, досум,
Төбөндөн түшүп шыргыдың, досум.
Иттер бир үрүп какшады, досум,
Жүрөгүм туйлап жатпадым, досум.
Таң кашкайып атканда, досум,
Эшикке чыгып карасам, досум,
Кылычын турат кынын жок, досум,
Бир чымындай жанын жок, досум.
Ичегин жатат чубалып, досум,
Иреңин кеткен кубарып, досум.
Жыгылып кете жаздадым, досум,
Жазмыштан көздү жаштадым, досум.
Атаңдын аты Аргынбай, досум,
Атагы чыккан малдуу бай, досум,
Көпчүгүм манат кундуздан, досум,
Уругум кыргыз мундуздан, досум.
Атымды койгон Ак Саткын, досум.
Кошулсак деген максатым, досум.
Теңизбай менен Тасмага, досум,
Ашыглык иши өнөктү, досум,
Алмашпайм сага бөлөктү, досум.
Белимде чачым кулпурат, досум,
Бейбагың мундуу унчугат, досум.
Белимде чачым сылайын, досум,
Бейбактын алын сурайын, досум.

Капкара чачым кулпурат, досум,
Кайгылуу үнүм унчугат, досум.
Капкара чачым сылайын, досум,
Кайгыңды тартып чыдайын, досум.
Карагер баштап көч келет, досум,
Карчыгаң шаңшып ач келет, досум.
Карчыгаң менен ишиң жок, досум,
Кармап бир берген кишин жок, досум.
Кызыл ат баштап көч келет, досум,
Кыргыйың шаңшып ач келет, досум.
Кыргыйың менен ишиң жок, досум,
Кармап бир берген кишин жок, досум.
Атаны курбум – Кулмурза, досум,
Арманга салдын сен мынча, досум.
Элиңе жоомарт берешен, досум,
Элесиң менен кеңешем, досум.
Бурулуп дайым жол тоскон, досум,
Булактын жанын болжошкон, досум,
Утурлап алдым жол тоскон, досум,
Уйкум бир келбейт ойлонсом, досум.
Ычкыры папик кырк муун, досум,
Ышкымдан кетпейт мырза уул, досум!
Мурза уул эмес, молдо уул, досум.
Эки бир көзү жолдо уул, досум.
Карчыгаң боосун ким чалды, досум?
Кыз Ак Саткын шум чалды, досум,
Кыргыйың боосун ким чалды, досум?
Кылыктуу Саткын шум чалды, досум.
Карчыгаң боосун илип ал, досум,
Сени өлтүргөн эки акем, досум,
Калтырбай айтам, билип ал, досум.
Караңгы жайга барганда, досум,
Кара эшек кылып минип ал, досум.
Кыргыйың боосун илип ал, досум,
Сени өлтүргөн эки акем, досум,
Кыстарып айтам билип ал, досум,
Кыямат жайга барганда, досум,

Көк эшек кылып минип ал, досум!..
Элиме келген үч мейман, досум,
Жээрде атын асып кантарсын, досум,
Жериге дайын иш болсо, досум,
Күлдөбөнү антарсын, досум!..
Ашыглык иштен келди эле, досум,
Азабын тартып өлдү эле, досум.
Жашчылык иштен келди эле, досум,
Жазасыз иштен өлдү эле, досум!
Досумдан калып бөлүнө албайм,
Тозогун тартып көрүнө албайм.
Мал жандуу атам калыңын берсин,
Дүйнөкөр акем зарыны берсин!
Кунунду сенин бычайын, досум,
Кундуз берк кийген жүз айым, досум.
Жүз айым кызга мендирмин, досум.
Жүзүндөн сага теңдирмин, досум.
Аманат жанды берейин, досум,
Артындан калбай жөнөйүн, досум.
Кошогун кантип кошпоюн, досум,
Кошулбай өмүр созбоюн, досум.
– Канжарын алып жүрөккө малды,
Калтаарыбай арнады жанды!
Ак Саткын сулуу ушинтип өлдү,
Ашыглык ишин тургандар көрдү.

ÊÓËÌ ÛÐÇÀ Ì ÁÍ ÁÍ ÀËÑÀÒËÛÌ

(Чал Садыковдун айтуусунда)

Аккаткын Иманалы кызы Кубаттын уулу Кулмырзага ашык болот. Аккаткын кыпчак уруусунан, Кулмырзанын атасы Бек найман, энеси кыпчак экен.

Ошентип Аккаткын кызга Кулмырза жээн экен. Бул мындан 100–200 жыл чамасында мурун болгон иш.

Аккаткын:

– Ата бир задин¹ Бек Найман, досум,
Чакмагың болот, кош бычак, досум,
Эне бир задин сарт кыпчак, досум.
Сыпа бир мата кызыл кур, досум,
Сыпайы өскөн Мырза уул, досум.
Кытайы жоолук кызыл кур, досум,
Кылапат жигит Мырза уул, досум.
Өйүз-өйүз өрт албай, досум,
Өрт алган жерге мал салбай, досум.
Чынжырлуу темир коргондо, досум,
Экөөбүз ашык болгондо, досум,
Ал бир баар жаз эле, досум,
Жалама айран аз эле, досум.
Куурай бир терип чыгайын, досум,
Брдачы аван² угайын, досум.

¹ Çààè – òçì èç òáàè.

² Áààí – íáíí.

Алтындан алкак, жез сырға, досум,
Алыстан көрсөн кол булга, досум,
Кол булгасаң биз мында, досум.
Кызыл гүл лала¹ толо элек, досум,
Кызыксаң ашык бололу, досум.
Мингенин буудан көк кашка, досум,
Канжыгаң кайыш ак тасма, досум.
Саймалуу калпак, сары шым, досум,
Саякта барбы таанышың, досум.
Кештелүү калпак, сары шым, досум,
Кесекте² барбы таанышың, досум.
Булгаары токум, буурул ат, досум,
Бултара чапсаң тер болот, досум.
Бурулуш жайда биздин үй, досум,
Буруп бир өтсөн не болот, досум.
Коён боз кулак боз аттай, досум,
Коктулай чапсаң не болот, досум.
Комуздан ичке биздин бел, досум,
Колтуктап жатсаң не болот, досум,
Адырдагы коёнду, досум,
Атып бир өтсөн не болот, досум.
Алмадан жыттуу койнум бар, досум,
Жатып бир өтсөк не болот, досум.
Жатпай бир өтсөн кэ болот, досум.
Медиян чөлдө не турат, досум.
Безбелдек байлап, суксур ат, досум,
Беш көкүл чачым кулпурат, досум.
Кулпурган чачты сылап өт, досум,
Бейпаян жигит Мырза уул, досум,
Бир келип алым сурап өт, досум.
Карай бир көлдө не турат, досум,
Кашкалдак байлап, суксур ат, досум,
Кара бир чачым кулпурат, досум.
Кара бир чачты сылап өт, досум,

¹ *Ēāēā* – æīī āāçūí .

² *Ēāñāē* – ǝǝǝí ǝí àǝū .

Кайрыкер досум, Мырза уул, досум,
 Кайрылып алым сурап өт, досум.
 Кубаттын уулу Кулмырза, досум,
 Чөнтөгүн толгон пул Мырза, досум.
 Ычкырын папик¹ кырк муун, досум,
 Ышкыман кетпейт Мырза уул, досум.
 Кубаттын уулу Кулдаяр, досум,
 Кудайдын досу шумдай ай, досум.
 Боз аттуу киши көрүнсө, досум,
 Болжошкон жарым деп турам, досум.
 Боз аттуу киши болбосо ай, досум,
 Тулку бир боюм жерге урам, досум.
 Кара аттуу киши көрүнсө ай, досум,
 Кайым айткан жарым деп турам, досум.
 Кара аттуу киши болбосо, досум,
 Как төбөмдү жерге урам, досум.
 Чакмагың болот куурасам, досум,
 Уйкум бир келбейт оонасам, досум.
 Аташым жигит салтанат, досум,
 Кийген бир тонун ак манат, досум,
 Ак уруп жатып дак² калат, досум.
 Сарайдан чыккан сарт уул, досум,
 Сагынсам келбейт Мырза уул, досум.
 Арс ичик кийсең дилегей, досум,
 Азанда чыктың желбегей, досум,
 Азанда чыксаң кел бери, досум.
 Түлкү ичик кийдин дилегей, досум,
 Түндөсү чыктың желбегей, досум,
 Желбегей чыксаң кел бери ай, досум.
 Укурук сүйрөп жылкы айдап, досум,
 Урматы кайсы оюндун, досум.
 Кымыз бир ичпей кыз кучпай³, досум,
 Кызыгы кайсы оюндун, досум.

¹ *ÿ ài èè* – ÷à÷Ù, ÷à÷Ùè ì ààì èhèì àà.

² *Äàè èàèàò* – àèéàñÛç àðì àí àà èàèàò.

³ *Ëó÷i àé* – èó÷àèòàààé.

Ак-Жунус ылдый чандаттың, досум,
Ашкере сулуу мен турсам, досум,
Алейне сулуу тандаттың, досум.
Көк-Жунус ылдый чандаттың, досум,
Көрүнө сулуу мен турсам, досум,
Көркөм бир сулуу тандаттың, досум.
Мырза уул эмес молдо уул, досум,
Эки бир көзүм жолдо уул, досум,
Аташым жигит салтанат, досум,
Ак уруп жарың дак калат, досум,
Саймалуудан сарт өтгү ай, досум,
Экөөбүз ашык болгондо, досум,
Ал бир баар жаз эле, досум,
Жалама айран аз эле, досум,
Эл энкейип көчкөндө, досум,
Энекем үйүн чечкенде, досум,
Биз суу бойлоп барып конгонбуз, досум,
Мен себил калган сеп жайып, досум,
Үлкү түшкөн үй жыйып, досум,
Мен кереге жайып, уук улап
Турат элем гүл бурап, досум,
Мен ашкана түрүп, чий калап, досум
Адамдын ичин куйкалап, досум,
Айылдан чыктың гүл бурап, досум,
Сен жогортор келдиң жорго боз, досум,
Дорго боз минип жок сурап, досум,
Жоготкон жогун айтканда, досум,
Энекем айтты ат ал деп, досум,
Эки бир жагым карасам, досум,
Илгенчи¹ бала жок экен, досум.
Атыңды алып байларда, досум,
Жылоондон кармарда, досум,
Сүйөнүп түштүң мен жакка, досум.
Мен шойкомун шондо билгемин, досум,
Мыйыгымдан күлгөмүн, досум,

¹ *Ē äāāf ÷ è (yðāāf ÷ è)* – æoì øîî ÷ ó āāèà.

Мен назарыма илгемин, досум.
Мен кайрылып эшик ачарда, досум,
Кабыргамдан кармадың, досум.
Энекем как баш билет деп,
Кайкалап барып токтодум, досум.
Сүйрөп бир кийиз саларда, досум,
Сүбөөмдөн кармадың, досум.
Мен сүйрөлүп барып токтодум, досум.
Байтал бээнин бал кымыз, досум,
Кулан бээнин курч кымыз, досум.
Кытайдан келген кыр аяк, досум
Кырмачы кырган сыр аяк, досум.
Илеби жука сары аяк, досум,
Энекем куйду мен сундум, досум,
Бармагым баса кармадың, досум,
Кара бир көздөн жаш чыкты ай, досум.
Сен аттанып кеттиң бел жакка, досум
Мен чакырып алдым бер жакка, досум.
Күндүзү келбей түндө кел, досум,
Аттуу келбей жөө кел (бир), досум.
Экөө бир келбей бирөө кел, досум,
Кокту бир менен келбегин, досум,
Койчуман кулдар жүрүүчү, досум,
Коктулай шоокум салбасын, досум.
Жылга бир менен келбегин, досум,
Жылкычы кулдар жүрүүчү, досум,
Жылгалай шоокум салбасын, досум.
Оң капшыт менен кирбегин, досум,
Атакемдин үч түлөк болгон кушу бар, досум,
Этегиң тийип калбасын, досум,
Шыркырап дабыш бербесин, досум.
Уйкусу каткан атам бар, досум,
Сүрүп бир шоокум салбасын, досум.
Коломто менен келбегин, досум,
Өзүмдөн кичик синдим бар, досум.
Түн ортосу болгондо, досум,
Туураланып кетүүчү, досум,

Анын балтырын басып албагын, досум.
Бакырып шоокум салбасын, досум.
Эми сен кой аралай качпагын, досум,
Коншунун уулу Коңурбай, досум,
Катуу бир чаап койбосун, досум.
Аташым жигит салтанат, досум,
Ак уруп жарың дак калат, досум.

Эми Аксаткын менен Мырза уулдун бирге жаткан түндөрү. Экөө бирге уктап жатканда, Аксаткын чочуп ойгонуп кетти.

Аксаткын:

Абада торгой сайрады, досум,
Таң атканга окшойду досум,
Козголчу менин койнумдан, досум.
Короодо койлор бышкырат, досум,
Козголчу менин койнумдан, досум.
Сопу атам азан чакырат, досум,
Таң атканга окшойду, досум,
Козголчу менин койнумдан, досум.

Мырза уул:

–Абада торгой сайраса, жаным,
Ач турумтай жолуксун, жаным,
Козголбойм сенин койнундан жаным.
Короодо койлор бышкырса, жаным,
Ач бөрүгө жолуксун, жаным,
Козголбойм сенин койнундан жаным.
Сопу атаң азан чакырса, жаным,
Кой оору дартка жолуксун, жаным,
Козголбойм сенин койнундан, жаным.

Аксаткын:

Кош камчы тиет сооруна, досум,
Козголчу менин койнуман, досум.
Кош бычак кирет бооруна, досум,
Козголчу менин койнуман, досум.

Ошо тапта сырттан бир киши кирип келип Кулмырзаны бычак менен бир уруп өлтүрөт. Өлтүргөндөн кийин Аксаткын арс ичигин колтуктап, түлкү ичигин чүмкөнүп алып, эшикке чыкты да Кулмырзанын тушунда туруп ыйлады.

– Эчки бир жеген эрмендей, досум,
Энди эле болдум шермендей, досум.
Кыр-кырда басып ыйлайын, досум,
Кылыгыңды сыйлайын, досум.
Ой-ойдо басып ыйлайын, досум,
Арбагыңды сыйлайын, досум.
Өзөлөнүп ыйларга, досум,
Өз алган жарың мен эмес, досум.
Кызырканып ыйларга, досум,
Кыз алган жарың мен эмес, досум.

Мырза уулдун өлүгүн эшикке чыгарып, жыланач таштады. Аксаткын өлүгүн көрүп дагы үн салды:

– Үй айланып карасам,
Түлкү ичик жатат жеңи жок.
Там айланып карасам,
Мырза уул жатат жаны жок.
Алапар итин кабаган,
Кубат байдын айлына,
Азанда барды чабаган.

Анан кийин кыз атасы калкты чогултту да Аксаткынга: – Балам, сен Кулмырзага мынча күйүп ыйладың балам, мен тобуман улан жыяйын, каалаганыңдын атын Кулмырза коюп берейин. Калкымдан улан жыяйын балам, каалаганыңды Кулмырза коюп берейин – дейт.

Аксаткын:

– Калкымдан улан жыйгандай, ата,
Кайыбас карала каймал мен эмес, ата.

Кайыта турган кара ала атан сен эмес, ата.
Тобумдан улан жыйгандай, ата,
Токтобос тору ала байтал мен эмес, ата.
Токтото турган тору ала айгыр сен эмес, ата.
Менин Кулмырзам өлсө куп болот, ата.
Таежеси Аксаткын өлсө, жуп болот, ата,—

деп Аксаткын өзүн бычак менен бир коюп өлтүрдү.

І ӨҒСА ӨӨЁ

(Анаргүл Тажобаеванын айтуусунда)

Илгерки убакытта Мурза уул деген жигит Ак Саткын деген жеңесине ашык болип, экөөнүн бир бирине кошкон ырлары:

Ак Саткын:

Атаны жигит, Мурза уул, досум,
Эки эле көзүм жолдо бол, досум,
Атаңдин зади* кан кыпчак, досум,
Энендин зади бек найман, досум,
Ыншкында күйдүм бей арман, досум.
Карачап чакмак кош пычак, досум,
Атаңдын зади* кан кыпчак, досум,
Энендин зади бек найман, досум,
Ышкында күйдүм бей арман, досум.
Аттуу бир келбей жөө келгин, досум
Экөө бир келбей бирөө кел, досум,
Жаманды жолдош кылбай кел, досум.
Айгыр боз атың минбей кел, досум,
Азнап доош кылбасын, досум,
Атакем туйуп албасын, досум.
Кулундуу бээн минбей кел, досум,
Чыңырып доош кылбасын, досум,
Энекем туйуп албасын, досум.
Жаманды жолдош кылбай кел, досум,
Жаныңа пычак салбай кел, досум.
Булгаары токум буурул ат, досум,
Тулпарды чапсаң тер болот, досум,

Бурулуш жерде биздин үй досум,
Бурулуп кетсең не болот досум.
Кашкары токум кара ат, досум,
Кайтара чапсаң тер болот, досум.
Кайрылыш жерде биздин үй, досум,
Кайрылып кетсең не болот, досум,
Кайрылбай кетсең көй болот, досум.
Мурза уул келе жатканда досум,
Ашкана тартып чий калап, досум,
Турат бир элем, сен келдиң, досум,
Адамдын ичин куйкалап, досум.
Кереге жайып көз бурап, досум,
Келиңиз деп сыр сурап, досум,
Эшикке келип түшкөндө, досум,
Жүгүрүп атың байларга, досум,
Эргенчи бала жок экен, досум.
Жүгүрүп атың мен алдым, досум.
Эңкейип эшик ачарга, досум
Женекем үйдө жок экен, досум.
Эңкейип эшик мен ачтым, досум
Эмчегим эзе кармадың, досум,
Эңкейе түшүп шүк болдум, досум.
Сүдүрөп* килем саларга, досум,
Энекем үйдө жок экен, досум,
Сүдүрөп килем мен салдым, досум.
Сөөгүм камтый кармадың, досум,
Сүйөнө түшүп шүк болдум досум.
Кырмачы кырган сыраяк, досум,
Илеби жука кара аяк, досум,
Байтал бир бээнин бал кымыз, досум,
Кулан бээнин курч кымыз, досум,
Энекем куйду мен сундум, досум.
Сунуп бир турган убакта, досум,
Бармагым баса кармадың, досум
Бармагымдан кара бир кочкул кан
чыкты досум,
Кара бир көздөн жаш чыкты, досум.

Мурза уул ушул күнү жатат.

Ак Саткын:

Таң атканга окшоду уул ай,
Сопу акем азан чакырат уул ай.

Мурза уул:

Сопу акең азан чакырса жене, ай,
Көк жөтөл дартка жолуксун жене, ай.

Ак Саткын:

Короодо койлор маарашат уул, ай,
Таң атканга окшоду уул, ай.
Турчу эми койнумдан уул, ай,
Тартчы билек мойнумдан уул, ай.

Мурза уул:

Короодо койлор маараса, жене,
Ач бөрүгө жолуксун, жене.
Турбаймын сенин койнуңдан, жене,
Тартпаймын билек мойнуңдан, жене.

Ак Саткын:

Кызыл бир чарчы, кызыл кур,
Кызыктуу жарым Мырза уул.
Сары бир чарчы, сары кур,
Сагынган жарым Мырза уул.
Тур-тур десем, уй турат уул ай,
Уйдан да жаман экенсиң уул ай.

Мурза уул:

Тур-тур бир десе, уй турса жене,
Уйдан да жаман эмесмин жене,
Уяңдыгым эмеспи жене.

Ак Саткын:

Коп, коп бир десе, кой кобот* уул ай,
Койдон да жаман экенсиң уул ай.

Мурза уул:

Коп, коп бир десе кой копсо, жеңе,
Койдон да жаман эмесмин, жеңе,
Көңүлдөгүм эмесби жеңе.

Ак Саткын:

Көк челек толгон көчө* бар уул ай,
Көчөдөн ич да кете бер уул ай.

Мурза уул:

Көк челек толгон көчө бар, жеңе,
Көчөңдү ичип нетейин, жеңе,
Көңүлүм тапкын кетейин, жеңе.

Ак Саткын:

Ак челек толгон айран бар, уул ай,
Айранды ич да, кете бер, уул ай.

Мурза уул:

Ак челек толгон айраның, жеңе,
Айраның ичип нетемин, жеңе,
Алымды сура кетемин, жеңе.

Кишилер келип, Мурза уулду Ак Саткындын кой-
нунан тутуп өлтүрөт. Өлгөндөн кийин анын кунун
пыча албай үч күн турат. Анда Ак Саткын анын
кунун мен өзүм пычып берем дейт:

Айыбың алтымыш тилла,
Кунуң жүз досум,
Аягың шаар, башың биз досум.
Чын ашык жар өлөт дейт, досум,
Чымчыктар сайрап калат дейт, досум.
Чынар терек болот дейт, досум,
Чырмалып өсүп чыгат дейт, досум.
Кулмурза өлсө куп болот, досум,
Ак Саткын менен жуп болот, досум,

Сары атыңа жүк болот, досум! – деп Ак Саткын
пычак менен өзүн өзү как жүрөккө сайып, өлүп алат.

ΛΕΘΥΙ Ἰᾶ ῤᾶᾷᾶᾷᾶ Ὀᾷ Ὀᾷ Ἰᾷ ᾷᾷ ᾷᾷᾷᾷᾷᾷ:

Зади – теги.

Сүдүрөп – сүйрөп.

Коп – тур.

Көчө – көжө (суюк аш).

ΑΕΝΑΘΕΥΙ Ι ΑΙ ΑΙ ΕΟΕΙ ΟΦΑ¹

(Каратегиндик кыргыздарда айтылган вариант)

(Тажикстан, Жергетал району)

I

Экөвүз экөв болголу, досум,
Экөвүз атка конголу, досум,
Авал бир баар жаз эле,
Адыр-түз лала саз эле, досум,
Жазыбыз жаңы болгондо, досум,
Жалама айран чыкканда, досум,
Кулмырза – өзүң, Саткын – мен, досум,
Кумары болуп таптың сен, досум,
Бой жеткен кезим буралып, досум,
Боз жигит эдең сыланып, досум,
Айылга келсең ар качан, досум,
Айбыгып жүрөк уялат, досум.
Байланув атың чеччүсүн, досум.
Батына албай кетчүсүн, досум.
Ырдаган довшуң укчумун, досум,
Ыргалып үйдөн чыкчумун, досум.
Айылдын үстү ак мойнок, досум,
Ак мойнок ылдый түшчүсүн, досум,
Айран куйсам иччүсүн, досум,
Кыштовдун үстү кыран бел, досум,
Кыран бел ылдый түшчүсүн, досум.
Кымыз бир куйсам иччүсүн, досум.

¹ Α. Ι. οεαί αααα. Υε ε÷ε – οί °δ εαί ÷ε. – Ο., 1982.

Сыртымдан сүйүп сен жүрдүн, досум,
 Сызылып күйүп мен жүрдүм, досум.
 Алыстан сүйүп сен жүрдүн, досум,
 Астыртан күйүп мен жүрдүм, досум,
 Айылга келсең кетпейсиң, досум,
 Ак Саткын кызды эстейсиң, досум,
 Айласын таап жетпейсиң, досум,
 Коровго келсең кетпейсиң, досум.
 Көрүнөө мени эстейсиң, досум,
 Көнүлүң тартат жетпейсиң, досум.
 Азада¹ боюн тарайсың, досум,
 Адырдан тиктеп карайсың, досум.
 Кыргыздай боюн тарайсың, досум,
 Кырандан тиктеп карайсың, досум.
 Алтындан түймө бүчүндөн, досум,
 Айталбай сырын ичинден, досум,
 Торгойлор сайрап шанданып, досум,
 Топ айыл көчтү камданып, досум.
 Булбулдар сайрап шанданып, досум,
 Бул айыл көчтү камданып, досум.
 Атакем кеткен журт чалып, досум,
 Агайым кеткен куш салып, досум.
 Баштаган көчтү энекем, досум,
 Ортосу көчтүн женекем, досум,
 Кийини көчтүн мен эдем, досум,
 Астыңкы төвөм бакырчаак, досум,
 Арткы төвөм тартынчаак, досум.
 Орто жери нар тайлак, досум,
 Нар тайлак жүгү овуптур, досум,
 Оңдошуп койсон совуптур, досум,
 Овгон жүккө карабай, досум,
 Оолжуй бир карап өтөөрдө, досум,

¹ Ачааа – е°де°и , н°е°о°. Аоё н°с аа оаæеё дееёі ааае –
 «і çі аа» оаça, адоо, еі і ç, н°е°о°, оадоі аеае, æааüи аоо, æüеаüç-
 аоо ааааі н°ç çі °і . Ачааа ааааі н°ç еüçаадаüи аоü еаоадоü аа
 æі еоаа аадоо.

Жыгылган жүккө карабай, досум,
 Жылмая карап өтөөрдө, досум.
 Арканым алып тартып бер, дедим,
 Атанга жүгүм артып бер, дедим,
 Ашыглык сырын айтып бер, дедим,
 Ата-энем жокто кайтып кел, дедим.
 Арканым алып тартыштын, досум,
 Атанга жүгүм артыштын, досум,
 Жүктөшүп жатып жүгүмдү, досум,
 Жүзүмө көзүң тигилди, досум,
 Төвлөрдү тартып мен кеттим, досум,
 Дөбөнү ашып сен кеттиң, досум,
 Улув-Чат конуш жерибиз, досум.
 Үшкүрөт мендей теңиз, досум,
 Таш-Булак конуш жерибиз, досум.
 Дак¹ болуп мендейт теңиз, досум,
 Ак өргөө тиктик белеске, досум,
 Алагды болдук элеске, досум,
 Керилип басат энекем, досум,
 Кереге жаят жекем, досум.
 Айылдын көркү энекем, досум,
 Ашкана тутат жекем, досум,
 Дүрбөлөң бүтүп эл конгон, досум.
 Айылдын асты дөбө эде, досум,
 Дөбөдө жыйын көп эде, досум.
 Жогортон келдиң жок сурап, досум,
 Жорго боз минип гүл бурап, досум,
 Жолуккан элден геп сурап, досум.
 Тувурдук тутуп, чий калап, досум.
 Турат бир эдек жарданып, досум,
 Коровдон келдиң кой сурап, досум,
 Адамдын ичин куйкалап, досум,
 Астында атың булкунат, досум.
 Атакем чыкты жай сурап, досум,

¹ *Аае* – і ѠѢ, еаеаѠ, еаі а, ѠѢ. Аоё н°Ѣ даæеё оёеёі еі – «аі а» ааааі æі аі део і ааі еааае н°Ѣ і Ѡі.

Атакем айтты түшкүн деп, досум,
 Түшүп бир кымыз ичкин деп, досум,
 Элендеп атам карады, досум,
 Эшикке келип түшкөндө, досум,
 Атыңды алып байлаарга, досум,
 Алдына кийиз шайлаарга¹, досум.
 Элгенчик² бала жок экен, досум.
 Атамдан ымдат³ болду эде, досум,
 Атыңды алып байладым, досум,
 Алдына кийиз шайладым, досум.
 Элгенчик бала мен болдум, досум,
 Эбин бир тапкан сен болдуң, досум.
 Айлыма келген мейман деп, досум,
 Атамдын атын сыйлаар деп, досум,
 Кыз дагы болсом кызмат деп, досум,
 Колумдан келген ызат деп, досум,
 Астыңдан атың мен алдым, досум,
 Астыртан тиктеп сен калдың, досум.
 Кантарып атың байлаарда, досум,
 Кабыргам катуу кармадың, досум,
 Кайкалап түшүп тек болдум, досум,
 Кантээр экен деп койдум, досум,
 Энилип эшик ачаарда, досум,
 Эмчегим эзе кармадың, досум,
 Элиме келген мейман деп, досум,
 Эңиле түшүп тек болдум, досум,
 Эсирген экен деп койдум, досум,
 Сүйрөп бир килем салаарда, досум,
 Сүбөөмдү сүрө кармадың, досум,
 Сүйлөбөдүм шүк болдум, досум,
 Сүйгөнүм үчүн тек койдум, досум,
 Сүйкөнөр кези деп койдум, досум.
 Төргө чыгып отурдуң, досум,

¹ Øæéèà – èàì àîî, àäyðäîî (èèèèç ñàèÛî èàì àîî)

² Ýèääí -èè/ ýèääí -èè – èÛçì àð èÛèóó-ó æàø áàèà

³ Û ì ààð – ááèèè, èøààðàð, Û ì àîî

Толгонтуп көңүл толтурдун, досум,
 Энекем өйдө турду эми, досум,
 Жеңемди кымыз куй деди, досум,
 Ак Саткын туруп сун деди, досум,
 Оогандан¹ келген он аяк, досум,
 Он аяктын ичинде, досум,
 Илаби² жука сыр аяк, досум,
 Кытайдан келген кырк аяк, досум
 Кырк аяктын ичинде, досум,
 Илаби жука сыр аяк, досум,
 Кызылдан боёк жылма аяк, досум,
 Байтал бир бээнин бал кымыз, досум,
 Кунан бир бээнин курч кымыз, досум,
 Жеңейим куйду мен сундум, досум,
 Жагалмай куштай умтулдун, досум,
 Бал кымыз сунуп жатканда, досум,
 Бармагым баса кармадың, досум,
 Бармактан бачым канн чыкты, досум.
 Байкабай кылдың курчтукту, досум,
 Басынгандан шүк болдум, досум,
 Шоктугуң шондо билгемин, досум,
 Шондо көзгө илгемин, досум,
 Тескери карап күлгөмүн, досум.
 Камчыңды алып сен турдун, досум,
 Калпагың алып мен турдум, досум,
 Калпагың кагып кийгиздим, досум,
 Кантарган атың мингиздим, досум,
 Саткынды шондо сүйгүздүн, досум,
 Санаага салып күйгүздүн, досум.
 Аркамда чачым тизилип, досум,
 Астында турдум сүзүлүп, досум.
 Карызың барбы Саткында, досум,

¹ *Ṭṭāāī āāī – Āōāāī èñōāī .*

² *Ē ēāī – yōēī (áóē æāðāā ñ°ç °ò° ì ààí èāā °òç'ì , àyèòŪí ēŪðŪ āāāāí òçøç'í çèòç āāðèī æàðàò). Áóē ñ°ç òàæèè òèèèī āāāē «èāā» āāāāí ñ°çā°í .*

Карайсын мынча үзүлүп, досум,
 Атындын башын бураарда, досум,
 Ач бөрү сымал карадын, досум,
 Куткарбас болду жаш жанды, досум,
 Кызыгың кантип танамын, досум,
 Кыялын кыздын камадын, досум.
 Айылдан чыктың аттанып, досум,
 Кылчаң-кылчаң карадын, досум,
 Кыйла бир пикир санадың, досум.
 Текийем¹ манат курадым, досум.
 Женемден туруп сурадым, досум,
 Женейим туруп шуну айтты, досум,
 Мен шордувну мунайтты, досум:
 – Жорго боз минген шол болот, кыз ай,
 Журттан сулув тандаган болот, кыз ай.
 Күлүктү минип жандаган болот, кыз ай,
 Элден сулув тандаган болот, кыз ай,
 Кубаттын увлу Кулмырза болот, кыз ай,
 Чонтою² толгон пул мырза болот, кыз ай.
 Арадан үч күн өтө элек, досум,
 Арага койдун үч киши, досум.
 Үч киши эмес бир киши, досум,
 Көнбөгөн менин кол башым, досум.
 Көндүрө койду шу киши, досум,
 Болбогон менин боз башым, досум,
 Болдура койду шу киши, досум.
 Куптанда келдин жылгалап, досум,
 Кундуздан бөркүң булгалап, досум.
 Карангы келдин жылгалап, досум,
 Кара бир бөркүң булгалап, досум.
 Сув ылдый барып кенештик, досум,
 Султан бир бойду теңештик, досум,
 Өзөндү бойлоп кенештик, досум,
 Өктөм бир бойду теңештик, досум,

¹ *Ōáéèéá* – òàèçü.

² *xîí òîp* – ÷°í ò°è.

Дүйшөмбү күнү түнүндө, досум,
 Түн кире элек күвгүмдө, досум,
 Жумабай тою болот деп, досум,
 Жыйылган жаштар калбайт деп, досум.
 Кексе бир чалдар барбайт деп, досум,
 Көнүлүн эч ким салбайт деп, досум,
 Ошол бир тойго кел дедин, досум.
 Оюна албайт эл дедин, досум.
 Убада-шертти бир кылдык, досум.
 Убайсыз кечти гүл кылдык, досум.
 Негедир көңүл тынган жок, досум,
 Нечен ой баштан жылган жок, досум.
 Кезегин күтүп кеп айттым, досум.
 Кеңешим уккун деп айттым, досум.
 Кыздардын менмин тунугу, досум.
 Жигиттин сенсиң сылыгы, досум.
 Чыр-чатак болсо эл туят, досум,
 Чар-тарап баары тең туят, досум,
 Ордолув кызмын маңа уят, досум,
 Олтундув¹ жигит саңа уят, досум.
 Топ-тобу менен мал алып, досум.
 Топуга сузуп зар² алып, досум,
 Корову менен мал алып, досум,
 Куржунга шыкап зар алып, досум.
 Кудалап койгон жерим бар, досум,
 Куварган кув баш теңим бар, досум,
 Атакем ач көз мал жандув, досум.
 Агамдар болсо зар жандув, досум.
 Адамды малга алмашты, досум.
 Артымдан түшүп байлашты, досум,
 Билишип калса кармашат, досум.
 Бейсаат³ ажал жармашат, досум.
 Экчелген жорго минели, досум,

¹ *Ī ēðóí ābā* – ᵛçàððóó, óýððóó, àáééèðäçç.

² *Çàð* – àèòĭí .

³ *Ááéñààð* – ó=óðñóç, ēī ēóñ, °ç óááèòĭñĭí àà yī àñ.

Эл туйбас болуп жүрөлү, досум.
 Карагер жорго минели, досум,
 Калк туйбас болуп жүрөлү, досум.
 Элге бир бүлүк кылбайлы, досум,
 Экөвүз шерттен жылбайлы, досум.
 Калкка бир бүлүк кылбайлы, досум,
 Катув бир шерттен жылбайлы, досум.
 Бурама көйнөк¹ жолжолум, досум,
 Булактын бою боолжолум, досум,
 Булакка ошол келбесең, досум,
 Бурулгус болуп кеткениң, досум,
 Бото көз кыздан кечкениң, досум.
 Каламы көйнөк² жолжолум, досум,
 Кашаттын бою болжолум, досум,
 Кашатка ошол келбесең, досум,
 Кара көз кыздан кечкениң, досум.
 Суйсалып жондо олон чач, досум,
 Сулув бир кыздар калем каш, досум,
 Калем каш кызга келбеген, досум,
 Кандай жандын бовру таш, досум.
 Он сегиз ашты сиздин жаш, досум,
 Той күнү сени көрбөсөм, досум,
 Толкуп бир агар көздөн жаш, досум.
 Алтын бир жаак, жез комуз, досум,
 Атыңды жоктоп күв айтам, досум,
 Алыстап кетсең дуба³ айтам, досум.
 Күмүш бир жаак, жез комуз, досум,
 Күнүгө эстеп күв айтам, досум,
 Көрүнбөй кетсең дуба айтам, досум.
 Кыргызда сыпаа ким сендей, досум,
 Кылымда күйгөн ким мендей, досум.

¹ *Аоддәй а е°еі е – Азездәі ° е°еі е°еозі әәд оздз*

² *Еәәдәй ү е°еі е – е°еі е°еозі әәд оздз. Еәәдәе оәәәе үеәі аа еоһоәдәүе әі е і аі аі і аооәәәі еәдәәәі «еәәәі е» аәі аәәәәі әәә озһоздз оі аәд ÷үәәдүе÷о әәә а һі һәә әі ео і аі аі әд еәәһү әәдәә һәдүе÷о. Аі аәі , е°азі ÷° әүәәәдәә е°еі е° еәәәә оооәәі .*

³ *Аооә – һәәәі . Оәәәе оәәәі аәәе – «аоі» – аәәәі һ°ә°әі .*

Олтундув жигит ким сендей, досум,
 Ойротто күйгөн ким мендей, досум.
 Кубаттын увлу курагым, досум,
 Кудайым кошкон ынагым, досум.
 Камчыңдын сабы дилдеден, досум,
 Кадырлап жүрөк сыйлаган, досум,
 Касыбыз болуп пайланган¹ досум,
 Калкымда бардыр кыйла адам, досум.
 Эриндин кашы дилдеден, досум,
 Эт жүрөк сүйүп сыйлаган, досум,
 Эбин бир таппай пайлаган, досум,
 Элимде бардыр кыйла адам, досум.
 Дүйшөнбү күнү түнүндө, досум,
 Түн кире элек күвгүмдө, досум,
 Жумабай тою болот деп, досум.
 Женайым келээр чакырып, досум,
 Айтпасмын сырым ачылып, досум,
 Чакырып келген жеңемди, досум,
 Катув бир кагып кайтарам, досум,
 Жүрөктүн мизин майтарам, досум,
 Көбүрүп жеңем күвлөнөр, досум,
 Көп жеме айтып сүйлөнөр, эосум,
 Жеңекем кетет суз болуп, досум,
 Жүрөктүн башы муз болуп, досум,
 Жеңекем кетет мен үйдө, досум.
 Жетип келгин аркы үйгө, досум.
 Гүлдөгөн калың чарбактын, досум,
 Курагы сенсин Кулмырза, досум.
 Ачылган гүлдөй кыздардын, досум,
 Ынагы сенсин Кулмырза, досум.
 Такалув өтүк кийбей кел, досум,
 Тырсылдап басып жүрбөй кел, досум,
 Билбесин жер да басканың, досум,
 Эшикти эпчил ачкының, досум,

¹ / aééà – аҫăĕ. Ñ°çăĳĭ óĤăóńó – ĭ àé. Oaæèè èèèèĭ áááè
 ĭ àé – «èç, àĤăóó» ááááĭ ñ°çă°ĭ.

Жылга бир менен жылып кел, досум,
 Жыла бир басып кирип кел, досум.
 Келсең-келсең келип жүр, досум,
 Жогорку жолго кирбей кел, досум,
 Жогорку жолго сен кирсең, досум,
 Аттан айгыр¹ минбей кел, досум,
 Айгыр мал жаман келүвчү, досум,
 Айылга жакын калганда, досум,
 Азынап доош кылувчу, досум,
 Айылым туюп албасын, досум.
 Төмөнкү жолго кирбей кел, досум,
 Төмөнкү жолго сен кирсең, досум,
 Төздөн бувра минбей кел, досум,
 Бувра жаман келүвчү, досум,
 Коровго жакын келгенде, досум,
 Буркурап доош кылувчу, досум,
 Атамдар туюп албасын, досум.
 Ашкана жактан келбей жүр, досум,
 Өзүмдөн кичик сиңдим бар, досум,
 Чачвагын² шондо илүвчү, досум.
 Шалдырап доош кылбасын, досум,
 Энемдер туюп албасын, досум,
 Аттув келбей жөө кел, досум,
 Экөв келбей бүрөв кел, досум,
 Кулундув байтал минбей кел, досум,
 Коровго шокум салбай кел, досум,
 Койду аралап качпай кел, досум,
 Койчулар туюп албасын, досум,
 Көңшуна сырың айтпай кел, досум,
 Өкөүздүн бул ишибиз, досум,

¹ Ἀδὸδαι ἀεαῦδ – аеаῦδ. Ἀεῖδαα-Ἰαε, Ἰ αἰ εῖδαα εἰααδὲ αὐ
 +ααὐὐ,ὀεαε ἸἸααδῦδ æ. á. Ἰ βῖ ααδ εἰαεδὲ εἰαεῦεῦἰ εἰααἰ ἀεεὐαἰ
 æῦεεῦ ε°αῖἰ +° αεὐὐαεἰε ἰ εἰ εἰαἰ. Ἰ ὀἰ ε ῖ+ῖἰ αὐ αἰαἰ ἠ°ῶ
 æῦεεῦ ἰ αἰ εἰεἰ αἰ εἰ εἰαἰ ἰ ὀεἰαἰ. Ἰααδ εῦῦαἰ αεὐὐαεἰαἰ æῦεεῦ
 αἰ εἰαἰ αἰ ῦ αεὐαἰ αἰ εἰ βῖεἰαἰ. Ἀὐε ἠ°ῶ ὀαεεε ὀεεεἰ αἰαε – «ἀδὐα»
 αῦ+ῦεαἰ αἰαἰ ἠ°ῶαἰ αεῦἰ αἰαἰ.

² Ὀδ+ααε – +α+ἰ αε.

Айылга дайын болбосун, досум,
Айыптар болуп калбасын, досум.
Колот бир ылдый жүрүп кел, досум,
Козголо басып кирип кел, досум,
Колотко атың коюп кел, досум.
Коёндон жапыз болуп кел, досум,
Жылгага атың коюп кел, досум,
Жыландан жапыз болуп кел, досум,
Жаныңа бычак салбай кел, досум.
Кулундув бээни минбей кел, досум,
Кулунун жоктоп кишенейт, досум.
Үйүрдөн айгыр минбей кел, досум,
Үйүрүн жоктоп кишенейт, досум,
Жок сурап келген күнүндө, досум,
Атамдын түшкөн көз кыры, досум,
Аңдышат сени ар дайым, досум,
Ашык бир болдум жайында, досум,
Агамдар жүрөт пайында, досум,
Ашыктык күтүв ок экен, досум,
Армансыз киши жок экен, досум,
Кыз үчүн жигит күймөк бар, досум,
Кыйновду тартып жүрмөк бар, досум,
Илгертен калган салт ушул, досум,
Ышкыга салган дарт ушул, досум,
Ышкыга күйгөн Аксаткын, досум.
Ышкынын отун сен жактын, досум,
Пашайы төшөк астымда, досум.
Жаткан бир элем жамбаштап, досум,
Жаш башты жалаң ой каптап, досум,
Капталдай басып жол салдың, досум,
Капшытты тилип кол салдың, досум,
Тувралай басып жол салдың, досум,
Тушумду тилип кол салдың, досум,
Кой-кой бир десем койбодун, досум.
Койнума карай сойлодун, досум,
Жалынган менен болбодун, досум,
Жаныма карай сойлодун, досум,

Түлкү ичик кийип желбегей, досум,
Түндөсү келдин элебей, досум,
Туюп калды телегей, досум,
Арс ичик кийдин желбегей, досум,
Ашкере келдин элебей, досум.
Андып калды телегей, досум,
Жатат эдек кенешип, досум,
Султан бойду теңешип, досум,
Туруп кет десем турбадың, досум,
Турмак түгүл уктадың, досум,
Түн жарым сен уктадың, досум,
Укмуштуу түштөр толгондон, досум,
Уйкумдан чочуп ойгондум, досум,
Эшикке келди бир шыбырт, досум,
Эчки мал бекен деп жаттым, досум,
Эч күмөн кылбай тек жаттым, досум,
Коровго келди кош шыбырт, досум,
Козу мал бекен деп жаттым, досум.
Козголо койбой тек жаттым, досум.
Козулар десем киши экен, досум,
Коңшуга дайын иш экен, досум,
Эчкилер десем киши экен, досум,
Элиме дайын иш экен, досум,
Коюңду жайдың эрменге, досум,
Коровмо кылдың шерменде, досум,
Эчкиңди жайдың эрменге, досум,
Элиме кылдың шерменде, досум,
Коровдо экөв кеңешет, досум,
Кош камчы алып ченешет, досум,
Капшытта экөв кеңешет, досум,
Кан жыттув канжар ченешет, досум,
Кор болбой кетчи душманга, досум,
Калбачы мен деп бушманга, досум,
Тараза жылдыз батыптыр, досум,
Таң дагы эчак атыптыр, досум,
Чоң энем түндүк жол тартты, досум,
Овада жылан ышкырат, досум,

Колунду тартчы мойнумдан, досум,
 Абада торгой сайраган, досум,
 Адамдар жүрөт пайлаган, досум,
 Коровдо койлор бышкырат, досум,
 Кожо акем азан чакырат, досум,
 Койчуман балдар туйбасын, досум,
 Туюп бир калып урбасын, досум,
 Жылгада жылкы дүбүрөйт, досум,
 Жылкычы балдар күбүрөйт, досум,
 Туюп бир калып урбасын, досум.
 «Чоң энең түндүк жол тартса, досум,
 Көк жөтөлгө жолуксун, досум,
 Овада жылан ышкырса, досум,
 Орокчуга жолуксун, досум,
 Таң атмактан күн чыксын, досум,
 Тар төшөктү талашып жан чыксын, досум,
 Абада торгой сайраса, досум,
 Ач кыргый илип алсын дейм, досум,
 Коровдо койлор бышкырса, досум,
 Ач бөрү тилип жарсын дейм, досум,
 Кожо акең азан чакырса, досум,
 Көк жөтөл болуп сүзүлсүн, досум,
 Жылгада жылкы дүрбөсө, досум,
 Тели¹ деп сойсун, үзүлсүн, дедин,
 Тартпадың билек мойнумдан, досум,
 Турбадың менин жанымдан, досум»
 Энкейип тиктеп тешиктен, досум,
 Эки адам кирди эшиктен, досум.
 Кач-кач деп капшыт көтөрдүм, досум,
 Качалбай капшыт алдырдың, досум,
 Карчытка бычак сайдырдың, досум,
 Чык-чык деп чийди көтөрдүм, досум,
 Чыгалбай чийди алдырдың, досум,

¹ *Óáèè* – æùèèùí ùí îîðóñó. Èàí ààéàùð áèð óó ÷°í æââáí áâ
 æùèèùí ùí á¿ð ááí àñè ÷ùéðùãùí , ðèðèðáí , èàèòùðáí , éððóðóí ,
 á¿æ¿ð°í °è°ð. Óøóè îîðó ðàèè ááí àðàèàð.

Чыкыйга бычак сайдырдың, досум,
 Босого бойлоп ыргыдың, досум,
 Мойнундан жерге шырғыдың, досум,
 Кош камчы тийди совруна, досум,
 Кош бычак кирди бовруна, досум,
 Ичегің жерде чубалды, досум,
 Иреңің өчүп кубарды, досум.
 Тур-тур деп тушту көтөрдүм, досум,
 Турбай бир тушту алдырдың, досум,
 Туш-туштан бычак сайдырдың, досум.
 Эшикке карап ыргыдың, досум,
 Гөндөбөгө шырғыдың¹, досум,
 Ак үйүмдү жандадың, досум,
 Ашканамды кандадың, досум,
 Көк үйүмдү жандадың, досум,
 Көшөгөмдү кандадың, досум,
 Текеден кылган сары шым, досум,
 Темгил ала кан кылдың, досум,
 Телегей журтка даң² кылдың, досум,
 Бугудан кылган сары шым, досум,
 Будур ала кан кылдың, досум,
 Мындагы журтка даң кылдың, досум,
 Кокту бир ылдый сүдүрөттүң, досум,
 Кош кабырган күдүрөттүң³, досум.
 Өрүктөн бекен ээрин, досум,
 Өчөшкөн бекен жээнин, досум,
 Кайындан бекен ээрин, досум,
 Касташкан бекен жээнин, досум,
 Куш салган жериң Жекенди, досум,
 Кулмырза өлүп калды деп, досум,
 Кубатбай атаң кекенди, досум.
 Ичегің калды иргезде⁴, досум,

¹ *Øuðāu* – eóèà, æuāuë.

² *Äàç* – äàçàçà, àøèáðá, áâèèèèçç.

³ *Êçäð°* – èüèðà, ñ°āçëçç, òàèèèèàí óó

⁴ *Êðāā* – èðāāā

Илгертен көвнүм бирге эде, досум.
Калпагың калды иргеде, досум,
Кадимтен көвнүм бирге эде, досум,
Такыяң калды төрүмдө, досум,
Дарачы¹ тапчы көрүндө, досум.
Кара кыр башын күн чалды, досум,
Карчыга бовун ким чалды, досум?
Кара бет бейбак шум чалды, досум,
Кызыл кыр башын күн чалды, досум
Кыргыз бовун ким чалды, досум?
Кыз кара бет шум чалды, досум,
Жетимиш баштув ак өргөө, досум,
Жетпей кетти таламга², досум,
Бир келбедиң саламга, досум,
Алтымыш баштув ак өргөө, досум,
Азанда кеттиң таламга, досум,
Бир келбедиң саламга, досум,
Кулмырза өлдү, хуп болду деп, досум,
Тенирим журтка дан болду, досум,
Алты адам келди жыйылып, досум,
Азиз жан калды кыйылып, досум,
Агамдар турду сүйлөшүп, досум,
Ар кимге акыл үйрөтүп, досум,
Күл дөбө казып жашырды, досум,
Күйүттү шунтип батырды, досум,
Күйүп бир жаным калбады, досум,
Койгун деп эч ким барбады, досум,
Адамдар мендей айтабы, досум?
Азабың мендей тартабы, досум?
Күйгөндөр мендей айтабы, досум?
Күйүтүң мендей тартабы, досум,
Жоктошуп келди элиңден, досум.
Жогорку айыл жеринден, досум,
Жоктошуп келип тапкан жок, досум,

¹ *Āāḍā-ū* – æāé, òūí ÷òūē.

² *Ōāēāi* – íé, òēēāē, ì āēñàò, òāēāi .

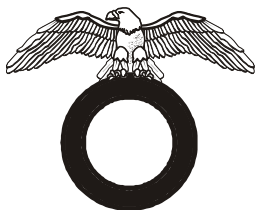
Жоругу мана жаккан жок, досум,
 Сурашып келди элинден, досум,
 Сумсайып калган жеринден, досум,
 Сур дөбө казып тапкан жок, досум,
 Атакең алып топ атчан элди,
 Асылын сурап бүгүн да келди.
 Өлтүргөн кимдер, өлгөн ким, досум?
 Өлүгүн дөнгө ким көмгөн, досум?
 Айтайын азыр калкыңа, досум,
 Ачык бир болсун жалпыңа, досум!
 Өлгөнүн бүгүн эл билсин, досум,
 Өйдөтөн соккон жел билсин, досум!
 Ажалың бүгүн эл билсин, досум,
 Алыстан соккон жел билсин, досум?
 Минген бир атың көк кашка, досум,
 Көркөмү малдын бир башка, досум,
 Көк атты элге кайтарсын, досум,
 Күлпөтүн¹ издеп келгендер, досум.
 Күл дөбө казып антарсын, досум.
 Күл дөбө казса табылат, досум,
 Күлүстөн жүзүн жаңырат, досум!
 Кубатым канча ченейин, досум,
 Кунунду бычып берейин, досум!
 Алтымыш айып, кунун жүз, досум,
 Аларга кошо сулуу кыз, досум,
 Кыз десе элиң өзүбүз, досум,
 Кун берген атам куврасын, досум!
 Кун алган атаң жыргасын, досум,
 Адырда аркар бар дешет, атей²,
 Атып бир келип сен салгын, атей!
 Аркар бир гөшү³ ширин дейт, атей!
 Сен туврагын мен жейин, атей!
 Мен туврайын сен жегин, атей!

¹ *Ēçēī °ò – °ēçē, °ēçēòçí ñ°°āç.*

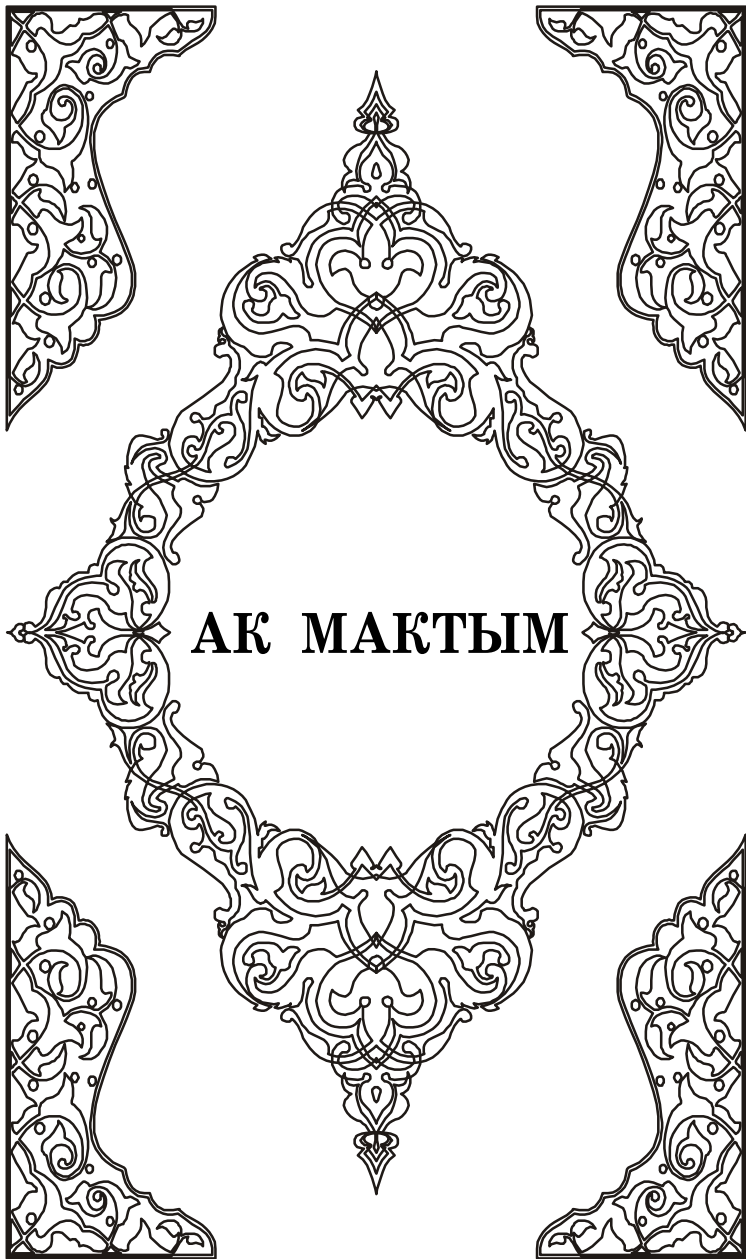
² *Āòāé – ààà úyé.*

³ *Ā°ø – ýò. Òàæèè òèèèì áááè – «āòøò» ááááí ñ°çä°í*

Эне айымдан¹ мен сулув, атей,
Мен тийейин, сен алгын, атей,
Адырда аркар бар дешет, акей⁵,
Атып бир келип сен салгын, акей,
Аркар бир гөшүн ширин дейт, акей,
Сен туврагын, мен жейин, акей,
Мен туврайын сен жегин, акей,
Жене айымдан мен сулув, акей,
Мен тийейин, сен алгын, акей!
Талаанын гүлү күбүлсүн, досум,
Тирувлөр бизден түнүлсүн, досум.
Жигденин гүлү күбүлсүн, досум,
Жигиттер бизден түнүлсүн, досум.
Алманын гүлү күбүлсүн, досум,
Адамдар бизден түнүлсүн, досум.
Кулмырза өлүп куп болду, элим,
Ак Саткын менен жуп болду, элим.
Канжарды уруп Ак Саткын өлдү,
Курбулук күчүн тургандар көрдү.
Ак шамшар салып Ак Саткын өлдү,
Ашыктын күчүн адамдар көрдү.

¹ *Айым* – эне. Бул сөз Орто Азиядагы «афгони» деп аталган элдин тилиндеги ойм «эне» деген сөздөн. Сыягы, бул сөз илгери-илгери эле жергиликтүү тилге сиңип, бара-бара мүчөгө айланып кеткен өңдүү.

«ÆĒ Ĩ ÆĒŌŪĨ » ÆĒĀĬ Æ ĒÆĒĬ ÆĒ ĀĬ Ĩ ĐŌ

Кыргыз эли сүйүп уккан «Бегарстан тайчы», «Он Бегарстан», «Отуз эки Бегарстан», «Тайчы», «Мактым» деген уккулуктуу, кайрыгы мунга толгон, угучуну бирде толкундатып, бирде мунайтып, бирде шерденткен классикалык күүлөрдүн жаралышына негиз болгон поэма – «Ак Мактым» поэмасы. Аталган поэма «Мактым»¹, «Мактым»², «Мактым сулуу»³, «Мактым сулуу Бегарстан тайчы»⁴, «Ак Мактым»⁵, «Тайчы, Ойчу»⁶, ж. б. варианттарын жана «Кыз Мактымдын арманы»⁷ деген ыр, жөө

¹ ĒĐŌĒĀĬ ŪĬ ×. ÆĒŌĬ ÆŌĬ ÆĐŪĬ ÆĀĀŪ ĐĒĒ ÆĒĀĬ Æ ÆĀĀĀĒŪŌ ĒĬ ĨĒĒŌŌŌŌĬ ŌĬ ĒĬĒ ÆĒĒĬ ÆĒĀĐ ŌĬĬ ŌŌŌŌ. ĒĬ Ā. ¹ 378 ¹ 9-ĀĀĬ ŌĀĐ. 1947-ÆŪĒĒ Ē. Ĩ ĒŌŌĒĒĬ Æ Ĩ ĨĒĒŌ ĐĒĒĬĬ ŌĬ ĀĀ ŌĬĒŌĬĐĀĀĀ ĀĀĀĐĒĒĬ ĀĀĬ ÆĒĒŪĬ ÆĒĀĀĬ ;

² ĒĬ Ā. ¹ 379 1947-ÆŪĒĒ Æ. ×ĬĐĬĀĀĀ Ĩ Ō ĬĀĒ. ŨŌĒĒĒ ĐĒĒĬĬ Ĭ ŌĬ ŌĬ ĒŪĒŪĒĒ ŌŌŌ Ĩ/ĨĬĀĀĐĒĒĬ ĀĀ ÆĀŌĀĀĀĬ ĀĬĨŌĬĬĬ Æ ĐĒĀĀŌĐĀĬ ÆĒĒŪĬ ÆĒĀĀĬ .

³ ĒĬ Ā. ¹ 554 ¹ 3-ĀĀĬ ŌĀĐ. ŌĬĒŪĒĒĒĐĒŌ Ĩ . ĒĐĒĒĬ Æ 1969-ÆŪĒĒ Ĩ ĨĒĒŌ ĐĒĒĬĬ ŌĬ ŌĬ ŨĀĒĒĀĀĀ ÆĐŪĬ ÆĀĀŪ ĒĬĒŌĬĒĀĬ ÆĀŌĀĀĀĬ ĒĀĐĬ ŪŌĒĒ ÆĬĬŌĀĀĀĀĀĀĬ ÆĒĒŪĬ ÆĒĀĀĬ .

⁴ ŌĬĒŪĒĒĒĐĒŌ Ō. ĀĀĀŪĐĒĒŌĬ ĬĀ 1979-ÆŪĒĒ ÆĒĒĒ ĨĬ ŌŌĬĒŌĬ Æ ĒĀĐĀŌŌŌ ĒĬŌ-Ā^Ō ÆĒŪĒŪĬ ĀĀ ÆĀŌĀĀĀĬ ĨĐĬĒĬ ÆŌĬ Æ Ĩ ÆĐĒĒĒĒŌĀĬ ÆĒĒŪĬ ÆĒĀĀĬ .

⁵ ĒĬ Ā. ¹ 601 ¹ 7-ĀĀĬ ŌĀĐ. Ĩ . ĒŌĒĬĬ ĒĀĀĀĒĬ ĀĀĐĒĒĀĬ ŌŪ Ĩ Ō ĬĀĒ. ĒĀĬ ĒĬ ĐĒĒĬĬ Ō. ŌŌŌĬ ĀĒĒ ÆĀĒŪŌŌĀĀŪ Ĭ ŌĒĒĒĒĀĐ ¹ 515, 731, 165 ĒĬ ĀĀĬ ĐĀĐĒĀĐĀĀ ĀĀĐ.

⁶ Ē. ĒĬ ĀĬ ÆĒĒĀĀ, Æ.Ĭ ŌĒĀĬ ĀĀĀĀ. Ĩ ĀĬ ĒĐĒĒĒ-ĒĀĐĀŌĀĀĒĬ ĀĒĒĒ ĒŪĐĀŪĒĀĀĐĀĀ. – Ō.: ĒŪĐĀŪĒŌĀĬ . 1966-ÆŪĒ. /ÆĀĐĀĀŌĀĒĒ ĐĒĒĬĬ Ō. ŌĬ ŌĬ ĒĀĐŌ ĨĬ ŌŌĬĒŌĬ ĀĀ ÆĀŌĀĀĀĬ ĒĀĬ Ĭ ÆŌĬ Æ ŌĀĐĒĒĒĒĒĒ ĀĀĐĒĒĀĬ ŌŪ.

⁷ ŌĬĀĬĒĬĒĬ Ĩ ĬĒĒĬ./×ŪĀĀĐĬ ĀĒĀĐŪĬ ŪĬ ŷĒĒ ŌĬĬ ŌŌĒ ĆŪĒĬĬ ĀĀŪ. Ĩ ŌĬĬ .

жомок, уламыш түрүндө жашап, Мактым сулуу жөнүндөгү элдик тарыхый аңыздын учугун сактап келет.

«Ак Мактым» поэмасы боюнча алгачкы кенири изилдөөнү фольклорист окумуштуу, ф. и. к. Турдубай Абдыракунов¹ жазган. Ал кыргыз, хакас, уйгур версияларын салыштыруу аркылуу сюжеттин жалпылыгын, айырмачылыгын анализдеген. Ошону менен бирге поэманын жаралуу, калыптануу доору, тарыхый чындык менен байланышы, идеялык багыты, композициялык түзүлүшү тарыхый-салыштырмалуу планда изилдөөгө алынган.

Поэмада XV–XVII кылымдардагы калмак кыргыздын ортосундагы карама-каршылыктарга байланыштуу окуя чагылдырылган. Муну тарыхта болгон окуя катары кароо талаш маселе. Калмактар менен кармаш Орто азия элдеринин далай эпикалык чыгармаларынын жаралышына өбөлгө болгон. Ошондой эле бирде кыргыздар, бирде калмактар үстөмдүк кылып, кыргын-сүргүн болуп турган убакта кыргыздын сулуу кыздарын калмактар олжолоп алып кеткен убактар болгондур. Ушундай эле көрүнүш кыргыздар тарабынан да болушу мүмкүн. Жоокерчилик заманда мындай окуялар көп кездешкенин тарыхый маалыматтардан да окуп жүрөбүз. Ал тургай эки элди элдештирүүдө, өз ара келишим түзүүдө кыз тартуулашып туруу салтка да айланып калган. Демек, Ак Мактым жөнүндөгү аңыздын да тарыхый негизи бар болушу мүмкүн. Арада мезгил өз ролун ойноп, бул окуя көркөм чыгарма түрүндө, күүгө айланган дастан түрүндө бизге жеткен. Доордун белгилүү бир мезгилинен баян этип, турмуш чындыгын сүрөттөгөн окуялар барабара миң бир өзгөрүүгө дуушар болуп, акырында

¹ *Ö. Aââüðäëöf îâ. Aê ì aëòüì / ääääëë èçëëä°°.* – Ö., «Ëüð-âüçñðâí », 1983.

накта элдик чыгармага айланып калышы фольклордогу мыйзамдуу көрүнүш.

«Ак Мактым» жанры боюнча турмуштук поэма. Бардык варианттарда туруктуу мазмундук өзөк сакталган: Кыргыздын Байсары деген бай адамынын (же тектүү жердин) өтө сулуу, кырк кулач чачтуу Ак Мактым деген кызы болгон. Кыздын эки агасы, бир синдиси болот. Мактымдын жомоктогудай сулуулугу дубанга тарап, акыры калмактын Бегарстан (Асан паша, иниси Чинтайчи – Ю. Бостоновдо; Тайчы, Ойчу – Ш. Канаатовдо) деген тайчиси кызга ашык болуп, зордук менен алып кетет. Кыз калмакка туткун болуп кетерин алдын ала түшүндө көрөт. Үч жыл (6 жыл) калмактын колунда жашап, эгиз уулду (эгиз кыз, эгиз уул) болгонго чейин Ак Мактым качып кете албай, туткунда жүрөт. Эрксиз, кордук турмушту башынан өткөрөт. Акыры амал менен (минген аты түрткү болуп) качып чыгып, артынан кууп келген ага-ини тайчыларды алдап, мал мүлкүн, балдарын, өздөрүн кошо уу дарыяга салдырып өлтүрөт. Өз жерине келип-сүйгөн жигитине турмушка чыгат. (М. Зулпиевде Ак Мактым менен күйөөсү тайчинин куу башын тээп, сөөктүн сыныгы бутуна кирип өлүшөт). Айтуучулар тарабынан мына ушул салттуу, туруктуу сюжет айрым гана кошумча, алымчалары менен айтылат.

Поэманын сюжетиндеги эпикалык жанрда сейрек кездеше турган эки мотивге токтоло кетели. Биринчиси полиандрия (көп күйөө күтүү же бир аял менен бир нече эркек бир туугандар жашоо) деген коомдук көрүнүш орун алган. К. Жоошбаев менен Ш. Канаатовдун варианттарында эки бир тууган калмак тайчынын экөө тең Мактымга үйлөнөт. Ю.Бостоновдун вариантында иниси да Мактымды жакшы көрүп калгандыктан агасы жокто Мактымдын койнуна жатып алары ачык айтылат.

Полиандрия (бир аялдын көп күйөө күтүүсү же бир нече эркек бир туугандар бир аял менен жашоо) институттарынын пайда болушунун тарыхый, демографиялык, социологиялык, экономикалык, ал турсун жеке мүнөздөгү себептери бар. Кээ бир изилдөөлөрдө экологиялык, социалдык-экономикалык өтө оор шарттагы жашоо образ да адамдардын көз карандылыгын катуу (чучукка жеткендей десе да болот) сезүүгө мажбурлап, кызгануу сезими, эки тараптын агрессивдүү мамилеси басаңдап калат деген ойлор айтылып, ага мисал катары полиандрия, полигамия, левират, сорорат институттарынын Тибетте ХХ кылымдын ортосуна чейин сакталып келгенин айтышат¹. Тибетте полиандрия көбүнчө бир туугандык формада б.а. бир канча эркек бир туугандар бир аялга үйлөнөт. Биринчи чоң агасы үйлөнөт. Андан кийин кийинкилери жашына жараша улуулата үйлөнөт. Үй-бүлөнүн башчысы, балдардын атасы деп эң улуусу эсептелет. Бул негизинен бийик тоолуу, экономикалык оор шартта жашаган Тибеттеги эл үчүн үй-бүлө менчигинин, эптеп топтолгон каражатынын бөлүнүп, майдаланып кетпешине байланыштуу сакталып, али да өз күчүндө сыяктанат.

Полиандриянын тарыхый пайда болуу мезгилин алгачкы коомдук түзүлүштүн тушунда, группалык нике күтүү мезгилинде, матриархат доорунда деп түрдүү пикирлер айтылып жүрөт. Демек, «Ак Мактымда» полиандрия институтунун (ага-ининин Мактымга үйлөнүшүнүн) орун алышын тарыхый катмарлануу аркылуу фольклордук чыгармадан орун алган деп айтууга негиз бар. Анткени элдик көркөм чыгармалар адамзат тарыхындагы түрдүү көрүнүш-

¹ Ыт өөаеуф ау епöт öеу í адí аí а Асее. Ы . Ы аоёа. 1975; Ыпöт öеу è еоёёöоöа Аí пöт ёа Асее. ö. Ы. Оáf ööаеуф ау Асеу è Öеááö. Ы í-áí пёаёöпё. Ы аоёа. 1972; Öеí í еí апöт í А. «Öеááö»: öаппёас í í ööáöапöаеё. – Ы ., 1958.

төрдү өз боюна синирип, эч кандай рамкага салынбай, кайсы бир туруктуу мыйзамга баш ийбей, эркинче жаралып, өзгөрүлүп, толукталып отурат эмеспи.

Экинчиси поэмадагы өз баласын өлүмгө кыюу мотивинин келип чыгышы. Мактымдын образы – туткунга түшкөн, эркинен ажыратылган, аялдык ар намысы кордолгон миндеген кыздардын жалпыланган образы. Баскынчыларга каршы күрөшүү, качан да болсо, кандай айла колдонуп болсо да эркиндикке чыгуу идеясы алардын иш аракетине сиңирилген. Багынбастыкты, чечкиндүүлүктү, эрктүүлүктү идеялизациялоо «Ак Мактым» поэмасынын негизги идеясын көрсөтөт. Мактым аргасыз туткун болуп, «олжо катын», «туткун», «кулагынды кессем кунуң жок» деп кордолгон абалы менен келише албай, дайыма өз элине кетүүнүн аракетинде болот. Акыры энелик милдетинен баш тартып, эркиндикке чыгуу, туткундан кутулуу, өз эли-жерине кетүү сезими биринчи планга чыгат. Душмандан төрөлгөн бала акыры элине каршы жоо болорун, акыр түбү душмандын тукуму экенин эске алып, канчалык оор болсо да балдарын өлүмгө кыят. Экинчиден балага караса эч качан кордуктан кутулбасын түшүнөт. Мына ушундай татаал психологиялык абал «Жаңыл Мырза» эпосунда да (М.Мусулманкуловдун вариантында) бир топ курч берилген.

Кетейин десе айла жок,
Баласы жүрөт тамтаңдап...

* * *

Алайын десе эр Жаңыл,
Акыры артын ойлонот.
Албайын десе арман көп,
Баласына толгонот...

* * *

Ботодой боздоп эр Абыл
Женеке деп жалынып,
Жалынганга болбоду
Ачуусу келген кыз Жаңыл
Баласы менен Абылды
Кабаты менен жайлады.

Белгилүү окумуштуу, ф.и.д. Р. З. Кыдырбаева «Жаңыл Мырза» эпосунун варианттарындагы ушул көрүнүштү салыштырып, «Как видно, одно и то же явление в различных вариантах истолковывается по разному, что зависит от времени, места и среды, накладывавших свой отпечаток на создаваемый эпос, ибо эпос, творимый в различные времена людьми, находившимися на различных ступенях общественного развития, не мог не отразить в себе все эти пройденные ступени»¹, деп туура белгилеген. Ошондой эле мындай жагдайды (өз баласын өзү өлүмгө кыйган) эпикалык чыгарма жаралган доордун катаал учуру талап кылгандыр. Ушундай чечкиндүү иш аракеттер жеке адамдын гана эмес, бүтүндөй элдин тагдырын чечкен, калыптанып калган системага өзгөртүү киргизген учурлар бар. Ошентип, Мактымдын, Жаңыл Мырзанын өз балдарын өлтүрүшү көркөм чыгармада өзүнчө жүктү көтөрүп, көркөм функцияны аткарып, трагедиялуу фон түзүп турат.

Сөзүбүздүн акырында көлөмү жагынан чакан, сюжети жөнөкөй түзүлгөн «Ак Мактым» поэмасы кыргыз эли басып өткөн тарыхый доордун, окурталдуу, коогалуу турмуштун көркөм элеси, элдик көркөм эстетикасы деп айтар элек.

Жыйнакка М. Зулпиевдин, Ю. Бостоновдун варианттарын киргиздик.

¹ Д. Ç. *ÊÛäÛðààààà*. Í àðĭ àĭ ĭ -ĭ ĭ ÿòè-âñèèà òðààèòèè à ŷĭ ĭ ñâ «*ÆàçÛè ĭ Ûðçà*». – Õ., 1960 ä. Ñ. 19.

«АЕ Ì АЕӨÛÌ »

(М. Зулпиевдин айтуусунда)

Кыргыз элинде Байсары деген бай өтөт. Ал малга көзү тойбогон, ач көз киши болуп, бир жерге байыр алалбай кырдан кырга, адырдан адырга малдарын жайып, семиртип, көчүп жүрө берет. Ал убакта жалгыздап көчүп жүрө берүү калмактардын ырайымсыз бийлигинин тушунда өтө коркунучтуу боло турган. Анын эки уул, эки кызы болот. Чоң кызы Мактым ай десе аркы жок, күн десе көркү жок, дубандан ашкан, чачы жерге сүйрөлгөн сулуу, акылдуу, жамандык-жакшылыкты алдын ала билген, көздөрү карагаттай жайнаган, укурук моюн, калем каш, солкулдап, толгон айдай толукшуп турган убагы экен. Кабарын алыстан угуп нечен байдын балдары, нечен менменсиген жигиттер келип, жооп алалбай кайгырып кетишет. Анткени Мактымдын шерттешип койгон сүйгөн жигити бар эле. Күндөр өтүп, айлар жылат. Жаштар качып кетүүнүн айласын тапшай жүрүшөт. Ошол убакта калмактан Бегарстан тайчи чыгып, өзүнүн каардуу зулумдугу менен элди аябай эзип, кыйноого салып, элди күнүгө чаап, талап турат. Дубандан чыккан Мактымдын кабарын Бегарстан тайчи угат. Ал баардык кол астындагы аскерин чакырып алып: «Мага Мактымды асманга чыкса бутунан, жерге кирсе чачынан болсо да кармап алып келгиле» – дейт. Бегарстандын аскерлери эч жерден, Мактымды таба алышпайт. Бегарстандын аябай ачуусу келип, элди бир

жерге чогултуп бир чоң арык каздырмакчы болот. Нече күн, нече түн дегенде баягы арык даяр болуп, дайрадан сууну байлаттырып жатканда, дайранын башы жагынан жалтылдаган бир нерсе агып келет. Ошол жерде элди иштетип жаткан Бегарстан Тайчынын аскерлери кызыгып, узун жыгач менен жогору көтөрсө, аялдын бир тал чачы экен. Таякка ороп-ороп көтөрүп алып, Бегарстанга алып барат. Чачтын узундугуна калмактар аябай таң калышып: «Ушул айтылуу сулуу Мактымдын чачы болуш керек» – дешип ошол жерден Бегарстан аскери менен кызды издеп суу бойлоп жөнөйт. Мактым түндөсү түш көрүп агаларына айтып турганы:

Түндө жатып түш көрдүм, аке,
Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм, аке.
Бул түшүмөн корккон түш,
Жүрөгүм сезип кооптонгон түш.
Кызыл кыян сел көрдүм, аке
Кызарып аккан тон көрдүм, аке.
Кызыл байрак эл көрдүм, аке,
Кылкылдаган жан көрдүм аке.
Тосмол бир, тосмол жол көрдүм, аке,
Тосмологон эл көрдүм, аке.
Таанылбаган эл көрдүм, аке,
Топтошуп жүргөн эл көрдүм, аке.
Канжыгада баш көрдүм, аке.
Кара көздөн жаш көрдүм, аке.
Желбирей желбир жел келет, аке,
Желбиреген туу келет, аке.
Көзүмө жаман көрүнөт, аке,
Жер жайнаган эл келет, аке.
Карайып аккан сел келет, аке,
Кара кочкул кан көрдүм, аке.
Канжыгада баш көрдүм, аке,
Карайып баскан эл келет, аке.

Мактым «Ууга чыкпагыла» десе болбой, Айтаалы менен Малсары деген эки агасы «Түшкө не кирбейт, душман не дебейт» – деп болбой ууга кетип калышат. Мактымдын чачы узун болгондуктан күнүгө жууп турчу экен. Чачынын узундугун эл көрбөсүн деп, токойдо балаханага чыгып алып жуунчу экен. Синдиси Айсулууну кароолго коюп, чачын жазып жарымын бүткөндө, синдиси «Эже, эже, Кайнаган кара таандай бир нерсе көрүнөт, алда кандай көп караан келе жатат» – деп чуркап келет. Ак Мактым нарыдан бери чачын башына ороп алып, өзүнүн көчкөндө минип жүрчү тай күрөнүн токуп качайын деп жатканда калмактар жабалактап чаап кирип келишет. Шашылганда курал-жарак да алалбай бир жак чачы жазылган бойдон жөнөйт. Калың токойлорду аралап олтуруп карматпай кутулуп кетет. Токойдо атын байлап коюп эс алып отурса, калмактар атынын изи менен келип кармап алышат. Бегарстан сүйүнүп Мактымдын буту-колун таңып, атка мингизип жөнөйт. Жолдон Мактым «Менин агаларым ушул жерде аң уулап жүрдү эле, ошолорго бир учуратып кой, анан алсаң алып кет», – дейт. Бегарстан макул болуп Мактымды агаларына учуратат. Мактым «агаларым ажыратып калар бекен» деген ой менен алып келген эле. Мактымдын агалары калмактар менен чабышат, бирок жеңилип калышат. Калмактар Мактымды алып жөнөшөт. Ошондо Мактымдын коштошуп турган жери:

Оюма келбес калмактын, аке,
Колунда кетип баратам, аке.
Жаз жайлоонду айтып кой, аке,
Жазында качсам табайын, аке.
Күз кыштооң айтып кой, аке,
Күзүндө качсам барайын, аке.

Агасы:

Жаз жайлоом Жалпак-Таш, Мактым,
Жазында качсаң шондон тап, Мактым.
Күз кыштоом Күрөбөс, Мактым,
Күзүндө качсаң шондон тап, Мактым.

деп агалары ыйлап кала беришет. Сулуулугуна суктанып, Бегарстандын иниси Чынарстан «Мактымды аламын» деп талашат. Акырында бир канча кишилердин кеңеши боюнча Мактымды улуу даражасына ылайык Бегарстан алат. Бегарстан Мактымды «качып кетип калат» деп чачын билегине байлап, эмчегин кармап жатат. Мактым качууга эч бир ыңгайлуу шарт табалбайт.

Бир күнү той болуп, ат чабышта Бегарстандын Бексаргыл, Чынарстандын Чынсаргыл деген аттары чыкпай, Мактымдын Тай күрөнү чыгып келет. Ошондо калмактар намыс кылып, Мактымдын атынын кулагын жулуп, жал куйругун кесип салышат. Жем, чөп бербестен таштап коюшат. Ошондо атка тил кирип, Мактымга сүйлөп турган жери:

Сен кетпесең, мен кетем, Мактым,
Жал куйруктан айрылып, Мактым,
Сопол болуп арыдым, Мактым.
Кезегим кетип карыдым, Мактым.
Сен кетпесең, мен кетем, Мактым,
Эздирип кара боорумду, Мактым,
Тилдирип кайыш соорумдан, Мактым,
Кемирейген кем болдум, Мактым.
Сен кетпесең, мен кетем, Мактым,
Мен жеримди сагындым, Мактым! –

деп ат жалооруп ыйлайт. Ага кошулуп Мактым да ыйлайт. Ошондо Мактым «бир аз чыдап тур, мен келгенден бери эч айласын таба албай жатам. Ойлонуп, акылдашып иш кылалы. Сен кубулуп бир

кырчаңгы түспөлгө келип жүрө бер. Мен сени атайылап багып турамын», – деп убада кылышат. Мактымдын ага чейин боюна бүтүп, эгиз уул төрөйт. Бегарстан «эми балдарын таштап кача албайт» деген ой менен Мактымды уруп-согуп, «олжодон келгенсин» деп кордой баштайт.

Олжодон келген олжоке, Мактым,
Олжондобой ат алгын, Мактым.
Олжолоп сени апкелгем, Мактым,
Ойсоктобой бат алгын, Мактым.
Туткундап келген туйтуке, Мактым,
Туйтундабай төшөк сал, Мактым,
Туткундап сени апкелгем, Мактым,
Туйтундабай төшөк сал, Мактым.
Буйлалап келген буйлаке, Мактым,
Буландабай төшөк сал, Мактым.
Төшөк салбай, жалпак сал, Мактым,
Сени мен, буйлалап жоодон апкелгем,
Мактым.

Кыргыздан келген кызтеке, Мактым,
Кылыктанбай төшөк сал, Мактым.
Сени, мен кыргыздан апкелгем, Мактым
Кулжадан келген кулжакей, Мактым,
Кулжундабай ат алгын, Мактым
Мен кулагын кессем кунуң жок, Мактым,
Кууланбай келип бат алгын, Мактым.

Ошол күнү Мактым «асылган калмактан өлсөм дагы кутулбасам болбой калды. Атымдын кулагын кескени аз келгенсип, менин да кулагымды кескени жатат», – деп капа болуп эли-жерин, ата-эне, агаларын эстеп кошуп ырдап турган жери:

Түлкү бир жүрбөс түнөк, жол,
Түндөп келдим арман күч.
Түшүмө кирбес калмактын,

Колуна түштүм арман күч.
Карышкыр жүрбөс караан жол,
Капталып калдым арман күч.
Кашыма келбес калмактын,
Колуна кирдим арман күч.
Бул алжыган калмактын,
Адамга сыяр кеби жок,
Атка минсе эби жок,
Армандуу өткөн жан болдум,
Алым сурар киши жок,
Алышып ойнор теңим жок,
Ала-Тоо кайда, эл кайда?
Айтпай кыргыз эл кайда?
Кулаалы деген куш болдум,
Кудай кылды кыз болдум,
Калмактан көрүп кордукту,
Куруган Мактым мен болдум.
Жарганат деген куш болдум,
Жаратып кудай кыз болдум.
Жабыр тартып жашымдан,
Жалпы журткамыш болдум.
Атамдын аты Байсары,
Байсарынын Айтаалы.
Азапка мени туш кылды,
Байсарынын Малсары.
Көзүнө малы көрүнүп,
Элинен көчүп бөлүнүп,
Чарба малын багам деп,
Малдан пайда табам деп,
Көчүп келип жайланды,
Акыр заман айланды,
Аркага колум байланды.
Атамдын кылган кесири
Азапка башым байланды.
Элет кыргыз жеринде,
Эли менен турган жок.
Эсирип малга Байсары,

Эптүү кесир кылган жок.
Эмгеги көп, Мактымга,
Эми мындан жыргал жок.
Кантейин арман күч,
Калмактан көөнүм тынган жок.

Кечинде Бегарстан келгенде аны аттан түшүрүп, жаткырып коет. Бир итти өлтүрүп, өшкөсүн Бегарстанга сордуруп, белинен керегеге байлап коет. Эшиктеги эки кароолчуну бири-бирине билгизбей «мен сага тиемин, мени менен качкын, Бегарстандын атын минип качасың» деп экөөнө тең убада берет. Күзөттө турган кароолдор сүйүнүшүп, экөө калмактын эки жоргосун шашып-бушуп токушуп, даярдашат. Ошол убакта Уу дайрадан Мактымдын жана калмактын эки жоргосу гана өтчү экен. Мактым балдарын ала качууга үлгүрбөй качып жөнөшөт. Уу дарыяга жетип, келгенде, чачын атына байлап туруп эки кароолчуну эки жагына алып суудан өтүп кетет да, суунун наркы өйүзүндө аттарды откоруп, калмактарды алдоо менен кармайын деп ойлоп турат.

Бегарстан болсо баягы бойдон уктап жата берет. Бегарстандын иниси Чынарстан Мактымды талашып алалбай калгандан кийин жеңесине ашык болуп күнүгө эртең менен келип көрүп кетип жүрчү экен. Күндөгүдөй жеңесин көрөйүн деп келсе, Мактым жок. Агасы иттин өшкөсүн соруп жатат. Ошондо Мактымдын качканын билип, агасын башка бир тээп ойготкону:

Алсырап арак ичкенче, калмак,
Атаңдын канын ичсеңчи, акмак.
Жылкы ичинде Бексаргыл,
Чынсаргыл атың жок, калмак.
Койнунда жаткан Мактымдай,
Катының жок, калмак.

Бозоруп бозо ичкенче, калмак,
Ботондун канын ичсеңчи, калмак.
Жылкы ичинде жабыгы тайың жок,
Жыпар жыттуу койнунда жаткан,
Ак Мактымдай зайбың жок, калмак.
Короолу койдун ичинде, калмак,
Ак кочкоруң дагы жок, калмак.
Ат багып жүргөн кулдарың жок, калмак.
Ак сандыкта пулдарың жок, калмак.
Ошентип арак ичкенче, калмак,
Как талаада калганча, калмак,
Кайда экенин билсеңчи, калмак,
Уктабай жерге кирсеңчи калмак.
Бозоруп бозо ичкенче, калмак,
Бозоруп өлүп калсаңчы, калмак.

Калмактар өкүрүп, бакырышып, бардык колун жыйнап, Мактымдын аркасынан кууп жөнөшөт. Уу дарыяга аттардын изи менен кууп келишсе, дайранын наркы өүйзүндө Мактым жайбаракат атын токуп отурат. Калмактар дарыядан өтө алышпай туруп калып, Бегарстандын Мактымга карй айтып турганы:

Асаба туулуу көп калмак,
Элди кимге тапшырдың?
Асан, Үсөн эки уулун,
Аны кимге тапшырдың?
Ак сарай үйүң гүлүстөн,
Аны кимге тапшырдың?
Берекелүү калмактан,
Пейлинди бузуп качтыңбы?
Бегарстан кууп жетпейт деп,
Бекерге эле шаштыңбы?
Айдай болгон калмактан,
Алганым Мактым качтыңбы?
Аркамдан кууп келет деп,

Азабың тартып шаштыңбы?
Өрүшү толгон калмакты,
Өксүтө бирөө алмакпы?
Өтүп кел Мактым алдыма,
Өркүнү өскөн Бегарстан,
Өтөбү сенин алдына?
Көп найзалуу калмакты,
Көрүнөө бирөө алмакпы?
Көрүп туруп Мактымды,
Бегарстан сенден калмакпы?
Ачуунду жутуп кел,
Эки кулум тутуп кел,
Жорголорум айдап кел,
Эки кулду байлап кел.
Эми сага сөз айтсам,
Мен болом Бегарстан Тайчи.
Тайчиден-Тайчи Бегарстан,
Тайчи кадырым али зор,
Элиме өзүм бир башчы.

Ошондо Ак Мактым Бегарстанды сынап айтып турган жери:

Асаба туулуу калмакты,
Кантип элге таштайын.
Асан, Үсөн уулумду,
Азабың тартып жүрбөйүн.
Айдап келип сууга сал,
Айла жоктон өтөмүн.
Кыжыраган көп калмак,
Колуңдун баарын сууга сал.
Көрүп туруп түтпөстөн,
Андан кийин өтөмүн.
Өрүшүң толгон көп малың,
Аны да айдап сууга сал.
Көрүп туруп күйөмүн,
Андан кийин өтөмүн.

Көк найзалуу көп калмак,
Көрүнө айдап келип сууга сал,
Көрүп туруп түтбөстөн,
Андан кийин өтөмүн.
Асан, Үсөн эки уулду,
Кабаты менен сууга сал,
Кыйноого түшүп күйөмүн,
Андан кийин өтөмүн.

Бегарстан колун бүт түгөтүп, эгиз балдарын мал-салы менен сууга салып түгөтөт. Бегарстан менен иниси Чынарстан эле калышат. Мактым ошондо да келбейт. Мактым «эми өтүп келгиле», – дейт. Ошондо калмактар кантип өтөрүн билбестен айла-сы кетет. Бегарстан:

Тайчиден Тайчи,
Бегарстан Тайчи.
Калмак да болсо бир журттун башы.
Кара бир жерге жыйылды Тайчи,
Суда бир калды калмактын башы –

деп ырдайт.

Мактым: Мен буларды биротоло жоготуп, экинчи аркаман келбес кылып кетейин», – деп чачынын учуна таш байлап экөөнү экөөнө ыргытып жиберет. Бегарстан менен Чынарстан белдерине байлап сууга боюн таштап, жээкке жакындаганда, Мактым бирин кылыч менен мойнун кыя чабат. Анан экинчисин тартып алып мойнун кыя чабат.

Ошентип калмактарды бүт алдоо менен кырып бүткөндөн кийин атын байлап койгон жерге келсе, эки кул: «Мен аламын, мен аламын» дешип өзүлөрүнчө урушуп жатышкан экен. Ошондо Мактым: «Экөөндүн өлгөндөн калганыңа тийемин» дейт. Анда алар андан бетер урушуп, бирин бири өлтүрүшөт. Мактым эки атты жетелеп жүрүп олтуруп, акырында бир элге келет. Ошол жерде чоң жыйын

болуп жатканын көрүп, кош айдап жаткан бир чалдан: «Аба бул кандай жыйын» – деп сурайт.

– Ээ, балам, сурап эмне кыласың? Илгери ушул элдин Мактым деген ай десе аркы жок, күн десе көркү жок, акылдуу сулуу кызын калмактын чоң беги Бегарстан деген зордуктап алып кетип калган экен. Ошол бечаранын антташкан, шерттешкен жигити бар экен. Ошол жигит күтүп жүрүп, акыры Мактымдын өзүнө окшош бир синдиси бар экен, ошого үйлөнгөнү жатат. Кызды эртең алып кетиш керек дейт.

– Эмесе, ошол Мактым мен болом. Мына бу атты алып барып байгеге кошуп, байгесин өзүңүз алыңыз – деп атын чалга берди.

Чал нарыдан бери кошун чыгарып, Мактымды үйүнө киргизип, атты минип байгеге алып барып кошот. Үйүрүн сагынган Тайгүрөң элирип, кишенеп, ошол байгеден биринчи болуп чыгат. «Мактымдын аты» дешип таанып, эл журту Мактымды керней, сурнай менен тосуп чыгышат. Муну уккан баягы сүйгөн жигити Баатырбек сүйүнүп келип учурашып: «Мен кашка тиши түшүп калса да Мактымды аламын» – деп эртеси тойду Мактымга өткөрүп, максат мурагына жетет.

Бир күнү Мактым суу алганы барса, суда бир куу баш агып келе жатат. Мактымдын тушуна келгенде, баягы баш агып кетпестен, айланып тура берет. Мактым баягы Бегарстандын башы экенин тааныйт. Суну сузуп жөнөйүн десе, баягы баш суудан чыгып, Мактымды ээрчип жөнөйт. «Өлүгүндү көрөйүн калмактын тирүүсүнөн кутулсам, өлүгүнөн кутулбас болдум», – деп куу башты бир тебет. Ошондо куу баштын зырабасы кирип, Мактымдын буту шишип кетет. Үйүнө барса, баягы куу баш ээрчип барат. Мактым болгон ишти күйөөсү Баатырбекке айтат. «Мен эле талкалап коеюн» деп куу башты тепсе, анын да бутуна уу сөөк кирип өлөт.

Баатырбек менен Мактымдын өлүгүн көөмп жат-
канда, куу баш көргө кире качыптыр дейт.

Тайчиден Тайчи,
Бегарстан Тайчи.
Калмак да болсо бир журттун башы
Кара бир жерге жыйылды Тайчи,
Каңгырап калды калмактын башы

деген ыр комузда чертилген Бегарстандын арманы
ушул экен.

І АЕӨҮІ ¹

(Ю. Востоновдун айтуусунда)

Мурунку заманда эки агайын мерген жигит болгон экен. Алардын Мактым деген өтө сулуу карындашы болуптур. Мисалы үчүн сулуулугу, жамалы, мейиз жутса сыртынан, алкымынан карарып көрүнүп турар экен. Мактым 7–8 жашка чыккан кезде Анжиянга сурагы жеткен калмактардын Асан пашасы Мактымды көрүп, чонойгондо аламын деп сыртынан багып жүрөт. Асан паша да эки агайын экен. Кичүүсүн Чинтайчи калмак дээр имиш. Кийинчерээк Мактым 14–15 жашка чыкканда сулуулугу бул дүйнөдө жок, нурлуу кыз болот. Бир күнү Мактым түш көрүп, ал түшүн өзүнүн эки акесине айтат:

Түндө бир жатып түш көрдүм, аке,
Түшүмдө жаман иш көрдүм, аке,
Минген бир атым Телтору, аке,
Ээсиз жайдак бош көрдүм, аке.

¹ Оёаі Үөдүі аёе аадеаі дү 1947-æүөү ÑÑÑӨ ЁАі үі Ёүдаүç öëëëæүі үі (ЁедОАі) öëë, ааааеүө æаі а дадүө еі пөдөі оі дадүдүе-үөі іададеүеүе үеңі ааедеүнүі үі і ç÷°ңç Аааүеаеүе ×і ді аааа дадааүі аі І ө і аеаһоүі аааү Нöçае даеі і оі а еадаөдөо Ёүçүе-дөо һаеүһі ааде, І дөі -Аçеү (аçүдөү Ёаде І адёһ) аоүі аааү еі өдй çаоі і ç÷°ңç Аі һөі і і а Рёааөдәі æаçүі æөүі ааі [Аі һөі і і а, 1947, 34–53-а.]; аоаа ÷æеі «ЁІ » æөі æөүаүі а ааһүөүі ÷үеәаі . [Аі һөі і і а, 1979, 16-а.].

Кабак-кабак¹ кан көрдүм, аке,
 Анжиян ичи чаң көрдүм, аке.
 Чандаган туман мен көрдүм, аке,
 Чаңы бир тоого тең көрдүм, аке.
 Каптаган туман түн көрдүм, аке,
 Калмактан ачуу үн көрдүм, аке,
 Каяка барып күн көрдүм, аке?
 Карангы токой чер көрдүм, аке,
 Кан аралаш сел көрдүм, аке.
 Кайнаган калың эл көрдүм, аке,
 Асманда булут жел көрдүм, аке,
 Агыны кату сел көрдүм, аке,
 Айланам туюк чер көрдүм, аке,
 Кабак-кабак кан көрдүм, аке,
 Канжыгадан баш көрдүм, аке,
 Кан аралаш жаш көрдүм, аке.
 Телтору атым бош көрдүм, аке,
 Тел козудай экөөвүң, аке,
 Тегеренип калыпсың, аке,
 Текечер атпай мени аттың, аке.
 Тел маралдын баласын, аке,
 Тиктебестен неге аттың, аке?
 Будурда жүргөн бугу аттың, аке,
 Бугунун бутун сыя аттың, аке,
 Мункантып мени ыйлаттың, аке.
 Азиз бир жанды кыйнаттың, аке.
 Калмактан келди көп адам, аке,
 Кармап бир алды башымды, аке,
 Төгүп бир салды жашымды, аке.
 Күрөбөс тоосун айландың, аке,
 Кур кесе белге байландың, аке.
 Көрүп бир кийик атканча, аке,

¹ Êàààê-àøêàààèòÙí êóí óðà ñÛÿèðóó òçðç, àí Ûí ñÛðòÛ èàèø
 èàòàðÛ í àéààèàí Ûèàð.

Күйөрүң Мактым синиңден¹ аке.
Көз жеткис болуп айрылдың, аке!
Кызыл(дын) тоосун айландың, аке
Кылчайып үйгө келгенче, аке,
Кыз Мактым деп зарландың, аке!
Тилимди алсаң барбагың, аке,
Азапка мени салбагың, аке.
Кайберенди атпагың, аке,
Калмакка мени тутпагың, аке.
Эт жүрөгүм козголот, аке,
Анжиян ичи боз болот, аке,
Боконо жүрөк болк этет, аке,
Бой денебиз солк этет, аке.
Атарга кийик барбагың, аке,
Азапка мени салбагың, аке!

Мактымдын акелеринин түш жоруганы:

|

Түндө бир жатып түш көрсөң, Мактым.
Телтору күлүк бош көрсөң, Мактым,
Жайлоого барып семирер, Мактым,
Жайын бир оттоп керилер, Мактым,
Жай ырыңга элирер, Мактым.
Кабак-кабак кан көрсөң, Мактым,
Кайберен каны төгүлөр, Мактым,
Кабыргасы сөгүлөр, Мактым.
Калың бир калмак сен көрсөң, Мактым.
Карчыга тийип бөлүнөр, Мактым.
Асманда булут жел көрсөң, Мактым.
Аркырап аккан сел көрсөң, Мактым,
Алланын нуру төгүлөр, Мактым,
Адырдын гүлү көрүнөр, Мактым.
Карангы токой чер көрсөң, Мактым,

¹ *Nel e – eadUí aao ááááí ì aái eáá.*

Каптап бир кетер сел көрсөң, Мактым,
Күрөбөс суусу күршүлдөйт, Мактым.
Кечкендин арты бүлкүлдөйт, Мактым.
Чениңе душман келе албайт, Мактым,
Чинтайчи калмак келе албайт, Мактым,
Мындай бир түштү айтпагын, Мактым!

Ошентип, эки акеси мергенчилеп Күрөбөс тоосуна кетет. Алар кийик уулап жүрө берсин.

Эмки сөз калмак пашасы Асан, анын иниси Чинтайчидан. Алар Мактымды жаш кезинде көрүп, чонойсун деп жүргөн. Асан паша, Чинтайчинин кошуну Күрөбөскө калың аскер менен келип калды. Калмактар жакын келгенде Телтору күлүгүн токуп минип, Мактым эки агасын карай качууга камынып, чачын тарап жууп, эки бөлүп өрүп туруп белине курчады. Мактымдын чачы кырк кулач имиш. Кырк кулач чачын өрүп курчанганча калмактардын колу жакын кирип келет. Ошондо гана Мактым Телтору менен качып чыгат.

Мактымдын сөзү:

Алдымдагы Телтору,
Туягына дем бергин!
Айланайын акелер,
Качан таап мен көрдүм?
Карыга жаа асынып,
Кайберен издеп сен келдин,
Кагылайын акелер,
Калмак кууп мен келдим.
Капчыгайдан үн чыгар,
Карасам тоодон күн чыгар.
Күн чыкканча келбедиң,
Азапка түшүп тердедим.
Калмакка кетсе бул башым,
Кан аралаш көз жашым,
Кайда, акем, кайдасың,

Тапчы калмак айласын!
Кайберен уулап келгенче
Калмак мени алабы?
Айланайын акелер,
Азапка башты салабы? –

деп ыйлап, Мактым тоону аралап качып жүргөндө белиндеги кырк кулач чачы чечилип кетип, атынын туягына оролуп, ат жүгүрө албай чалынып жыгылат да Мактым калмактардын колуна түшөт. Асан паша Мактымды кармап алып, Телтору күлүгү менен өз жерине кетип бара жатканда кийик уулап кеткен эки акеси Мактымдын ыйлаган үнүн угуп, тоодон шашылыш түшүп келишет. Калмактар Мактымдын акелерине кайрылбастан жүрүп кете берет.

Анда акелери Мактымдын артынан боздошуп, кыйла жерге ээрчип жүрүп олтуруп мындай дешет:

Жаз жайлообуз Жалпак-Таш, Мактым,
Жазында келсең мындан тап, Мактым,
Кыш кыштообуз Кызыл-Суу, Мактым,
Кышында келсең мындан тап, Мактым.

Күз күздөөбүз Күрөбөс, Мактым,
Күзүндө келсең мындан тап, Мактым.
Энеден жалгыз кыз элең, Мактым,
Эмгекке башың түш белең, Мактым?
Атадан жалгыз кыз элең, Мактым,
Азапка башың туш белең, Мактым?
Башыңа түштү алаMAT, Мактым,
Барсаң бир келгин салаMAT, Мактым!

Акелери айласыз Мактымдан айрылып кала берет. Калмактар Мактымды ала качышып элине барып, чоң той-мареке кылып, отуз күн оюн, кырк күн тоюн берип, Асан паша Мактымды алат. Бирок Асан пашанын үкеси Чинтайчи дагы Мактым-

га көңүлү бурулуп, акеси жокто Мактымдын койнуна жатып алат имиш. Асан дайыма Мактымдын койнуна жатканда кырк кулач чачын өзү белине ороп, курчанып, эки эмчегинин бирин бир колу менен ченгелдеп, бир эмчегин оозуна соруп жатчу экен. Мына ошентип, Мактымды качып кетет деген ой менен чачын курчанып жатып жүрүшү менен үч жыл өтөт. Үч жылга дейре Мактым кетүүгө арга таппайт. Бир күнү Мактымдын Телтору күлүгү жылкыдан бөлүнүп желенин жанына келип турса, Мактым аны көрө салып эки агасы оюна түшүп, ыйлап туруп калды. Анда Телторуга тил пайда болуп, Мактымга карап мындай дейт:

Айбан да болсо мен эдим,
Асыл оттуу жээр эдим.
Жезиттер кууса артыман,
Агызып көздөн жашыңды,
Байлай албай чачыңды,
Арттан калмак качырды!
Аягыма оролуп,
Арманда Тору басыңды!
Чачыңды маккам¹ байласаң,
Закым болуп кетпесем,
Дүнүйанын түбүнө
Төрт айланып жетпесем,
Гуна² менде эмеспи!
Арттан кууган калмактар:
Аттангыла дебеспи!
Өз убалың өзүнө,
Кулак салгын сөзүмө,
Көптөн жерди сагындым,
Көрүнүп кайтам өзүнө,
Кош энди, Мактым, эсен бол,

¹ ǰ àééàì – ááéàì , ááé.

² Áóí à – èǰí °°, àéÜï .

Жаш албагын көзүнө.
Сен кетпесең мен кетем,
Ат болбоймун калмакка,
Чет болбоймун арбакка.
Үч жылы туруп калмакка,
Уят болуп арбакка.
Күрөбөс жайлоо керүүгө
Мен ойлодум бармакка.
Кетер болсоң кетсеңчи,
Эки акене жетсеңчи.
Энди кууса жеткирсем
Башганамни¹ кессеңчи.
Айбан да болсом жол табам,
Кош бол Мактым, энди аман!

Анда Мактым:

Сен кетсең, мен турбаймын,
Башыма гуна кылбаймын.
Арза² айтам тура тур,
Аз гана сабыр кыла тур,
Айткан кебим уга тур.
Жарым кече болгондо,
Жакын келгин айылга,
Жаны кебеп Мактымды,
Качат деген жайында.
Калмактын Асан пашасы,
Уктап жаткан жайында,
Амалымды табайын,
Андан кийин барайын.
Үй артында боз дубал,
Мен ошондон табайын.
Боз дубалдан тозуп ал,
Боз дубалдан тозбосоң,
Боздогон Мактым бизге убал.

¹ *Ààøääí àì í è – áàøÛì äÛ.*

² *Äðçà – àðÛç.*

Айланайын Телтору.
Али түндө кел, Тору! –

деп, Мактым Телтору менен коштошуп, кечкурун бир койду союп, Асан пашага арак берип мас кылып жаткырып койот. Мактымдын чачын белине курчанып жатчу Асан пашанын белине жылкынын туу куйругун алып келип ороп койот. Эки кесим койдун өпкөсүн алып келип, бирин колуна ченгелдетип, бир кесимин Асан пашанын оозуна сордуруп коюп, өзү секин жылып чыгып, ээр токумун алып болжогон жердеги Телтору күлүгүнө барып токунуп минип, Анжиянга качып жөнөйт.

Эртеси мастык уйкудан туруп алып, Асан паша Мактымдын шумдугуна чыдай албай, арбын аскер менен Мактымдын артынан жөнөйт.

Мактымдын эки акеси кайгы тартып, кан жутуп, Мактымды сагынып зарлап жүрүп, «келеби» деп жол тозуп алдынан чыкканы:

Кырк кулач чачын курчанган,
Кызыл жүзүн нур чалган,
Телторусун теминген,
Кандай пери дедирген,
Уялаштын элеси –
Ушу келе жатпайбы!
Эки акеси качырган
Кушу келе жатпайбы!
Минген аты Телтору,
Бурагым келе жатпайбы!
Пешенемди жаркыткан
Чырагым келе жатпайбы! –

деп эки акеси Мактым менен көрүшүп, ыйлашып, сак-саламат табышат.

Эмдики сөздү калмак пашасы Асан, Чинтайчидан эшитиңиздер. Мактымдын артынан, качып кет-

кен дартынан калмактан абдан көп кол алып артынан жетет. Эки акеси менен калмактардын урушу болот. Бул уруш бир-эки жылга созулат. Мактымдын аламатынан кыргыздарга бүлүнчүлүк түшүп, кырылыштар, кан төгүүлөр жүрө баштайт. Акырында Мактым өзү да баатырлык көрсөтүп, Асан пашанын башын кесет. Ошону менен Чинтайчи Асан пашанын кунун кууп дагы бир нече жылга дейре Мактымга тынччылык бербейт. Анткени менен Асан пашанын өлгөн жеринде Чинтайчи дагы Мактым колдуу болуп өлөт имиш.

«ĒĀÐĀĀŌĒ ĀĪ ŌĪ Ĭ »
ÆĀĪ Ā ŸĒĀĒĒ ŌĒĒĪ ĒĪ ŌĒĒ

Кыргыздар дүйнөдөгү эң жөндөмдүү, таланттуу жана байыркы эл. Ошого карабастан тоталитардык мезгилде кыргыздын улуттук идеологиясы, философиясы жок деп эле (моюнга алгысы келбей) батыштын (анын ичинде орустун) философиясын тануулап, окутуп келди. Кантип эле биздин заманга чейин жазылган маалыматтарда айтылып келе жаткан түптүү элдин өзүнүн дүйнөгө болгон көз карашы өсүп-өнүкпөсүн, коомдук аң-сезиминин формасы калыптанбасын, социалдык-саясий түшүнүгү өспөсүн, этикалык эстетикалык баалуулуктарга болгон мамилесин туюнта албасын, жаратылыш менен адамзаттын биримдигин аңдап туйбасын. Кыргыздардын дүйнө таанымы, философиялык аңдап билүүсү, жаратылыш менен болгон байланышы руханий жана материалдык маданиятында чагылдырылып келген. Бүгүнкү күндө глобалдуу деп эсептелген экология маселеси кыргыз элин алмустактан эле ойлондуруп, ага болгон өзүнүн мамилесин жашоо турмушунун түрдүү көрүнүштөрүндө ар кандай формада бере алган. Дүйнө таануунун кайсы формасын албайлы ал адамдын реалдуу турмушу менен түздөн-түз байланышып, жаңы идеялардын калыптанышы, маданий баалуулуктардын салмагы менен өлчөнөт. Ушулардын бир салаасы катары элдик фольклор, көркөм өнөр да адам турмушунун тигил же бул учурун, көркөм чагылды-

рат. Ошондуктан кыргыздын улуттук идеологиясы менен философиясы элдик оозеки чыгармачылыгында, акындар поэзиясында деп айта алабыз. Демек, идеологиянын башатын адамдын руханий акыл-эси түзөт. Муну бүгүнкү күндө жашоо өзү эле тастыктап, илимий философиялык жол менен аныктап жатат.

Биз талдай турган «Карагул ботом» поэмасы адамдын мифо-архаикалык түшүнүгүнүн улам өсүп отуруп, турмуш чындыгына болгон көз карашын, реалдуу иш аракетин көрсөтүүчү б.а. дүйнө таануу системасынын эволюциялык өсүшүн көрсөтүүчү көркөм чыгарма. Поэманын композициясы жөнөкөй, көлөмү чакан болгону менен өтө курч, терең мазмунга ээ. Бир үй бүлөнүн оор турмушу, трагедиялык тагдыры берилет. Бир мергендин беш уул, бир кызы болот. «Эки уулу айтышып жүрүп доодо өлөт, экөө атышып жүрүп жоодо өлөт». Кармаганы да, караганы да жалгыз Карагул болуп калат. Бир кезде мергенчилиги менен далайдын оозуна алынып, «адырды адырдай басып бугу атып, ак шагыл көздөй кулатып, көк зоодон эчки сулатып, көк шагыл ылдый кулатып» үй бүлөөсүн багат. Уулдары өлгөндөн кийин алардын кайгысын көтөрүү оор болуп, өзүн алаксытыш үчүн ууга жөнөйт. Кечке а кыр менен бу кырды кезип, колуна эч нерсе илинбей келаткан мерген балтыркан түбүндө бүлкүлдөгөн бир нерсени байкай калат. Апасына таарынган Карагул атасынын артынан ээрчип барып, чарчап уктап калган болот. Мерген (Райым, Ашыр, Тумаш деп ар кайсы вариантта ар башка айтыла берет) эликтин баласы деп өз уулун атып алат.

Поэма кошок формасында айтылып жалгыз ботосунан айрылган адамдын арманы сай сөөгүндү сыздаткандай күчтүү берилген.

Мен аркар атып тийгиздим, ботом,
Мен аркар тон кайдан кийгиздим, ботом.

Элик атып тийгиздим, ботом,
Элик тон кайдан кийгиздим, ботом.

* * *

Өлсөм турпак саларым, ботом,
Өксүсөм колдон аларым, ботом.
Өзөнүмдөн ай батып, ботом,
Өчтүнбү күйгөн панарым, ботом.
Байкабай элик экен деп
Башын жедим баламын.
Атаны арман күн болду
Карып калган атакен
Кара жер менен тең болду.¹

Орду толгус жоготуунун артында табият менен адамзаттын ортосундагы байланыш баяндалып, андагы жан-жаныбарларга (экологияга) чектен ашык зыян келтирген учурлар, ага күнөөлүү адамдын жоругу сыңдалат.

Эчкисин аттың бооз деп,
Улагын аттың кооз деп.
Кысырын аттың семиз деп,
Экөөн аттың эгиз деп.
Ак кайыпка асылып,
Ардагымды сулаттың,
Атаны какбаш оңбогун.

деп мергендин кызы атасына нааразы болот. Мергендин өзү да:

Эчкисин аттым эгизден,
Серкесин аттым сегизден.
Жолукканын жөн атпай
Жонун бастым семиз деп.

¹ *Ἐὰ δὲ ἀάδῳ ἄτῳ δῖν* – / *Ἀέδού=ó Ἴ. Ἀῦεεαί ἀάάα. Ἐί ἄ.* ¹ 533 (5171).

* * *

Букасын башын бургузбай,
Жуушаган жерден тургузбай,
Бугусун койбой көп аттым.
деп ченемсиз кырганын моюнга алат.
Кайберенге каршыгып,
Кастарым тигип неге аттым.
Каргышы ката болбостон
Каралдым жалгыз сени аттым.¹

дейт. Түрк элдеринин фольклорунда колдоочу культ (тотем) катары кайберендин образына кеңири орун берилген. Кайберендин культу эң байыркы маданий-тарыхый доорлордон баштап неолитке чейин жана андан кийинки доорлордо жолугат. Байыркы кыргыздар Түштүк Сибирде жашаган мезгилден тартып эле бугуну тотемдик культ катары алып жүрүшкөнү белгилүү. Бугу эне жөнүндө көптөгөн тотемдик циклдери бар. Аларды негизинен уруулардын келип чыгышына байланыштырат. Бугудан адамдардын уруусу таралган деген тотемдик ишеним менен кайберенди кырууга жана этин жегенге тыюу салынган. Ошондой эле табияттан сырткары да күчтөр бар. Аларга каршы турганда, алар тарабынан жазаланат деген мифологиялык ишеним да катуу болгон. Бул табу кийин-кийин бошондоп, солгун тартып, өзүнүн багытын экологияны сактоо, аны коргоо керек деген глобалдуу, жалпы адамзаттык проблемага бурган.

«Карагул ботом» поэмасында кайберендин алгачкы магиялык образы тотемдик түшүнүктөгү жаныбардан өсүп, жаратылыштын ыйык жандыгы катары сүрөттөлүп, аны эпсиз кырууга, табияттын ички мыйзамдарына каршы турууга болбойт деген идеяга барып такалат. Демек, поэмада кайберен туурасында бир нече тарыхый катмарланган

¹ Ёї а. ¹ 533 (5171).

түшүнүктөр жатат. Тактап айтканда тотемдик ишенимдердин эволюциялык өсүшүн көрүүгө болот.

«Карагул ботом» поэмасы адамзат жашоосунун кайсы бир мезгилде жаралып, өзүнүн байыркылыгын сактап, идеялык багытына адам менен жаратылыштын байланышын, табиятка болгон мамилесин чагылдырган турмуштук поэма. Андагы логиканын башаты карапайым адамдын турмушундагы жөнөкөй түшүнүктөргө барып таянат. Бир кишинин терс иш аракетинин (кайберенди кырышынын) натыйжасында жалпы жаратылыштын бири-бирине байланышкан карым-катышындагы системасы бузулушу мүмкүн. Мергендин үй бүлөсүндөгү эркек балдардын өлүмүнөн улам анын тукуму үзүлдү. Кеңири мааниде алганда улуттун саны азайды. Карагулдун эжеси Сыйнакул (Зуура) «толгонуп издеп барар, кайрылып издеп барар (күйөөгө кеткенде) канатынан айрылып», жалгыздык башына түштү. Негизги логика жалпы менен жекенин, жөнөкөй менен татаалдын, майда проблема менен глобалдуу проблеманын катышында жатат. Элдик философиясынын чебер иштелген негизги маани-маңызы мына ушунда.

КРУИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кол жазмалар фондусунда поэманын «Карагул ботом» деген аталыштагы бир нече варианттары¹ сакталып турат. Алар бири-би-

¹ «Êāðāāóē āī ōīī » – 1965-æūēū Ōī ēōī āóē ðāēī í ōí āā ōōōō-ō Ñāðūēōī āī (Ñāāūī āāē) Äūēēāī āāāāāī (1900-æūēū ōōōēāī) Êūðāūç ÑÑÑ Êēēī āāð Åēāāāī ēyñūī ūī Ōēē æāī ā āāāāēyð ēī-ñōēōōī ōī ēēēī ēē ēūçī āðēāðēāðē Ñ. Çāēēðī ā, Ä. Êāāāēī āā, Ä.Ōī ēīī āāāā ðāðāāūī āī æāçūēūī æēūī āāī . 1-æī ēō Ñ. Çāēēðī ā ōççā°ī «Yeāēē īīyī āēāð» (Ō., 1973) āāāāī æūēī ēēēā -ūēēāī . Êī ā. ¹ 533 (5171).

– «Êāðāāóē āī ōīī » – 1967-æūēū Ñī ēōēōē ðāēī í ōí ōí Ê. Ī āðēñ āōūī āāāū ēī ēōī çōī āā ōōōō-ō ðāēī āōī ā Êāēāūēāāāāī (1893-æ. ōōōēāāī) Ñ. Çāēēðī ā, Ä. Ōī ēīī āāāā, Ñ. Ōōðāōī āāāā, Ō. Áāāūðāēō-ī ī ā, Ī. Êðēñī āāī ð æāçūī æēāāī . Êī ā. ¹ 536 (5174) ¹ 1, ōēāī āūñū ¹ 6 āāī ōāðāā.

ринен кескин айырмаланбайт. Бардыгынын мазмундук өзөгү бир. Бул бүткөн окуя. Сюжетти чоюп, кошумчалап, эпизод улап айтуу мүмкүн эмес. «Карагул ботом» болгон окуя катары айтылат. Сарыкунан Дыйканбаев менен Калык Акиев тарабынан поэма-мазмуну толук жана көркөм айтылган. Ушул эки вариантка салыштыруу аркылуу калгандарына баа берип, кем-карчын айтууга болот. Анан да Калык менен Сарыкунандын варианты бири-бирине окшош. Экөө да элдик дастандарды ийине жеткире айткан, таланттуу жаратуучу акындар. Экөөндө тең уулун кокустан атып алган мергендин кошогу көркөм, кенен айтылып, өзөктү өрттөгөн мун өтө күчтүү чыккан.

Ракматов Кайдылдадан жазылган кол жазмада болсо Карагулдун эжеси Сыйнагүлдүн кошогу кенири айтылат. Атасына карата «жалгыздап элге кошулбай, кайберенди эпсиз кырып, каргыш тийип жалгызымды атып салдың» деген доомат коет. Жалгыздык трагедиясы кыздын кошогу аркылуу берилет.

Агалуу кыздар көп болор
Менин асты чыкпас кабарым.

* * *

Төрөлгөндөн калбады,
Менин түбүндө чыкпас кабарым.

– «Eaðaaóe aÍ òí ì » – 1976-æÙeÙ Eáí ò ðaeíí óí óí È÷eá-Ñóó aeéÚí àà oóðó÷o ÚaÚðae Áaeøaeáááááí (1901-æÙeÙ oóeááí) æàçÙeááí . Èí à. 677 (5315).

– «Eaðaaóe aÍ òí ì » – 1947-æÙeÙ Ì . Áí áááí í àà ÈaðÙì øaeí á-áí í æàçÙì aeááí . Èí à. 1 175 (386)

– 1 78 (278), 8(201) eí ááí ðaðeáðàà àà ááð.

– ÈaeÙe AeÙááaeí áaðeáí òÙ.

* * *

Кагылайын бир боорум,
Менин каруумдан сынды оң колум.
Каруумдан колум сындырган,
Кайгылуу какбаш онбогун.
Кайберен деп каршыгып,
Карагулду сомдодун¹ –

деп күйүттүн ызасына чыдабай атасына катуу айтат. Дегеле, бул өзү трагедиялык чыгарма. Өз уулун өзү атып алышы – мергендин бүтпөс трагедиясы.

Жыйнакка сюжет толук деп эсептелген С. Дыйканбаевдин, К. Рахматовдун, Ы. Бейшекеевдин варианттары берилди. Изилдөөчүлөрдүн салыштырып изилдөө иштеринде даяр материал болуп берет.

¹ Ёга. ¹ 533 (5171).

ĒĀĎĀĀŌĒ ĀĪ ŌĪ Ī

(Сарыкунан Дыйканбаевдин айтуусунда)

Бир чалдын беш уулу болот. Экөө айтышып жүрүп доодо өлөт. Экөө атышып жүрүп жоодо өлөт. Жалгыз Карагул калат. Бир чети балдарынын кайгысынан, бир чети көнүп калган кесибин таштай албай, чыдап үйдө тура албай чал мылтыгын көтөрүп тоого чыгып кетет. Атама барамын деп Карагул ыйласа энеси бир аз какыс-кукус кылып коет. Бала энесине таарынып, атасын издеп чыгат. Чарчап таалыкшып балтыркандын түбүндө уктап калган Карагулду жолу болбой келе жаткан мергенчи эликтин баласы деп атып алат. Ошондо чал:

Карагул кулунум, ботом,
Убайым тартып курудум ботом.
Ушул беле көрөрүм, ботом
Кыска беле өмүрүн, ботом.
Эрмегим сенден айрылып
Эмне болот көрөрүм, ботом.
Эркелик менен эригип, ботом,
Кой десе болбой жөнөдүн, ботом,
Койбой жүрүп мергенди, ботом,
Кокуйдан чыкты өнөрүм, ботом.
Адырда аркар жатканда, ботом,
Аңдып барып атканда, ботом,
Алыска кетчү куу мылтык, ботом
Менин ардагыма түз тийип, ботом,
Амалсыздан ич күйүп, ботом,

Жериңде жатып атканда, ботом,
Жетпей калчу куу мылтык, ботом,
Менин жетимиме түз тийди, ботом.
Жексен болуп калганча, ботом,
Жерге эле какбаш кирсеңчи, ботом.
Менин жетимиме түз тийди, ботом.
Жөлөгүм өлүп ич күйдүм, ботом.
Балдыркандын бар ойлоп,
Бала деп билбей чала ойлоп,
Балалуу элик деп ойлоп,
Бараңдан сага ок койдум, ботом.
Мергендигим карачы,
Атып салдым баламды ай, ботом.
Апаң менен эжеңе,
Аркама салып барамбы, ботом.
Жалгызым сенден айрылып,
Жарык күн болду караңгы ай, ботом.
Бешөөнөн бирдей ажырап,
Какбаш чал болуп каламбы ай, ботом.
Алгачкы өлгөн Дүйшөкул, ботом.
Артынан өлгөн Мырзакул, ботом,
Боздотуп кетти Байыркул, ботом,
Эртелеп кеттиң Эбекул, ботом,
Эмгекке салдың Карагул, ботом.
Мергендиктин акыры,
Мерт таптырды мени бу, ботом.
Экөө айтышып жүрүп доодо өлдү, ботом,
Экөө атышып жүрүп жоодо өлдү, ботом.
Какбаштын колу түзүнөн,
Карагул байкуш тоодо өлдү, ботом.
Акбараң мылтык эгемби, ботом,
Атканда көрдүм сени да ботом,
Аңтара элик терисин, ботом,
Апаң кийгизиптир тонунду, ботом.
Качып келип сен жатып, ботом,
Катырдың менин шорумду ботом.
Атам эки, үчтү атты деп, ботом,

Эликти аңдып жатты деп,
Бөйрөгү менен жүрөгүн,
Мага деп атам бышырып,
Кисесине катты деп.
Турчу элең чуркап жолумду тосуп,
Келчү элең бер деп, колунду созуп.
Айтпай келип артыман,
Атаңды койдун боздотуп, ботом.
Бөксөнүн жолун бөксөлөп, ботом,
Торпунун жолун төтөлөп, ботом,
Атамды тозом дединби, ботом.
Алдымдан ойноп эркелеп,
Бышырган бөйрөк жүрөгүн,
Берет деп жолго токтопсун.
Мен кара жолтой какбашты,
Келет деп күткөн окшойсун.
Көзүмдү туман боз чалып,
Коргошун куйма ок салып,
Томпоюп жаткан кысылып,
Тонуңдан бутуң үзүлүп,
Торуп байкап билбестен,
Тартып ийдим мен карып, ботом.
Эртеңден бери кыдырып,
Эчтеме таппай кайрылдым, ботом,
Элик деп атсам бала экен,
Эрмегим сенден айрылдым, ботом.
Өзүмдүн кылган ишиме,
Өксүдүм өзүм кайгырдым, ботом.
Чыйырчык бөздөн кийипсин, ботом,
Чырпыктын башын ийипсин, ботом,
Чын келер атам жолу деп,
Чындап бир мени кейиттин, ботом.
Чырпыгым сенден ажырап,
Чыркырап ыйлап күйүктүм ботом.
Бешөөнөн калган бир жалгыз,
Каргышына калгамбы,
Кайберен теке кийиктин, ботом.

Күтсөм бир атам келер деп,
Көлөкөлөп жатыпсың,
Жалбырак үзүп, таш жыйнап,
Көп кызыкка батыпсың,
Атамын жолун тозом деп,
Апаңа болбой качыпсың,
Айыл кайда, мен кайда,
Аябай узак басыпсың.
Өлүмгө жетпей өксөгүр,
Өлгөнүңчө шашыпсың.
Акыры деле барат өлүмгө,
Эмне мынча ашыктың?
Эчкисин аттым эгенден,
Серкесин аттым сегизден.
Жолукканын жөн айтпай,
Жонун бастым семиз деп.
Ажалың менден экен да,
Айланайын бериштем.
Текесин аттым тегизден,
Тең жара аттым чекесин,
Короодон аттым кулжасын,
Кубалай келип артымдан,
Куураттың менин чал башым.
Куураган какбаш дедирдин,
Кудайым мендей кылбасын.
Арык деп эч ким атпаган,
Эрчите келген мырзасын.
Бастырып ийдим маралын,
Байкабай элик экен деп,
Башын жедим баламын.
Кара канын чууртуп,
Кантип үйгө барамын.
Атаны арман күн болду,
Карып калган атакең,
Кара жер менен тең болду.
Букасын башын бургузбай,
Жуушаган жерден тургузбай.

Бугусун койбой көп аттым,
Булчуң этген моюндан,
Буза тийсин деп аттым.
Кайберенге каршыгып,
Кастарым тигип неге аттым.
Каргышы ката болбостон
Каралдым жалгыз сени аттым.
Кайберен этин туураттың,
Карыганда атанды,
Как жыгачтай куураттың, ботом.
Күйдүрдүң, ботом,
Күйдүрүп кеттиң, сүйдүргүм, ботом
Ой Карагул, жалгызым, ботом.
Жашында кеттиң байкушум, ботом.
Энеси жетим эрмегим, ботом,
Асылдан калган зергегим, ботом.
Бурчтан түтүн булаттың, ботом,
Бугунун этин туураттың, ботом,
Мусапыр кылып куураттың, ботом.
Капталдан улап карасам,
Кара улак дедим кара сан.
Эликче бугуп жатыпсың,
Эңкейип өңүп карасам.
Кара канын чууртуп,
Карууга салып баратам.
Карагул аткан какбаш деп,
Калкымда кимге жанашам.
Эликтин этин жедирдин, ботом,
Элиме какбаш дедирдин, ботом.
Өлсөм турпак саларым, ботом,
Өксүсөм колдон аларым, ботом.
Өзөнүмдөн ай батып ботом,
Өчтүңбү күйгөн панарым, ботом.
Атып алдым сени деп,
Апаңа кантип барамын.
Кара бет эжең чыркырап,
Канакей десе бөбөгүм,

Кандайча жооп табамын.
Ой, Карагул чырагым,
Ойронум чыккан убагым.
Үйгө кантип барам деп,
Ордунду сыйпап турамын.
Ушак менен өзөктөн,
Кутулбай калды кулагым.
Ушул күнгө туш кылып,
Умсунтуп кетти улагым.
Урушу менден арылбас,
Улуу эжен Зууранын,
Улгайып калган кезимде,
Үшкүрүк тартып куурадым.
Түбүнөн сынды чырпыгым,
Түтүндө калды мылтыгым.
Уча элек темир канаттуу,
Өзөндөн учтуң чымчыгым.
Аркамдан сени ээрчитип,
Асылын көрчү убагым.
Айлыма какбаш аталдым,
Айламды кандай кылайын.

Эжеси Карагулга арнап жаргактан шым тигип,
жол карап эшикке чыкса коктудан кайгылуу үн
чыгат. Кыздын жүрөгү опкоолжуп апасына кайры-
лып айтып турган жери:

Ой, апа, кайрылыштын чуу чыгат,
Кандайча шумдук болду экен,
Каралдым, Карагул деген үн чыгат.
Ой, апа, көгүрүм көлдөн буу чыгат,
Көк кайың кессең суу чыгат,
Көрүнбөй, Карагул деген чуу чыгат.
Тентегим тектирге чыга жаткан бейм,
Теке деп какбаш аткан бейм.
Теңирден келип шум ажал,
Тентегим өлүм тапкан бейм.

Кубанаарым жалгызым,
Курбуга чыга жаткан бейм,
Куруган какбаш кыйратып,
Кулжа деп аны аткан бейм.
Кубанаарым, күйөөрүм,
Күйгөн канга баткан бейм.

Ошол учурда чал баланы көтөрүп келип жерге
сулк таштап жиберет. Эжеси чыркырап ыйлап, жа-
нын кыйнап айтып турган кези:

Кагылайын бир боорум,
Менин каруумдан сынды оң колум.
Каруумдан колум сындырган,
Кайгылуу какбаш оңбогун.
Кайберен деп карышып,
Карагулду сомдодун.
Менин толгоноорум бир боорум,
Томуктан сынды оң колум.
Томуктан колум сындырган,
Тозоку какбаш оңбогун.
Топ кийикке асылып,
Толгоноорум(ду) сомдодун.
Келээри менен кийсин деп,
Сары жаргактан шым сайдым,
Садаган кетсем болбойбу,
Мен шордуу түр жибектен шым сайдым,
Бүтүмүн көрдүм кудайдын,
Жалгызым сенден айрылып,
Күйүтүн тартып сумсайдым.
Кайрылышта отурсам,
Кара атың минип барарым,
Каралдым келе жатыр деп,
Каткырып тосуп аларым.
Агалуу кыздар көп болор,
Менин асты чыкпас кабарым.
Толгонушта отурсам,

Тору атың минип барарым.
Толукшуп жаркып кубанып,
Жолдон тозуп аларым.
Төрөлгөндөн калбады,
Менин түбүндө чыкпас кабарым.
Атаны какбаш онбогун,
Мурда Дүйшөнкулду жедиң болбодун.
Түк да канат койбодун,
Түгөтсөм деп ойнодун.
Мырзакул жедиң тойбодун,
Бүтүн канат койбодун,
Карагул жедиң какшаттың,
Таштан тайбас кезимде,
Таманымдан аксаттың.
Талыкшып канча ыйласам,
Карагулду таппасмын.
Адырды адырдай басып бугу аттың,
Адырдан аткан бугунду,
Актөзгөй ылдый кулаттың.
Ак кайыпка асылып,
Ардагым атып сулаттың.
Эчкисин аттың бооз деп,
Улагын аттың кооз деп,
Кызырын аттың семиз деп,
Экөөнү аттың эгиз деп.
Кайрыларым Карагул,
Кайрылып таппайт мени издеп.
Уругу бирге чолпонум,
Учуп бердиң эништен.

ĒÀÐĀĀŌĒ ĀĪ ÒĪ Ĭ

(Кайдылда Ракматовдун айтуусунда)

Райым деген мергенчи болгон экен. Анын беш уулу болгон: Байыркул, Мырзакул, Эгекул, Карагул, Дүйшөгүл деген. Сыйнакүл деген кызы болот. Бул өзү бир токойдо жалгыз жатып алып, жалгыз ойгонуп алып, кийгени кийиктин териси, жегени кийиктин эти болуп, малды багып, бирин союп, бирин сатып жашай берет. Ошентип жашай берген убагында Дүйшөгүл деген уулу атышып жатып жоодо өлөт, Эгекул, Мырзагул дегени Айчыбек дегендин кунун кууп жүрүп зоодо өлөт. Карагул тогузга келгенде Сыйнакүл деген он бирдеги эжеси менен ойноп жүрөт. Чоңоюп калды деп, атасы аткан кийиктин баласынын терисин ага күрмө шым кылып берет. Анысы аз келгенсип башына эликтин терисинен тумак кылып, эликтин баласындай кулак кылып, так кийиктин баласындай улак кылып коет.

Ошо күндөрдүн биринде атасы Кунан-Тоонун башында, Кең-Тоонун кашында, олтуруп, ой кылды. Тоого барайын, ары койсо алтыны атайын, бери койсо бешти атайын, куру калсам бирди атайын деп чал жүрүп кетти. Чолок бос тонду кийип, ак милтесин асынып, атына минип жүрүп кетти. Ары басты чал кыдырып, бери басты чал кыдырып, бешимге чейин эчтеке таппады. Курсагы ачты, көзүн убайым басты, Чалдын шайманы кетти. Кудай менин төрт дарманым алган экен, эми жолум болбоду. Карагулума кетейин деп үйүн көздөй жөнөдү.

Карагул тоону карап ойноп олтурганда энеси ийик ийрип олтурган эле, ийиктин башын Карагул көрбөй басып алды, энеси жыгылып кетип, ийиктин башы менен бетин жара коет. Жаны чыгып энеси:

– Өлүк-тиригинди көрөйүн, сени эмес, төртөөнү бербеген кудай, сени бермек беле, – деп басып алат.

Бала эшикке чыгып ыйлап туруп, атасы тарапка чуркаган бойдон кетип калат. Бала айласын таппай, курсагы ачып, кара тер басып, сары куурайддын түбүндө олтуруп уктап калат. Ошондо эки жагын элендеп карап келаткан чал чаарчык деп ойлойт. Атын арчага байлай салып, мылтыгынын шыйрагын жерге сайып, кадап, көчүгүн алып келип матап, тарс деп коюп жибергенде чалкасынан кетти. Кубанып, атып алдым деп чуркап келсе, баласы Карагулдун өзү. Ошондо Карагулун кучактап, кайгысы башынан ашып, долу кемпирим өзүн жара тартып, же өзүмдү жара тартып жибереби деп, айласы кетип, чолок боз тонун чечип алып, баласын ороп, көтөрүп алды. Чалдын жонунан тер агып, боорунан кан агып, мылтыгынын өзүн таштай кылып сүйрөп кетип баратып, Карагулун козгоп ырдагандагы жери болду:

Уа-уа-уа-оой Карагул ботом,
Ээ, айланайын карагым ботом.
Билбедим сенин келерин, ботом,
Артымда калган береним, ботом.
Мергенчилик өнөрүм, ботом.
Ува-ува-ува-оой, Карагул ботом.
Мергенчилик а өнөрүм, ботом.
Тектирге чыкпай, сен жаттың, ботом
Текече ойлоп мен аттым, ботом.
Теке бир болбой турбапсың, ботом,
Темселеп калган мен атаң, ботом.
Тезинен кайгы ураттың, ботом

Тезинен баскан шум ажал окшойт,
Тентегим сени жыга аттым, ботом.
Ува-ува Карагул, тентегим ботом.
Каркылдатып каз аттым, ботом
Кече кайберен-эчки таза аттым, ботом
Казыр гана кичине тура тур, ботом,
Карыган а шорго куу атаң, ботом
Кайгыга шончо ураттың, ботом.
Кайберен качкан шум ажал окшойт
Каралдым сени жыга аттым, ботом.
Ува, ува Карагул, ува, ува Карагул
Каралдым ботом, оо-оой.
Куркулда туруп турна аттым, ботом
Куйкалап этин туураттым, ботом
Куруп гана калган куу атаң, ботом
Кулжыгач жыгып куураттым, ботом.
Кудурет аткан шум ажал окшойт
Кулунум сени жыга аттым, ботом.
Ува, ува Карагул, каралдым ботом.

Үйгө жакындап калды. Кемпир укса алыстан ук-
сун деп чал баласын угуза кошо баштайт:

Баштады бекен байыры, ботом,
Башыма түн салдың, оов Карагул ботом.
Муруту да бекен Мырзайым ботом
Муунумду алдың Карагул ботом.
Этеги кеткен Эреним ботом
Эми сен салдың кара күн ботом.
Түбөлүк кеткен Дүйшөнкул ботом
Түйшүккө салдың Карагул ботом.
Ува, ува Карагул, каралдым ботом.
Эликтей атып жүрүпсүң ботом
Элик бир тонду кийипсиң ботом.
Аркар атып келипсиң ботом
Аңтара тонду кийипсиң ботом.
Аңдаган өлүм шум ажал окшойт

Алты жаштагы мүрүсүн ботом.
– Иий, өлүгүндү көрөйүн куу чал,–

деп кемпири секирип барып, босогого отуруп кош-
кон кошогу:

Тээтиги текейден уча качкан го
Тескейден ары качкан го.
Теңшерип о-оов карды ачкан го
Темселеп шордуу келатып,
Катыгүн, тентегимди аткан го.
Курсагы чалдын ачкан го
Купшундап куу чал келатып,
Кулунумду аткан го.

□□□□□□□□□□□□□□

Ажалдуу түтүн булатып,
Ак-Суудан теке сулатып,
Ак-Суудан аткан текеңди,
Жүрчү элең ак жарды көздөй кулатып.
Алтымыш жашка келгенде
Акылыңдан адашып,
Куу чал уулунду жыга атып.
Көк жардан түтүн булатып,
Көк-Суудан теке сулатып,
Көк Суудан аткан көк текең,
Көк шагыл ылдый кулатып,
Көрүнөө кара баскансып,
Көлөкөндү жыга атып.
Тууганымды туштадың,
Эми сен тууганың айтат куу баш деп.
Убактың өтүп кеткенде,
Куу чал жемелей көрбө туубайт деп.

– Мергенчилик түбүмө жетти. Убалы кызында,
кызың эликтин баласы кылып коюптур,– дейт.
Ошондо 11 жаштагы Сыйнакүл чуркап келип, Ка-
рагулду бооруна кысып алып, кызынын кошкон
кошогу:

Туйгунум кайран бир боорум,
Тунуккан суудай болгонум.
Тунуккан колум сындырбай,
Тозокко дуушар болгонум.
Каяктан издеп табамын,
Куйрук улаш бир боорум.
Кайберен жалгыз бир боорум,
Карындан сындуу болгонум.
Карыдан колум сындырып
Кайгылуу ата оңбогун.
Каяктан издеп мен табам,
Карагул, кагылайын бир боорум.
Канатым сенден айрылып,
Таалайы жок маңдайым.
Келээринде кийсин деп,
Сары жаргак шым сайдым.
Карга тырмак, куш тумшук,
Карга манат келтирип,
Сары жибектен түр салдым.
Жалгызым кийсин деп сайдым,
Жалгызым иши бүткөн сон,
Санаа бир тартып сумсайдым.
Алдыман чыкса эркелеп,
Жүгүрүп басат энтендеп,
Атаны кокуй бир тууган,
Айгайды бизге не салдын.
Ойногондо кийсин деп,
Боз жаргактан шым сайдым.
Карга тырмак куш таман,
Болжур бекем түр салдым.
Боорум байкуш кийсин деп,
Боз ала чаңда жүрсүн деп,
Чамдата ойгон жаргак шым,
Ушунум жалгыз кийсин деп.
Таалайга жазган экен го,
Ырысы жок Сыйнакүлдү күйсүн деп.
Тору атың минип сен турсаң,

Толгонушуп мен турсам.
Торсукка баштык байланып,
Толгонуп издеп барармын.
Тогузунда сен кеттин,
Тозогуң тартып каламын.
Кара атың минип сен турсаң,
Кайрылыш жерде мен турсам,
Канжыгага баштык байланып,
Кайрылып издеп барармын.
Канатым сенден айрылдым,
Кайгыңды тартып калармын.
Тарттырмак болгон экен деп,
Канчалык түрмө залалын.
Э-ээй, акылды бирге акылдаш,
А дүйнө бирге макулдаш,
Ажырап калдым мен сенден,
Айланайын жатындаш.
Талашып эмчек эмишкен,
Тар курсакта тебишкен.
Ажырадым кантейин,
Телтинин ичи кем десе,
Караным ботом сени издейм.
Күйүтүң тартып сыздатып,
О, Кудайлап ыйлайын,
Азабың тартып калайын,
Арманым чыксын ыйлайын,
Эми айтайын арманым.
Айланайын атаке,
Күчөдү арман салганың.
Көтөрбөскө аргабы,
Жүрөккө толду арманым.
Төрт түлүк мол малың бар,
Жайы-кышы эл билбей,
Жалгыз үй кондуң талаага.
Минтип бир кордук көргүчө,
Токойдо тентир куу малың.
Ажалың жетип сен өлсөң,

Ким тайып көмөт кебиңди.
Бешөөнөн бирдей айрылдың,
Быйман айтар киши жок,
Эн талаа эрме чөл,
Туруптур бир жалгыз үй,
Атайын курган өлдүнбү,
Алданын койгон ишине,
Сыйнакүл амалың барбы көндүнбү?
Айланайын атаке ай,
Айтпай бир кантип чыдайын,
Кудуреттин кылганын.
Токуму тубар эп эле,
Көк калкатайды энчилеп,
Карыга салма сол жүлүн,
Көк булгаары, көк желдик,
Карагулга мен арнап,
Былтыртан бери кылды элем.
Жоон шотон күндүргө,
Жетелеп барып турду элем.
Токойго, тоого минди эле,
Жалгыз иним Карагул,
Тон ичинде жүрдү эле.
Эл таалайы ушу экен,
Сыраты жарал мундуунун,
Ким билет минтип күйгөнүн.
Айланайын атаке ай,
Агарган түтүн булатып,
Ак-Сайдан теке сулатып,
Ак-Сайдан аткан текенди,
Ак шагыл ылдый кулатып,
Алтымышка келгенде,
Ардагым жалгыз чыйратып,
Атып бир салдың сулатып.
Көк-Жардан түтүн булатып,
Көк зоодон теке сулатып,
Көк зоодон аткан көк текең,
Көк шагыл ылдый кулатып,

Көзүң көрбөй калганда,
Көлөкөм жалгыз сулатып.
Мурунку кеткен төрт аган,
Төртөө бир бирдей шер эле.
Атышып атка мингенде,
Байыргул менен Дүйшөгүл,
Кууп алып артынан,
Эрегеше жөнөдү
Алданын жазган өкүмү ай,
Карабай жалгыз канатын,
Аскасы бийик тоодо деп,
Бир угулат боздоп турганын.
Муну кандай кыламын,
Айланайын атаке ай,
Ичинде черин жазылсын,
Көнүлдө моокуң ачылсын.
Улар бир турган эл эле,
Жылуу суу турган жер эле.
Бурананын жээгинде,
Атаң барып айдап кел,
Ат жүгөнүн байлап кел,
Ошентип үйдү бүтөлү,
Кетели бирге жүктөйлү.
Эл четине баралы,
Карагулдай жалгызды,
Мингизип атка таналы.
Соо кишидей мингизип,
Жетелеп кошо баралы.
Айылга чыгып алганда,
Ата, айкырып азан салалы.
Орду жок турган төрт эрим,
Төртөө тең бирдей шер эле.
Какшаалга минип жаңы атын,
Тынбай турган кечеги,
Айтылбастан калабы.
Айтылды сөздүн нечени,
Күйүтүн тартып жалганда,

Күйүктү канча кечеги,
Азандан тыншап отурмун,
Кара тил ыйлай кечеги.
Кайрылган жалгыз канатың,
Ойлогондо эсима,
Кара бир гана бооруму,
Карасам көңүл ооруду.
Какшаган менен мен кантем,
Карагул сындуу жалгызды,
О, чиркин, мага кой, бүтсүн баарысы.

ÊÀÐÀĀŎË ĀÎ ÕÎ Ì

(БІбырай Бейшекеевдин айтуусунда)

Байдын убактысында бир чал-кемпир бар экен. Чалдын беш баласы бар экен: Мырзагул, Элегул, Дайыргул, Чапчангул, Карагул. Жалгыз Карагул калат, төртөө өлөт. Чал мергенчи экен. Чал ошо күнү мерген уулап чыгат. Төрт баланын күйүтүн тартып атам ыйлап келе жаткандыр деп Карагул астын тосуп чыгат. Кырга, бу кырга чыкса атасы көрүнбөйт. Бир кара талдын көлөкөсүнө жатып уктап калат. Атасы кырдан карап эч нерсе кезиктире албай келатып, төрт балам өлгөндөн кийин аң качкан экен го деп чал ыйлап келе жатат. Эки жагын караса кийиктин киймин кийген Карагул жатат. «Менин бияка чыкканымды кулжачар билген экен дейт. Мени көрбөсүн деп капкалуу ташка жаткан экен. Атоону жонуна тарткан экен»,— деп чал мылтыгын оңдоп шыкаалап, атат.

Чалды кудай атты эми,
Коргошун ок Карагулга батты эми.
Солк эттирбей аттым деп,
Чал Карагулду көздөй басты эми.

Барса, Карагул жалгыз баласына ок тийип, бир жагынан чыгып кетиптир. Ошондо чалдын ыйлап турган жери:

О Карагул ботом,
Адырга чыгып сен жаттың ботом,

Аркар бир жерди мен аттым ботом.
Аркардын этин туураттың ботом,
Карыганда атанды ботом,
Как жыгачтай куураттың ботом.
Тектирге чыгып сен жаттың ботом
Текечер дедим мен аттым ботом
Текечер этин туураттың ботом,
Атанды тек жыгачтай куураттың ботом.

Ошондо чалдын үнүн энеси угуп айтып турганы:

Кереге бою күн чыгат,
Кейиген как баш үн чыгат.
Карагулдап чуу чыгат,
Кан аралаш буу чыгат.
Карагул өлгөн шекилдүү,
Босого бою күн чыгат,
Тосоку как баш үн чыгат.
Кан аралаш буу чыгат,
Карчыгам өлгөн шекилдүү.
Айланып сени көрбөдүм,
Кагылайын Карагул,
Апанды ак турпак салып көмбөдүм.

Карагулдун башын кучактап, эжесинин кош-
кону:

Ойногондо кийсин деп,
Бос жаргакка шым сайдым,
Бос жибектен түр сайдым,
Уялаш бооруму санап сумсайдым.
Ак жаргакка шым сайдым,
Алышканда кийсин деп,
Ак жибектен түр сайдым,
Салганын көрдүм кудайдын.
Көрүнөө барсам көрөт деп,
Как баш көнөктөй ташка жашындын.
Көк келте мылтык асындың,
Ак кайыпка асылдың,

Ак кайыптын каргышы,
Ардагым аттың басылдың.
Аңдоос барсам көрөт деп,
Аяктай ташка жашындың.
Ак келте мылтык асындың,
Менин ардагым аттың басылдың.
Ак зоодон түтүн булаттың,
Ак зоодон аткан эчкини,
Ак шагыл ылдый кулаттың.
Ак кайыптын каргышы,
Менин ардагымы сулаттың.
Көк зоодон түтүн булаттың,
Көк зоодон эчки сулаттың.
Көк зоодон аткан эчкини,
Көк шагыл ылдый кулаттың.
Көк кайыптын каргышы,
Менин көлөкөмү сулаттың,
Эртелеп кеткен Элегул ботом,
Эсиме салдың Карагул ботом
Мурдагы кеткен Мырзагул ботом
Муунумду алды Карагул ботом
Кийинки кеткен Дайыргул ботом
Кайгыга салдың Карагул ботом.
Артынан кеткен Чапчангул ботом
Чакчайтып кеттиң Карагул ботом.
Оо-уу, Карагул ботом.

**ЖАЛАЙЫР
ЖАЛГЫЗ**

ÆĀĒĀĒŪÐ ÆĀĒĀŪÇ –

æī ī î é ò í í à ã è ç è í ä å ò ç ç ä ä ° í ò ò ð ì ó ø ò ó è ī ī ŷ ī à

Кыргыздын нукура элдик поэмасы «Жалайыр жалгыз» түштүктө жашаган кыргыздарда кеңири айтылат. Бул ой жыйналган, жазылып алынган, жарык көргөн материалдардын, ар түрдүү фактылык маалыматтардын негизинде айтылып жатат.

«Жалайыр жалгыз» жөө жомоктун негизинде түзүлгөн турмуштук поэма. Чыгарманын бардык айтылыштарында (16 нускасы бар) айтуучулар «жомок» «эски сөз» деп белгилешет. Аны поэманын сюжети, андагы архаикалык мотивдер, окуянын мүнөздөлүшү, жөнөкөйлүгү, түзүлүшү бекемдеп турат. Поэманын жомоктук башатын аныктоочу дагы бир көрүнүш бул жеке адамдын турмушунун сүрөттөлүшү. Мында жалпы элге тиешелүү проблема көтөрүлбөйт. Эл арасында «Жалайыр жалгыз» комуздун коштоосунда өзүнө мүнөздүү обон менен айтылган. Буга чыгарманын кээ бир варианттарынын, айрыкча мурда жазылып алынган кол жазмаларынын текстиндеги ыр түзүлүшү, айтуучулардын маалыматы далил болот. Ошондой эле эл арасында «Жалайыр жалгыз» деген комуз күүсү да бар экени маалым.¹

Адамзат тагдырына мүнөздүү жалгыздык жөнүндөгү бул жомок кылымдарды карытып жашап, барабара элдик поэмага айланган. «Жалайыр жалгыз»

¹ «Æāēāēūð æāēāūç». Ñī ī ðī í í ā ī . Åāø ñç. / ī òðāñ æòðī àēū. 1992, ¹ 3, 4., 44-ååð.

поэмасынын «Жанали жалгыз», «Жалайыл жалгыз», «Жанайыл жалгыз, Гүлсана», «Жайдин уулу Жанайыл» сыяктуу аталыштардагы Рахманаалы Карымшаков¹, Матрайым Кабылов², Калмурза Молдожанов³, Мамажан Зулпиев⁴, Барпы Алыкулов⁵, Тойчубек Ансатаров⁶, Куштарбек Куттугалиевдерден⁷ жана Жерге-Тал районунда (Тажикстан)⁸, Жогорку Памирде (Афганистан)⁹ жашаган

¹ ΕΒΕΟΑΙ υί ×. Αεοί βοί ά βουί άάαυ Οεε άαι ά άάάεуо еі - пөөооооί оі Еіе άаçі аеаδ оі і άоно. Еі ά. ¹ 175(386) «Ααι άεεε άεάεαυп». Αεάεε-Αάάά ίάεαпоυ, Α+υ άаеіí о. Ы іаіе άеúеú. ΔΕαδυі өаеі ааіí 1947-æуеú Ы . Ы . Αί άάаί ίάа άаçυі άεάаί .

² Еі ά. ¹ 175 (386) «Αεάεεúδ аеіí ίάо». Νόçае άаеіí о 1947-æуеú Е. Ы еδάаеі ά . Εάаυеі ааіí άаçυі άεάаί .

³ Еі ά. ¹ 513 (5032) «Αεάεεúδ» (Αεάεуç ооε Αεάεεúδ). Νί άάо άаеіí о, Εаδε Ы аδeñ еíеоіçо. 1960-æуеú Ν. Çаееді ά Ε. Ы іеаі άаіí άаçυі άεάаί .

⁴ Еі ά. ¹ 601. «Ααι άεú άεάеуç». Ы ііеаі άаеіí о, Ы аңу еúоδάаυі άа άаоάааί Ы . Çоеі еάάааί άаçυеааί . Αое ааδеаі о іеоі ооооо Ы . Νί ίоі ίа оаδάаυі аі ааñи ааа аауδάеаеуі, 1922-æуеú «Ы оδаñ» аоδí аеуі а (1 3, 4) ааñуеуі +уеуі.

⁵ Еі ά. ¹ 190(401) «Ααι аеε аеάеуç» Ы о ίάεαпоυ, Νόçае άаеіí о, Оаоδάе п/п. Αάδī у еуоδάау. Αάδī у Αеуеоеі άаоі ааδеаі оу. 1946-æуеú Α. Αάδī еάάааί άаçυеааί .

⁶ Еі ά. ¹ 731. «Αεάеаеі ооео Ααι аеεе». Ы о ίάεαпоυ, ×ίϕ-Αεае άаеіí о, Εаδa-Ы уе еуоδάау. 1975-æуеú О. Αί ηаоаδī ааіí Αι βοί ά Οάδaάеаеі άаçυі аеάаί . Οоое еі ааі оаδaа О. Αι ηа-оаδī ааіí άаçυеааί уееí +е ааδеаі о «Αεάеεуе άеάеуç оое» аάааί ао і аі аі ηаеδaеуі ооδaо. Ы оі о 1985-æуеú оі еуеі δaое уеñи аае-оеуí υί Ы +°е°δç (Εаδaеі ίа Ε., Ы ууδеаі ίаа Δ.) άаçυі аеуоеаі .

⁷ Еі ά. ¹ 731. «Αεάеεúδ аеάеуç». Ы о ίάεαпоυ, ×ίϕ-аеае άаеіí о, Εое+о аеуеу. 1985-æуеú Αооаеаае Νаауδ ооео Εоо-ооааеε ооεо Εоооδaаеоаі άаçυі аеάаί .

⁸ «Ααι аеуе аеάеуç, Αçеñаí а». Оаеееñоаі аυі Αεάδaа-Οа-еуі аа ааоάааί еуδaυçааδaа аеуеааί ааδеаі о. Ы еоі ооооо, оіеуееі δеñо Α. Ы оеаі аааа «Υе е+е °í °δ еаі +е» аάааί æуе-í ааυі а ааδуеаааί . О.: 1982-æуе. Εуδaυçñоаí .

⁹ «Αεάеεуе аеάеуç». Οδaí ооç і еоі оооооно, оρδеі еі ά Δaі е Αί δ 1972-æуеааυí 23-еρеоí аа аеі аí δео Ы аі еδaеí Οаδaаί Εί δοі аеуеуí υί ааоíí +оно Ы доі Εаеаао аάааί Ы ίааί аυе еуδaυçааί άаçυі аеάаί . Αеа-Οίí аеоδí аеу. 1991-æуе, ¹ 3. 130-135-ааоаδ.

кыргыздардан жазылып алынган негизги варианттары бар.

Албетте аталган кол жазмалардын бардыгы бири-биринен айырмаланган, өз алдынча варианттар деп айтуу кыйын. Ар бир кол жазманын жетишкен жана кемчил жерлери бар. Сюжетинде чоң айырмачылык жок. Бардыгына жалпы жана негиз болгон сюжет төмөнкү: Жалайыр жалгыз деген жигит болот. Анын Гүлсана деген сулуу карындашы бар. Курмушу телпек куу казак (Чал калмак) кызга ашык болуп, үйлөнөм дейт. Агасы карындашын душманга берүүдөн баш тартат. Ошондо Курмушу телпек куу казак Жалайыр жалгызды өлтүрүп, анан Гүлсананы алмак болот. Жалайыр жалгыз Жашыл көлгө (кээ бир варианттарда Айдың көл) аң уулап барат. Ошондо колундагы Кушу көлдүн ортосундагы аралга учуп барып конуп, ээсинин чакырганына көңүл бурбай коет. Жалайыр атынан түшүп, жоо жарыгын, кийим-кечесин чечип көлдүн жээгине коюп, өзү аралга карай сүзүп кетет. Жалайырга дос болуп жүргөн жаш казакты коркутуу менен баланын жайын билип, артынан аңдып келген беш казак курал жараксыз Жалайырды кармап өлтүрмөк болушат. Ошондо Жалайыр мал аттуунун баарын берейин, аз болсо карындашым Гүлсананы берейин деп жан соога сурайт. «Сен өлгөндөн кийин байлыгың, карындашың, аялың биздики эмей кимдики» деген жооп айтышат. Акыры Баланы өлтүрүшөт.

Жеңеси (Аксана, кээде Карлыгач) менен Гүлсана Жалайырдын үйүнө келген беш казактын сөзүнөн Жалайырды өлтүрүп келишкенин түшүнүшөт. Алар беш казакты абдан сыйлап, шарап берип мас кылышат. Курмушу телпек куу казакты кылыч менен «бул казактын менде көөнү бар, мунун оң бутунда өөнү бар, же кулагында өөнү бар» деп улам бир мүчөсүн кесип отуруп, өлтүрүшөт. Калган үчөөсүн да өлтүрүп, ор каздырып көөмп салышат. Жа-

лайырга дос болуп жүргөн казактын колун байлап, атка мингизип, Жалайыр жаткан жерге барышат. Карындашы менен жеңеси ыйлап жатып тирилтип алышат (кээде жарадар болгон Жалайырды айыктырып алышат).

Ушул сюжет айтуучулардын айрым кошумча, алымчалары менен айтылган. Бардык айтылыштарында негизги каармандардын аттары туруктуу. Сюжеттин аягында гана өзгөрүү бар. Мисалы, Реми Дор жазып алган варианты Жалайырды Хожайыр Хыдыр (Кожо Кыдыр) алтын асасы менен түртсө оодарылып жатат, күмүш асасы менен түртсө туруп кетет. Мында мусулман дининин таасири, Адам баласын колдоочу, сактоочу Кыдырдын культу баса белгиленген. Чыгарманын башында да Жалайырдын эч нерсеси жок, аңчылык менен гана турмуш өткөргөнү айтылып бир күнү Кыдыр даарып, түмөн малдуу болуп жатып калат. Бул памирлик кыргыздардын мусулман өлкөсүндө жашап, мусулман дини менен өтө тыгыз байланышта болгондугунун натыйжасы болуш керек. Анткени Кыдырдын образы поэманын башка варианттарында кезикпейт.

Жогоруда аталган варианттардын ичинен Т. Апсаровдон жазылган «Жайдин уулу Жанайыл» деген вариант менен Ж. Мукамбаев – Тажикстандык кыргыздардан жазып алган (кимден жазып алганы белгисиз) «Жанайыл жалгыз, Гүлсана» деген варианттын аягы бири-бирине окшош болуп, башка бардык айтылыштарынан айырмаланып турат. Тактап айтканда бул эки вариантта сюжетке төмөнкүдөй окуя кошулган. Гүлсана өлүп калган ага-сынын денесин үйүнө алып келип, жанына жеңеси менен жаш казакты коюп, мен келгенче күтүп тургула деп, эркекче кийинип, жоо-жарагын асынып, жөнөп кетет. Бир жерге келсе, жыйналган көп эл. Хан мелдеш уюштуруп, «ушул тууну ким атты

чаап баратканда атып түшүрсө, кызым Кенжеке Карамды берем» деп жар салып жаткан болот. Гүлсана да мелдешке катышып, тууну атып түшүрүп, Кенжеке Карамга үйлөнүү укугуна ээ болот. Кыз экенин байкап калган Кенжеке Карам аныгын билүү үчүн дагы бир топ шарттарды коет, Гүлсана аларды да аткарат. «Кайра үйгө жеткенче белимди, бутумду чечпейм деп ант кылгам»,— деп кызды алып жолго чыгат. Дагы бир жерде так эле ушундай көрүнүшкө туш болуп, ал жерде да жеңишке жетип, хандын Пышпас Карам деген кызын алып, үйгө кайтат. Үйгө жетерде эки кызды кошо келген жеңелери менен жолго токтотуп, «мен үйгө кабар берейин, силер ушул жерде күтө тургула» дейт. Өзү үйгө барып чечинип, кыз кийимин кийинип, кайра шашылып ат чаап келип «тезир-эк жүргүлө, агам өтө кубанып, чаап келе жатып, аттан кулап эси ооп калды» дейт. Кенжеке Карам менен Пышпас Карам келип, экөө эки жагынан туруп буркурап ыйлашат. Көз жаштары баланын бетине куюлат. Бир убакта бала уйкудан ойгонгонсун тура келет.

«Жанайыл жалгыз, Гүлсана» поэмасында Гүлсана экинчи кызды – Пышпас Карамды шаарды жылына бир жолу оп тартып, соруп турган ажыдаарды өлтүрүп анан алат. Экинчи шаардын ханынын шарты ушундай болгон. Мындагы хандардын байгеге мал, акча, буюм койбой, кыздарын коюшу, Гүлсананын улам бир окуяга туш болуп, коюлган шартты аткарып, кыздарга (эки кызга) үйлөнүү укугуна ээ болушу түрк элдеринин жана кыргыз жомокторунда кеңири кезигүүчү салттуу окуялардан. Ошондой эле кыздардын көз жашынан же болбосо Гүлсана менен жеңесинин өпкөнүнөн Жалайырдын тирилип кетиши да орус жомокторунда, былиналарында жыш кезигүүчү салттуу мотивдерден болот.

«Жалайыр жалгыз» матриархат доорунан патриархат дооруна өткөн мезгилде жаралган архаикалык чыгарма. Анткени эки доорго мүнөздүү элементтер сакталган. Мисалы, матриархат дооруна тиешелүү элементтер: Гүлсананын душмандан өч алып, аларды чечкиндүүлүк менен өлтүрүшү, агасын тирилтүү үчүн эркекче кийинип жолго аттанып, кыздарды утуп келиши; патриархат дооруна тиешелүү элементтер: Жалайырдын өз аялы бар туруп, дагы эки аял алышы.

Демек, байыркы доордун шартына байланыштуу пайда болгон архаикалык мотивдер көптөгөн элдердин оозеки чыгармаларынан орун алып, айрым типологиялык окшоштуктарды жараткан.

Сөз кылып жаткан эки вариант көбүнчө кара сөз менен айтылып, сюжет жогоркудай кызыктуу окуялар менен аякталып, булардын өзгөчөлүгүн көрсөтөт.

Бир түзүлүшү, көркөмдүгү жагынан башкалардан айырмаланып турган вариант – М. Зулпиевдики. Айтуучу, жаратуучу фольклор жыйноочу М.Зулпиев «Жалайыр жалгыз» поэмасынын элге кеңири белгилүү негизги схема боюнча иштеп чыккан. Мында Жалайыр жалгыздын атасы Баялы деген болот. Калмактар бийлик жүргүзүп турган мезгилде алык-салык жыйнап жүрүп, калмактардын башчысы Майцы деген калмак Баялынын кызы Гүлсана сулууга көзү түшүп, кызыңды мага бересиң дейт. Баялы «макул» деп калмактарды үйүнө түшүрүп, тамак-ашын берип сыйлайт. Алар уктап калганда курал жарактарын алып, өздөрүн өлтүрүп, түн ката көчүп кетет. Бардык варианттарда Жалайырдын өлүмүнө себепкер карындашы – Гүлсана. (Агасын өлтүрүп, карынджашына үйлөнүшү керек.) Душман бирде «беш казак», бирде «беш калмак» деп айтылат. М.Зулпиевдин вариантын-

да окуя калмак доору менен б. а. тарыхтын белгилүү бир мезгили, белгилүү тарыхый душмандар менен байланышта каралган. Жомоктук сюжети реалдуулукка жакындаткан.

Агасынын кырсыкка дуушар болору кыздын түшүнө кирет. Түш көрүү мотиви поэмада сюжет куруучу негизги көркөм функцияны аткарып турганы ачык баамга түшөт. Канча мезгил өтсө да ыргагынан жанбаган туруктуу ыр түрмөгү бардык варианттарда салтуу түрдө айтылат. Түш мааниси боюнча терең, табышмактуу, өзгөчө көркөмдүктө баяндалган. Бардык варианттарда кыз түшүн агасына айтып, агасы аны жоруйт.

Айырмачылыгы ыр түзүлүшүндө, узартып же кыскартып айтылышында гана байкалат. Мисалы, Реми Дор жазып алган Орун Какбаш деген Оогандык кыргыздын вариантында:

Түндө бир жатып түш көрдүм, акей,
Түшүмө каршы иш көрдүм, акей.
Көөкөрдө йай кан көрдүм, акей,
Жанжыгада йай жан көрдүм, акей,
Канжыгада йай баш көрдүм акей. – дейт.

Агасы:

Жан алгыч келсе жан алат жаным,
Довогер келсе йай мал алат жаным,
Банданан* келсе сени алат, жаным. –

деп түшкө өтө деле мани бербей, башка келгенин көрөбүз дегенчелик кылып аттанып кетет.

М. Зулпуевде Гүлсананын түшү курч, терең иштелген:

Атам менен энемдин,
Журтуна келип конуппуз.
Алар менен аралаш
Ак өргөдө болуппуз.

* *Ааг ааг аг – İ аг ааааг*, (аааг еаеаг).

*Белестен келген беш бөрү,
Бечара козум жеп кетти.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Төбөдөн келген төрт бөрү.
Төбөлдөй козум жеп кетти
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Капилет көргөн түшүмдө,
Көк шумкар кушум учуптур,
Көк жибек боосун тытыптыр,
Көктү карай сызыптыр.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Ажайып көргөн түшүмдө
Ак шумкар кушум учуптур,
Ак жибек боосун тытыптыр,
Айды карай сызыптыр,
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Көктө булут сөгүлдү,
Көнөктөп жамгыр төгүлдү.
Көңүлүм жаман бөлүндү,
Көзүмө жаман көрүндү.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Абадан булут сөгүлдү,
Аяктап жамгыр төгүлдү.
Аябай көңүлүм бөлүндү.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу?*

Гүлсананын түшүн агасы төмөнкүчө жоруйт:

*Түндөгү сенин түшүңдө
Белестен келсе беш бөрү,*

*Бечара козуң жеп кетсе
Беш калмак келген болбойбу
Бейпарга түшүп Гүлсана
Сенин бекзатың агаң өлбөйбү.
Төбөдөн келсе төрт бөрү
Төбөлдөй козуң жеп кетсе,
Төрт калмак келген турбайбы,
Убайда калып Гүлсана,
Сенин төрөдөй агаң өлбөйбү.
Түндөгү көргөн түшүндө
Ак шумкар кушуң учканы,
Ак жибек боосун тытканы,
Айды карай сызганы
Арыстаның акең жутканың.
«Арыстаным акем өлдү» деп,
Айдай бетиң тытканың,
Көк шумкар кушуң учканы,
Көктү карай сызганы
Көк жибек боосун тытканы
Гүлүстөн акең жутканың.
«Гүлүстөн акем өлдү» деп,
Күзгүдөй бетиң тытканың.
Көктөн булут сөгүлсө,
Көнөктөп жамгыр төгүлсө
«Көкжалым акем өлдү» деп
Сенин көзүңдүн жашы турбайбы.
Түндөгү көргөн түшүндө
Абадан булут сөгүлсө,
Аяктап жамгыр төгүлсө
«Арыстаным акем өлдү» деп
Гүлсана, сенин айнектей
Көзүңдүн жашы турбайбы.*

Түштүн текстин толук бергенибиздин себеби бар. Аны окуганыбызда эле легендарлуу акын Кет Буканын ыры эске түшөт. Чыңгызхандын баласы

өлгөндө Кет Бука ырчы Чыңгызханга келип, уулунун өлгөнүн угузуп ырдаган ыры¹ менен окшош. Бул экөө эки башка чыгармада, эки башка жагдайда жолугат. Кет Букада табышмактуу угузуу болсо, М. Зулпиевде түш түрүндө берилген. Залкар акындын күчтүү айтылган саптары элге катуу таасир эткен, аны чыгармачылык менен өздөштүрүшкөн. Фольклордогу мындай үндөштүк мыйзамдуу көрүнүш катары болуп калган учурлар көп. Кандай болгондо да айтуучу тарабынан Гүлсананын түшү таасирдүү чыккан.

Кээде поэмаларда түш окшош эпизоддордон орун алып, окшош көркөм функцияны аткарып калган учурлар да болот. Алсак, «Жалайыр жалгыз» менен «Ак Мактым» поэмаларынын экөөндө да терс каармандар (калмак Чынтайчы, куу казак, куу калмак) кызга ашык болот. Экөөндө тең кырсык болору кыздардын түшүнө кирет. Түштү агасына айтат, ал жоруйт. Ак Мактымдын түшү кыздын өз башына түшкөн мүшкүл жөнүндө болуп, агаларына «Силер мени жалгыз таштап кетсеңер мени калмактар алып кетет» деп ачык айтылса, Гүлсананын түшү агасынын башына келчү жамандык жөнүндө болот да, эгер агасы ууга жалгыз барса кырсыкка жолугары баяндалат. Кыздардын түшү окуянын андан ары өнүгүшүнө өбөлгө түзүүчү мотив. Мактымды калмактар колго түшүрүп алып кетишет. Гүлсананын агасын өлтүрүшөт. Ушул жерден окуя эки башка нукка бурулат.

Түштүн тексти эки поэмада формасы б.а. ыр өлчөмү (метрика) боюнча бирдей:

Түндө бир жатып түш көрдүм, аке,
Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм, аке.

¹ Ἐὐδαῖος γέ ἰδεῖαδῖ. / Ὀῤῥᾶοί Ἀ. Ἐᾶᾶᾶἔἱ ᾶᾶ. – Ἀ.: 1994., 27–29-ᾶᾶ.

*Кабак-кабак кан көрдүм аке,
Канжыгадан баш көрдүм, аке.
Кан аралаш баш көрдүм, аке,
Телтору атым бош көрдүм, аке.¹*

жана мазмуну боюнча да окшош мүнөздөмөгө ээ. Мындагы окшоштук «Жалайыр жалгыз» да «Ак Мактым» да бир аймакта – түштүк тарапта гана айтылышынан, поэмадагы окшош окуялардын чагылышынан, бир эле айтуучу эки поэманы да айтканынан (М. Зулпиев, Т. Апсаров ж.б.), кээ бир айтуучулар тарабынан «Жалайыр жалгыз» поэмасы да калмак доору менен байланыштырганынан улам болушу мүмкүн.

Ал эми «Жалайыр жалгыз» поэмасынын варианттарындагы ыр саптарынын окшоштугу булардын бир башаттан таралып, көп варианттуулукка ээ боло албай, окуялары да кеңири тармакталып өнүгө албагандыгына байланыштуу.

Бирок, мындан бардык эле нускалары түгөлү менен окшош дегенди түшүнүүгө болбойт. Ар бир айтуучу өз чыгармачылык дараметине жараша, угуучулардын чөйрөсүнө ылайыктап поэманын багытын өзгөртүп (баш каарманды бирде өлтүрүп, бирде тирилтип), каармандардын образын кырдаалга жараша ачып, көркөм сөз каражаттарын колдонуп айтууга аракет жасашкан. Ар бир айтуучунун поэмага кошкон салымы бар.

Маселен, Барпы Алыкулов ийине жеткире иштебеген элдик ыр, поэма, дастан болбосо керек. Анын айтуусундагы «Жалайыр жалгызда» акындык орошон ой, көркөм ыкма, таланттын салмагы таасын көрүнөт. Жалайырдын образы, поэманын чордонун ээлеген жалгыздык трагедиясы терең иштелген.

¹ Ἰ ἀεὸὺι . / Ρ . Αἱ ἠοῖί ἰαᾶοί ἀαδῆαί οὐ . Ἐεοᾶί δα : Ο . Αᾶαδᾶ-εοί ἰᾶ . Αἔ ἰ ἀεὸὺι . – Ὀ ., 1983, 112–118-ἀᾶδᾶδᾶ.

М. Зулпиев болсо акындардын чыгармачылыгын, фольклордук чыгармаларды көп билгендиктен, экинчиден фольклордун ички закондорун терең түшүнгөндүктөн поэманын мазмунуна элдик оозеки чыгармачылыктын майда жанрларынын үлгүлөрүнөн (элдик ырлар, кошок, санат, терме, арман, кордоо, табышмак) чеберчилик менен пайдаланылган.

*Өйдө чыкса өбөгүм,
Ылдый түшсө жөлөгүм.
Ат байларга казыгым
Жолго чыksam азыгым
Өлгөнүмдө ыйларым
Тирүү болсом сыйларым,—*

деген балдарга карата айтылган ырдын жардамы менен карындашы экөөнүн бир туугандык мамилеси берилсе,

*Карагайдай хан жалгыз,
Сенин карашарың жок жалгыз,
Карагаттай көзүңдү ээй,
Канжар салып оёмун.
Ит менен кушка жем кылып,
Кабакка сүйрөп саламын.*

же болбосо «Карагайдай болгон хан жалгыз», «Ырысы жок шум жалгыз», «Торгойдой болгон куу жалгыз, Сенин толгоноруң жок жалгыз» деген ачуу сөздөр менен кордолушу Жалайырдын жалгыздык трагедиясы. Башына түшкөн мүшкүлгө арачалар адамынын жоктугу ал үчүн арман. Ушул эпизоддогу каармандын өлүм алдындагы алсыздыгы, кордолуп, ыза тартышы акырында өлүмгө дуушар болушу поэманын негизги түйүндүү окуясы болуп эсептелет.

М. Зулпиевдин вариантынын жомоктук көрүнүштөн реалдуулукка жакындатылышы чыгарманын аягындагы эпизоддон да ачык байкалат. Кал-

мактардын эң кичүүсү эч кимиси жок, жалгыз, анан дагы куралсыз турган Жалайырга бору ооруп, агасынан «Жалгыз жаш баланы сиз улуу башыңыз менен өлтүрсөңүз уят. Мен эле өлтүрүп, көмүп келейин, сиздер бастыра бериңиздер» деп суранат. Жалайырды көлдүн ичинде кичине эле жарадар кылып, жээкке чыгарып, ыңгайлуу жерге жаткырып коет. Кичүү калмактын жакшылыгын баалап,

*Жаным бирге жаш калмак,
Жаналгычым беш калмак.
Аманат сөзүм айта бар,
Кой ичинде беш серке,
Төрт карысын сойсун де
Ичиндеги бир жашын
Тируүү бойдон койсун де. —*

деп табышмак аркылуу ким күнөөлүү экенин карындашына билдирет. Гүлсана менен жеңеси төрт калмакты өлтүрөт. Эң кичүүсү Жалайыр жаткан жерди таап берет. Жалайыр менен достошуп, жылуу-жумшак коштошот.

Сюжет негизги карман Жалайыр жөнүндө болгон менен анын образы өтө ачылбайт. Карындашынын айынан душман колуна түшүп, ызага, өлүмгө дуушар болгон бир бечара. Гүлсананын образы поэманын башынан аягына чейин биринчи планда болуп, агасына караганда кайраттуу, шыктуу, күчтүү, айлакер, керек болсо баатыр катары сүрөттөлөт.

Поэманын М. Зулпиевдин вариантынан башкасында конкреттүү тарыхый доор, тарыхтын белгилүү бир мезгили аталбайт. М. Зулпиев калмак доору менен байланыштырат. Терс каарман да калмак бийлигинин өкүлү Майцы жана анын иниси. Бул кийин кошулган кошумча экени байкалып турат.

Калган варианттарда душман «беш казак», «курмушу телпек куу казак» деп эле аталып, Жалайырга жан тартканы, дос болуп жүргөнү жаш казак делет. Реми Дор жазып алган вариантта беш казактын – Зор казак, Чал казак, Ормотой казак, Куу казак, Боз казак деп ар биринин аты аталат.

Мында эпикалык жана реалдуу жер, суу аттары аталып, окуя түштүк тарапта өткөндөй ой калтырат. Бул албетте эпикалык чыгарманы айтуучуга байланыштуу салтык көрүнүш да болушу мүмкүн.

Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында түрдүү сюжеттерди камтыган, ар кандай тематикадагы поэмалар бар. Алардын ичинде «Жалайыр жалгыз» поэмасы да өзүнүн архаикалык башатын сактоо менен кылым карытып, кыргыз жашаган аймактарда элдин эсинде жашап келе жатат. Идеясы адамдын керт башынын эркиндиги. Көркөмдүк насилини көркөм өнөрдүн натыйжасы катары баалоо абзел.

Жыйнакка көркөмдүгүнө, сюжетиндеги айырмачылыкка, таралуу аймагына карап төмөнкү үч варианты М. Зулпиевдин, Т. Апасатаровдун жана тюрколог Реми Дор Памирлик кыргыздардан жазып алган Орун Какбаштын варианттарын киргиздик.

ÆĀĪ ĀĀĒŪ ÆĀĒĀŪÇ

(*М. Зулпиевдин айтуусунда*)

Илгери-илгери өткөн замандарда, кыргызды калмак бийлеп турган замандарда Майцы деген калмак бийлик кылып турганын айтышат. Ошол доордо жашаган Баялы деген жалгыз үйлүү киши болгон. Анын да жалгыз уулу, бир кызы болот. Кызы Гүлсана 14 жашынан 15 жашка карай кадам коюп, толгон айдай толукшуп турган убагында Майцы бий жигиттери менен алык-салык жыйнап жүрүп, Баялыныкына токтойт. Айдай жүзүн жаркыратып төрдө олтурган Гүлсананы көрүп: – Бул мага ылайыктуу кыз экен го деп ичинен ойлонуп, кыздын атасын, айыл аксакалдарын чакырып: – Кызынды мага нике кыйып бергин,– деп кыйнайт. Атасы айыл аксакалдарга макул болуп, калмактарды ак өргөөгө киргизип, сыйлап жатып, калмактар уктап калганда курал-жарактарынын баарын шыпырып алып, калмактарды өлтүрүшүп, түнү менен көчүп олтуруп, башка элге көчүп өтүп кетишет. Ошол элге барганда Баялы кемпири экөө Жанаалыны үйлөп, бир аз өткөндөн кийин каза табышат. Жанаалы жалгыз карындашы экөө ата-энесине күмбөз тургузуп жатканда жаңы кошулган эл аны карабай көчүп кетип калышат. Калмактардын кабарын угуп, келсе бизди чаап алат дешип, того көчүп кетишет. Жанаалы жалгыз аркада көчпөй калгандыктан, Жанаалы жалгыз аты өчүп, «Жаңы айыл Жалгыз» атка конот. Ошентип ата-энесинин

күмбөзүн бүтүрүп болгондо Гүлсана «калмактар келип калып жүрбөсүн, тезирээк көчүп кетели» деп агасы Жанаалы Жалгызга айтып турганы. Ошол убакта Майцы калмактын агасы артынан түшүп кууп, издеп таба албай жүргөн кези экен.

Айланайын жан ага,
Азандан үйдү чечели.
Агын суу дайра кечели,
Атамдын сарайы бүттү көчөлү.
Ардагым атам көзү өттү
Аркада калып жалдырап,
Азап тартып нетели.
Кагылайын жан аке,
Күүгүмдө үйдү чечели,
Күн чыкпай көчүп кетели.
Күкүктөй болгон энемдин,
Күмбөзү бүттү көчөлү.
Күйөрман энем көзү өттү,
Күйүттө жүрүп нетели.
Алты канат ак үйдү,
Аркасынан чечели,
Ак сууну көздөй көчөлү.
Алыска кеткен эл-журттун,
Аркасынан кетели.
Жети канат ак үйдүн,
Желкесинен чечели.
Жетигим энем көзү өттү,
Жергетал көздөй көчөлү.
Жетимдер калды дедирбей,
Жеткизебей кеткен эл журттун,
Жетегинен кетели.
Элибиз өйдө көчкөндө,
Эрмегим атам жогунан,
Ээн талаада биз калдык.
Каралашар тууган жок,
Эне-атам көзү өткөндө.

деп, карындашы Гүлсана агасына ыйлап айтып турган жери. Агасы Жанаалы Жалгыз карындашынын сөзүнө мындай деп турганы:

Айланайын Гүлсана!
Чекеме таккан бурагым,
Үйүмдө жанган чырагым.
Алты канат үйүндү,
Аркасынан чечерге,
Алыска болжоп көчөргө,
Мал айдашар киши жок.
Жанаалыдай жалгыздын,
Айласы кетип таң болду,
Алмадай башы маң болду.
Жети канат үйүндө,
Желкесинен чечерге,
Жергетал көздөй көчөргө,
Көч баштаарга киши жок.
Пешенемде ырысым,
Жайнаган чолпон жылдызым,
Мага окшогон бейбактын,
Айласы кетип таң болду.
Ашы бир болот четиндин,
Арманы күчтүү жетимдин.
Гүлү болот четиндин,
Күйүтү болот жетимдин.
Мууну болот жалбыздын,
Муну күчтүү жалгыздын.
Атам менен энеме,
Сураса бербей койбойбу,
Сумсайтып жалгыз койгуча,
Мага окшогон жалгызды.
Гүлү болот жалбыздын,
Күйүтү күчтүү жалгыздын.
Атам менен энеме
Көрсөтпөй койсо болбойбу,
Мага окшогон жалгызды.

Айдап, айдап мал берген,
Айры өркөчтүү нар берген,
Сүрүп сүрүп мал берген,
Сүйрү өркөчтүү нар берген.
Он алты жашта баш кошкон,
Кудайым сүйүп баш кошкон
Алган жарым Карлыгач,
Муну менен иши жок,
Көч баштарга киши жок.

Агасынын эли-журту көрбөй таштап кеткенине
капа болуп, бир жагы жалгыздыгына муңайып, ай-
тып турганына Гүлсана ичинен капа болуп, мунка-
нып агасына кайрат берип, айтып турганы:

Айланайын жалгызым!
Кайгырып капа болбогун.
Сууда жалбыз чөп болот,
Журтта жалгыз көп болот.
Кагылайын жан аке,
Көлдө бир жалгыз чөп болот.
Көптө бир жалгыз көп болот.
Жалгызмын деп кайгырба,
Жалгыздын жары кудайым.
Көптүн жаны көмүрдөн,
Жалгыздын жаны темирден.
Айланайын жан аке,
Мал айдарың болбосо,
Көч баштарың болбосо,
Көч баштарың болоюн.
Атыңды берчи минейин.
Тонуңду берчи кийейин.
Сизге келген жоо болсо,
Өзүм жалгыз кирейин.
Жан жигитиң болбосо,
Жан жигитиң болоюн.
Сага келген душманды
Өзүң менен тосоюн.

Жанаалы Жалгыз карындашы Гүлсананын эркектей кайрат берип айткан сөзүнө ыраазы болуп, ичинен кубанып, көчө баштайт.

Атадан жалгыз Жанаалы
Алты канат ак үйдүн
Аркасынан чечти эми.
Атан төөгө жүк жүктөп,
Алыска молжоп көчтү эми.
Энеден жалгыз Жанаалы,
Жети канат ак үйдүн,
Желкесинен чечти эми.
Жети атанга жүк жүктөп,
Жергетал көздөй көчтү эми.

Көчтү жүктөп чыкканда, аке эми биз көч менен жөнөм экөөбүз бара беребиз. Сиз алдыга түшүп, көңүлүңдү ачып, уу кылып ойноп бара бер, — дейт карындашы Гүлсана. Жанаалы Жалгыз жолдо мылтык атып, уу кылып, көңүлү көтөрүлүп, жүрүп олтуруп, атасы конуп жүргөн Жерге-Талга барып, көчүн түшүрүп, өрүштөп конуп, малы менен жатып калышат. Түн жарым оогондо, таңга маал болгондо Гүлсана уйкуда жатып түш көрөт. Түшүндө мүшкүл иш көрөт. Таң агарганда туруп агасын ойготуп, түшүн айтып турган жери:

Түндө жатып түш көрдүм, аке,
Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм, аке
Түндөгү түшүм өткөн түш,
Жүрөгүм сезип көргөн түш.
Атам менен энемдин
Журтуна келип конуппуз
Атам менен энемдин,
Арбагы билип келиптир.
Атам менен энемдин,
Арбагына багыштап,

Арнап туруп табыштап
Куран окуп кой деди.
Атадан жалгыз Жанаалы
Энеден жалгыз Жанаалы
Ата менен эненин арбагына
Багыштап куранды окуп болду эми
Бата кылып койду эми.
Айланайын жан аке,
Кулак салып угуп тур
Көнүлүндү буруп тур.
Түндөгү түштүн капасын
Эми айтып берем чаласын.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Түшүмдө мүшкүл ишимде.
Белестен келген беш бөрү,
Бечара козум жеп кетти.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Төбөдөн келген төрт бөрү.
Төбөлдөй козум жеп кетти
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Капилет көргөн түшүмдө,
Көк шумкар кушум учуптур,
Көк жибек боосун тытыптыр,
Көктү карай сызыптыр.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Ажайып көргөн түшүмдө
Ак шумкар кушум учуптур,
Айды карай сызыптыр,
Ак жибек боосун үзүптүр,
Бул эмине болучу?
Ал түшүмдү жоручу.
Көктө булут сөгүлдү,
Көнөктөп жамгыр төгүлдү.

Көңүлүм жаман бөлүндү,
Көзүмө жаман көрүндү.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу.
Абадан булут сөгүлдү,
Аяктап жамгыр төгүлдү.
Аябай көңүлүм бөлүндү.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу?

Гүлсананын айтып турган түшүн агасы Жанаа-
лы Жалгыз жоруп турганы:

Айланайын Гүлсана,
Багымда өскөн борумум,
Сайраган шакта булбулум.
Пешенемде жылдызым,
Карчыга конот парага
Каргадай болгон каралдым,
Сенин кара башыңа
Жанаалыдай жалгыздын
Кара башы садага.
Түндөгү сенин түшүңдө
Белестен келсе беш бөрү,
Бечара козуң жеп кетсе,
Беш калмак келген болбойбу
Бейпайга түшүп Гүлсана
Сенин бекзатың агаң өлбөйбү.
Төбөдөн келсе төрт бөрү
Төбөлдөй козуң жеп кетсе,
Төрт калмак келген турбайбы,
Убайда калып Гүлсана,
Сенин төрөдөй агаң өлбөйбү.
Түндөгү көргөн түшүңдө
Ак шумкар кушуң учканы,
Ак жибек боосун тытканы,
Айды карай сызганы

Арстаның агаң жутканың.
Арстаным акем өлдү деп,
Айдай бетин тытканың.
Көк шумкар кушуң учканы,
Көктү карай сызганы
Көк жибек боосун тытканы
Гүлстан акең жутканың.
Гүлүстөн акем өлдү деп,
Күзгүдөй бетин тытканың.
Көктөн булут сөгүлсө,
Көнөктөп жамгыр төгүлсө,
Көкжалым акем өлдү деп
Сенин көзүңдүн жашы турбайбы.
Түндөгү көргөн түшүндө
Абадан булут сөгүлсө,
Аяктап жамгыр төгүлсө,
Арстаным акем өлдү деп,
Сенин айнектей болгон
Көзүңдүн жашы турбайбы.

Гүлсана айткан түшүнө кайгырып: – Мен кайдан айтып койдум эле мындай түштү деп убайым кайгыга батып, оор санаага чөгөт. Жанаалы болсо, андан бетер сары убайымга батып жатып калышат. Атасы тирүү кезинде Жерге-Талга көчүп келгенде Жанаалы Жалгызды ээрчитип ууга Айдың-Көлгө алып барып жүрчү экен. Жанаалы Жалгыздын үйдө жата берип, самандай өңү саргайып, убайымга батып, жүдөп кетет. Карындашы менен аялы эч жакка чыгарбоо үчүн Жанаалынын Көк темир сырга аты менен Көк шумкарын бекитип коюшкан. Кандай кырсык болсо да биздин көз алдыбызда болсун дешкен. Зеригип үйдө жатканча Айдың-Көлгө барып куш салып кичине жазылып көңүлүмдү ачып келейин деп Жанаалы Жалгыз карындашынан атын, шумкарын сурап турганы:

Айланайын Гүлсана,
Атымды берчи минейин.
Тонумду берчи кийейин.
Алыскы жолго барбастан,
Беш күнчүлүк өмүрдө,
Айыл ичин аралап,
Көңүлүмдү улайын.
Кушумду берчи колума,
Азыраак ойноп, уу кылып,
Бир черими жазайын.
Кагылайын жан укам,
Өйдөгө чыксам өбөгүм,
Ылдый түшсө желөгүм.
Ат байларга казыгым,
Жолго чыксам азыгым.
Өлгөнүмдө ыйларым,
Тирүү болсо сыйларым.
Мен айткан тилге көнсөңчү,
Менин көк жоргомду берсеңчи.
Ушул турган көп айыл,
Үч айланып келсемчи.
Көк жоргомду мен минип,
Көк шумкарды колго илип,
Жоо жаракты тагынып,
Ушул турган айылга,
Алты айланып келсемчи.
Анан атты берсемчи.
Айланайын Гүлсана
Кепке келтек кылбагын.
Улагага эп кылба
Керегеге эп кылба
Мени келин, кызга кеп кылба.
Кагылайын жан укам,
Узак жакка барбайын,
Убайга сени салбайын.
Алыскы жолго барбайын,
Азапка сени салбайын,

Көпчүлүк жолго барбайын,
Күйүткө сени салбайын –

деп Жанаалы Жалгыз карындашы Гүлсанага му-
найат. Аты менен шумкарын берип жатып агасы-
на айтып турганы:

Айланайын жан аке,
Алдап атты аласың
Армандуу болуп каласың
Айдын көлгө барсаңыз
Беш калмакка учурап,
Азапка мени саласың
Кагылайын жан аке,
Мен да кошо барайын,
Жан жигит болуп алайын.
Сага келген жоо болсо,
Тайманбай кылыч чабайын,
Гүл жигит болуп алайын,
Күймөнбөй кылыч чабайын.

деп, Гүлсана акесине жалооруйт. Жанаалы Жал-
гыздын Гүлсанага карап айтып турганы:

Кагылайын жан ука,
Ак жоргонун куйругу,
Кыяк болот дечү эле.
Бири улан, бири кыз
Эки тууган бир жүрсө,
Асемдүү кыргыз элинде,
Уят болот дечү эле.
Сары жоргонун куйругу,
Кыяк болот дечү эле.
Бири улан, бири кыз
Эки тууган бир жүрсө,
Санжыргалуу кыргызда
Уят болот дечү эле.
Кайгырбай жаткын Гүлсана
Караны минсем желемин

Эртең түштө келемин
Өрдөк казды байланып
Суксур, сонодон белек кылып келемин.

Уудан тез келиң деп Гүлсананын ыйлап айтып турганы:

Кагылайын жан аке,
Алдап атты алыпсыз.
Алыс жакка барбайм деп,
Айыл аралап келем деп,
Айдың көлгө жөнөпсүз.
Саламат барып сак келгин,
Санадар кылбай бат келгин.
Кечигип ууда сен жүрсөң,
Жалгызым акем келбейт деп,
Эки көзүм төрт болуп,
Жалдырап ыйлап жүрбөйүн.
Жабыркап эстеп күйбөйүн.
Арка чачым түйөмүн,
Алты күндө келбесен
Азабың тартып күйөмүн.
Ак темир боз ат мен минип
Аркаңдан издеп жүрөмүн.
Желке чачым түйөмүн,
Жети күндө келбесен,
Жетигим акем келбейт деп,
Жез тулпар темир ат менен
Желигип издеп киремин,—

деп Гүлсана менен аялы Карлыгач ыйлаган бойдон калышат.

Атадан жалгыз Жанаалы
Энеден жалгыз Жанаалы
Айдың көл көздөй жүрдү эми
Атадан жалгыз бейбагың
Айдың көлгө барды эми.
Андан алып илдарам,

Агындан алып илдиirim,
Канжыгага өрдөк, казды байлады,
Айдың көлдү аралап,
Абдан көөнүн жайлады.
Атка минип, март болуп,
Арманын айтып ыр кылып,
Айдың көлдү мактады
Керилип турган Ала-Тоо
Жалгыздын сөзүн жактады.
Балтырканың билектен
Балырларың жибектен
Касиеттүү Айдың-Көл
Балдар ойнор жер элен.
Жылтырканы билектей
Жигити сонун жибектей
Кымыз ичип дуулашып,
Кыз кубалап ойногон
Кыз, жигит ойнор жер элен.
Каз, өрдөк сүзүп ойногон,
Кабылан, бүркүт жойлогон.
Көрбөй калсаң азыраак
Кардың такыр тойбогон.
Арчаларың бураган,
Арчаларың түбүндө,
Аркарың ойноп чураган,
Аркарыңа жете албай,
Жанаалы Жалгыз куураган.
Ар жылгандан түшкөн суу
Агып жатат шырылдап.
Шилбилериң бураган,
Шилбилериң түбүндө
Кулжалар оттоп чураган.
Кулжаларыңа жете албай
Жанаалы Жалгыз куураган.
Өлөнүнөн сазы көп,
Өрдөгүнөн казы көп,
Жигит, кыздар чогулуп,

Жыргай турган жер ошол.
Токоюнда чериң бар,
Жан бүткөндүн баары бар.
Кайыңга тууп куштарың,
Камынып туруп учканы.
Терекке тууп куштарың,
Теминип турат учканы.
Токоюнда өзөн суу
Тербелип учат өрдөк, куу.
Токойлуу чер Айдың-Көл
Толкуп агат булагың.
Канча ойноп күлсөм да
Канбай турат кумарым.
Жайкалат жашыл манаттай
Жазгы чыккан тулаңың.
Жан сергитип жыргатат
Жайкы салкын убагың.
Балалыгым өткөн жер
Бастырып ойноп күлгөн жер.
Кулунчакты ат кылып
Кубушуп ойноп күлгөн жер.
Жигит болуп бой тартып,
Алты бакан селкинчек,
Ай жарыкта салган жер.
Атам-энем жердеген,
Касиеттүү Айдың-Көл
Көрүшкөнчө аман бол.

Өзүнчө атасы менен уу кылып ойноп-күлүп жүргөн жерлерин көрүп, көңүлү көтөрүлүп, үйдөгүлөр кел деди эле, кетпесем болбойт деп ойлонуп, келе жатканда Бөкөн презер учуп жүрүп берет, шумкары талпынганда кое берет. Шумкар чала серпип калат. Айдың-Көлдүн ортосундагы кургак жердеги камышка кире качат, куш куушуруп барып илем дегенде боосу тамырга илинип «ка-ка» деп келбей олтуруп калат. Кушун таштап баса берүүгө болбойт.

Айласы кетип, кушу менен атын кошуп ырдап турганы:

Колумдагы көк шумкар
«Кел» десем неге болбодун.
Кээнин бир тилин албадын
Жем көрсөтсөм болбодун,
Жемдин бир тилин албадын
«Ку» дегенге болбодун.
Куунун тилин албадын
Нессиз калат окшодун.
Жалгызың өлүп бул жерде,
Ээсиз калат окшодун.
Жаныбарым көк жорго,
Нессиз калат окшодун,
Жалгызың өлүп бул жерде
Ээсиз калат окшодун.
Туяктарың тарсылдап
Көмөкөйдө суулдурук
Ташка болуп карсылдап,
Куйруктарың таралып,
Көкүлдөрүң сыланып,
Жондорун кетти жалтылдап,
Эки көзүң балбылдап,
Ээсиз калат окшодун.
Жоо жарагын чечинип,
Сууга боюн урду эми.
Чабак атып жалгызың,
Шумкарга колун сунду эми.

Жанаалы Жалгыз кушуна бара жатканда арка жактан «токто» деген үн угулду.

Чал калмак:

Кызыталак шум жалгыз
Кезикчү жерден кезиктин.
Жолукчу жерден жолуктун.
Карагайдан как жалгыз

Сенин кайрыларың жок жалгыз.
Карагаттай көзүңдү ой
Канжар салып оёмун.
Ит менен кушка жем кылып,
Кабакка сүйрөп коёмун.
Долонодон топ жалгыз
Сенин толгонооруң жок жалгыз,
Кеспей мойнуң жуламын.
Тороп турам карачы
Ким болот сага арачы.
Үмүт үзгүн жаныңдан,
Ууртаймын азыр каныңдан.
Чыгарбагын үнүңдү
Чымчыктай жулам жүнүңдү.
Көрсөтпөйм арзы күнүңдү.
Жанаалы жалгыз:
Чаптырат¹ минген чал калмак
Чалынтарың билгемин.
Мага окшогон жалгызды,
Жалынтарың билгенмин.
Айдың-Көлдүн бытпылдык,
Майларыңды билгенмин.
Кыябы жерде кез келип,
Көк жоргомду минбедим.
Көк болоттон курч кылып
Ай далыма илбедим.
Курмушу телпек куу калмак,
Кууратарың билбедим.
Жанаалыдай жалгызды
Сулатарың билбедим.
Көрүнө жерде кез болуп,
Кылычым болсо жанымда,
Кыйратар элем жаныңды.
Куу тон кийген куу калмак

¹ xà'i òùðàò – +àááàð àò.

Куралым болсо колумда,
Ак бараң болсо жонумда,
Алжыган сага окшогон акмакты
Оозунуп мурун атмакмын.
Белестен келген беш калмак,
Белгилүү жерде кезиксен,
Белимде болсо жарагым,
Бешөөндү беш жерде
Оет элем көзүңдү,
Өзүңдөн мурун озунуп,
Соет элем өзүңдү.
Кыя жерде кез келсен,
Кылычым барда колумда
Кыя чаап башыңды,
Айдын-Көлдүн бытпылдык,
Көмөт элем башыңды.

Чал калмак:

Каргадай болгон как жалгыз
Көп келтирбе гашымды¹
Казыр алам башыңды.
Караандай чаап какшатам
Карың менен жашыңды.
Ырысы жок шум жалгыз,
Көп айтпагын сөзүңдү,
Өлтүрөм азыр өзүңдү,
Оюп алам көзүңдү.
Өрттөп чаап саламын,
Туушкан-төркүн төсүңдү.
Кез келдиң айткан саламың
Кеспестен мойнуң аламын.
Жанаалы Жалгыз сен элең,
Жок беле сага жардам берер адамын.
Жаш башыңды Жанаалы,

¹ *Ààøüì àü – à÷óóì äó.*

Убайга эми саламын.
Таалайың жокко Жанаалы!
Талаада жүрүп кезиктиң,
Эми мен тагдырыңды чечемин.
Тамдырбай каның ичемин.

Атадан калган Жанаалы, энеден калган Жанаалы бул сөздөрдү угуп калмактарга не дээрин билбестен суунун ичинде калтырап, калмактарга мал-мүлкүмдү алгыла, жанымды койгула деп жалынып турган жери:

Жанаалы Жалгыз:

Айланайын акелер,
Чымындай жаным жан соога,
Атадан калган дүнүйө,
Мунун баарын алгыла,
Кымындай жаным койгула.
Буга ыраазы болбосоң,
Долоно булак четинде,
Маң маң бир баскан маң баскан,
Чуудаларын чаң баскан,
Төрт буту менен тең баскан,
Жантак бир көрсө аймаган,
Оозуна тиккен сайбаган,
Жүздөн ашык төөм бар
Ойсул ата пири ал
Муну бириң алыңар.
Силер бешөө мен жалгыз
Чымындай жаным коюңар.

Чал калмак:

Көп сүйлөбө калтырап,
Сенин маң-маң баскан маң баскан
Чуудаларың чаң баскан,
Жүздөн ашык төөндү
Азыр өзүң өлгөн соң
Меники эмей кимдики ал?

Жанаалы Жалгыз:

Кагылайын акелер,
Буга ыраазы болбосон
Сары жон ылдый жөнкүгөн,
Сайгак тийсе мөңкүгөн,
Сары суу ичип семирген,
Байлап койсо сүзүшкөн,
Байлаган жибин үзүшкөн,
Занги баба пири бар,
Эки жүз ашык малым бар.
Муну бириң алыңар,
Силер бешөө мен жалгыз,
Алты агайын болуңар,
Менин чымындай жаным коюңар.

Чал калмак:

Торгойдой болгон куу жалгыз,
Сенин толгоноруң жок жалгыз.
Укпаймын сенин сөзүңдү,
Оемун азыр көзүңдү.
Сени азыр өлтүрсөм,
Эки жүз ашык кара мал,
Меники эмей кимдики?

Жанаалы Жалгыз:

Айланайын акелер,
Буга ыраазы болбосон,
Четиндүү булак үстүндө,
Чолпон атам кайтарган,
Эки миң ашык коюм бар.
Муну бириң алыңар,
Чымындай жаным коюңар.
Силер бешөө мен жалгыз,
Алты агайын болуңар.

Чал калмак:

Чыгарбагын үнүңдү,
Чымчыктай жулам жүнүңдү.
Көрсөтпөй арзы күнүңдү,
Чыгарбай басам үнүңдү.

Чыркыратып эми эле,
Ташка кагам жининди.
Азыр өзүң өлгөн соң,
Ал койлоруң меники эмей кимдики?

Жанаалы Жалгыз:

Кагылайын акелер,
Буга ыраазы болбосон,
Узун сүрө үйрөткөн,
Укуругун сүйрөткөн,
Камбар ата кайтарган
Беш жүздөн ашык жылкым бар.
Аны да кошо алгыла,
Төкпөгүлө канымды,
Аман койгун жанымды.

Чал калмак:

Кесирленген куу жалгыз,
Келтирбегин жинимди,
Кесип алам тилиңди.
Келтирди го кезиңди,
Жалгыздыгың билиңди.
Беш жүздөн ашык жылкың да,
Азыр көзүң өткөн соң,
Меники эмей кимдики?

Жалайыр Жалгыз:

Буга ыраазы болбосон,
Ак арпа жесе тойбогон,
Азууларын жойбогон,
Акурунда ойногон,
Ак темир сырга жоргомду ал.
Жана ошого жубайлаш,
Көк арпа жесе тойбогон,
Көк темир сырга жоргом бар,
Жубайынан алгыла.
Ага ыраазы болбосон,
Ак шумкарым алгыла,
Аманат жаным койгула.

Силер бешөө мен жалгыз,
Алты агайын болгула.

Чал калмак:

Каргадай болгон как жалгыз,
Сенин кайрыларың жок жалгыз.
Сенин ак арпа жесе тойбогон,
Азууларың жойбогон,
Көк арпа жесе тойбогон,
Көмөкөйүн жойбогон,
Көк жоргон менен боз жоргон,
Сенин көзүң өткөндө,
Меники эмей кимдики?

Жанаалы Жалгыз:

Өзүм менен аталаш,
Өзүм менен энелеш.
Оң көзүмдүн бурмасы,
Сол көзүмдүн сурмасы.
Талашып эмчек эмишкен,
Таалайды бирге бөлүшкөн,
Алты канат ак үйдө,
Үйүмдө жанган чырагым,
Гүл ачып турган бурагым.
Жакама таккан кундузум,
Жайнаган чолпон жылдызым.
Карындашым ырыс ай,
Муну бириң алыңар.
Ата-энесиз жалгыздын,
Аманат жанын коюңар.

Чал калмак:

Чыгарба жетим үнүңдү,
Чырылдатып эми эле,
Чымчыктай жулам жүнүңдү.
Көрсөтпөйм жаштык күнүңдү,
Сени азыр өлтүрсөм,
Гүл ачып турган бурагың,
Гүлсанадай чырагың,
Меники эмей кимдики?

Өзү тийет эмеспи.
Уу тырмагын батырып,
Жегени малды качырып.
Атадан жалгыз Жанаалы,
Энеден жалгыз Жанаалы,
Жан соогалап жалдырап
Жалынды жетим калтырап.

Ошондо беш калмактын ичинде бир жаш калмагы бар экен, ошого карап Жанаалы Жалгыздын арманын айтып турганы:

Айланайын акелер,
Итке, кушка жем кылбай,
Жашырып кеткин сөөгүмдү,
Карга, кузгунга чокутпа,
Карагаттай көзүмдү.
Каралдыма айта бар,
Капилет калган өзүмдү.
Жанаалыдай жалгызды,
Өлтүрмөк болдун камалап.
Гүлсанадай бейбакка,
Айтып кой менден аманат.
Белестен келген беш калмак,
Бешөөндүн ичинде өзүм бар,
Өлтүрчү болсоң сен өлтүр,
Кыстоого алдың алымды,
Кыйнабай алчы жанымды.
Кызылды кийсем жаш болдум,
Өлтүрөр болсоң сен өлтүр,
Кыямат кетсем дос болдум.
Аргымак минсем жаш болдум,
Өлтүрөр болсоң сен өлтүр,
Акырет барсам дос болдум.
Ит менен кушка жем кылбай,
Жашыра кетсең сөөгүмдү,
О дүйнө барсаң дос болдум.

Аргымак минсем жолдоюн,
Ит менен кушка жем кылбай,
Жашыра кетсең өзүмдү,
Сени о дүйнө барсаң колдоюн.
Кызылды минсем жолдоюн,
Ит менен кушка жем кылбай,
Көөмп койсоң өзүмдү,
Сени кыямат жайда колдоюн.
Айланайын, жан досум,
Мууну болот жалбыздын
Ажал жетип күн бүтсө,
Бийлаары болот жалгыздын.
Ат арытып жол келсе,
Сыйлаары болот жалгыздын.
Саясы болот жалбыздын,
Санаасы күчтүү жалгыздын.
Чет жерден душман кол салса,
Ажыратып алууга,
Карааны калбайт жалгыздын.
Өлүп кетсем бул жерде,
Көк жоргом калат токулбай,
Менин жаназам калат окулбай.
Менин Чалкашымды токуй кет,
Мусапыр өлүм мен болсом
Тор жоргом калат токулбай,
Менин доораным калат окулбай,
Айланайын жан досум,
Өлүп кетсем бул жерде,
Турумтай куштай айланган,
Өзүм менен бир тууган,
Гүлсанам калат зарланып.
Сакадай болгон каралдым,
Укпай калат сөзүмдү,
Жалгызым көрбөй калат көзүмдү.
Карчыга куштай айланган,
Алты канат өргөөдө,
Өлүп кетсем бул жерде,

Карлыгачтай алганым,
Кайгырып калар тиерде.
Жаным бирге жаш калмак,
Жан алгычым, беш калмак,
Аманат сөзүм айта бар.
Көп ичинде беш серке,
Беш эркечтин ичинде,
Эң кичиги сары эркечти койсун де,
Карындашым Гүлсана,
Айттырбай билчү жан эле,
Төрт эркечти сойсун де.

Бал ошентип зарланып турганда Чал калмактын ачуусу келип, кылычын кыңгыратып, шымаланып Жанаалы жалгызды көздөй чечинип жөнөйт. Жаш калмак Жанаалынын сөзүн угуп, жашып «өзү атадан жалгыз экен» деп эмне кылаарын билбей турган болот. «Мен барып өлтүрүп келейин. Сиз ак сакал башыңыз менен ушул жаш баланы өлтүргөнүңүз туура болбойт го. Мен урушса урушуп, сайышса сайышып, чабышса чабышып, сизге абийир алып беремин деп келдим эле. Жарагы болбогон бир жарганаттай баланы сиз барып өлтүрсөңүз, бизге уят болот» деп суранып калат. Чал калмак ага ыраазы болуп «барып өлтүрүп келгин» деп жумшайт. Жаш калмак Жанаалыны өлтүрүү үчүн көлгө түшүп кетти. Жанаалыга барып нары-бери айланып туруп жоон санга канжар уруп, сууга чөгөргөн болот. Суунун бети кыпкызыл кан болуп жошолонуп кетет. «Жанаалы жалгызды өлтүрдүм» — деп чал калмактын алдына келет. «Максатыма жеттим, көздөгөнүм Жанаалы Жалгызды өлтүрдүм, эми айлын чаап, карындашы менен аялын алып, малын бүт айдап кетем» — деп, кубанып Гүлсананын үйүн көздөй жөнөп калат. «Мен, — деди жаш калмак, — бул адамды өлтүрүп келдим эле. Эми өлүгүн суудан алып таштайын.

Сууга түшкөн же суу ичкен адамдар жаман абалда болушпасын. Бутун бут, колун кол кылып ит кушка ыргытып таштайын» – деп калып калат. Беркилер жөнөп кеткенден кийин жаш калмак Айдың-Көлгө чумкуп кирип, чала жан жаткан Жалайырды алып чыгып, көмкөрөсүнөн жаткырып, бир жишти оозуна салып, жиштин бир учун көлгө таштап койду. Жыгач кыйып келип Жалайырга көлөкө кылып, өзүнүн кийимдерин кийдирип, атка мине берерде Жалайыр тилге келип мындай дейт: «Досум, эми силер биздин үйгө барсаңар карындашым Гүлсанага айтып кой, силерди жакшылап мейман кылып алсын.

Кой ичинде беш серке,
Төрт карысын сойсун де.
Ичиндеги бир жашын
Тируү бойдон койсун де, –

деп Жалайыр калып калат.

Гүлсана акесинин кечиккенине кабатыр болуп, эркекче кийинип, чачын төбөсүнө түйүп, Аксырга Темир жоргого минип издеп келатып беш калмакты, алар алып келаткан акесинин атын, куралдарын көрүп, иштин жайын түшүнүп, ичинен ыйлап, сыртынан сыр бербей, алар жакындаганда салам айтып турган жери:

–Ат салоому алейкум,
Айланайын абалар!
Силер жолдо бир жүргөн жолоочу,
Мен жок жоготкон жолоочу.
Жыйырма үчтө жашы бар,
Буудай ирең жүзү бар.
Өзү ушундай көс бала.
Дүнүйөгө мас бала,
Алдында Көк темир жорго аты бар
Ушундай жигит көрдүңбү?

Чал калмак:

Айланайын балам, ай
Алдында Көк темир жорго аты бар,
Жыйырма үчтө жашы бар,
Колунда Көк шумкардай кушу бар,
Мындай жигит көрбөдүм.
Айланайын балам ай,
Жоготкон жогуң табылсын,
Абийриңиз жабылсын.

Гүлсана беш калмактын ортосунан өтүп баратып Чал калмакты ноолап кетти. Берки калмактар билбей калышты. Чал калмактын мурдуна атырдын жыты бур дей түштү:

Балдар ай, сөз айтайын уга тур,
Мунун ничке келди сагагы,
Мунун жыттуу келди тамагы.
Бул жигит эмес кызга окшойт, –

деп Чал калмак аттын башын буруп, кетип бара жаткан жигитти чакырып сөз айтып турганы:

Айланайын балам ай,
Үргүлөйүн балам ай,
Атыңдын башын бура тур,
Азырак сөз айтамын угуп тур.
Айланайын балам ай,
Сенин ничке келди сагагың,
Сенин жыттуу келди тамагың,
Кылычынды кындай сал,
Чырагым билип турамын,
Кыз окшойсуң бери сал.
Аппак келди сагагың,
Сенин жыттуу бир келди тамагың,
Кылычынды кындай сал,
О жаным, кыз окшойсуң жандай сал.

дегенде Гүлсананын ачуусу келе түшүп, «өлүгүндү көрөйүн куу калмак, менин кыз экенимди билип

сезген сен бекенсиң, кыз да болсом сага окшогон көтөрөм чалды жайлаганга күчүм жетет», деп минген атына камчы уруп, ойнотуп, Чал калмакты аттан оодара тартып коет. Чал калмактын жанындагы төрт калмак коркконунан качып жүрүп беришет. Гүлсана аттан түшүп, чал калмакты сүйөп атка мингизип коет. «Силер кайсы жактан келе жатасыңар. Мен бир байдын баласымын, атам дүнүйөдөн өтүп кетти. Силер эми капа болбосоңор абдан жакшы болуптур, үйгө барып конок болуп кеткиле» деп жалбарып чакырып калат. Чал калмактарды бир айланыш жолго салып, өзү үйүнө чаап келип, өз кийимин кийип жеңесине агасынын өлгөнүн угузуп, кошул ыйлап турган жери:

Белестен келген беш бөрү,
Беш кытай калмак турбайбы.
Жеңежан менин бекзатым
Акем өлгөн турбайбы.
Төбөдөн келген төрт бөрү,
Төрт кытай калмак турбайбы?
Жеңежан менин бир төрөдөй,
Акем өлгөн турбайбы.
Жаналыдай акемди,
Жайлап келген турбайбы.
Айдын-Көлдүн бытпылдык,
Мойлоп келген турбайбы.
Айланайын жеңе ай,
Ак шумкарым учканы
Ак жибек боосун тытканы,
Арстаным акем өлгөн турбайбы.
Көк шумкар кушум учканы,
Көк жибек боосун тытканы,
Көктү көздөй сызганы,
Менин гүлстан акем өлгөн турбайбы.
От жалын чыгат ичимен,
Өзөгүм күйдү жалындап,

Беш канкор сенин айыңан.
Ажырадым мен бейбак,
Ардагым жалгыз акемден.
Өрттөнүп барам күйгөнү,
Азырак ойноп күлбөстөн,
Акырет кеттин жалгызым,
Үзүрүн көрбөй дүйнөнүн.

Гүлсананын айтканын уккандан кийин жеңеси
Карлыгачтын кошкон кошогу:

Гүлбегим өлдү деп угуп,
Чыкты менин жүрөгүм,
Сынды менин билегим.
Сынган бир билек тагылат,
Гүлбегим кайдан табылат.
Күн тийген тоого кар тамат,
Күмүштөн жүгөн беш кабат,
Бекитип койсо дат басат.
Гүлбейиш кеткен бегимди,
Күйүп, ыйлап ким табат.
Ай тийген тоого кар тамат,
Алтындан жүгөн беш кабат,
Бекитип койсо дат басат,
Акырет кеткен бегимди,
Айтып ыйлап ким табат?
Алтын бир эшик каалга,
Ачылат да жабылат.
А, дүйнө кеткен Гүлбегим,
Эми бир кайдан табылат?
Күмүштөн эшик каалга,
Ачылат да жабылат.
Кыямат кеткен Гүлбегим,
Эми бир качан табылат?
Балтыркан түбү жошодур,
Гүлбегим шейит өлүм болуптур,
О дүйнөгө барганда,

Гүлбегим пайгамбар менен кошодур.
Көп айтпайын кейишти,
Гүлбегим аралай жүргүн бейишти.
Өлгөнгө көп ыйлаган күнөө дейт,
Күнөө болбой гүл болсун.
Гүлбейиш кеткен акендин,
О дүйнөдө кызыке,
Сүйлөшкөнү үр болсун.

Калмактарды жакшылап ак өргөөгө киргизип,
койду союп, шарап берип мейман кылышат. Төрт
калмак бат эле мас болуп жатып калышат. Чал
калмак көпкө чейин мас болбой олтурат. Аны Гүлса-
на байкап калат. Өзү кашын кагып, мен сизди сүйүп
калдым деп шарап ичирет. Эч бир мас болбойт.

Чал калмак:

Байдын кызы Гүлсана,
Мага караң Гүлсана.
Сага малы мүлкүм күйдү эле,
Тагдыр насип буюрса,
Сени менен жүрсөм а.

Гүлсана:

Жене, жене, жене ай,
Сенин татса татыр арагың.
Бул алжыган калмактын,
Менде көөнү бар
Бир көзүндө өөнү бар.
Сенин курчудубу жарагың.

Чал калмак:

Байдын кызы Гүлсана!
Белден төшөк салсаң а,
Бел алышып жатсам а.
Чачындан жыттасам,
Чыгар беле арманым,
Кирер беле дарманым.

Гүлсана:

Айланайын жеңе ай!
Татса татыр арагың,

Жыттаса жыгар арагын.
Бул чалдын менде көөнү бар,
Бир колунда өөнү бар,
Алып келчи жарагын.

Женеси курчуткан кылычтарын жалт-жулт эт-тирип кирип келди. Гүлсана чал калмактын бир көзүн оюп, бир колун кесип таштады. Ошондо да Гүлсанага карап, сени менен кошулсам, үйлөнсөм болду деп айтып турат:

Чал калмак:

Байдын кызы Гүлсана,
Бери карап күлсөң а
Бир башыма бир көзүм
Жетпейт бекен Гүлсана.
Бир көздүүнүн оокаты,
Өтпөйт бекен Гүлсана.
Айдай болгон бетинди,
Бир өптүрүп койсоң а!

Гүлсана:

Айланайын жеңе ай!
Ушул чалдын менде көөнү бар.
Арамдын оң бутунда өөнү бар.

Биздин үйгө ошол буту менен кирген ал – деп, бир бутун кесип таштайт.

Чал калмак:

Байдын кызы Гүлсана!
Кудай насип буюрса,
Сени алсам Гүлсана.
Кыямат кайың болгуча,
Сени менен жүрсөм а.
Эки бутка бир бутум,
Тең келбейби Гүлсана.
Бир буттуунун оокаты
Өтпөйт бекен Гүлсана.

Гүлсана:

Кагылайын жеңе ай,

Как баштын менде көөнү бар,
Мунун мурдунда турган өөнү бар.
Калжыратпай как башты,
Анын башын кессе жөнү бар.

Чал калмак:

Тизеден төшөк салсаң а,
Тизелешип жатсам а,
Ак лоладай¹ толгонсун,
Ашкере мендик болгонсун.
Көк лоладай толгонсун,
Көрүнө мендик болгонсун.
Кулпурган бойлор сиздики,
Кусадар жүрөк биздики.
Кубалашып ойносом,
Калбат эле арманым,
Кирет эле дарманым.

Ошондо Гүлсана «мына эми дарманың кирип жат» деп чал калмакты чаап таштайт. Мас болуп жаткан калмактардын үч картаңын чаап таштап, жаш калмакты жонго бир коюп, соолуктуруп Гүлсана жеңеси экөө кылыч менен тап берип: «Айт чыныңды акемди кайсы жерге өлтүрдүнөр, таап бер», – деп колун байлашып, айдап жөнөйт. Калмак баягы жаткырган жерине ээрчитип алып барат. Барса Жанаалы Жалгыз эсине келип калган экен. Болгон окуяны бардыгын угуп аялы менен карындашына абдан ыраазы болот. Үйүнө жаш калмакты алып келип, той берип, мал-мүлкүнөн бөлүп, бир жоргосун, шумкарын берип, элине жөнөтүп жиберет. Душманы жок ээн эркин жашап калат. Карындашы Гүлсананы сүйлөшүп жүргөн Султан деген жигитине чоң той берип, күйөөгө чыгарат. Аларга да малы-мүлкүнөн бөлүп берип, жашап жатып калышат.

¹ *Ēṭēā* – ēṣāāēāāē.

ÆĀĒĀĒŪĒ ÆĀĒĀŪŪ¹

(Орун Какбаш деген оогандык кыргыздан
жазылып алынган)

Анан бар экен, жок экен, ач экен, ток экен, бир кампир менен бир чал бар экен. Анан Жалайыл деп бир жалгыз баласы бар экен, Гүлсанам деп бир кызы бар бар экен. Иич немеси йох экен.

Адырдан аркар ай атчы эде ай, жалгыз
Атасы менен эй энеси жалгыз,
Нарын бир тартып бакчы эде ай, жалгыз.
Атты бир хыдыр жолукту ай, жалгыз,
Айдап бир айдап мал берди ай хыдыр,
Айдап бир журтка жете албайт, жалгыз.

Түмөнү түрүлгөн мал болуптур. Шонон беш ка-
зак бар экен:

«—Жалайылды өлтүрсөк, карындашы менен зай-
ыбыны алсак»,— дейт экен. Карындашы менен Жа-
лайыл бирге ууга чыкканда үстүдөн куш учуп өтал-
байт экен. Шунчалык батыр экен. Анан бир күн
Жалайыл кооп*, ууга чыккалы болот, саар. Карын-
дашы Гүлсанам айтат:

Түндө бир жатып түш көрдүм, акей,
Түшүмө каршы иш көрдүм, акей.

¹ *Đai è Āiđ. Āëà-Ūîî*. 1991. 1 3.

* *Ēîîî* – dōdōî .

Көөкөрдө йай кан көрдүм, акей,
Жанчыгада йай жан көрдүм, акей,
Канжыгада йай баш көрдүм, акей.
Отко ойу толгон шиш көрдүм, акей,
Түшүмө каршы йай иш көрдүм, акей,
Бүгүн бир ууга чыкпагын, акей.

Агасы:

Түндө бир жатып түш көрсөң, жаным,
Түн уйкунду йай үч бөлсөң, жаным.
Канжыгада йай баш көрсөң, жаным,
Көөкөрдө йай кан көрсөң, жаным,
Жанчыгада йай жан көрсөң, жаным,
Түшүнө каршы йай иш көрсөң, жаным,
Жан алгыч келсе жан алат, жаным,
Довогер келсе йай мал алат, жаным,
Банданан келсе сен(и) алат, жаным,— дейт.

Анан кете берет. Зайыбы Аксанам талгак экен.
Аттанып жөнөп чыкканда келип аттын жыловдан
алат:

– Жайылманын ай Жашыл-Көл ой дем,
Газ-өрдөгү йай көп болот ой дем,
Газга бир талгак ай болупмун ой дем,
Карчыга кушуң ала кой, ой дем,— дейт.

Зайып жыловдон кармаган жаман болот эде деп,
көөнүгө шончолук келтирет, анан кете берет.

Мунан бир нары йай барды дейт жалгыз,
Койунун барин топтотуп жалгыз,
Койчусуга йай жоктотуп, жалгыз,
Онон бир нары йай барды дейт жалгыз.
Жылкысын барын ай топтотуп жалгыз,
Жылкычыга йай жоктотуп жалгыз,
Онон бир нары йай барды дейт жалгыз.
Котозун барин топтотуп жалгыз,
Котозчуга йай барды дейт жалгыз,
Онон бир нары йай барды дейт жалгыз.

Төөсүн барин топтотуп жалгыз,
Төөчүгө йай жоктотуп жалгыз,
Онон бир нары йай барды дейт жалгыз.

Жылкычынын үйүнө барат. Анан жылкычы айтат:

– Астың(к)ы жолу йай уй жолу ай, бала э,
Үстүң(к)ү жолу йай кой жолу, бала э,
Кой жолу тар ай кете көр, бала э
Бүгүн бир үйгө йай жете көр, бала э.
Хастап бир жүргөн ай Беш Казак, бала э,
Тегин бир жерде йай тапшасын, бала э.
Эн бир олжо йай кылбасын, бала э...

Шонон анан:

– Жылкы бир баккан жылкычын, аке,
Мээңнен бирке дай калбаптыр, аке.
Шонон жүрүп кете берет.
Аргымак атын эй такалап жалгыз,
Айдың бир Көлдү йай жакалап жалгыз,
Күлүк бир атын ай такалап жалгыз,
Күрөң бир көлдү йай жакалап жалгыз,
Жээрде атын ай такалап жалгыз,
Жекенди көлдү йай жакалап жалгыз,
Көк боз бир атын ай такалап жалгыз,
Көгөргөн көлдү йай жакалап жалгыз.

Анан көл(д)ү өтөт. Төөсүгө чыгып барат. Барып анан карчыга кушуну коет. Ол аралга барып отура берет.

Кукуласа йай келбеди ай кушу,
Чүчүлөсө йай келбеди ай кушу.
Түтүлөсө йай келбеди ай кушу.
Кыймалы йай кызыл кур жалгыз,
Сабил бир калган узун кур жалгыз
Азиз бир белден чечти дейт жалгыз.
Товар бир менен эй торко тон жалгыз,

Азиз бир бойдон ай чечти дейт жалгыз.
Текеден кылган ай сары шым жалгыз
Азиз бир буттан ай чешти дейт жалгыз.
Каран бир калган ай зар телпек жалгыз
Азиз бир баштан ай алды дейт жалгыз.
Түрүнүп көлгө йай кирди дейт жалгыз.

Көлгө кирип шонон кушуну алып кайтат. Көлдүн ортосуна келгенде огочо беш Казак жетет.

Зорсундагы ай Зор Казак кафир,
Зорсунуп өтүп ай о келди ай кафир.
Үзөн(г)ү буттай ай чиренип кафир,
Найзасы көккө йай тирелип кафир.
Ортончусу йай Ормотой Казак,
Ондусу өтүп ай о келди ай кафир.
Чабдар бир атту йай Чал Казак кафир,
Чалкалап өтүп ай о келди ай кафир.
Эң кичиги ай Боз Казак кафир
Бозоруп өтүп ай о келди ай кафир.
Курумшу телпек ай Куу Казак кафир,
Курап бир өтүп ай бу келди кафир.
Кыл чылбыр салып ай буушту ай жалгыз,
Малы бир пулун сурашты ай жалгыз.
Байагыны кыйнап калыптыр.
– Айланайын ай атаңнан, аке,
Түлөч бир калган ай көп төөм, аке,
Муну да болсо берейин, аке,
Чымынча жаным ай тилейин, аке!
Жылас бир болгон ай көп жылкым, аке,
Муну да болсо йай берейин, аке,
Чымынча жаным ай тилейин, аке!
Каран бир калган ай көп котоз, аке,
Муну да болсо йай берейин, аке,
Чымынча жаным ай тилейин, аке!
А беш агыни йай экенсиң, аке,
Алты агыни йай бололук, аке!

Карындашым ай Гүлсанам сулуу
Муну да болсо берейин, аке!
Өз алганым ай Аксанам сулуу
Муну да болсо берейин, аке!
Чымынча жаным ай тилейин, аке!
Беш агыни йай экенсиң, аке,
Алты агыни йай бололук, аке!..

Эң кичиги Боз Казак менен «досум-досум» де-
шип жүрүшчү экен. Ол Боз Казак:

– Шуларыны берип жатса муну нимнеге өлтүрө-
бүз? Өлтүрбөйлүк, – дейт.

– Ата бир задиң ай не болот, бала э,
Эне бир задиң ай не болот, бала э,
Баш алмайынча мал олжо болбойт, бала э, – дейт.

Шонон анан өлтүргөнү калат.
– Айланайын ай атыңнан, досум,
Олоң бир менен чул(г)ап кой, досум.
Ойго өлтүрсө йай кырга кой, досум,
Кыйак бир менен чул(г)ап кой, досум.
Кырга өлтүрсө йай ойго кой, досум,
Олоң бир менен чул(г)ап кой, досум.
Ак пактадай ай кардымды ай, досум,
Аптап да чолап да кетпесин, досум.
Карагаттай ай көзүмдү ай
Каргалар ойуп ай кетпесин, досум.
Алтын бир толто йай ак пычак, досум,
Белек бир кылып ай ала бар, досум.
Гүлсанамга йай ала бар, досум.
Кой баштаган ай беш эркеч, досум,
Бешөөнү йай сойсундар, досум.
Эң кичиги йай боз эркеч, досум,
Кой баштар кылып ай койсундар, досум!

Анан Зор Казак анан өлтүргөлү кобот. Өлтүргөлү
копсо анан:

Каран бир калган ай албарс сабил,
Сууруп алып ай сабынан сабил,
Мойунга карап эй шилтеди ай жалгыз.
Башы бир кетти йей кабактан жалгыз,
Танаси калды йей сабактан жалгыз.

Анан өлтүрүп таштайт, анан жөнөйт. Анан келе-береттир жаң(к)ы Аксанам менен Гүлсанам экөө бир атты минип алып анан немеге жөнөптүр. Эрөөлдүн эки дөн Кара Ордун кара дөнгө жөнөйт. Беш Казак жетет. Беш Казак жеткенинен кийин анан жаң(к)ы Беш Казак алдыга чыгат:

– Айланайын ай атаңнан, аке,
Куран чийген ай хатыңнан, аке,
Жетелеп алган ай күлүгүн, аке,
Кайсы бир жайда йай жүрүптүр, аке?
Башындагы йай сар телпек, аке,
Кайсы шаардан эй алгансың, аке? – дейт.
– Көп гапти койгун ай ич болду ай, сулу,
Күндү бир кара ай кеч болду ай, сулу,
Сенин бир агаң ай Жалайыл, сулу,
Карчыгасын ай качырып, сулу
Кайкынын белин ай ашыптыр, сулу.
Кармай албай жүргөндүр, сулу.
Сенин бир агаң ай Жалайыл, сулу
Турумтайын ай качырып, сулу,
Туранын белин ай ашыптыр, сулу
Турумтайын ай качырып, сулу,
Жетелеп алган ай күлүгүн, сулу
Ойду бир ойлоп ай жүрүптүр, сулу,
Ойноп бир тутуп ай алганмын, сулу,
Кырды бир кырлап ай жүрүптүр, сулу
Кырдан бир тутуп ай алганмын, сулу.
Көп гапти койгун ай ич болду ай, сулу,– дейт.

Келип килем-килчесини салып, миманханасына мимандарды киргизип койот. Кой аралай кирип

койдон бир ширвазини* сойот. Онун гөшүнү берет. Гөшүнү тарткан маалда келип Гүлсанам шыкаласа: «Жалайылдан калган пычагым», – деп бириден ала бири гөш кесип жейт имиш. «Жалайылдан калган кол жоолугум», – деп биринен ала бири колуну арчыйт имиш. Эң кичиги Боз Казак отурат имиш.

Үй жанында ай олтурду ай сулу
Көзүнүн жашын йай толтурду ай сулу.
Анан атасыга келет:
Айланайын ай атыннан, ате,
Куран чийген ай хатыннан, ате.
Жалайылды йай Жалгызды, ате,
Жайлап бир келген ай турбайбы, ате.
Айдың Көлдүн эй бир быткылы, ате,
Майлап бир келген ай турбайбы, ате,
Муну бир кандай ай кылабыз, ате?
– Өзүмнөн кичик ай иним бар, балам,
Өзүмнөн улук ай агам бар, балам.
Буга бир дагы йай барынар, балам, – дейт.

Шонон анан экөө-экөө атты минип алып жөнөйт.
Хыйла барганда жеңеси айтат:

Атыңнын башын ай бура тур, кыз ай
Куран чийген ай хатыннан, кыз ай.
Атыңнын башын ай бура тур, кыз ай
Арз айтамын ай тура тур, кыз ай.
Ол атынын башын буруп турат.
– Амеки тууган йай жатча жок, кыз ай,
Сыйлашып келсе йай сартча жок, кыз ай,
Ыйлашып келсе йай жатча жок, кыз ай.
Мен барсам өз жесирин ай келди деп, кыз ай,
Бир мени алып алар го, кыз ай.
Сен барсаң, сени сатып ай жеп алат, кыз ай.

* *Өөдәәсө* – һүдү йи әе еї сө.

Агаң Анжийанди аралап, кыз ай,
Ак тан(г)а пулун ай саралап, кыз ай,
Арак бир шарап ай алпы деп, кыз ай,
Муну бир берип ай көрөлүк, кыз ай...– дейт.

Кайтышып келе жатса «кыз-келиндерди тапкы-
ла!» – деп кампирди көсө менен бир салат, кампир-
дин көөнү кир табат. Чалы камчы менен бир са-
лат, чалдын көөнү кир табат. Анан уга койуп:

– Айланайын эй атыннан, ате,
Куран чийген ай хатыңнан, ате,
Нимне бир мынча йай кайисин, ате?
Жылас бир болгон эй көп жылкын, ате,
Жылга өдө кетип ай калыптыр, ате,
Горум бир болгон ай көп котоз, ате,
Кокту өдө кетип ай калыптыр, ате,
Мен муну тосалбай кечиктим, ате,– дейт.

Бир эшиктен, бири тешиктен качып чыгат. Бир
маалда үйлөрүгө келет.

– Мимандар отсуз ай калгандыр, жеңай,
Мимандар сусуз ай калгандыр, жеңай.
Мимандар аңкап ай калгандыр, жеңай,– дейт.

Ошону койот. Мончокторуну тагынып, жасанып
анан кирет:

– Сааркы кылган ай самалың, жеңай,
Алкап бир чалкап ай алып кел, жеңай!

Ого бир шише аракты куюп, алкап бир чалкап
алып келет. Зор сунганы Зор Казак кафирга куйат.
Ол ала койуп жерге койот дагы айтат:

– Ак-Бура судай ай толгонсун, жаным,
Алейне биздик эй болгонсун, жаным.

Көк бура суудай эй толгонсун, жаным,
Көрүнө биздик эй болгонсун, жаным.
– Ак-Бура суудай ай толгонмун, аке,
Алейне сиздик эй болгонмун аке.
Көк-Бура суудай ай толгонмун, аке,
Көрүнө сиздик эй болгонмун аке.
Тизе алышып ай жаталык, аке,– дейт.

Шонон ал алып иче койот. Онон Ормотой Казакка куйат. Бул алып ичет. Чабдар аттуу Чал Казак ичет, Курумшу Телпек Куу Казак ичет, эң кичиги Боз Казак ичет. Анан атасыга келет:

– Зорсунганы йай Зор Казак, ате,
Тонкойуп барып ай жыгылды, ате,
Чокко бир башы йай тыгылды, ате,
Ортончусу йай Ормотой Казак
Онколоп барып ай жырылды, ате,
Курумшу телпек ай Куу Казак кафир
Куулжуп барып ай жыгылды, ате.
Эн кичиги йай Боз Казак кафир
Бозоруп барып ай жыгылды, ате,– дейт.

Бари бирден пычак алып келип сойуп жаңы Зор Казакка бир чынарга таңат. Боз Казакты бир чынарга таңат. Анан бир маалда, таң атканда көрсө Боз Казак да тирилиптир, Чоң казак да тирилиптир, экөө. Чоң Казак булкунса башы жерге тиет имиш. Ха деп олор ыйлап-сыктайт анан:

– Кара бир кийип эй карс уруп ай, сулу,
Айдай бир бетин ай тыттыңбы ай, сулу?
Алып бир жерге йай таштап ай, сулу,
Сенин бир агаң ай Жалайыл жалгыз
Карчыгасын ай качырып, сулу,
Кайкынын белин ай ашыптыр, сулу,
Кармай албай ай жүргөндүр, сулу.

Сенин бир агаң ай Жалайыл жалгыз
Турумтайын ай качырып, сулу,
Туранын белин ай ашырып, сулу,
Туталбай карап ай жүргөндүр, сулу, – дейт.

Анан келини менен кайнатасы өкөө бир пычак
алып келет, жаң(к)ы Зор Казакка.

– Күйөөнүн бизде йай көөнү бар, ате,
Не жеринде йай өөнү бар, ате?

– Күйөөнүн сенде йай көөнү бар, балам,
Оң көзүндө йай өөнү бар, балам! – дейт.
Көзүнү чукуп ыргытат.
Төбөнө төрттү йай албасам, сулу,
Төрт чарчы отту йай жакбасам, сулу,
Төөчү күндөр ай кылбасам, сулу! – дейт.

– Күйөөнүн бизде йай көөнү бар, ате,
Не жеринде йай өөнү бар, ате?

– Күйөөнүн сенде көөнү бар, балам,
Как мурдунда йай өөнү бар, балам! – дейт.

Мурдуну кесип ыргытат.

– Күйөөнүн бизде йай көөнү бар, ате,
Не жеринде йай өөнү бар, ате?

– Күйөөнүн сенде йай көөнү бар, балам,
Оң колунда йай өөнү бар, балам!

Колуну кесип ыргытат.

– Элинде чолок ай жок беле ай, сулу?
Мээне бешти йай албасам, сулу.
Колуна тайак ай бербесем, сулу,
Бээчи күндөр ай кылбасам, сулу! – дейт.

– Күйөөнүн бизде йай көөнү бар, ате,
Не жеринде йай өөнү бар, ате?

– Күйөөнүн сенде йай көөнү бар, балам,
Оң путунда йай өөнү бар, балам! – дейт.

Оң путуну кесип ыргытат. Анан өлтүрүп, анан байагыны жерге көмөттөр. Боз Казактын эки колунан байлап, Жалайылдын өлгөн жерине айдап барат. Барып анан койгон жерини көрсөтөт. Анан зайыбы айагыны кучактайт, карындашы башыны кучактайт. Ха деп ыйлайт, көздөрүнүн жашы жамгыр болуптур, аттын токумунан баткак.

Шонон анан бир Хожайар Хыдыр деген бар экен, келип анан кийин алтын асасы менен түртсө антарылып жатыптыр. Күмүш асасы менен түртсө күлүп кооп кетиптир. Шонон анан: «Досумду не кылып койуптур Гүлсанам» деп онун колуну чечет.

– Бул өлтүргөн Казакка барат, бизге келбейт, – деп олор тарынып качат. Жалынып-жалбарып жүрүп үйүгө келишиптирлер. Анан үйүгө келгенинен кийин:

– Гүлсанам саңа берейин, досум, – десе айтыптыр:

– Саңа бир туган ай болсо эле ай, досум,
Маңа бир туган ай болбойбу ай, досум?
Гүлсанамды йай албаймын, досум, – дейт.

Шонон күлүктөн күлүк тандап, сулунан сулу жандап бир сулуну алып берип, үй кылып, жай кылып бериптир... Амин Аллаху Акбар!...

ÆĀĒĀĒĪ ÓÓĒÓ ÆĀĪ ĀĒĒĒ

(Тойчубек Апсатаровдун айтуусунда)

Жалгыз уул Жанайилдин Гүлсана деген карындашы болгон. Ай десе аркы жок, күн десе көркү жок чырайлуу болгон. Буга курмушу Телпек Куу Казак кудайым урган шум казак жуучу болгон. Жуучу болгондо Жайдин уулу Жанайил Курмушу Телпек Куу Казакка итимин күчүгүн да бербеймин деп, карындашын бербей койгон. Бербей койгондо: «Ушунун жүргөн жерин ким билет, турган жерин ким билет? Муну өлтүрүп болсо да карындашын алам» деп, Курмушу Телпек Куу Казак суроо салган. Билгендер: «Анын Жаш Казак деген досу бар, Жашыл Көлдүн боюна куш салып келет. Жанайилдин жүргөн жерин, турган жерин ушул билет» – дешкен. Аны уккандан кийин Курмушу Телпек Куу Казак эки казак менен чыгып издеп Жаш Казакты тапкан. Таап алып: «Жайдин уулу Жанайилдин жүргөн жерин билет экенсиң, турган жерин билет экенсиң?» дегенде Жаш Казак: «мен билбейм» – деген. Анда Курмушу Телпек Куу Казак «өлтүрөм» деп коркутканда, «Жанайил Жашыл Көлгө куш салат, карындашын ээрчитип келет. Өлтүрсөң да ушунда өлтүрөсүң, алсаң да ушунда аласың» – деп Жашыл Көлдүн бойуна ээрчитип келген. Жашыл Көлдүн бойунда, өлөңдүн арасында ор казып жаткан. О күнү Жанайил ууга жөнөгөн. Ууга жөнөгөндө карындашы Гүлсана чачин жууган. «– Ава, тура тур, чачими жууп алып бирге барайын» – дегенде,

авасы: « – сени мен карыганча эле канжыгама байлап жүрөйүңбү!» – деп, кушун алып, Жашыл Көлдүн бойуна аттанып кеткен. Барып Жашыл Көлдүн бойунда каз-өрдөктү уулап, кечке маал болгондо көлдү тегеренип келе жатып байагы Курмушу Телпектер жаткан жерге келип куш сала турган, куш ала турган болуп, кушуну өрдөккө салса, кушу өрдөктү көлдүн ортосундагы дөмөөргө барып аган. Баягыдан кушун быйагыдан какалаган чыга алган эмес, тыягыдан какалаган чыга алган эмес. Ошондо атыны кесе кантарып, кийимини аттын үстүгө салып, мынтыкты, кылычты эгердин кашыга илип, жылаңач чавак атып түшүп кетет. Барып кушту, казды алып чыга бергенде Курмушу Телпек Куу Казак, байакы үч казак мынтыкты да, кылычты да алып: – «Чык быйака, эми сени өлтүрүп, крындашыңы аламын» – деген. Ушунда Жанайыл коркконудан Курмушу Телпек Куу Казакка жалынган.

Жанайыл:

– Курмушу Телпек, мына Куу Казак аке, ой,
Мына кудайым урган шум Казак аке, ой.
Паң-паң бир баскан, мына паң баскан аке, ой
Мына чуудалары, мына чаң баскан аке, ой
Мына эки өркөчүн, мына кум баскан аке, ой
Кумдагы жаткан көп төөм аке, ой
Тең ортого, мына салайын аке, ой
Тең бөлүшүп алайын аке, ой
Мына Жанайилди койо көр аке, ой! –

деген. Жалынганда Курмушу Телпек Куу Казак: – «Чык быйака, сенин эчтемеңин кереги жок, түбү өлтүрөм» – деген. Жанайыл дагы жалынган:

– Курмушу Телпек, Куу Казак аке, ой,
Мына кудайым урган, мына шум Казак аке, ой
Мына Ак-Чоку толгон мына көп койум аке, ой

Мына Көк-Чоку толгон, мына көп койум аке, ой
Мына тең ортого салайын аке, ой.
Мына тең бөлүшүп, мына алайын аке, ой – деген.

Мында да Куу Казак ынаган эмес. Жана да жалынган:

– Курмушу Телпек, мына Куу Казак аке, ой,
Мына кудайым урган шум Казак аке, ой.
Мына адыр бир толгон, мына ат жылкым
аке, ой
Мына талаа бир толгон көп жылкым аке, ой
Мына тең ортого салайын аке, ой
Мына тең бөлүшүп алайын аке, ой. – деген.
Мында да ынаган эмес.
– Чык бери, түбү сени өлтүрөм, – деген.

Жанайыл:

– Курмушу Телпек, мына Куу Казак аке, ой,
Мына кудайым урган шум Казак аке, ой.
Мына сасык бир тумшук көп төлүм аке, ой
Мына тең бөлүшүп алалы аке, ой
Бир жанымды койо көр аке, ой – деген.

Мында да ынаган эмес. Ошондо Жанайыл:

– Жогортон кеген төрт казак күйгөн,
Курмушу Телпек Куу Казак күйгөн.
Карындашым Гүлсана күйгөн.
Муну да босо берейин күйгөн
Бир жанымды коо көр күйгөн – деген.....

Мында да ынаган эмес. Ошондо Жанайыл Жаш Казак досуна айтып турган жери:

– Жогортон кеген төрт казак күйгөн
Мына төрт казактын үчөөсүндө күйгөн.
Мына менин бир досум Жаш Казак күйгөн,

Мына өлөңдү жерге өлтүрткүн, досум
Мына карагаттай көзүмдү, досум
Мына каргалар ойуп кетпесин, досум.
Мына ак пистадай этимди, досум
Гажырлар ойуп кетпесин, досум,— деген.

Жанайил көлдөн чыккан. Чыкканда Курмушу Телпек Куу Казак аткан. Атып өлтүргөндөн кийин досу: «— Бул менин досум эле. Денесини өлөңгө жаширип кетейин, бир нерсе жеп кетпесин» — дегенде Курмушу Телпек: «— Сен Жанайил өлсө да коркосуң, сени да өлтүрөм» — деген. Ошондо Жаш Казак камчысыны унутумуш болуп таштап кетет. Бир кыйла баргандан кийин: «камчым калыптыр» деген шылтоо менен камчысына кегенче Жанайилдин денесин өлөңгө жаширип кайра кетет. Оңдо Курмушу Телпек Куу Казак, кудайым урган шум казак, берки эки казак болуп төртөө Гүлсанага жөнөгөн. Кечтеп баратканда Гүлсана «акем кечигип кеведи» деп, жеңесини ээрчитип, камтама болуп, Жашыл-Көлдүн бойуга келе жаткан. Курмушу Телпек Куу Казак жанидан өтүп келатып:

— Ээ карындашым Гүлсана, кайда барасың? — деген.

Гүлсана:

— Акем ууга кетти эде, кечигип калып кеведи эде, ушуга камтама болуп кетип баратабыз,— деген.

Курмушу Телпек:

— Эй, карындашым, Жайдин уулудан да киши камтама болобу? Көлдүн аңыны аңлап, даңыны даулап, каз-өрдөктү алып, бир теңтушудун үйдө каз-өрдөктүн көшүнү жеп жаткандыр. Биз сиздин үйүңүзгө мейманга баратабыз,— деди. Дароо Гүлсана бир нерсе болгонуну билип, жеңесиден алдыга чаап барып, өргөнү бошотуп, кийизди салып, килемди салып тайарланип турду дейт. Гүлсана ой, нанды койду дейт. Кеч кирип мейман кылды дейт.

Тул калган койду сойду дейт. Гөштү берип, эшиктен тыңшап турса, Жанайилдин досоромолуну* биресү чөнтөгүдөн алып, колуну аарчып жатып: – «Оббо, кысталак, бул досоромолуну катыны тикти бекен, же карындашыбы? – деди дейт. Бири пычагыны аган экен: – Пычагы да өткүр экен» – деди дейт. Бири айтты: – кылычы да өткүрдүр» – деп.

Муну Гүлсана угуп алып, дароо жеңесине жүгүрүп барып айтты дейт:

Жашыл-Көлдүн бойуда,
Жанайилдай жалгызды
Жайлап келген турбайбы.
Жашыл-Көлдүн бойуну
Кандап кеген турбайбы?

Ошондо жеңеси үн тартып ийлап жүгүрөт. Гүлсана төвөсүгө бир койуп: – Өлүкананды көрөйүн, ийлава! Менин айтканими кылып, менин билгеними кыгын. Менин аркаман үзүлбөй тургун! – деп, кайра көзүнүн жашини аарчып, Курмушу Телпек Куу Казактардын алдыга кирди дейт. Кирсе гөштү жеп болуп, бир жото жиликти чала мүлжүп дасторконго таштап койгон экен дейт. Ачыгыдан келип, дасторкондогу жото жиликтин эки башыны жара чайнап, чучугуну «чарт» эттирип шимип алып: «Бул йем босо бир жерде керек болот» деп кончуга тыгып койду дейт. Ушундан колго сууну куйуп, арашарапты алып келип белимдешип отурду дейт жаш кыз Курмушу телпек Куу Казактар менен.

Шарапты ичип-ичип мас болуп калгандан кийин байагы Курмушу Телпек Куу Казак бир нерсени сезип ичпей калды дейт. Ичпей каганда Гүлсан пийалага шараптан куйуп, Куу Казактын оң тизесиден басып отуруп, оң беттен бир өөп койду дейт. Өөп

* *Āīñīđīl īē* – (ōādñū=ā) ēī ē æī īēōē.

койгондо Курмушу Телпек Куу Казак иче берди дейт. Ол колуну колуга алып:

– Оху, жаным Гүлсана, эй
Ихи жаным Гүлсана, эй
Тизеден төшөк салсаң, эй
Тизе алышып жатсак, эй.
Белден төшөк салсаң, эй
Бел алышып жатсак, эй
Оху жаным Гүлсана, эй
Ихи, жаным Гүлсана, эй. –

деп ырдап, чертип калды дейт. Ырдап пүтүп, дагын мас богонуну билип, дагын ичпей калды дейт. Гүлсана сол тизесиден баса отуруп, сол беттен өөп койду дейт. Курмушу Телпек живип алып:

– Оху, жаным Гүлсана, эй
Ихи жаным Гүлсана, эй
Ак көйнөкө толгонсун
Алейне мендик болгонсун.
Көк көйнөккө толгонсун
Көрүнө мендик болгонсун.
– Оху, жаным Гүлсана, эй
Ихи жаным Гүлсана, эй. –

деп, кайра иче берет.

Мас богондон кийин жолдош үч казагыны керегеге таңып таштайт дейт Гүлсана. Куу Казак дале комузду колудан түшүрбөй ырдап черте берет. Ошондо Гүлсана комузду колудан алып койот. Ошондо да Куу Казак:

– Оху, жаным Гүлсана, эй
Ихи жаным Гүлсана, эй
Тизеден төшөк салсаң, эй
Тизе алышып жатсак, эй.
Белден төшөк салсаң, эй
Бел алышып жатсак, эй

Оху жаним Гүлсана,эй
Ихи, жаним Гүлсана, эй. –

Ол колуну комуз деп черте берет. Ошондо Гүлсана жанидан акесинин кылычыны сууруп алып, жenesинин колуга берип, комузду колуга алып: «Менин айткан жериме чап» деди. Комузду черте:

– Курмушу Телпек, мына Куу Казак күйгөн,
Мына кудайым урган, мына шум казак күйгөн.
Кыз куу чалган, мына Топчувай күйгөн,

Мунун оң колунда өөнү бар – деди. Жenesи оң колуну ыргыта чапты. Ошондо дале Куу Казак:

– Оху, жаним Гүлсана, эй
Ихи жаним Гүлсана, эй
Ак көйнөкө толгонсун
Алейне мендик болгонсун.
Көк көйнөккө толгонсун
Көрүнө мендик болгонсун. –
Оху, жаним Гүлсана, эй
Ихи жаним Гүлсана, эй. – дей берет.

Гүлсана комузду черте:

– Курмушу Телпек, мына Куу Казак күйгөн,
Мына кудайым урган, мына шум казак күйгөн.
Мунун Кыз-Учарда көлү бар,
Сол путунда өөнү бар – деди.

Жenesи сол путуну ыргыта чапты. Дагын бир кулагыны ыргыта чапканда, онун мастыгы тарап билип калат. Ошондо Курмушу Телпек Куу Казак ийлап, Гүлсанага жалынып турган кези:

– Айланайын Гүлсана, эй
Үргүлөйүн Гүлсана, эй
Кагылайын Гүлсана, эй
Бир колум да бир путум

Ушул да босо жетер да, эй.
Бир жанымди койсон, эй.

Айаш акесини таңып таштап, берки эки казакты өлтүрдү. Сыңар кол, сыңар путу менен түп тулганын түвүдөн Куу Казакка ор каздырды. Орго өлгөн экөөнү таштатып, андан кийин Куу Казакты да желкеге койуп өлтүрөт. Үчөнү көмүп, анан айаш акесини ойготту. Гүлсана:

– Кана эми, эмне геп? – дегенде, айаш акеси:

– Акең Курмушу Телпекке итимин күчүгүн да бербеймин дегенде Курмушу Телпек: «Жанайилдин жүргөн жерини ким билет, турган жерини ким билет? – деп, суроо салат. Билгендер: «Жаш Казак деген досу бар, жүргөн, турган жерини ошол билет» – деп, мени көрсөтүшүптүр. Мени келип таап алып өлтүрөм дегенде, Жашыл-Көлдүн боюга алып келдим. Акеңди тутуп алганда, малын айтты, койун айтты, төөсүн айтты, ынавады. Анан сени да берейин деди, буга да көнгөн жок. Ошондо көлдөн чыгарда маңа насаат кылды: Денемди өлөң менен жаап кет, карагаттай көзүмдү каргалар ойуп кетпесин, ак пистадай этимди гажырлар ойуп кетпесин» – деп. Ага Курмушу Телпек ынабады. Ошондо камчымы таштап койуп, «камчы каптыр» деп кайра барып денесини өлөңгө далдалап келдим» – деди. Гүлсана: «эгер менин акемдин карагаттай көздөрүнү каргалар ойвосо, ак пистадай этини гажырлар ойвосо, анда ажалдан калдың. Эгер бир жеринен Зака¹ тапкан босо, он жаниндан бир жанинди койбоймун» – деп, атка мингизип, путунун алдыдан аттын кардыдан байлап, эки колуну аркасына байлап, жеңесине жетелетип, аркасынан өзү айдап, Жашыл-Көлдүн бойуга катыраң таскак менен жөнөдү дейт.

¹ Çaëà – ÇCÿí àààáí ì ààí èää.

Алып кесе, байагы айтканындай: өлөң менен жаап койгон. Эч жери зака тапкан эмес. Ушул жерден жүктөп алып келип, акесини жаткырып, аяш акеси менен женесиге тапшырып:

– Мен качан кегиче сактап отурасың! – деп, акесинин атыны минип, кылычыны тагынып, мынтыгыны асынып, телпегини, өтүгүнү кийип «айа үв» деп бир шаарга түшүп кетти. Жол жүрүп, бир жерге барса, кара жыйын, той. Ана сурнай, ана карнай, ана катта той. Барса бир тууну байлап, мергендерди аттырып жатат. Бирөөсү жетелеп, бирөөсү отурандатып чапкылап өтүп баратканда мерген атат экен. Эч ким тууга тийгизе албай жатыптыр. «Эгер ким тийгизсе, менин Кенжеке Карам деген кызым бар, ушуну берем» – дейт тойдун эгеси. Гүлсана барып: «Мен йем атам» – деп калды. Дегенде: «Ой бала, сен аталвайсиң новсапар¹ бала экенсиң. Оңко тургузган мергендер аталвай жатат», – деди тургандар. Гүлсана: «Мен атам, өз атым, өз мынтыгым менен атам» – деди. Ошондо бирөөсү тартып, бирөөсү аркасынан чапкылап өтүп кетип жатканда: «Биссимилларахманрахим» – деп атканда, тууну чача атып таштайт.

– Болду, болду! Кенжеке Карам ушунуку, Кенжеке Карам ушунуку! – деп, өкүм кылып жиберди тургандар.

Кенжеке Карам билип калды дейт, каралында мунун кыз экенини. Ошондо Кенжеке Карам: «Муну кырк жигит менен күрөштүрүп тийем, кырк жигит менен чыркаштырып тийем. Курук бедени алдыга салып, сагарга чейин камыкпай жатса тийемин» – деди. Женелери келип Гүлсананы кырк жигит менен күрөштүрдү дейт. Гүлсана кырк жигитти көтөрүп урду дейт. Жардын башыдан кырк жигит

¹ *f āñāi ād – æāø ñāi ād+Ū.*

менен чыркаштырды эле, байагы «бир жерде керек болор» деген жото жиликтин жогон башын койо койуп, алардан бир аз ашыра чыркатты. Ошентип бул шерттен да өттү дейт. Курук бедени алдыга төшөп, таңга магал болуп беде камыгып каганда ач атка берип айдап живериш, курук бедени алдыга салып жатты. Женелери кесе, беде кадимкидей. Ошентип бул шарттан да өттү. Кыз менен жаткырада Гүлсана:

– Менин бир шартима тургула. Мен үйдөн чыкканда: Белимден кемеримди чечпеймин, путумдан өтүгүмдү чечпеймин, башымдан тумагымды аваймын» деп шарт койгомун. Бул шартима көнгүлө? – дейт. Женелери көнүшөт. Мындан Кенжеке Карамды алып «Айа үв» деп дагы бир шаарга жөнөдү.

Бир карарган шагардын четине барса, карарган жыйын, карарган той: «Пышпас Карам деген кызым бар. Бул тууну ким чача атса, кызымды ошого берем» – деп турат бир бай. Гүлсана карап туруп: «Мен атам» – деп калды. Ошондо тургандар: «Ой, новсапар бала экенсиң? Онко тургузган мергендер аталвай жатат, сен атасынбы» – дейт. Ошондо бир карыя:

– Тарт, ээ, новсапар бала экен, атса атар, атпаса калар – дейт. Бири тизгинден тартат, бирөө аркасыдан камчылайт. Өтүп баратып: «Биссимилла рахман рахим!» деп атып, тууну чача атып салат. Карап тургандар:

– Болду, болду! Пышпас Карам ушунуку! Пышпас Карам ушунуку! – деп өкүм кылып жүгүрүштү.

Бул Пышпас Карам да карамида билип: «Кырк жигит менен күрөштүрүп тийем, кырк жигит менен чыркаштырып тийемин. Курук бедени алдыга төшөп, сагарга чейин камыкпай жатса тийемин» – дейт.

Гүлсана кырк жигит менен күрөшүп, кырк жигитти көтөрүп урду. Кырк жигит менен чыркашканда байагы жото жилиңин жогон башын койо койуп, булардан ашыра чыккандат. Кам бедени алдыга салып, жарымыны алып койду, сагар менен ач атка жедирип жүгөрүп, жарымыны алдыга салып камыктырбай жеңелериге көрсөтөт да, бул шарттан да өтөт.

Кыз-жигитти жаткырада Гүлсана жеңелерине:

– Үйгө кегиче белимден кемеримди чечпеймин, жанымдан кылычымды суурубаймын, мүдүмдөн мынтыгымды аваймын, тутумдан өтүгүмдү чечпеймин» –деп өзүмө шарт койгон элем. Бул шартта тургула – деп жеңелерин көндүрдү.

Андан Пышпас Карамды көчүрүп, бери келип жеңе-желписи менен Кенжеке Карамды көчүрөт. Жолдо келе жатып үйгө бир ат чавым жер каганда атыны айлантып чавып келип, сынар тизелеп, колуну боруга алып:

– Кыздар, силерден бир уруксат сурайын? – дейт.

– Ий, сура, сура! – дейт Кенжеке Карам менен Пышпас Карам.

Гүлсана:

– Менин үйдөн чыкканымга нечи ай, нечи да күн болду. Барганыбызды бала-чака эч ким туйвай кавасын. Мен барып кавар айтсам – дейт.

Уруксат бергенде үйгө чавып барып, эндигини койунуп, живек жолуктарыны салынып, эки бетини кызыл тырмап кайтып чавып келет да:

– Айланайын жеңелер, үргүлөйүн жеңелер! Ырысынар ушундай беле, эй ыквалыңар ушундай беле, ай! Акем чавып барып, сүйүнгөнүнөн короого жеткенде атынан жыгылып мойну үзүлүп калды, – дейт, ыйлап, бетини тырмап. Ошондо Кенжеке Карам да, Пышпас Карам да – баары ыйлаптыр.

Кайра атка минип, үйгө жүнөптүр. Үйгө киргенде мурунку «аган» Кенжеке Карам көшөгөнүн он жагынан кирди. Пышпас Карам көшөгөнүн сол жагынан кирди. Кенжеке Карам Жанайилдин он колудан кармап, он бетинен өптү. Пышпас Карам көшөгөнүн сол жагынан карап турду да, сол колудан кармап, сол беттен бир өпкөндө, Жайдин уулу Жанайил: «оп пирим катуу уктап кеткен экемин! – деп, тирилип кетет.

Ошентип, Жанайил мактым-мурасыга жеткен экен.

АК БЕРМЕТ

КАЧКАН КЫЗ

ΛΕΑΑΔΙ ΑΟ Ι ΑΙ ΑΙ ΕΑ×ΕΑΙ ΕΥÇ
ΟΟΟΘΑΝΥΙ ΑΑΑΥ ΟΑΘΥΟΥΕ ΟΘΕΑΒ
Æ^a Í - Í Ä^a ΥΕΕ Î Î Ç Ñ^a Ç

Кыргыздын элдик поэмаларынын катарында «Акбермет поэмасы» деп айтылып жүргөн чыгарма чындыгында бүтүндөй бир сюжетти камтыган көркөм чыгарма эмес. Бул тарыхта жашаган акын Акбермет Карагул кызынын өмүр баяны жана анын чыгармалары жөнүндө маалымат.

Бул материал боюнча фольклор жыйноочу Каюм Мифтаков: «калк адабияты болбой, конкреттүү бир кишинин өз турмуш зары болгондуктан, фольклордук чыгарма деп айтуу кыйын. Ошондой болсо да акын кыздын чыгармачылыгынан, өмүр баянынан кабар берүүчү баалуу материал» деп белгилейт.

Өз керт башынын эркиндигин көздөгөн акылы тунук, жашоонун маңызын көкүрөк сезими менен түшүнгөн, ысымдары аңызга айланган Ак Мөөр, Акбермет, Каптагайдын кызы (Качкан кыз), эпикалык каарманга айланган Аксаткын, Мактым сыяктуу кыргыз кыздары жөнүндө көп айтылып жүрөт. Алар адил турмуш, ак сөз, асыл ой, адамдардын ортосундагы таза, улуу мамиле бар экендигин көрө билген. Кыз турмушка чыкса эле көр оокаттын кулу, күйөөсүнүн менчиги болуп калбашы керектигин, анын да бул жашоонун ырахатын татууга укугу бар экенин табигат берген акыл туйгусу менен сезишкен. Ошентип теңсиздиктин, эрксиздиктин торунан бошонуп, тең укуктуу жашоо

идеясы үчүн күрөшкөн. Өздөрү өмүр сүргөн мезгилдин мыйзамына, жашоонун өзгөрүлбөс болуп катып калган талаптарына каршы протест жасашкан. Албетте, бул алгачкы баш көтөрүү эл билермандарына, бийлик ээлерине жаккан эмес. Кандай болбосун аны басууга, жок кылууга аракет жасашкан. Байкуш кыздар акыры мезгилдин өкүмүнө баш ийүүгө аргасыз болушкан. Ушул көрүнүш Акберметтин да башынан өткөн.

Эгерде жогоруда аталган (Ак Мөөр, Аксаткын, Мактым ж. б.) кыздар жөнүндө акындар ырдап, эл арасында айтылып, алар туурасында көркөм чыгарма жаралып, өздөрү эпикалык каарман катары да кабыл алынып калса, Акбермет туурасында андай көркөм чыгарма жок. Болгону эле фольклор жыйноочу К. Мифтаков 1923-жылы Талас өрөөнүндө элдик оозеки чыгармаларды жыйнап жүргөн учурунда 9-июлда Таластын Орто-Кошой кыштагында жашаган Акберметке жолугуп, анын өмүр баянын, чыгармаларын жазып алат.¹

Акбермет Карагул кызынын бала кези, жаштыгы өтө эле оор, ырайымсыз күндөргө туш келген. Анын татаал өмүр таржымалы туурасында фольклорист окумуштуу С. Кайыпов мындай деп жазат: «1911-жылы 12 жаш курагында атасы Карагулдан айрылат. Кетмен-Төбө жергесинде кадимки Токтогул ырдаган беш камандын арааны жүрүп турган кези болуп, көп өтпөй 13 жашка толо элек Акберметти алтын, күмүш, мал алып, үстүнөн бычып, өз кишилеринин бирөөнө баш байлоого аргасыз кылышат. 15 жашында уул төрөп, эми баш-оту менен биротоло байлангандай болсо да, жетимдиктин

¹ ΕΒΕΟΑΙ ΟΙ ×.Αεοὶ ἀοτᾶ ἀοὺί ἀάαῦ Οεε ααι ἂ ἀάάαεῦδ εί - ποεδοδοί οί Είε ααι αεαδ οίί αοπό. Εί ἂ. 50(244) «Αεάαδὶ ἀο» – Α. Εαδααοεί αα. Ε. ἰ εοδαεί ἂ αουεί αααί. Οαεᾶη ἰ αεαηοῦ ἰ δοί- Εί οίε εῦοδααῦ. 1923-α. ἀαα αεοααεοεί αα.

азабынан тез тотуккан, ары турмуштун, жашоонун, өмүрдүн маанисин илгертпей туя билген сезимтал Акбермет «жазмыштын башка салганына» баш ийип отура берүүдөн баш тартып, бошонуп чыгуунун жолун издейт. Акыры эркиндик алып, өз көңүлү жактырган айылдык бир кедей жигитке баш кошмокчу болгондо, төбөлдөр зомбулук менен аны экинчи бир жерге сатышат. Андан да ажырап чыгып, өз эркиндигин колуна алуу үчүн жергиликтүү билермандардын баарына арыз менен кайрылып, ажатын ачууну өтүнөт. Бирок, эч кандай жыйынтык болбой, кайра айыпка жыгып, мал салып, Акбермет эмес, анын чиедей жаш инилеринин да жашоосун оордотушат. Киши тагдырын буюмдай пайдаланган «мыктылар» аны дагы бир байга туткун кылып беришет. Айласы кетип, эч кимден колдоо таба албаган Акбермет акын арман, муң толгон ырларына күчүн чыгарат. Мезгил мыйзамынын күчтүүлүгүнөн Акберметтин өз тагдырын өзү чечүү үчүн жан үрөп жасаган аракетин таптакыр сая кетип, эми Таластагы Каракол болушунда жашаган 65 жаштагы бир малдуу, мүлктүү кишиге токолдукка сатылат».¹

Ошентип, 1899-жылы төрөлүп, 1923-жылы 24 жаш күлгүн курагында төртүнчү күйөөсү менен аргасыз өмүр өткөрүп жаткан Акберметке К. Мифтаков жолугуп, акындын талантына таасирленип, сулуулугуна суктанып, адамдык улуу сапатына таазим этип, аны тарыхка калтырат. Анын чектен тыш сулуулугу, келишкен бой келбети, табигат берген акындык таланты, терең акыл-эси тагдырынын тайкы болушуна себеп болгон көрүнөт. Тилекке каршы К. Мифтаковдон кийин Акберметтин пенделик тагдырына, акындык өнөрүнө эч ким кызыкпаган окшойт.

¹ *Ń. ÊàëÙî ĩà. Àëááðì àð Êàðàáóë èùçÛ. Êëðàì ðà: ÊÛðàÛçààð. 1-èèðàì . – Á., 1991, 506-áàð.*

Эми Акберметтин акындык өнөрү туурасында айтсак, андан жазылган чыгармалардын ичинде кошоктор, арман, сүйүү ырлары бар. Жалпысынан алганда анын чыгармаларынын бардыгы өз башынан өткөн армандуу күндөрүн чагылдырат.

Атасы өлгөндө (11 жашта болгон) чыгарган кошогу¹ кошок жанрынын бардык талаптарына жооп берет. Кошок бүткөн бир ойду берип, бир адамдын өмүрүн толук баяндаган чыгарма экени көрүнөт.

Кыялай тартып өтөлү,
Кыялдарын айталы.
Жандай тартып өтөлү,
Жакшылыгын айталы –

деп сөз баштап,

Саадагы турат сабы жок,
Кан ата сан жигит турат, өзүн жок –

деп арманын айтып, атасынын өткөнүнө күйүп:

Кашкардан алган кара шай
Кийгенине жарашкан.
Кара каптал мамил чай
Ичкенине жарашкан.
Кызыл кашка тор жорго,
Мингенине жарашкан –

деп кийген кийимин, бой келбетин, ичкен тамагын, минген атын санжыралап, андан ары элге сиңген кызматын, кадыр баркын баяндайт. Акырында өлүмгө арга жок, эми жаткан жери жайлуу болуп, о дүйнөдө бейишке кирип, кайберен, кыдыр ишин ондоорун тилейт. «Карагул» кошокунда да кошоктордо айтыла турган салттуу ыр саптары, туруктуу сөз айкаштары орун алган.

¹ Ёгá. ¹ 55 (249). Ёàðààóë Àëááðì àò èùçù. 1923-æùë, 9-èpí ù. (Ýèèí ÷è áèð ááñì áàà áàýðààèááí áàðèáí òù ¹ 219 èí ááí òàðäà ðàèðàèùì òòðàð, èàòùí àèðààèðèí áá.

Аргымагын байлаган,
Алты дуван элинди,
Акылы менен жайлаган.

* * *

Аргымакка ат кошкон
Кан атам ар жакшыга баш кошкон

* * *

Кан атамдын кийгени,
Падыша берген чен болгон

сыяктуу саптар Акберметтин атасынын турмуш абалына дал келбеген менен кошоктун көркөмдүгүн жогорулатып, салтанаттуулук берип, тирүүчүлүктөн бир жакшы адамдын көзү өткөнүн баяндайт. Атасы өткөндөн кийинки абалы туурасында:

Алты аркар жылдыз маанайым,
Алтыдан өргөн саамайым.
Жашымда атам өлгөнү –
Мен шордуу,
Байланган экен таалайым –

деп ырдайт.

Ой боюма койбостон,
Манаптар айтканыма болбостон,
Барасың деп күч кылды,
Бир жаманга туш кылды.

Камчымды колго илемин,
Бу жаман кардал болуп келгенде
Кадырыма жетпейт деп,
Мен шордуу какылдап ыйлап билгемин.
Тизгиним колго илгемин,
Түбү жүрүп бу жаман
Теги ылайык келбейт деп,
Мен шордуу далдырап ыйлап билгемин.

Акбермет сулууга манаптар ээлик кылып, жактырбай чыгып кетсе да улам зордоп күйөөгө берип, «көңүлүн анын куш кылбай, жерин таап туш кылбай», «он калмактык башын кор кылганын» зарлап ырдайт. Акын өзүнүн баркын, наркын билет. Дайыма өз тенине кетүүгө умтулат. Жаманга кор болгусу келбейт.

Акберметтин арман ырлары элдик арман ырлары менен үндөшүп турат:

Алтындан чачпоо тагам деп,
Ай тийгизбей багам деп,
Ар кандай кылып жагынып,
Эмне десең мен макул,
Сага жүрөмүн деп багынып.

Күмүштөн чачпоо тагам деп,
Күн тийгизбей багам деп,
Бу жаман күлө басып жагынып,
Кандай десең мен макул.
Сага каламын деп багынып.

Жеримди таап кете албай,
Андагы жаштык чагымда
Ойлогон ойго жете албай.
Амал-айлам түгөнүп,
Арамга байлап башымды
Канчалык өткүр болсом да
Жаш денем көк темирдей жашыды.

Бул образдуу айткан саптардан анын түгөнбөс арманы, чыркырап күйгөн жаштыгы ачык айкын сүрөттөлөт. Ырлары шыдыр уйкашып, элдик поэзиянын ыкмалары терең өздөштүрүлүп, ички эмоция сырткы формасына шайкеш келип турат.

Акбермет Карагул кызынын ырларынын дагы бир баалуулугу анын өз оозунан жазылышында.

К.Мифтаковдун маалыматына караганда ушул чыгармаларын да акын арандан зорго айтып, эркин боло албай, күйөөсүнөн, күнүлөштөрүнөн жашырынып жүрүп жаздырган. Кийинчерээк элдин түшүнүгү өсүп, советтик түзүлүш кенири кулач жайган учурда акындын өнөрүнө дагы көңүл бөлүнгөндө кандай болмок ким билет. Өкүнүчтүүсү анын чыгармалары толук жазылбай калган. Анткени ушунчалык даражада калыптанып калган чыгармачылык өнөр-кананын көрөңгөсү көп эле болушу мүмкүн эле.

Ал эми Тоголок Молдо жазган «Качкан кыз» деген поэманын тарыхы өзүнчө бир кызык. Элдик салттын мыйзам катары өкүм сүргөн айрым көрүнүштөрү далай кыз келиндердин тагдырына балта чапкан. Ал шордуулардын мининин бири акыйкатсыздыкка каршы күрөшө алган. Ошол миндин бири – Качкан кыз деген атка конгон көлдүк Каптагайдын кызы. XIX кылымдын акыры XX кылымдын башында жашаган тарыхый инсан. Маалыматтарга караганда Акбермет Карагул кызы менен Каптагайдын кызы жашташ, тагдырлаш, замандаш. Бири түштүктөн, экинчиси түндүктөн. Акбермет өз бактысы үчүн канчалык аракет кылса да түштүктөгү ислам дининин таасиринин күчтүүлүгүнөн, экинчиден колунда бийлиги, байлыгы бар төбөлдөрдү жеңе албай, азаптуу өмүр кечирет. Ал эми Каптагайдын кызы качып кетип, ошол аракети оңунан чыгып, өз бактысын табат. Каптагайдын кызы өтө эрктүү, чечкиндүү, чечен, акындык шыгы бар, ары акылдуу, ары сулуу жан болгон. Ошол замандын шартында кыз башы менен өзүнө тең адамды издеп чыгуунун өзү оңой нерсе эмес. Каптагайдын кызынын жоругу узун элдин учуна тарап, эл оозунан түшпөй далайга сөз болуп, бул аңызга айланган окуяны ырга айлантып, Тоголок Молдо «Качкан кыз»

деген поэма жаратат. Поэма кыздын өзүнүн сөзү аркылуу баяндалат. Демек, бул окуя эл арасына кыздын өзүнүн айтып берүүсү менен тараган болуш керек. Буга жакында эле жазылган Н. Адиевдин «Качкан кыздын баяны»¹ деген поэмасы да мисал боло алат. Тоголок Молдонун «Качкан кыз» поэмасында окуя кыскача эле баяндалган. Кудалап койгон жигит начар экен деп угуп:

Жакшы көргөн жеңемди,
Чакырып алдым эрмекке.
Жылдыз толгон кезинде,
Жаманды бардым көрмөккө
Жамандын жайын билген соң,
Көп ойлондум өлмөккө,—

дейт да, калың мал алып, кудалашкан жерин жактырбай, качып кетет. Көлдүн башы Аралдан чыгып, түн жамына качып, кемеге түшүп, үч күн жол жүрүп Балыкчыга жетет. Жолдо жолугуп, сөз айткандар купулуна толбойт. Андан Кочкор, Жумгалды кыдырып, өзүнө тең келгенди, көңүлүнө жактырганды таппай,

Самап көлдөн чыкканым-
Сарбагышты жактадым.
Кыдырып Кочкор, Жумгалды
Өзүмө тенди таппадым.
Жолугар деп бир жакшы
Кеминди көздөй баскамын —

деп эле поэма бүтөт. Каптагайдын кызынын Сары Өзөн Чүйгө келгенден кийинки тагдыры Тоголок Молдодо айтылбайт.

¹ Инв. № 863.

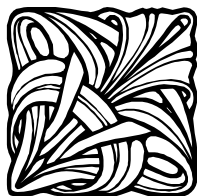
Фольклор жыйноочу, элдик өнөрдүн ышкыбозу Нурдин Адиев «Качкан кыздын» тарыхына кызыгып, даректүү маалыматтардын негизинде «Качкан кыздын баяны» деген поэма жазган. Автор кириш сөзүндө: «Кече 1960-жылдарда айлыбызда Садыгалы деген карыя адам жашап өттү. Ошол киши менен көп жолу пикирлешип, Каптагайдын качкан кызы жөнүндөгү окуяны уктум эле. Ал киши 1916-жылдын алдында Кеминде Шабдандын айлында жашап, Каптагайдын кызы – Мөкүштүн аялы менен менен бирге жүрүп, окуяны Каптагайдын кызынын өз оозунан уккам деп айтып берген эле. Окуя чындыгында Каптагай кызын казакка бермек болгондо кыз эркекче кийинип качып чыгып, Ат-Башы, Нарын, Кочкорго барып, Казыны, Касымалыны, Байгазыны, Ногойбайды, Көбөгөндү сынап, эч кимисин жактырбай, аягы барып Шабдандын баласына токтоп жашап калыптыр. Мен дагы билгендерден сурап, окуянын өзөгүн тактагандан кийин, ырга айлантып иштеп чыктым», – дейт. Н. Адиевдин поэмасы Качкан кыз жөнүндөгү тарыхый окуяны толуктоочу маалымат катары да, көркөм чыгарма катары да зор мааниси бар десек болот.

Н. Адиевдин вариантында жана айрым информаторлордун маалыматтарында Качкан кыз Кеминге келип, чоң сайдын боюнда жашаган абышка-кемпирдин үйүндө туруп калат. Каптагайдын кызы жөнүндөгү окуядан кабары бар Шабдандын уулу Мөкүш «Чоочун сулуу жигиттин» дарегин угуп, атайын издеп келет. «Жигиттин кыз бала экенин билип, жактырып, той берип үйлөнөт. Каптагайдын кызы Мөкүштөн эки кыздуу болот деп айтылат.

«Акбермет» менен «Качкан кызды» поэма дегенден көрө тарыхый ыр десек жанрдык белгисин

аныгыраак көрсөтөт. Анткени бул ырлар, бир кезде тарыхтын белгилүү бир учурунда болуп өткөн реалдуу окуяны, конкреттүү адамдардын өмүр жолун баяндайт. Фольклордук чыгарманын өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, көтөргөн жүгү бар эмеспи.

Бул эки тарыхый ыр көркөм чыгарма делинип, элдик поэмалардын катарында аталып жүргөн сон, окурмандарга түшүнүктүү болсун үчүн колдо бар варианттарды сериянын ушул томуна киргиздик.

АЕААДИ АӨ ЕАДААӨЕ ЕУÇÛ

(К. Мифтаков жазып алган материал)

Баргана облусу Наманган уезинде Кетмен-Төбөдө Акбермет деген бир сулуу кыз болот. Өзү акын болот. Бул кыздын атасы жаш убагында өлүп калат. 13 жашына келгенде Кожокул деген жигитке махаббат байлаган болот. Бул жигит жары болгон экен.

Шол элдин манаптары баштыгы Керимбай деген болуп, Акберметти сизге алып беребиз деп бир байдан көп мал, алтын, күмүш алып жетим жесирдин сөзүнө карабай, зордук менен алып бермек болот. Бирок кыз жаштыгына карабай алар менен күрөшөт, акырында манаптар берип жиберет. Күйөгө барган менен күйөдөн кетерге тырышат. 15 жашында бир бала тууйт. Акырында баласына да карабай, сүйгөнүмө тийем деп таштап да чыгат. Манаптар дагын да Акберметти экинчи жерге сатып, берип жиберет. Шол тартипте сүйгөнүмө тийем деп Акбермет эринен чыккан сайын, манаптар тарабынан сатылып курал кылынат. Кожогоул да катын албай, зарда-мунда кала берет. Шонтүп эки жаш бири бирине кошулалбай кор болуп өмүрлөрү өтөт. Бул окуя 1911-жыл менен 1923-жыл арасында болгон. Азырынча бул катын Таласта Жанызак Шекербеков деген 60 жаштуу карыя, оору бир манаптын кичүү токолу болуп турат. Төмөндөгү ырды өз оозунан утуп жаздым:

1. Жетимдин зары

Сөз баштайын ааламдан,
Кор болгон кудай замандан.
Кор кылганы бул экен,
Он эки жашка келгенде
Жасаган зор улугум
Атамды эрте алды го.
Атамдын артында калган бала жаш,
Калганга ар кимиси бири баш.
Он үч бир жашка келгенде,
Ойрон бир жан кез келди.
Ойбайыма болбостон,
Арстаным Кожом кантейин,
А жаманга кез кылды.
Камчымды колго илгемин,
Бул жаман кардал болуп келгенде,
Кадырыма жетпейт деп,
Мен шордуу какылдап ыйлап билгемин.
Тизгиним колго илгемин,
Түбү жүрүп бул жаман,
Теги ылайык келбейт деп,
Мен шордуу делдиреп ыйлап билгемин,
Балапан чайкап куш кылды,
Башынан кудай кыз кылды.
Башында туман арылгыз,
Жасаган жаман иш кылды.
Жеримди таап берерге
Мен шордуунун агаларын жаш кылды.

2. Күйөөгө зордоп бергени

Алты аркар жылдыз маанайым,
Алтыдан өргөн самайым.
Жашымда атам өлгөнү,

А деле мен шордуунун таалайы.
Жети аркар жылдыз маанайым,
Жетиден өргөн саамайым.
Жетилбей атам өлгөнү,
А деле мен шордуунун таалайы.
Ак калпак кылып бордодум,
Жамандын аларына көз жетип,
Ар кандай иштен кордодум.
Көк калпак кылып бордодум,
Жамандын койбосуна көз жетип,
Күлбүр басып кордодум.
Кордогонго болбоду,
Быяз бир жаман экен го
Кордогонго болбоду,
Бул жаман койбой жүрүп теги алды.
Алтындан чачпак тагам деп,
Акишти ай тийгизбей багам деп,
Аркалай иштеп жагынып,
Бул Жамангул бүйүрө басып жагынып,
Мен шордууну алып бир койду жагынып.
Жеримди таап тийерге,
Андагы жаштык күнүм ай
Алданы салган насиби,
Айлам бир шондо түгөнүп,
Арамга бардым мен жашып.
Арамга жашып барган соң,
Алтыдан чапан мен түйдүм,
Айлынан жакшы мен көрдүм.
Айлынан жакшы көргөн соң,
Алганым мындай болбойт деп,
Азапты тартып мен жүрдүм.
Жетиден чапан мен түйдүм,
Арамдын айлынан жакшы мен көрдүм.
Айлынан жакшы мен көрсөм,
Алганым мындай болбойт деп,
Азапты тартып мен жүрдүм.
Келеден чапан мен түйдүм,

Келиндерди карасам,
Күмүштөн чачпак салынып,
Келген бир жери ылайык.
Мен шордуунун өзүн карасам,
Келген жерим келишбей,
Кейишти тарттым мунайып.
Беш-бештен өргөн чачымды,
Беш кагандык башымды,
Билбеди жаман баркымды.
Кор кылды менин башымды.
Он ондон өргөн чачымды,
Он кагандык башымды,
Оюлган жаман кез болуп,
Билбеди менин баркымды,
Өткөздү менин наркымды.
Башынан бардым жаманга,
Жасаган кудай мен шордуу,
Жай алып энди калгансып,
Баланы берди жашымда.
Баланы берип койгон соң,
Кудай бир тушоо салды деп,
Бир оокат болсо өтөр деп,
Камчыбектей баламды,
Таштай албай мен шордуу,
Караладым жашымда.
Бир күнү көңүл куш кылбай,
Жеримди таап туш кылбай,
Мага бир жаман иш кылды.
Ай чыгады молодон,
Алтын бир сөйкө танадан,
Балага карап мен жүрүп
Арыбадым санадан.
Күн чыгады молодон
Күмүш бир сөйкө танадан
Балага карап мен жүрүп
Арыбадым санадан.
Жазгы бир чыккан өлөң чөп,

Балага карап мен жүрүп,
Жаш өмүрүм өттү тек.
Жаман болдум бөлөкчө,
Күзгү бир чыккан өлөңчө.
Балага карап мен күйсөм,
Күз ыратын мен көрбөй,
Күндө өттү өмүр тек,
Күн көрбөдүм бөлөкчө.
Саамай бир чачым тарадым,
Жамандын жайын карадым,
Төбө чачым тарадым.
Баладан болсо көрөрмүн деп,
Мен шордуу түбөлүккө карадым.
Кызыл тоо башы желдейди,
Кыргызек конбос белдейди.
Кызыккан жарга жеткизбей,
Кыз экенден кыйылткан,
Кыргыз, кытай баш кошсо.
Кызы бир туубас мендейди.
Кара тоо башы желдейди,
Карчыга конбос белдейди,
Каалаган жарга жеткизбей,
Казак бир калмак баш кошсо,
Катыны туубас мендейди.
Мен шордуу деги ойлонуп отурсам,
Акылым жаман селдейди.
Асмандап учкан ак кутан,
Акырек жүнү бир тутам.
Арманда өмүр өткөзүп,
Арамга кантип турам деп,
Мен аягын санасам,
Алкымым толгон кан жутам.
Көктөн көкөлөп учкан көк кутан,
Көкүрөк жүнү бир тутам.
Көндөйгө кантип турам деп,
Көп аягын санасам
Көкүрөк толгон кан жутам.

Ак жоолугум эндедим
Артым кандай болот деп
Акыл бир ойлоп селдедим.
Көк жоолугум эндедим,
Кийин жагы кандай болот деп,
Көп акыл ойлоп селдедим.
Асмандан агала булут закымдап,
Атамды көргөн бар го деп,
Ак арбакты сыйласа,
Адылдык сөзүн сүйлөсө,
Мен шордуу аны бир ойлоп шер байлап.
Көктөн көк ала булут закымдап,
Көк арбакты сыйласа,
Көрүнө сөзүн сүйлөсө,
Мен шордуу Керимбай арам жакын деп,
Аны бир ойлоп дем байлап.
Куш айланбас зоодой деп,
Куран урган ажыны,
Курбусу бийик тоодой деп,
Мен шордуу, кубат кылып жүрдүмбү.
Каз айланбас зоодой деп
Бу Керимбай чочкону,
Касабалуу тоодой деп,
Кайрат кылып жүрдүмбү.
Бул арам каршыккан душмандай
Кайта бир белим сындырды.
Агыны катуу суудай деп,
Ал экөө болбосо,
Арадагы жакшысы,
Ашуусу бийик тоодой деп,
Мен шордуу арка кылып жүрбөймбү?
Кербен ооз дарбаза,
Бул кудай урган турунда,
Керимбай болду каргаша.
Четинден болгон дарбаза,
Бул жасагандан мурун да
Сейттер болду каргаша.

Сен абалдан түнүлүп,
Оруска түштүм арыз алып.
Кудай таалам жар болуп,
Мураталы Молдобай,
Колуна мандат бер деди.
Мураталы рабком
Сүйгөн жерге тийгин деп,
Колума берди мандатты.
А мандатка болбостон,
Керимбайдын кастыгы,
Мен шордуу таалайынын кемдиги.
Артымда калган инимдин,
Акылынын жаштыгы.
Элибиз өйдө көчтү го,
Элим эптеп коер деп,
Мен шордуу элебестен жүрдүм го.
Ак камзил бычып кынадым,
Алтай бир жайын олтуруп,
Ага инимди сынадым.
Алты бир жайы сынасам,
Арамга кайта барганча
Ашкере чыгып бул жалгыз,
Айылга ишиң салам деп.
Азгырды го мени жолумдан.
Ак жоолугум оромол,
Арам бир жаман барганча,
Ашкере жалгыз барам деп,
Айылга салдым мен кобур.
Көк кемзал бычып кынадым,
Көп ай жайы карадым,
Көп элимди сынадым.
Көрүнө сөздүн болгону,
Көрдөйгө кантип ынайм деп,
Көрүнө чыгып бул жалгыз,
Көпкө бир ишиң салам деп.
Көк жоолугум оромол,
Көп жаманга барганча,

Көрүнө жалгыз барам деп,
Көпкө салдым мен кобур.
Баялы менен Сакени,
Бул Кожогоул жалгызым,
Тай эжемди алам деп,
Бу Муктаркан арага,
Ортомчу салды аларды.
Бу Муктаркан ала баш,
Бу Кожогоул жалгызды,
Тай эженди алба деп,
Ар кайсы сөздөн алдады.
Анысына болбостон,
Бу зулпукар арамга,
Ажыке кандай кылам деп,
Ажыга бардым арызданып
Алып келгин иним деп койду.
Андабастан о шордуу,
Ажынын булары экен деп барып,
Ак чатыр салса жетпеген,
Бул итти мунара экен деп барып.
Мындан ишим тынарбы деп,
Бул эшикке биз барсак,
Тынмак түгүл бул ишим,
Бул арам бизди сындырды.
Көк ала зоонун астында,
Улар экен деп барып,
Көк чатыр салса жетпеген,
Бул итти мунара экен деп барып.
Аракетти кылса бул ишим
Тынар бекен деп барсак
Тынмак түгүл бул ишим
Бул арам көпкө бизди сындырды.
Аргымак аты таң ашты,
Бу Кожогоул жалгызым
А зулпукар арамды
Апкайыр кылып жанашты.
Бул Кожогоул жалгызым,

Андабастан жол жүрүп,
Алган бир жардан адашты.
Күлүк бир аты таң ашты,
Бул Кожогоул жалгызым
Күмөн кылбай жол жүрүп,
Күйүшкөн жардан адашты.
Адырдан жылкы айдаган,
Алыска жолду пайлаган,
Айтышкан жоосун куткарбас,
А Зулпукар кайнагам.
Арка кылып биз барсак,
Аракетти тоо кылса,
Мында бир ишим тынар деп,
Мен шордунун эки эле көзү жайнаган.
Арамдан бүткөн неме экен,
Алганым жардан теги айрып,
Азапты башка бул салды.
Ошондо мен шордунун шакардай ичи кайнаган.
Бурудан жылкы айдаган,
Бут жеткис жерди жайлаган,
Бурулган жоосун куткарбас,
Бул Алабаш кайнагам.
Бул эшикке мен барсам,
Бул аракет дем кылса,
Мында бир ишим тынар деп,
Ошондо мен шордуу деги эле көзү жайнаган.
Арамдан бүткөн неме экен,
Бул адилдик кылбады.
Алган жардан деги айрып,
Мунду башка салган соң
Ошондо мен шордуунун бозодой ичи кайнаган.
Кериден жылкы айдаган,
Кең Суусамыр жайлаган.
Кез келген жоосун куткарбас,
Бу Керимбай кайнагам,
Келин болуп мен барсам,
Кенешип ишим бүтөр деп,

Мында бир көңүл тынар деп,
Ошондо мен шордуу деги эле көзү жайнаган.
Кегин койбой бул арам,
Көз жетпес малды ой салды.
Бул Алабаш Муктарга,
Алы жеткендей кылып,
Ар кайсы малды дей салды.
Бул Алабаш кайнага,
Назарын элден пас кылып,
Келинге акыл тапкын деп,
Керимбайга наз кылды.
Акыл тапмак деги турсун,
Арбак урган Керимбай,
Айлынан келип качырып,
Бу Керимбай кас кылды,
Бул иттер аркасын энди кас кылды.
Адырмак тоонун арасын,
Агын суу агып сай кылды.
Адамдын бары өтүптүр,
Бир ырахатка жеталбай.
Азапты башка көп салып
Бул акмак мени кор кылды.
Будурмак тоонун арасын,
Бүрлүшүн агып сай кылды.
Мурунку элде өтүптүр,
Бул акыйкатка жеталбай,
Тозокту башка көп салып,
Бул арам мени кор кылды.
Кетмен-Төбө жерибиз
Төрт уезд биздин элибиз.
Төбөсүнөн урганы,
Бул Керимбай бийибиз.
Аскерге балдар шайлады,
Абалгы өткөн барыдан,
Асылганы мен болуп,
Атасы менден өлгөнсүп,
Арбак урган бул арам,

Атаны жолум байлады.
Жаны өспүрүм баллдарды,
Саргайтып салдат шайлады.
Санасынан чыгарбай,
Мени саргайтып багым байлады.

Балит буйра¹ келгенде,
Бастырып бардым базарга.
Жасаган башыма салдың азарды
Чыкпады деги бир молдон,
Ушу бир катты жазарга.
Аргымак оозун кайырды,
Ашырдын уулу Кожогол,
Арзып алган жалгызды,
Арбак урган Керимбай,
Асылып жүрүп айрыды.
Күлүктүн башын кайрыды,
Бул Алабаш кайнагам
Илгерки өткөн Бөкөйдү
Күйүп жүрүп айрыды.
Мен шордуу ак көйнөк кийип чубалып,
Бул Кожогол жалгызым
Арзып бир кудай жетти деп,
Байкуш астыртан басып кубанып.
Ак көйнөгүм кыскартты,
Алганымдан деги айрып,
Арбак урган Керимбай
Айлым менен томсортту.
Мен шордуу сары көйнөк кийип чубалып,
Санама энди жетем деп,
Жай бир басып кубанып.
Сары көйнөгүмдү кыскартты.
Бу санаана жетпегир,
Жалгыздан мени деги айрып,
Жалгызды жаман томсортту.

¹ *Ааеёс аоёда* – *ĭ ĭеёардĭ*.

Бул Алабаш кайнагам,
Асты бир ойлоп билбеди,
Элине намыс келерди.
Эжемден калган жалгызды,
Сүйгөнүнөн деги айрып,
Жылас кылды бир күнү.
Ак көйнөгүм дүрүйө,
Асылганды койбодун.
Сары көйнөгүм дүрүйө,
Саргайтканды койбодун.
Арбак урган Керимбай,
Алдынды тосор болбоду.

ÊĀÐĀĀŎË^а ÊĀ^а Í Ā^а ÊÛÇÛ ÆÊĀĀÐÌ ĀŎŎËÍ
ÊĪ ØÊĪ Í ÊĪ ØĪ ĀŎ (1911)

Кыябан тартып өтөлү,
Кан атамдын кыялдарын айталы.
Каптай бир тартып өтөлү,
Кан атамдын жакшылыгын айталы.
Садагы турат сабы жок,
Кан ата сан жигит турат өзүң жок.
Кылычың турат кыны жок,
Кырк жигит турат өзүң жок.
Көмүркөй алтын тиш эле,
Кан атам көрсөмдүү киши эле.
Көлдөн бир өрдөк куткарбас,
Көк ала тынар куш эле,
Көөнү бир жаман күй эле.
Күрдөлдү кудай берсе деп,
Көөнүндө ишиң ошо эле.
Көмүркөй алтын сынды бейм,
Көөнү жаман көй душман
Көөнү бир эми тынды бейм.
Сандыгың алтын тыш эле,
Санжыргалуу киши эле.

Сайдан бир өрдөк куткарбас,
Сарала тынар куш эле.
Санасы жаман сан душман
Сардалды кудай берсе деп,
Санаганың ошо эле.
Сандыгың алтын сынган бейм,
Санасы жаман сан душман
Санасы эми тынган бейм.
Кара-Кыя, Санташтан,
Калкыңдан сиздей ким ашкан.
Кызыл-Кыя, Санташтан,
Кыргыздан сиздей ким ашкан.
Аргымагың байлаган,
Алты дубан элинде,
Акылы менен жайлаган.
Күлүгүн эшикке байлаган,
Ар жакшылар баш кошкон,
Аргымакка ат кошкон,
Кан атама күлдү дуван баш кошкон.
Аргымакка жем берген,
Ак пашалар дем берген,
Башкы бир токой жер болгон,
Байыры кимден кем болгон.
Кан атама бары эле бугу жем болгон.
Кан атамдын кийгени,
Падыша берген чен болгон.
Орто бир токой жер болгон,
Улутуң кимден кем болгон
Кан атама он болуш саяк жем болгон.
Кан атамдын кийгени.
Уяздар¹ берген чен болгон,
Көлдөн бир саяк жжем болгон.
Кан атамдын кийгени,
Кубурнатир² берген чен болгон.

¹ *Ūçääð* – óáçä.

² *Ėóáóðí àçèð* – áóááðí àòì ð.

Кара кашка жол жорго,
Кан атамдын мингенине жарашкан.
Кара бир каптал мамил чай,
Кан атамдын ичкенине жарашкан.
Кызыл бир кашка жол жорго,
Мингенине жарашкан.
Кытайдан алган кызыл шайы,
Кан атама кийгенине жарашкан.
Кымбат бага мамил чай,
Кан атамдын ичкенине жарашкан.
Ат суутуп өткөйсүз,
Кожолор урган кош мечит,
Кол куушуруп өткөйсүз.
Македеги Мадина,
Мадинада супа бар.
Супага чыгып уктачы,
Оозуна алма бир шекер чачылсын,
Анда бир көңүл ачылсын.

ÊÀ×ÊÀÍ ÊÛÇ

(Тоголок Молдонуку)

Жабыркатып жанымды
Жашымда атам кайындап,
Байлыгына кызыгып,
Жайсыз жерге дайындап,
Жакшы көргөн бир жеңем
Жаман экен күйөөң деп,
Ушак кылып айындап.
Өз жеңемден уккан соң,
Өрттөнүп ичим жалындап,
Сүйбөгөн бир жаманга
Барбаймын деп зар ыйлап.
Жарманкелүү Каркыра –
Жайлообуздун асылы.
Күйөөң жаман деген соң,
Кайгырып сөөгүм жашыды.
Арманда болуп жаш жаным,
Көзүмдө тал-тал жаш акты.
Жамандан кайным болгон соң,
Кара жан тартты азапты.
Бир күнү күйөөм келиптир,
Аябай малды бериптир.
Мал жеген соң атакем.
Берүүгө мени көнүптүр.
Жакшы көргөн жеңемди
Чакырып алдым эрмекке.
Жылдыз толгон кезинде
Жаманды бардым көрмөккө.

Жамандын жайын билген соң,
Көп ойлондум өлмөккө.
Атамдын аты – Каптагай,
Армандуу болдум бир далай.
Айласызга туш келсең,
Өмүрүң өтөт жыргабай.
Азамат болсо алганын,
Армансыз дүйнө жыргалы ай!
Акмакка мени кайындап,
Атамдын жабыр кылганы ай!
Кечкил мурун, кең тумшук
Күйөөм жандын урганы ай!
Кара жан жабыр көргөн соң,
Качпадым асты өлгөндөн.
Зар ыйлатып атакем,
Тартынбайт мени бергенден.
Көнүлүм айнып жөнөдүм
Көлдүн башы Аралдан,
Кудурет ачса багымды,
Кутулсам деп жамандан.
Тагдырда жазса башыма,
Жакшысын тапсам адамдан.
Өрнөктүү заман баштадым,
Өз кийимимди таштадым.
Өрттөнүп ичим күйгөндөн
Өлүп кете жаздадым.
Малайча кийим кийиндим,
Басканыма сүйүндүм.
Караңгыга жамынып,
Көлдү көздөй жүгүрдүм.
Кейигенден зарланып,
Келдим көлдүн жанына.
Амалсыз жаным күйгөндөн
Ыраазы болдум жаныма.
Эркелеп өскөн курган жан
Энеден калдым жеңеге.
Кайрылбадым артыма,

Атакем берем деген сон,
Бир эшек сүрөт немеге.
Жашынып түшүп жөнөдүм
Тактай салган кемеге.
Кемеде жүрүп ыйладым,
Кара жаңды кыйнадым.
Көлдө жүрүп үч күнү,
Көзүмдүн жашын тыйбадым.
Кейитип жанды күйгүзүп,
Кемечи орус тил билбейт.
Шамал согуп, көл толкуп,
Жаман кеме тим жүрбөйт.
Балыкчынын жанынан.
Кеме чыкты бир күнү
Үшкүрүгүм басылып,
Үмүт кылдым жанымдан.
Оруска малай бир жигит
Билип койду сырымды.
Жашырбастан жигитке
Айтып бердим чынымды.
Аламын деп ал жигит
Аягыма жыгылды.
Арманда болуп азис жан,
Тагдырга сырым угулду.
Тапсам деген тилегим
Таалайы ашык уулду.
«Нике кыйып алалдап,
Алып жаткын анан» деп,
«Жанга залал жаман» деп,
Сөйкөмдү бердим колуна.
Орундалып тилегим,
Башталса ишим оңуна.
Качып бардым бир күнү
Карагоонун шаарына.
Асыл жанды кыйналтып,
Каламбы тагдыр каарына?
Аманат жанды бир түнү

Ашпозчуга сактадым.
Самап келден чыкканым –
Сарбагышты жактадым.
Кыдырып Кочкор, Жумгалды
Өзүмө тенди таппадым.
Жолугар деп бир жакшы
Кеминди көздөй баскамын.

ĒĀ×ĒĀĪ ĒŪÇĀŪĪ ĀĀBĪ Ū

(Нурдин Адиевдин варианты)

Көлдүн башында Каптагай деген бай адам жашайт. Анын бир сулуу, ары акылдуу, ырчы, чечен кызы болот. Каптагай Каркырага жайлап, кышкысын Көлдүн башына Жыргаланга көчүп келип кыштап жүрөт. Ошентип жүргөндө бир жылы Каркырада Таштанбек деген казактын бир байы менен кошо жайлайт. Таштанбектин бир сарала жоргосу болот. Каптагай ошол сарала жоргого аябай кызгат да бир күнү байга:

– Таштаке, дос бололу, сарала жоргону бербейсинби, колкосун берейин баатыр – деп катуу асылат. Таштанбек абдан куу киши экен. Сөздүн өңү келгенде:

– Каптаке, жорго сенден айлансын, «эки жакшы жайлоого барса кудалашып түшөт, эки жаман бир жайласа кубалашып түшөт» – деген сөз бар. Атты сурап калдың. Ат сенден айлансын, чоңоюп калган жакшынакай кызың бар экен. Менин да эр жеткен уулум бар, куда бололу. Сага ылайык келсе сарала жоргого кебез байлап эртең куда түшөйүн, сизди мен көптөн бери билем, сиз да мени билесиз, шартын келтирип айталбай жүрдүм эле – деп эпилдеп Каптагайдын алдына башын ийет.

Жоргого кызыккан Каптагай үй-бүлөсү менен кенешпей эле макулдугун билгизет. Эртең менен казактар шарт боюнча сарала жоргону жетелеп, төө баштаган тогузду айдап Каптагайдын үйүнө

келип түшөт. Каптагай конокторду коноктоп, кудалык убаданы бекитип, келерки жайда кызды бересе болуп, сарала жоргону сылап жатып калат. Он бештен он алты жашка карап, чоңоюп калган кыз, жеңесин ээрчитип чыгып, талаада кымыздык терип жеп отуруп айтканы:

Айланайын жеңеке,
Арманым айтам угунуз.
Сарала атка кызыгып,
Казакка мени кайындап
Бермек болуп калдынар,
Бир келесоого дайындап.
Өлүп калган апакем
Жанымда жүрбөй байырлап.
Арманым кимге айтамын
Бермек болду мени деп.
Эсептеди атакем
Бир казактын теңи деп.
Жабыркатты жанымды
Бир казака кайындап.
Сарала атка кызыгып
Жайсыз жерге дайындап.
Күйөөң жайсыз экен деп
Эл-журт жүрөт айындап.
Кыз-келиндер жүрүшөт,
Ушак кылып айым деп.
Ар кимден ушак кеп угуп
Ичим жүрөт жалындап.
Айланайын жеңеке,
Өз малыңар жетпейби.
Бербейбиз деп койсоңор,
Келген элдер кетпейби.
Казактын байы Таштанбек,
Мени көрүп кызыгып,
Сарала атын жетелеп,
Кебез байлап баш уруп,

Кыргыздын кызын алам деп,
Көпкөн экен кутуруп.
Айланайын жеңеке,
Орто жолдо мен байкуш
Сүйбөгөнгө кор болуп
Калган турам тутулуп.
Тил алсаңар жеңеке,
Бербегиле казакка.
Беккер жерден илинип,
Түшпөйүн мен тузакка.
Алтын башым кор болуп,
Калбасам дейм ушакка.
Урунуп кокус калбайын,
Кош канжарлуу бычакка.
Кагылайын жеңеке,
Келген жерим карачы,
Касиеттүү Каркыра.
Куткаргыла казактан
Ылайык келсе жалпына.
Атакеме айткыла
Бир жоргого кызыгып
Кызын берсе ыйлатып,
Ылайык келбейт калкыма.
Намыз болот ойлосом
Бүт кыргыздын шартына
Кеп-сөз кетип жүрбөсүн
Жалпы кыргыз атына.
Апамдын жогун жоктотпой,
Эне болдуң өзүмө
Атам менен агама айт,
Макул болсун сөзүмө.
Кайра берсин эп көрсө
Карабай малдын көзүнө, —

деп жеңесине зар какшап айткандан кийин жеңесинин кызга айтып турган жери:

Атаң менен Таштанбек
Куда сөөк болушкан.
Ак батага мал союп
Бата кылып коюшкан.
Эки куда биригип
Ак Сарбашыл союшкан.
Ортосунда далайлар,
Ак майына тоюшкан.
Кайра кайра кол кысып
Таарынчыны жоюшкан.
Азыр бийкеч ойлоп кой,
Бузулгус куда болушкан.
Убара болбо кызыке,
Алар убададан танышпайт,
Экөө бирдей сараң бай,
Биринен бири калышпайт.
Күйөөндү болсо көргөмүн,
Дардандаган боз бала.
Сырткы түрү келишкен,
Бирок акыл жагы аз гана.
Тагдырыңа жазгандыр
Көңүлдү бурба башкага, —

деп алдап-соолап үйүнө ээрчитип кетет. Жайдын толуп турган кезинде Таштанбек бир топ малын айдатып, комузчусун сайратып, күйөөлөтүп жиберет. Каптагай күйөөгө деп үй тиктирет. Кеч киргенде кыз женесин ээрчитип, күйөөнү көрүш үчүн үйдүн сыртына келип, үзүктүн жээгин көтөрүп, күйөө болчу жигитти сынап караса курсагы жер чийген, эки бети табактай болгон, быйпыйган мурду бар, богогу саландаган, сөздүн дайнын билбеген бир зөөкүр жигит отурат. Бутунда кончу тизесине жеткен көң өтүк, башында жапма түлкү тумак, үстүндө баркут чапан, белинде күмүш кемер. Кайра-кайра каткырып, оозу жыйылбаган, сөздүн маа-

нисине түшүнбөгөн бир урган экен деп сынайт да,
мындай чыгып жеңесине айтат:

Көң өтүк бутта чойкойгон
Көөдөк жигит көрүнөт.
Кайра-кайра бакылдайт,
Көйрөң жигит көрүнөт.
Богогу өсүп семирген
Болбос жигит көрүнөт.
Мурду башы быйпыйган
Бакыл жигит көрүнөт.
Эмгек кылбай чоңойгон
Такыр жигит көрүнөт.
Сүйлөшөргө сөзү жок,
Дудук жигит көрүнөт,
Айланасын көрбөгөн,
Көзсүз жигит көрүнөт.
Бөппөс болуп дулдуйган
Түзсүз жигит көрүнөт.
Айланайын жеңеке ай,
Армандуу болдум бир далай.
Акмактарга туш келсем
Өмүрүм өтөр жыргабай.
Азамат болсо алганым
Армансыз өмүр жыргал ай.
Акмакка мени берем деп
Атамдын жаман кылганы ай.
Мурду башы быйпыйып
Күйөөм жактын урганы ай.
Айланайын жеңеке,
Бул акмакка барганча
Муунуп эртең өлөйүн,
Уруксаат бер жеңеке
Тагдырдын башка салганын
Айлам барбы көрөйүн.
Эрдин киймин кийейин,
Ат жакшысын минейин.

Кыбыланы баштанып
Алыс жакка жөнөйүн.
Кор болуп жүрбөй жаманга
Жол бактысын билейин.
Жолугуп калса жакшысы
Так ошону сүйөйүн.
Тур, жеңеке турбачы,
Кыздын киймин чечейин.
Эр жигитче кийинип
Бастырып эрте кетейин.
Жамандарга кор болуп
Бул жерге туруп нетемин, —

деп жеңеси экөө акылдашып туруп, кыздын киймин чечип таштап, атты тандап минип, эр жигиттин (агасынын) кийимдерин кийип түн катып жөнөйт. Жөнөп бара жатканда жеңесинин кызга айттып турган жери:

Көлдүн башын сыдырып,
Элдин баарын кыдырып,
Мыктысынан тандап ал.
Сарбагыш менен Бугунун
Мыктыларын тандагын.
Катынга кароо жан болсо
Андайларга барбагын.
Казанга кароо жан болсо
Анын колун албагын.
Журт алдында чекмелеп
Карап көргүн салмагын.
Айкөл болсо тукуму
Мына ошону кармагын.
Арстандын нак өзүн
Айныбастан кармагын.
Көкжалдардын тукумун
Көп ичинен тандагын.
Билимсиздик кылбагын,

Билбей кармап албагын.
Баш терисин байкагын
Жакшыларын тандагын.
Сурамчылап айылдан.
Жакшыларды билип ал.
Ат-Башы, Нарын, Жумгалга
Айланчыктап карап бар.
Балыкчыдан өткөндө
Кең Кочкорго барасын.
Сынап көргүн ошерден
Ормон хандын баласын.
Билгизбегин дайныңды
Билгизсең кокус кызыке,
Балакетке каласын.
Ниязбектин Сегизбек,
Телегейи тегиз бек
Деп айтышат кыргызда
Андан ары жүргөндө
Так ошо Сегизбекти табасын.
Көрүп-билип аларды
Тамашага канасын.
Чечендигиң бар эле,
Кызыл тилиң сабасын.
Айлап-жылдап кыдыргын
Айкөлдөрүн табасын.
Айдай жүзүң жаркырап,
Артык туулган баласын.
Келген-кеткен кербенден,
Аста дайның сурайын.
Артыкты таап ала көр.
Алладан тилеп турайын.
Бар болгун эми кызыке
Бактыңды берсин кудайым,—

деп кызды аткарып жиберип, келин билмексен болуп үйүнө барат. Күйөө күтө-күтө чарчап, кызды издеп таба алышпай, эртең келер деген кыялда

жатып калышат. Кыз түн боюнча жүрүп отуруп, көлдүн башына келип, атын сатып жиберип, кемечи оруска сүйлөшүп, кеме менен Балыкчыны көздөй жөнөйт. Балыкчыга жакындап калганда кемечи оруска жалданып иштеп жүргөн сары таз жигит кемеге түшүп келе жаткан жигитти эркек эмес, кыз экендигин байкайт да, кармап алып айтып турган жери:

Кемеге түшкөн сен жигит
Туруп турчу аярлай.
Жүргөн-турган жүрүшүн
Келе турган шамалдай.
Отурганда байкадым
Сенин жүргөн жүрүшүн
Эркек эмес аялдай.
Сырынды айтчы угайын,
Курдаш сенден сураймын.
Зарлап, куурап жүргөндө
Мага жиберген го кудайым.
Эркек эмес аялсын
Даана билип турамын.
Аял болсоң антташып
Бирге турмуш курайын,—

деп жигит, кызды колдон алып, шаштырып киргенде кыз кемедеги башкалар билбесин деп, атайын четке ээрчитип чыгып, айтып турган жери:

Башыма кыйын иш түшүп,
Эркектин киймин кийгемин.
Билип койдун өзүмдү,
Мен карыптык кыйын күндөмүн.
Көргөн-билген билет деп,
Кеме менен жүргөмүн.
Келберсиген кыз кезим,
Алыс калды сүйгөнүм.
Карып болуп жүргөндө
Капыстан сага жолуктум.

Баш кошуп сага жар болом,
Жок болсо сенин колуктун.
Бактысы кетет башыңдын,
Башкага сырың айтпагын.
Сөйкөнү берем колуңа
Төрт күнгө чейин сактагын.
Төрт күндө келем үйүңө,
Күтүп алгын жатпагын.
Көлдүн башын кыдырып,
Өзүңдөй жарды издегем.
Буюрган экен өзүңдү,
Кемеден сага кез келгем.
Бактым сага байланды
Бугу-Саяк көп элден.
Бактыма кече туш болуп
Улады кеме жолумду.
Бактылуу жигит экенсиң
Берейин сага колумду.
Төрт күндө келем үйүңө
Берерсиң анан тоюмду.
Башкага көңүл бурбассың
Бек кармайын колунду.
Мына келди карагын,
Орустун жетти кемеси.
Сороюп турган карагай
Токтой турган немеси.
Эсимден кетпей койду го

Эл-журтумдун элеси,— деп жигит менен коштошуп, төрт күндү болжоп, андан кара жолдун боюна келет да, почто тарткан кире менен Долонду ашып, кең Нарынды басып, Ат-Башынын башындагы Чоконун айлына барып, Чоконун уулу Казыны көрүп, эки-үч күн жатып, абалын көрөт да, аны жактырбай ал жөнүндө мындай дейт:

Балыкчыдан аттанып,
Бастым жолдун оңуна.

Сөйкөнү берип колуна
Зөөкүрдү салдым жолуна.
Почто тарткан абышка
Салып алды жанына.
Ат-башыны беттедим.
Кайыл болуп баарына.
Чоконун уулу Казыны
Барып көрдүм айлынан.
Эки-үч күн жатып сынадым
Алыс кетпей жанынан.
Мал саак жигит көрүнөт,
Чыкпайт малдын жанынан.
Токолу бар жанында
Жакшы көргөн баарынан
Көрбөй калса бир күнү
Көрөркөзүн сагынган.
Кайра-кайра көп карайт,
Кеткиси келбей жанынан.
Конок келсе үйүнө
Жигиттерди чаптырып
Соёт элдин малынан.
Айылдагы жакшылар
Кетпейт анын жанынан.
Байкап көрүп сынадым
Чоконун уулу Казыңыз
Акылдуу экен баарынан.
Бирок айкөлдүк жагы жок экен
Издегеним бул эмес
Алыстап кеттим айлыман,—

деп бир байдан ат сатып минип алып сегиз бектин бирөө деп угуп Шатен Касмалыга кайрылып, анда эки күн өрүү болуп аны сындайт:

Касмалы өзү карыптыр,
Пайгамбар жашка барыптыр.
Жинди кыял немее экен,
Абыдан пейли тарыптыр.

Карыганда эрдемсип,
Карачтын кызын алыптыр.
Ал жеңениз эрке экен,
Мойнуна минип алыптыр.
Сары Өзөн Чүйдөй жери бар,
Санжыргалуу эли бар.
Сайдагы суудай ташыган
Санжыргалуу кеби бар.
Касмалы батыр карыптыр
Болбосо кимден кеми бар.
Бака-шака кыйкырып
Барденкелүү сөздөрү.
Нак манаптай жашашат
Бул манаптын өздөрү.
Кээ бир жаман кыялын,
Кеп кылып элдер айтышат.
Кээ бир өткөн-кеткендер
Кокуй кой деп качышат.
Бир балээге калам деп,
Тескери көздөй басышат.
Бактысына кез келип,
Күлүк кара ат таптаган.
Саяпкери жарашып,
Далай жолу байге алып,
Ырчылар аны мактаган.
Атың чыгып байге алган
Андагы сенин мартабаң.
Кез келип аны сынадым,
Карылыгы кез келип,
Кабыл кылбай турамын
Башкасын дагы сынайын

Атымдын башын бурайын, – деп Нарындын суу-
сунан өтүп, тегеректи басып, Кара-Тоодон ашып,
Соң-Көлдө жаткан Байгазы манаптын айлына ба-
рып түшөт. Байгазы Темирдин уулу Черикчинин
уулу. Бостонкулдун аялы Аксайкалдын сулуулугу-

на кызыгып, алдыртан сүйлөшүп туруп, ала качып алган экен. Эки эл чырлашып, согуша турган болгондо аксакалдар ортого түшүп, үч жүз жылкы берип тынышкан экен. Качкан кыз айылды аралап жүрүп, Байгазыны сындап айткан жери:

Субандын уулу Байгазы
Артык туулган эр экен.
Аксайкалды жактырып
Алып турган кези экен.
Байгазы баатыр келберсип
Кең Соң-Көлдү жайлаган.
Кайкалап жаткан керүүдө
Керилтип кулун байлаган.
Байгазынын өргөөдө
Тоту куш болуп шаңкайып
Аксайкал келин сайраган.
Бактысы артык Байгазы
Тотудай болгон ак келин
Колуна конуп байралган.
Айдай сулуу Аксайкал
Байгазыга туш болгон.
Башында Сайкал айтышат
Алтындай сулуу куш болгон.
Буйругу экен кудайдын
Айдай сулуу Аксайкал
Минтип Байгазыга туш болгон.
Койнунан кетип Аксайкал
Бостонкул кату мыш болгон.
Кадимки жайлоо Соң-Көлгө
Карачы элим жыш толгон
Ушундай жыргал күндөрдө
Аксайкал жатат керилип,
Бактылуу экен Байгазы
Күлгөндөн турат зеригип.
Алдымдагы тор кашка
Ала качат эригип.

Керилген жигит Байгазы,
Мен дагы турам берилип.
Колумду сунсам уялбай,
Кетерсиң жигит теригип
Аксайкал жеңе аман бол,
Тоспоюн сенин жолунду.
Укканда кийин кабыл ал
Бердим сага колумду.
Бактылуу жашап өткүлө,
Куттуктаймын тоюнду, —

деп андан жөнөп келе жатып, Арчалуу-Суу, Кум-Белди жайлаган Сарбагыш элиндеги Ажы уулу Ногойбайды көрүп, анын айлында эки-үч күн жүрүп, ал жөнүндө ырдаганы:

Кең-Суу, Тар-Суу жайлаган,
Керилтип кулун байлаган.
Арчалуу-Суу, Кум-Белде
Булбулдун үнү сайраган.
Берекелүү жер экен,
Гүлдөрү өсүп жайнаган.
Пейили кенен эл экен
Чак түштө эти кайнаган.
Ошол элди башкарган,
Ногойбай болуш жаш экен.
Жаш да болсо Ногойбай,
Ошол элге баш экен.
Ногойбайдын алганы
Өзүндөй болгон жан экен.
Ногойбайдын нак өзүн
Катыны билген жан экен.
Өзүнчө бийлик кыла албайт,
Алыс жакка бара албайт.
Убара болбой кетейин
Өзүнчө катын алалбайт.
Букараны тейлеген

Чынында манап Ногойбай.
Жалгыз атты токундум,
Азабы катуу дүнүйө ай,
Көпчүлүгү мага жакпайт,
Жол арбыды күнүгө ай.
Баары жакпай койду деп
Барамынбы үйүмө ай.
Кесирлүү жанга ким жагат,
Тим эле койсом эмине ай.
Киши жакпай койду деп
Кетеминби үйүмө ай.
Сарбагыш эли бай экен,
Кой короого батпаган.
Күлүп-ойноп жаштары
Күлүгүн күндө таптаган.
Күлүгү чыгып байгеден
Күнөкөр болбой мактаган.
Аттары асман тиктеген
Арпасын жара тиштеген.
Орто жайлоо сереси,
Төрүндө нечен дөбөсү,
Кой жайылса жарашат
Бетегелүү белеси.
Ошо жерди жайлаган
Сарбагыш эли эмесби.
Айтпай сырды эч кимге,
Аттанып кеттим бешимде.
Жер кыдырып эр издеп,
Ойноп күлөөр кезимде
Кирип бардым Кочкорго
Таң кулан өөк кезинде, —

деп Качкан кыз Кочкор айланасында жүрүп, атактуу Көбөгөн ажыныкына кайрылып, ошондо байыр алат. Көбөгөн ажы аябагандай бай, келим-кетимдүү киши экен. Ошондо Качкан кыз жигит киймин кийип кызмат кылып жүрөт. Ошентип жүргөндө

Көбөгөн ажы байбичесине «Ушул жигитти байкачы, жүргөн- турганы башкача экен, бөтөнчө жүк жыйганы, төшөк салганы ургачыдай көрүнөт. Көлдүн башынан Каптагайдын кызы күйөөсүн жактырбай качып, эл аралап, күйөө тандап жүрөт дечү эле, ошол болуп жүрбөсүн дейт. Көбөгөн ажынын байбичеси ичи тар маңыз киши экен, «эми ушул эркек балага көз артып калдынбы»,– деп уруша кетет. Байкап турган Качкан кыз угуп калат да, кой бул жер болбойт экен деп аттанып кетет да төмөнкүдөй ырдайт:

Көбөгөн ажы карыптыр,
Көп эле жашка барыптыр.
Жаштык кези азайып,
Өргө тартып калыптыр.
Эшик-төрү жайлуу экен,
Казан-ашы майлуу экен.
Кайран эрдин багына
Жылкысы өсүп тайлуу экен.
Көп ойлонуп ой болгон
Көрөгөн көсөм киши экен.
Көп жүрдүм анын үйүндө
Байкап калды өзүмдү.
Кыз окшойт ушул бала деп,
Тиктеп калды көзүмдү.
Бөтөнчө байкач киши экен,
Сезгенсип калды изимди.
Кайра-кайра көп карап,
Текшерип калды ишимди.
Байбичеси ичи тар,
Арамза маңыз киши экен.
Энесиндей балдары
Эси-дарты мал экен.
Эл аралап журт билбейт,
Катын бакы жан экен.
Казан жакты көп карайт,

Тамак-ашын көп санайт.
Көнок келсе жер карайт,
Балдары санда жок сараң жан экен.
Көбөгөндүн балдары,
Өзүндөй болбой калыптыр.
Эми башка болбойт ко
Кайран эр болсо карыптыр,
Жашы өтүп калыптыр,
Байгамбар жашка барыптыр.
Эми тор кашканы токунуп,
Ондоочу жолго салайын.
Ат-Башы, Нарын аймагын
Түгөлү менен кыдырдым.
Ниязбектин төрт бегин
Сырын тартып сыдырдым.
Бир топ жерди кыдырдым
Сырдын баарын сыдырдым.
Эми чоң тынайга барайын
Кудай өзү колдосун
Кеминди көздөй салайын.
Кудай берсе тилекти
Ачылаар бир күн таалайым,—

деп Кеминди көздөй кетип бара жатып, Кеминдин бозогосундагы бир абышка-кемпирдикинде туруп калат. Ошол кезде Каптагайдын кызы качыптыр деген сөз элге угулуп калган эле. Абышка-кемпирдин үйүндө бир чоочун сулуу жигит пайда болду деген сөздү Шабдандын уулу Мөкүш угуп, жигиттерин ээрчитип абышка кемпирдин үйүнө түшөт да, жигитти чакырып, жанына отуруп, башындагы калпакты ала коет. Кыз экени билинет. Мөкүш алып барып той берип, нике кыйдырып алат. Ал жөнүндө ырчы кыз минтип ырдаган:

Чоң Кеминди жердеген
Тынайлардын өзү экен.

Аркы атасын сурасаң
Айкөлдүн анык өзү экен.
Ашыкча айтаар жери жок,
Атакенин көзү экен.
Сарбагыштын тукуму
Тынай экен уругу.
Кечеки өткөн чоң Шабдан
Бүт кыргыздын улугу.
Буйругу экен кудайдын
Чоң тынайдын тукуму
Мөкүшкө никем буюрду.
Кадыры өтүп алыска
Жети атты катар байлаган.
Кадыры өтүп кыргызга
Каршылашкан душманды
Катары менен айдаган.
Эшигинде ырчылар
Күнү-түнү сайраган.
Алышам деген душманды
Амалын таап жайлаган.
Жети атасы бек өткөн
Бектерге келип кабылдым.
Төрт атасы хан болгон
Хандарга келип кабылдым.
Арты болсун кайырлуу
Бактыма Мөкүш кабылдың.
Айланайын ата-энем
Эми сени сагындым.
Кечиргиле кызыңды,
Тагдыры ушул кудайдын
Чоң тынайга кабылдым.

ГҮЛГААКЫ

«Ā ĒĀĀĀĒŪ» – Ī Ī ŸĪ ĀÑŪ ĄĒĀĪ Ā
ŸĪ ĒĒĀĒŪĒ ĒĀĒŪ

Элдик оозеки чыгармачылыктын кайсы гана түрүн албайлы аларда ошол элдин басып өткөн жолу, тарыхы, саясий-социалдык көз карашы чагылдырылган. Фольклордук чыгармалардын ичинен айрыкча эпикалык жанрды турмуш күзгүсү, көркөм энциклопедия катары кароого болот.

Кыргыздын бай эпикалык чыгармаларынын ичинде элдик поэмалар да өзгөчө орунда турат. Элдик поэмалардын бардык түрлөрү тематикалык, сюжеттик, образдык жактан ар түрдүүчө келип, адам мамилелерин, оң менен терсти, жакшы менен жаманды чагылдырган көркөм дөөлөт болуп эсептелет. Ошондой поэмалардын бири – «Гүлгаакы» поэмасы. Бул поэма кыргыздар арасында кара сөз менен жана ыр түрүндө кеңири айтылат. Мисалы Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун кол жазмалар фондусунда «Гүлгаакы»¹, «Шаамашрап дубана Күлгаакы кызды алганы»², «Дубана Машрап»³, «Гүлгаакы»⁴, «Шаамашрап – Гүлгаакы»^{5*}

¹ ĒŌĒĀĪ ūĪ Ī āĪ ānoāāĪ ōō āēāĪ ā ē°dē°Ī Ī āāāĪ ēyōōūĪ ōēōō-
ōōē āĪ dāĪ dōĪ ōĪ ēĪ ē āēāĪ āēād ōĪ Ī āōnō. (Ī ūĪ āāĪ ādŪ ĒĪ ā. Ī Ī ādē
āāĪ ā ē°dñ°ōzē°ō). ĒĪ ā. ¹ 521.

² ĒĪ ā. ¹ 71 (265).

³ ĒĪ ā. ¹ 720.

⁴ ĒĪ ā. ¹ 677.

⁵ ĒĪ ā. ¹ 462.

деген кол жазмалары бар. Булардын ичинен дас-
тандык денгээлге көтөрүлүп жана толук айтылган
вариант Орузбай Урмамбетов айткан «Гүлгаакы»
(Инв. № 521). Калгандары кыскача гана айтылып,
окуянын башатынан кабар берет.

«Гүлгаакы» поэмасынын эл арасында айтылган
алгачкы башатынын окуясы кыска, уламыш ката-
ры айтылат. Гүлгаакыга ашык болгон Шаамашрап
дубананын ак уруп, кызга кайрылуусу, мусулман
дининин актыгын түпкүлүктүүлүгүн жайылтуу сыяк-
туу окуялар түзөт.

Шаамашрап тарыхый инсан. Өзбек элинин та-
лантуу классик-акыны Бабархим Машраб 1657-жы-
лы¹ (1640-жылы)² Андижанда төрөлгөн. Бала чагы
Анди-жан менен Наманганда өткөн. Анын өмүр
жолунун алгачкы этабы туурасында мындай маа-
лыматтар менен таанышууга болот: «Существую-
щие предания рассказывают о том, что он был очень
талантливым человеком и в совершенстве овладел
науками своего времени. Вместе с тем стремление
Машраба к вольнодумству приводило к столкнове-
нию с ишанами и муллами. Вначале Машраб учил-
ся в Намангане у ишана Мулла Бозор Охунда и
прислуживал ему. Затем Мулла Охунд передает его
самому влиятельному ишану Кашгара Офок Ход-
жа. Около семи лет прислуживал ему Машраб. Пре-
бывание у ишана закончилось трагически для по-
эта: узнав о его любви к одной из своих невольниц,

* АҶиёаҶиҶа еҶ беааҶ 462 еҶ ааҶ оабаааҶ еҶ ё ааҶи а О.Ҷ Ҷ ё-
аҶи оҶ аабеаҶ оҶ, О. АаабаоҶ аҶ Ҷа «АеҶ её Ҷеуеаа» ааааҶ ао
Ҷ аҶ аҶ аеа оҶ Ҷ еҶ ааҶ оабаааҶ Ҷ аабеаеааааҶ аеа Ҷ Ҷ ааа
оҶ Ҷ оҶ аҶ Ҷ.

¹ ЊҶ аааоҶеёе ҶҶ ёеёеҶҶ аае-аҶеёе ҶеҶ аааоҶ. – Ҷ ., 1987, Ҷ. 776;
АааабаоёеҶ Ҷ аобаа. ЕҶабаҶ Ҷ Ҷа. ОаеёаҶ о. 1959. Ҷ. 5.

² Ҷ аобаа. ЕҶабаҶ Ҷ Ҷа. – ОаеёаҶ о. ЕҶа-аҶ ОЕ ЕҶ ОҶаеёеҶоаҶ а.
1980. Ҷ. 3–6.

ишан жестоко наказал Машраба. С этого времени начинается скитальческая жизнь поэта¹. Ошол күндөн баштап акын Орто Азия менен Жакынкы Чыгышты жөө аралап чыгат (Өз керт башын эркин алып, дербиш атка конуп, эл аралап жүрүп өмүр сүргөн илим, адабият, искусствонун адамдары жөнүндө маалыматтар көп эмеспи).

Бабарахим Машрабдын буга чейин жарыяланып жүргөн чыгармалары негизинен «Диван Машраб» деген XIX кылымда жыйналган кол жазмадан жана литографиялык жол менен басылып чыккан китептен алынып жүрөт. Бардык суфисттик акындар сыяктуу эле Машрабдын ырлары да элдин муң кайгысын, үмүт тилегин чагылдырган жана түбөлүк тема болгон сүйүү лирикасына арналган. Анын коомдук-философиялык мазмундагы ырлары да өзгөчө орунда турат.

Я видел тех, чей дух и тело зажаты гнетом, как
в тиски,
Я видел скорбных тех, чье сердце разбито болью
на куски,
Я видел тех, что днем и ночью в плену
безвыходной тоски.²

Бабарахим Машрабдын өзбек лирикасынын өсүшүндөгү ролу чоң. Ал өзбек гана эмес, тажик, казак, уйгур, татарлардын арасында да белгилүү. Анын поэзиясы – Чыгыштын улуу акындары – Алишер На-вои, Хафиз Ширази, Абдурахман Жами, Жалалидин Руминин чыгармаларынан таасир алып, элдик оозеки чыгармачылыктан сугарылган улуу поэзия.

¹ Аааабаоёи Ы аооаа. Ёсабаи Ыа. Оаёёди ади а А. Аааабаоёи Ы аооаа. – Оаёёаи о. 1959. № 5.

² Аааабаоёи Ы аооаа. Ёсабаи Ыа. Оаёёаи о. 1959. № 8.

Бабарахим Машрабдын чыгармачылыгын изилдөөчү, жыйноочу окумуштуу А. Хайитметов акындын поэзиясы туурасында «Его перу принадлежит много газелей, ряд удивительных мустазадов. Мухаммасы и мусаддасы Машраба являются образцами поэтического творчества. Стихотворения Машраба отличаются совершенством художественной отделки, смелостью и оригинальностью мысли, музыкальностью. Многие газели и мустазады, мухаммасы и мусаддасы стали народными песнями»¹ – дейт. Машрабдын өлүмү жөнүндө бардык тарыхый булактарда окшош версиялар айтылат. 1711-жылы мусулман дининин өкүлдөрү тарабынан сунуш кылынып, Балхтын башкаруучусу (правитель), Аштарханиддер династиясынын тукуму Махмуд Катаган өлүм жазасына буйрук кылат. Аны дарга асып өлтүрүшөт.

Тарыхый маалыматтар боюнча Бабарахим мусулман динин өтө колдогон эмес. Анын Мекеге баргандыгы жөнүндө маалымат жок. Бийлик ээлери дин кызматкерлери менен социалдык көз карашы туура келбеген. Ал өлгөндөн кийин акындын чыгармаларынын түп нускалары жок кылынган. Бирок эл Машрабды жакшы көргөн. Анын ырларын жатка билген адамдар кагазга түшүрүп, нускаларын көбөйтүп, эл арасына жашыруун таратышкан. Акындын өмүрү жөнүндөгү чындык легендага айланып, элден-элге көчүп унутулбай сакталып калган. Мурда эл, жер кыдырып жүргөн кишини кандай экенине карабай эле «дубана» деп коюшкан. «Машрап дубана» деген да анын дербиштик жашоо образынан калган аңыз ат.

Ал эми мына ушул тарыхый инсандын фольклордук чыгармадан орун алышына анын өмүр жолу

¹ Аааадабелі і асдаа. Ёсадаі і іа. Оаөеаі о. 1959. №. 9.

туурасындагы толгоң-токой уламыш, легенда, аңыз-ангемелер себеп болгон. Акын кыргыздар арасында болуп, кыргыз жеринде жүрүшү да ыктымал. Кандай болгон күндө да кыргыздын жерин жердеген калмак кызы Гүлгаакы менен Машрап дубананын окуясы кызыгууну туудурат.

Тоголок Молдонун «Шаамашрап дубана Гүлгаакы кызды алганы»¹ деген «айтыш ыр» деп атаган 29 бет араб арибиндеги кол жазмасы бар. Мында калмактын Контаажы деген канынын ашкан сулуу Гүлгаакы деген кызын Шаамашрап дубана жактырып калып, кызды өзүнө үйрөтүү үчүн жети жылы Контаажынын төөсүн кайтарат. Бир күнү Гүлгаакы кырк нөкөрү менен сейилдеп жүргөндө Шаамашрап кызга жолугуп, аны сүйүп жүргөнүн, мусулман дининин актыгын айтат.

Экөөнүн диалогу алым-сабак айтыш өңдөнүп, сууроо жооп иретинде түзүлгөн.

Жалгыз алла болбосо,
Жаның кайдан жаралар.
Жаның кирип, үй кылган,
Тениң* кайдан жаралар,—

деп кыз мусулман динине кирип, Шаамашрапка жубай болот.

Жети жылдык зарындан,
Жеткирди сага кудайым.
Шариаттан үйрөткүн,
Шаамашрап жубайым,—

деп окуя аяктайт. Тоголок Молдо эпикалык салттуулукту пайдаланып, көркөм чыгарманын схемасында иштеген. Поэтикалык түзүлүшү да дурус чыккан. Тоголок Молдо акындык чыгармачылыгына

¹ Ёї â. ¹ 71 (265).

* Õái èç – äái âç.

жараша окуяны кеңитип, көркөмдөп, ойдун жүрүшүн ырааттуу берген.

Ыбырай Бейшекеев айткан «Гүлгаакы»¹ деген нуска 6 бет кол жазмадан турат. Мында да Шаамашрап олуя дубана кейпин кийип, жактырып калган Гүлгаакыны издеп келип, Контаажыга төө кайтарат. Гүлгаакыны сөзгө келтирип, мусулман дини, тозок, бейиш жөнүндө айтат.

Келме билип, динге кир,
Динге кирер бекенсиң,
Ар мураска жетерсиң.
Кирбес болсоң диниме,
Тозоку болор бекенсиң.
Падыша кызы Гүлгаакы,
Пейил курган экенсиң.
Кырк кыз менен үлкөн тоого,
Сейил курган экенсиң.

Гүлгаакы мусулман динин кабыл алат. Шаамашрап жарылган таманын май менен каарычу экен. Ошол майды кыздын «денесине» баса койсо боюна болуп калат. Шаамашрап кызга «экөөбүз о дүйнөдөн кезигебиз. Сен уул төрөйсүң» – деп кайып болуп кетет. Гүлгаакы эркек төрөйт. Ушундай кыскача гана эпизод алым-сабак ыр түрүндө айтылат.

Касымбек Сейдакматов 1983-жылы март айында жыйнап тапшырган кол жазмалардын ичинде «Дубана Машрап»² деген кара сөз менен жазылган кол жазма бар. Жыйноочу муну «болумуш» деп атаптыр. (Айтуучусу белгисиз.) Мерке, Луговой менен Кыргызстандын чектеш жеринде Кара-Кыштак деген жер бар. Ошол жерди бийлеп турган Контаажы деген калмак каны болгон. Эки, үч жыл удаа элде жут болуп, мал кырылат. Контаажы «кимде

¹ Ёí â. 1 677 1 2 ääï öäð.

² Ёí â. 1 720.

ким малымды аман асырап берсе, кызымды жана жарым хандыгымды берем» деп жар салат. Дубана Машрап мен кайтарып берем деп убадасын берип, карышкырга койду, аюуга уйду, жолборско жылкыны, илбирске эчкини кайтартып коюп, өзү болсо жылаң аяк, жылаң баш дубаналык кылып, эл кыдырып кетет. Бир жыл өткөндөн кийин Коңтаажы малын эсептеп, эки эсе көбөйгөнүн көрөт.

Мында айтуучу жырткычтарга – мал кайтаргычтарга, жомоктук, апыртмалуу окуяларды кошуп жиберген. Андан ары убада боюнча Гүлгаакыны Дубанага берет. Дубана Машрап таманынын туурулган жерлерине эчкинин майын ысытып басып, каарып отурса Гүлгаакы чечинип мандайына келет. Дубана май менен кыздын «денесине» басып койсо, боюна бала бүтөт. Энесинин ичинде алты айлык болгондо «ата», жети айлык болгондо «ата, нан жейм» дейт, «Курсакта жатып «нан жейм» деген балага нан таап берем деп кудайга күнөөкөр болот турбаймбы, андан көрө качып кутулайын» дейт. Жол жүрүп отуруп дубана кейпи менен колу буту кир, жүдөгөн бойдон бир хандын үйүнө кирет. Хан жигиттерин чакыртып, башын кестирет. Дубана Машрап жерде жаткан башын колтуктап, Мекени көздөй кетет экен.

Журналист Чотбай Нармырзаев 1996-жылы «Шаа-машириб баяны»¹ деген поэма жазган. Поэма Фергана өрөөнүндө өмүр сүргөн олуя Шаамашрап менен Гүлгаакы туурасында. Шаамашрап Намангандык тарыхый инсан катары мүнөздөлүп, ошондой эле тарыхта өмүр сүргөн белгилүү инсан, Аппак кожонун шакирти деп берилет.

¹ Ы. А. «Шаа-машириб баяны» х. «Шаа-машириб баяны» 1996-жылы 208-бетте басылып чыккан. (А. А. Шаа-машириб баяны, х. «Шаа-машириб баяны» 1996-жылы 208-бетте басылып чыккан.)

Чыгарма Шаамашраптын төрөлүшүнөн башталып, ал энесинин ичинде кезинде эле жаман, жакшыны түшүнгөн олуя сымал бала экени баяндалат. Бала төрөлүп, акыл эстүү болуп чоңоюп, Наманган шаарында медреседен окуйт. Билимин андан ары өркүндөтүү үчүн Кашкарга барат. Ал жерден сураштырып отуруп, Аппак кожо олуяны табат. Анын алдында көп жылдар окуп, билим алат. Аппак кожонун тапшырмасы боюнча Мекеге барып келет. «Олуя Шаамашрап» деген титулга ээ болот. Поэмадагы «Аппак кожонун Шаамашрапты Контаажыга жөнөтүшү» деген темада «Талас өрөөнүндө жашаган Контаажы байдын кызы, акыл эстүү Гүлгаакынын никеси сага буюрган. Барып кызды, атасын мусулман динине киргизип, үйлөн», – деп жөнөтөт. Шаамашрап Таласка келет. Контаажынын малын багып, Гүлгаакы менен таанышып, акыры үйлөнөт. Экөөнүн ажылыкка Мекеге кетиши менен окуя аякталат.

Поэма жазма адабияттын стилинде жазылган. Фольклордук салттуулук көп сакталбайт. «Март айында Дарак бүрдөгөн», «ак пахта күздө чубаган», «кулпунуп дыйкан зайыбы», «кармады китеп жашынан» деген азыркы күндөгү элдин турмушун сүрөттөгөн саптар да орун алган.

Жогоруда айтылган Аппак кожо (Офок Ходжа) чындыгында да тарыхта жашаган адам. Ал Бабарахим Машраб менен замандаш. «Аппак кожо (өз аты Хидаят-тола) 1681–1694-жылдардын аралыгында Кашкарды башкаруучу (аким) болуп турган»¹. Демек, автор Ч. Нармырзаев Бабарахим Машрабдын өмүр жолун жакшы билет. Биринчиден, журналист болгондуктан, экинчиден, түштүктө жашап өзбек-

¹ Ἐὐδοὶ ἀἰ ἀἰἔ. Ἡἀἔἔἔἔἔἔ. «Ἰἔ ἄἄἄἄἔἔἔἔ» ἡἄἔἔἔἔἔἔ ἔἔ 5-ἔἔ ἔ ἔ. Ἐἄἄἄἄἔἔ ἄἄ, ἔ. Ἀἔἔ ἄἄἔ ἄ. «Ἐὐδοὶ ἀἰ ἀἰἔ ἔἔ ἔἔἔἔ ἔἔ ἄἄἔἔἔἔ ἄἄἔ ἄ ἔἔἔἔ ἄἔἔἔἔ». – Ἀ., 1998, 9-ἄἄἔ. Ἐἄἔἔἔἔἔ: Ḷἔἔἔἔ ἔ. Ἐ. Ἐἔἔἔἔ ἔ Ἀἔἔἔἔ ἔἔ ἔἔ ἔἔἔἔἔἔἔ ἄ XV–XVIII ἄἄ. – ἔ., 1991., ἔ. 150.

тер менен тыгыз байланышта жүргөндүктөн акын жөнүндөгү тарыхый маалыматтар менен тааныш. Ошол себептен поэмада тарыхый фактылар туура чагылдырылган.

Келтирилген кол жазмаларда орун алган туруктуу, окшош окуя – Шаамашраптын Гүлгаакыны сүйүп, Контаяжыга койчу болуп, кызды өз динине киргизип, үйлөнүшү. Айырмачылыгы: К. Сейдакматов жыйнаган уламыш менен Ы. Бейшекеевден жазылган нускада майды Гүлгаакынын «денесине» басып койсо боюна бала бүтүп калат. Ч. Нармырзаев менен К. Сейдакматовдо Мекеге кетет. Ы. Бейшекеевде кайып болуп, Т. Молдодо бирге жашап калат. Бул поэма, аңыз – аңгеме, уламыштарда бир канча катмарланган окуялардын, мотивдердин изи жатат. Мисалы, биринчиден амазонка тибиндеги Гүлгаакы жана анын кырк кызы эркектерден бөлөк жашап өзүнчө ууга чыгышат, согуштук курал-жарактарды колдонууну жакшы билишет.

Амазонкалар жөнүндөгү легенда жалаң гана античный дүйнөгө мүнөздүү болгон деген традициялуу ойдун рамкасынан чыгып, жер шарындагы элдердин бардыгында кездешүүчү уламыш, аңыз-аңгеме, көркөм адабият, фольклордук чыгармалардын башка жанрларында амазонкалар туурасындагы сюжеттер, образдар, белгилер кездешерин окумуштуулар илимий жана фактылык материалдардын негизинде далилдешкен. Тарыхчы – этнограф окумуштуу М. О. Косвен өзүнүн «Амазонка» деген көлөмдүү макаласында саякатчы, тарыхчы, этнограф, археолог, фольклорист окумуштуулардын материалдарынын, тезистеринин негизинде амазонкалар туурасында илимий көз караштагы такталган концепциясын берген¹.

¹ *Ētīnāāf ī . Ī . Āi āçī í èè / Nī āāōñēāy yōi ī ādāōēy. – Ī ., Ē. 1947, 1 2, 3.*

Амазонкалар¹ античный жарым адабият, жарым фольклордук чыгармалардан баштап, биздин эрада чех, кавказ, америка, абиссин, түрк жана иран тилдүү чыгыш элдеринин көркөм сөз өнөрүндө кенири жолугат, б.а. образ катары калыптанган.

В. Г. Короленко, В. В. Бартольд, Л. Климович, А. Боровков сыяктуу орус окумуштуулары, жазуучулары, саякатчылары Орто Азия жана Казакстандагы түрк тилдүү элдердин элдик оозеки чыгармалары менен таанышып отуруп «длительная борьба против нападений джунгаро-калмыцких ханов вытеснила из памяти народа многие другие важные факты их истории»² деп негизинен бир түрдүү жыйынтыкка келишет. Чындыгында да, кайсы гана эпикалык чыгарманы албайлы сюжеттик өзөгүнө көптөгөн катмарланган архаикалык окуялар, мотивдер, образдар сиңирилген. Ошого карабай калмактар менен согуш негизги, басымдуу окуяны ээлеп, калгандары экинчи планда же көмүскөдө калган.

Гүлгаакы менен Шаамашрап (Бабарахим Машраб) жөнүндөгү уламыш, аңыз-аңгемелерде кезиккен айрым көөнө мотивдер, эпизоддор жөнүндө айтпай коюуга болбойт. Анткени булар чыгарманын башатына көз салууга көмөк берет. Анализге алып жаткан кол жазмалардагы архаикалык мотив

¹ Ἰ δόλοοί οέοο ἰέοί οοοοοόο, ἀέοί Ἀἀηέέέέ Ἐέδээέέί ἀε- Ἰ δάαууеі аηέеé (1703–1769) «Аі асі і еа – āđā-āñēī ā ēñēāæāí ēā ñēāūī ñēī āī ñēī āā ἰ ὁæāí ū, ò. á. «ἰ ὁæāñōāāí ἰ ūā æāí ūεί ū èāé ἰ ἰé ἰ ἰé ñāī è ñāāý è āđōāēā ἰ āđī āŪ èō ἰ āçŪāāéé» – āāī āī ā- çī ἰ ēāēāđāŪí èø āđāēāđēī, æāøī ἰ ἰ āçŪçŪí οοόđā ἰ çī °çā°éó. / Óðē đāññōæāāí èý ἰ óđāō æēāāí æéøēō āđāāí ἰ ñoyō. 1. ἰ ἰ āđāāí ñōāā ñēāāūī ñēī āī уçŪēā ἰ āđāā oāāōī ἰ e-āñēēī . Ṅī ÷. Ò. III. Ṅī á.. 1849. ἘāđāçŪç: Ἐἰ ñāāí ἰ . ἰ . Ἀī āçī ἰ èē. Ṅī á. ýōí ἰ āđāōēý. – ἰ . Ἐ. 1947., 1 2, 3.

² Ἐέèì ἰ āè- Ἐ. Ἐç èñōī ðèè èèēāđāoóð Ṅī āāōñēī āī Ἀī ñōī èā. – ἰ ., 1959, ñ. 228.

бул – укмуштуу (сыйкырдуу) бойго бүтүү. Кайыптан (никесиз) бойго бүтүү же болбосо илимде «парте-ногенезис» деген термин менен аталган мотив көөнө доорго тиешелүү.

Бул мотив дүйнө жүзүндөгү элдердин элдик оозеки чыгармаларында кеңири кездешет. Кайыптан бойго бүтүү мотивин окумуштуулар өздөрүнүн эмгектеринде¹ кеңири изилдешип, пайда болгон доорун, көптөгөн түрлөрүн, өнүгүү эволюциясын кайсы элде эмнеден же кимден бойго бүтөрүн кеңири изилдөөгө алышкан. Укмуштуу бойго бүтүү мотивин негизинен бардыгы матриархат доорунда жаралган мотив катары таанышат. Академик А.Н.Веселовский «Общее, развившееся в пору матриархата, верование в партеногенезис приурочивается позднее к рождению героя: он рожден сверхестественным путем, сравнение с отцом принизило бы его»² – деп туура белгилеген. Кытай, Япония, Индия, Норвегия жана Чукоткада сакталган эски хроникаларда, источниктерде, легендаларда амазонкалар сууга түшкөндөн, шамалга боюн тоскондон же суудан ичип боюнда болот³.

Сыйкырдуу бойго бүтүү көбүнчө амазонкаларда болот. Амазонкалар эркектерди жанына жолотпой, өзүнчө жашагандан улам эркектерсиз эле балалуу болсо болот деген ойдон чыгарылган мотив болуш керек. Улам мезгил өткөн сайын өзгөрүүгө учурап,

¹ *Ānāēīrānēēē Ā. Ī. Ēnōī ðē-ānēāy ī īyōēā. Ē., 1940; Ī ðī ī Ā. B. Ī ī ðēā -oāānī īāī ðī æāāī ēy. – Ēēōāī oā: Ōī ēūēēī ð ē āāē- nōāēōāēūī īnōū. Ī ., 1976; Āēōī oī nēēē Ā. Ī . Nēāçāī ēā īā Āē- ī āī Ūōā ē āī āā-oūōnēāy nēāçēā. – Ī ., 1960; Ēī nāāī Ī . Ī . Ī -āðēē ēnōī ðēē ī āðāī āŪōī ī ē ēōēūōōōū. – Ī ., 1957; NāðŪī āāēī ā ð. «Ī ā- ī ān» yī īnōī āāā ū āāāōūðāōē ī īðēāāāðāēī yāī ēpōēyñū. – Ū., Ēēēī, 1987.*

² *Ānāēīrānēēē Ā. Ī. Ēnōī ðē-ānēāy ī īyōēā. 1 ē., 1940., 538-ā.*

³ *Ēī nāāī Ī . Ī . Āī āçī ī ēē/Nī āāōnēāy yōī īāðāðēy. – Ī ., Ē. 1947., 1 2, 3.*

чыгарманын кандай шартта жаралышына, сюжеттин өнүгүшүнө, элдин жашоо образына жараша модернизацияланган. Кайыптан (никесиз) бойго бүтүү алгачкы доорлордо кадыресе көрүнүш катары кабыл алынса, коомдун өнүгүшүнүн, аң сезимдин өсүшүнүн натыйжасында ал кереметтүү, укмуштуу деп саналып, турмушта болбой турган жагдай катары сындалган. Демек, байыркы замандагы матриархат доорундагы тотемизмди кармаган адамдардын бул ишеними карапайым мифтерде, аңыз-ангемелерде, жөө жомоктордо кейипкерлердин укмуштуу бойго бүтүшү, өзгөчөлөнүп төрөлүшү туурасындагы мотивди жараткан. Бара-бара элдин сүйүктүү каарманынын айланасында түрдүү апыртмалуу, сыйкырдуу өзгөчөлүктөр, кереметтүү окуялар, топтолуп, фольклордо эпикалык жанрда идеализацияланган образдар өмүр сүрүп келген.

Ушундай эле көрүнүш түрк-монгол элдеринин эпикалык чыгармаларында, жомокторунда кеңири кездешүүчү мотив болуу менен сюжеттеги негизги эпизоддорду түзөт. Ошондой эле түрк элдеринин уламыштарында, легендаларында да (уруулардын келип чыгышында: кыргыздын чыгышында кырк кыз суудагы көбүктү ичип боюна болгон) көп жолугат. Эпикалык чыгармаларда жеген алмадан же башка мөмө жемиштен, жолборстун жүрөгүнөн, күндүн нурунан, булактын суусунан, кудайдын ырайымы менен, мусулман ыйыктарынын (олуя, кызыр, шайык) батасынан бойго бүтүп төрөлгөн каармандар арбын кезигет. Мындай бойго бүтүүнүн өнүгүү, өрчүү стадиясы, эволюциясы да түрдүү катмарларга бөлүнөт.

Шаамашрап таманын каарыган майдан Гүлгаакынын боюна болушу бекеринен эмес. Мал чарба, аңчылык менен алектенген көчмөн эл малдын ич майын, куйругун түрдүү дарттарга дары катары көп

колдонгон. Ошондой эле жаныбарлардын тотемдик ролуна жараша да пайда болгон болуу керек.

Никесиз бойго бүтүү менен бирге амазонкалык жашоо образынын айрым элементтери Гүлгаакы туурасындагы поэманын башатында аңыз-аңгеме катары сакталып калган.

Экинчи бир көөнө мотив – өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви. Бул мотив жогоруда мисалга алган кол жазмалардын ичинен жалгыз гана Касымбек Сейдакматов жыйнаган уламышта кезигет (Инв. № 720).

Мында Машрап самтыраган дубана кейпи, кир колу-буту менен ак уруп, хандын үйүнө уруксатсыз кирип баргандыгы үчүн башы кесилет. Жерде жаткан башын колтугуна кысып Мекени көздөй жөнөп кетет.

Кесилген башын колуна алып, бир топко чейин өлбөй, кыймылдоо, басуу, ойлонуу, сүйлөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон ыйыктардын (святые) образынын түпкү башаты өтө көөнө доордон башталат. Бул мотив ислам, христиан диндери жаралганга чейин эле болгон. Байыркы өлтүрүлгөн жана кайра тирилген кудайлар жөнүндөгү античный мифтер менен генетикалык байланышы бар экенин далилдеп келип, окумуштуу В. Н. Басилов ал мифтер менен каралып жаткан мотив гана эмес, ыйыктар жөнүндөгү легенда, уламыштар, аңыз-аңгемелер да сюжеттик түзүлүшү боюнча окшош, байланыштуу экенин айткан¹. Адам кайра тирилсе болот деген примитивдик ишенимдердин, тотемдик түшүнүктөрдүн негизинде бул ыйыктардын культу пайда болуп, эл-

¹ *Áññeēīā Ā. Ī*. «NēāāU ēoēūòà óí eðap̀ùāāī ē āī nēðāñap̀ùāāī īī æāñòāā ē òðeñòèāí nēī ē ē ī óñóēūī āí nēī ē āāēī ēī āēē». *Ēeðāī òā: Óī ēūēēī ð ē eñòí ðe-āñeāȳ yóí ī āðāoēȳ*. – Ī ., Ī aóeā, 1983, 118–151-6.

дин аң сезиминде, ишениминде калыптана баштайт. Ошентип ыйыктарга сыйынуу, аларды ыйык тутуу парзы пайда болуп, христиан, ислам диндери жаралган доорго келип жеткен. Ушул диний агымдардын мезгилинде өзгөчө өнүгүп, аябагандай чоң аймакка – Европа жана Азияда жашаган млдердин (англис, немец, голланд, француз, индия, орус жана мусулман элдеринде) арасына кеңири таралат. Өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви архаикалык белгилери аркылуу бири-бири менен генетикалык окшош сюжеттерден орун алган. Айрыкча, орто кылымдагы саясий, тарыхый окуялар ыйыктардын өлүмү аркылуу «ишеним үчүн күрөш» деген идеянын жаралышына түрткү болгон. Ыйыктардын (азиздердин) өмүр баянына, жасаган иштерине, өлүмүнө байланыштуу сюжеттер – көчмө сюжет эмес. Ар бир легенда, уламыш, аңыз ошол жергиликтүү элдин өзүндө жаралып, динге ишенген элдердеги жалпы көрүнүш катары сакталган.

Ислам, христиан диндери өзүнүн көп кылымдык тарыхында бир тарыхый-маданий чөйрөдө пайда болуп, өз ара байланышта, жакындыкта өмүр сүргөн. Ошондуктан кайсы диндин өкүлү болбосун, ыйыктардын культунда окшош образ, мотив, сюжеттердин жолугушу эч кимди таң калтырбайт. Өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви сикхизмде да кезигерин айта кетүү абзел. Айрыкча орус легендаларында, уламыштарында, аңгемелеринде кеңири тараган. Ал эми ислам дининин өкүлдөрү, тарыхый инсандар: Гази-Мансур-Султан (татар), Самарканддык Куссам ибн Абас (өзбек, лакап аты Шахи-Зинда – Живой Царь), Хорезмдик азиз шейх Нажим ад-дин Кубра (суфий ордени Кубравияны негиздөөчү), Шир-Кевир – ата (түркмөн), Шамсидин Тебриз (түрк) жана акын Дивана-и Машраб туу-

расындагы легенда, уламыштарда¹ аталган мусулман ыйыктарынын баштары ар түрдүү жагдайда, ар кандай жазыксыз күнөөлөрү үчүн кесилет. Бардыгында ыйыктар кесилген баштарын көтөрүп алып, акыркы тилектерин аткарууга үлгүрүшкөн. Баштары кесилгендер оң каар-мандар. Мейли батыш, мейли чыгыш легендалары болсун ыйыктар ак жеринен жазага тартылганы баса белгиленип, ошондуктан өлбөй кыйналып, азап чегип, жабыркаган ыйыктар (страдающие божество) катары о дүйнөгө кеткени айтылат. Демек ишенген нерсеси үчүн (эгер бул дүйнөдө кыйналсан, тиги дүйнөдө бейишке чыгасын. Чыныгы жашоо о дүйнөдө деген ишеним өкүм сүргөн, азап тартуу, жабыркоо идеясы акырындап отуруп христиан, ислам, сикх агиологиясынан кенири орун алган.

Түрк элдеринде мусулман динине чейин эле шамандык жана элдик ишенимдердин башка формалары (түрдүү ритуалдар) суфизмге катуу таасир эткен. Суфизм болсо суфисттик ыйыктардын (шейх, шайык, олуя) культунун мусулман дининде жаралышына жана калыптанышына шарт түзгөн. Жогоруда аты аталган мусулман ыйыктарынын бардыгы суфисттер болгон Суфист акын Шаамашраптын (Бабарахим Машраб) өлүмү туурасындагы аңыз аңгемелердин, легендалардын сюжети негизинен окшош: Ша-Машраб бир жолу Балхтын падышасы Махмуд-хан берген палоону жебей «мен эмес менин итим дагы сен берген даамды жебейт» – дейт

¹ *Нооадааа* *Г. А. Енеаи* а *Осааеендаа* а. *Оаөеаи* о: *Еса. АГ* *Оса. NNØ*, 1960; *Ни ападаа* *А. Г. Даеееоу* а *и* *оноеуи* а *и* *нео* аа-*ди* аа *е* *е* *и* *адуаи* а *о* *осааеи* а *Ои* *даци* а. *Г. Г.* : *Г* *ао*еа, 1969; *Аадоаеуи* *А. Г. Ди* *и* а *и* *и* *о*аеа *Г* *аа*еи *аа-Аеи* а *Еоада. Есад. одау. Ноо*еци *е* *ноо*еенеау *е*едадаоода. *Г. Г.* : *Г* *ао*еа, 1965; *Г* *ао*даа. *Есадаи* *Г* *Г* а. *Оаөеаи* о: *Еса-аи* *ОЕ* *ЕГ* *Осааеендаа* а, 1980. *Аане*еи а *А. Г.* *Ео*еуо *науоо* а *Енеаи* а. *Г. Г.* : *Г* *и*неу, 1970; *Аане*еи а *А. Г.* *Аи* *и* *оноеуи* *и* а *и* *неа* аади аа *и* *еу* *е* *и* *адуаи* а *Ноааи* ае *Асе*е. *Г. Г.* : *Г* *ао*еа, 1975.

да падышанын тактысынын алдына даарат ушатат. Бул кылганын «падыша өз кол алдындагы элге кандай мамиле кылса, мен так ошого жооп бердим» – дейт. Махмуд-хан Машрабды соттоо жөнүндө буйрук берет. Машраб «мен өлгөндөн үч күндөн кийин падыша да өлөт» дейт. (Ша-Машраб олуя, көзү ачык киши болгон.) Дарга астына алып барышат. Ал баш кесерге өзүнүн устаты, акылчысы Сахиб-Кыран Кожо берген бычак менен гана өлтүрүүнү буйрук кылып, чапанынын ичине катып жүргөн бычагын берет. Өзү барып жипке мойнун салат. Баш кесер келип Хазирети Ша-Машрабдын кекиртегине бычак урат. Машрабдын өлгөнүн угуп, Махмуд хан катуу нааразы болот. Себеби тамашалап эле өлтүргүлө деген экен. Ал буйрук берип жатып көзүн кысканын кол алдындагылар этибарга албай калышат. Үч күндөн кийин падыша өлөт. Балхтын жашоочулары аза кайгысына батышат.

Машраб өлгөндөн жети күндөн кийин шаарга тогуз дербиш-каландарлар келишет. Ша-Машраб өлдү деген кабарды угуп, дербиш-каландарлар ачууланышып: «Эмне үчүн калп айтасыңар. Биз Ша-Машрабды Герат чөлүндө кепинин көтөрүп, итин ээрчитип, Мекеге баратканын өз көзүбүз менен көрдүк» – дешет. Муну уккан Вазир Машрабдын мүрзөсүнө барып мүрзөнүн кыбыла тарабы ачылып, ичи бош турганын көрөт.

Экинчи бир версияда дербиш-каландарлар Машраб өзүнүн кесилген башын колтуктап алып Мекеге баратканын көрдүк деп айтышат¹. Бул версия оозеки айтылган легендаларда көп жолугуп, дайыма туруктуу айтылат.

Мына ошентип, өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви дин ыйыктарынын культунда жашоо

¹ *Алпөтөт А. Г.* «*Нәһәү ёбөүдә...*» 132-аао; *І аәдәә. Ёс-адаі і іә. Оаөәаі о. Ёсә-аі ОЁ ЁІ Осаәәәһәәә а, 1980.*

чөйрөсүнөн чыгып, башка көптөгөн мифологиялык сюжеттер, образдар, мотивдер сыяктуу эле фольклордук чыгармаларда жана профессионал адабиятта жашоосун улантып келе жатат.

Шаамашрап менен Гүлгаакынын окуясы Орузбай Урмамбетовдо кичинекей эпизодду түзөт. Шаамашрап Гүлгаакыга ашык болуп, көз арткандардын бири катары эле берилет. Айтуучу мына ушул кичинекей эпизодду элден уккан уламыштар менен жуурулуштуруп, баатыр кыздын образын түзүп, анын айланасына оң, терс каармандарды топтоп, мазмундук-композициялык курулушу көркөм, идеялык багыты аныкталган, бүтүндөй бир чоң дастан жараткан.

Кыргыздын эпикалык чыгармаларында Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Гүлгаакы, Кыз Дарыйка, Барчын, Куялы сыяктуу эр жүрөк, баатыр кыздардын образы орун алып, ар түрдүү салттуу мотивдер менен жабдылып, баатыр кыздар жөнүндөгү дас-тандардын галереясын түзүп турат. Булардын образынан доордун татаал, оор нравасын, элдин жашоо образын, аялзатынын назик, жан дүйнөсүн, энелик, зайыптык натурасын окууга болот. Демек, жогоркудай алп кыздардын «образынын келип чыгышы жана салтка айланышы өтө узакка созулган татаал процесс»¹. Бул типтеги образдар дүйнө элдеринин көпчүлүгүнүн эпикалык чыгармаларында кезигип, ал элдердин тарыхынын кээ бир баскычтарын, урунттуу окуяларын поэтикалык көркөм чагылдыруунун ыкмасы катары кызмат кылат.

«Гүлгаакы» поэмасынын сюжети өмүр баян тибиндеги эпикалык чыгармалардай баласыз атанын зарлап жүрүп балалуу болушунан баштап өрчүп отурат.

¹ А.Æаеѓ аеѓ ааѓ Ыѓ «ЕоуеЎ» ааааѓ ı аеаеааЎ. «Ї аѓ аа» уѓ - оеёеѓı ааеуѓЎ. | еёаѓı . – А.: 1995, 359-а.

Калмактын Карпык деген канынын Бакаманжы, Коңтаажы деген уулдары болот. Коңтаажы 66 жашка келгени перзенттүү болбой жүрүп кыргыз аялы Айымдан кыздуу болот. Поэмада баласыздык мотиви боюнча алтымыш ашып жашап, бала көрбөй «куу баш» аталган Коңтаажынын бала суранып сыйынбаган ыйык жери калбайт. Эпикалык салт боюнча зарыгып күткөн бала дайыма өзгөчө бала болуп, баатыр, ата мурасын уланткан эл башы болот. Ушул схема боюнча кыз төрөлүп, аны ырымдап жети күнү эч кимге айтпай, көрсөтпөй, акыры сүйүнчүлөп чоң той берип, ат коюу аземин өткөрөт. Сыйкырдуу карыя миң бир ооруга дары, кышы, жайы гүлдөп турган «Гаакы» деген гүл бар ошол гүл сыяктуу Гүлгаакы болсун деп ат коюп, көздөн кайым болот. Эпикалык чыгармаларда жөө жомоктордо ат коюу, көбүнчө сыйкырдуу абышка ат коюп, анан көздөн кайым болуп кетиши салттуу мотив катары орун алган.

Гүлгаакы чоңоюп, суйкайган сулуу, акыл эстүү кыз болот. Бир күнү атасы

Менин көзүм барында
Эл башкарып көнүп ал,—

жашоодо жакшы менен жаман бирге жүрөрүн, адамдардын акылы жетик, тазасы жана карамүртөзү болорун аңдап бил,

Күлүк ойлуу адамдын
Көбүрөөк акыл сөз сурап —

иш жүргүз деп кеп кеңешин айтат. Көп өтпөй Гүлгаакынын атасы өлөт. Каныша акыл менен эл башкарат.

Жар тандоо мотиви түрк-монгол элдеринин фольклорунда сюжет түзүүчү негизги мотивдердин бири болуп эсептелет. Айрыкча баатыр кыздарга ашык болуп, үйлөнүүгө далалат кылып келген жигиттер-

ге кыз тарабынан атайын ойлонулган шарт коюлат. Эгер жигит шартты аткарса кыз ага турмушка чыгат, аткара албаса башы алынат. Сыноо күч, акыл-эс сыяктуу эр жигитке тиешелүү баатырдыктын түрдүү ыкмалары боюнча жүргүзүлөт.

«Гүлгаакыны алам» деп жулунган калмактын зөөкүр баатыры Ажым улуктан чыр чатаксыз кутулуу үчүн Гүлгаакы төмөнкүдөй шарт коёт: «Биринчиси сары-журтка сандыктай таштардан сан жылкы кирсе баткыдай кылып короо курасын. Экинчиси карагай, отун кыйып, тоодой отун жыясын. Үчүнчүсү Соң-Көлдү кечип, аркы өйүз менен берки өйүзгө кулач уруп өтөсүн:

Аткарып келсең буларды
Алтын башым сеники, – дейт.

Акылсыз, көөдөк Ажым улук эки шартты аткарып, үчүнчүсүндө көлгө чөгүп өлөт.

Ошентип калмак каны Гүлгаакы коңшу элдер менен жылуу мамиле түзүп, соода-сатык иштерин жүргүзүп, эли менен тынчтыкта жашап турат.

Ушуга чейинки окуя поэманын жалпы көлөмүнүн үчтөн экисин түзөт. Элдин жашоосу, Гүлгаакынын жасаган иштери мемиреген бейкут турмушта өтөт. Кылыч көтөрүлүп чабылбайт. Ал гана эмес үйлөнөм деп найза, кылыч көтөрүп келген баатырды да алдап, амал менен кутулат. Поэмада айтылгандай Гүлгаакынын кыдырбаган эли, баспаган жери, окубаган китеби, үйрөнбөгөн өнөрү калбайт. Поэма өзгөчө көркөм, лирикалык маанайда айтылат. Ар бир эпизод кенен баяндалып, жай турмуштук, пейзаждык портреттик сүрөттөөлөр ийине жете көркөм иштелген. Гүлгаакынын Кыз төрөсү Гүлгаакы:

Кичи пейил, жайдары,
Өскөн сулуу Гүлгаакы.

Кембагал көрсө кейиген,
Боорукер сулуу Гүлгаакы.

Суудай таза кири жок,
Тунук сулуу Гүлгаакы.

Акылы артык бул өндүү,
Аялда жок Гүлгаакы.
Кичи пейил, кең акыл,
Кайран сулуу Гүлгаакы.

деген лирикалык образы көз алдына тартылат. Поэманын сюжетинде негизинен жай турмуш сүрөттөлгөндүктөн Гүлгаакынын образы дайыма акыл-эстүү, боорукер, элине камкор каныша катары мүнөздөлөт.

Бир кездерде калмактар кыргыздарга кызыл кыргын салып, чилдей таратып, көптөгөн жерлерин ээлеп алышкан. Жоокерчилик заман, бирде чабышып, бирде табышып, кээде жеңилсе, кээде жеңип, тынымсыз согушуп, ар кимиси өз кызыкчылыгынын аракетинде болгон.

Кыргыздын Байдуулат деген каны жалгыз уулу Гүлжигитти өз ордуна кан шайлап, көзүмдүн тирүүсүндө жер кыдырып, кыз тандап, үйлөнөйт. Гүлжигит бир кезде калмактар тартып алган жерлерди бир айласын таап кайра алууну, ошол эле учурда калмактар менен жоолашпай тынч жашоону да ойлоп жүргөн болот. Буга Гүлгаакы гана себепкер болушу керек. Гүлгаакы сулуунун данкын угуп, жактырып жүргөнүн досу Күлүстөнгө айтып, атасына элчиликке жөнөтөт. Атасынын:

Кандай жан барып ала алат,
Кыздан чыккан төрөнү.
Улуту бөлөк, башка элге,
Кызын калмак береби.

Башка элге кыз издеп барып, бөөдө өлүм болбой, кыргыздан кыз алсын дегенине болбой, Гүлжигит атасынын макулдугун алып, жүз жигит менен жолго чыгат. Гүлгаакы кабарсыз жатканда жылкысына тиет. Кайгуулга чыгып, мал уурдаган «каракчынын» кабарын билүү үчүн Мисгаакыны жөнөтөт.

Гүлгаакынын вазири, жакын курбусу Мисгаакынын образы Гүлжигит менен жолуккан жерде ачылат. «Вазирдин кызы Мисгаакы» кырк кызды башкарып, машыктырып жүргөн аскер башчысы. Мисгаакы менен жигиттердин жолугушу бир топ курч берилген.

Карап турса карааны,
Көк жолборстой көрүнүп –

өзү жалгыз жигиттери менен күтүп жаткан Гүлжигитке келет. Мисгаакы «эки чалдын жылкысын уурдабай, анча кыйын болсоңор ордо чаппайт беленер. Мал керек болсо эки үйүр жылкыны сурап келсеңер деле жолуккан калмак бермек». «Каракчы, ууру» дегендей бир топ ачуу сөз айтат. Мисгаакынын уу сөзүнө чыдабай жигит башы Күлүстөн: «кутурган карыган кыздар»

Коломтосу турган жер,
Кыргыздыкы экенин,
Калмак эли ойлойбу, –

деп айыбын таап айтышып, бирин-бири кордоп, чабышып кете жаздашат. Гүлжигит токтоолук кылып, бул жерге жакшы тилек менен келгенин, Гүлгаакыны сүйүп жүргөнүн,

Гүлгаакы издеп келер деп,
Жылкысын барып тийгенин

айтып, кыздан кечирим сурайт. Айдап кеткен жылкылар түгөлү менен турганын кабарлайт. Мисгаа-

кы иштин чоо-жайын Гүлгаакыга айтып келет. Эки тарап: Гүлгаакы 40 кызы, Гүлжигит 40 жигити менен болжожкон жерден жолугушат. Баатырдык күч сынашуу достук, жылуу маанайда өтөт. Гүлжигиттин эрдигине суктанып:

Кыргыз элге Гүлжигит,
Хан экениң чын экен.
Эпсиз эрдик өзүңдө,
Бар экени чын экен.
Найза тийсе солк этпес,
Таш экениң чын экен.

Алам десең баш мына,
Төгөм десең кан мына.

Сүйөм десең кыз мына,
Сүйлөшөм десең биз мына.

Жердейм десең жер мына,
Каз өрдөк сүзгөн көл мына,—

деп жеңилгенин билгизип, башын иет.

Калмактын Таргын деген баатыры Гүлжигиттин калмактын арасында ээн-эркин жүргөнүн, Гүлгаакынын жанынан чыкпаганын көрүп, ичи тарыйт. Гүлжигиттен жыгылып ызаланып калган Догонго келип:

Намызың жок, арың жок,
Көрөбүзбү кордукту,
Түбү жүрүп кыргыздан,—

а көрөкчө ушунчасында Гүлжигитти жок кылбасак болбойт. Долуханга кабар кылып, кол жыйнап келип Гүлжигитти өлтүрүп, энеси кыргыз кызыталак Гүлгаакынын алдындагы тагын, башындагы багын тартып алалы. Калмактын каны сен болуп, Гүлгаакыны Долукан алып, толгон калмак жерге-

син, байлыгы менен экөөбүз энчилеп алабыз деп тукурат. Экөө макулдашып, бузуку Таргын калмактын Долухан деген баатырына барып, «Кыргызга кор болуп, баш көтөрбөй калдык. Гүлжигитти өлтүрүп, Гүлгаакы сулууну өзүңүз алыңыз» дейт. Сулуунун жайын уккан Долухан миндеген аскерин кылкылдатып жолго чыгат. Соң-Көлгө жетишип, ыңгайлуу жерге бөгүп жатышат. Калмактардын куу Догон Гүлжигиттин сары изине чөп салып, баскан турганын аңдып жүрөт. Гүлгаакынын ордосуна келгенин билип, күтүп жаткан Долухан менен Таргынга жетет.

Гүлгаакынын Гүлжигит,
Төрүндө жатат деп уктум.
Эч адамдан жазганбай,
Көрүнөө жатат деп уктум.
Короолго койгон киши жок,
Ээн жатат деп уктум,—

дейт. Бардыгы атырылып жолго чыгат.

Бир шумдуктун болгонун жүрөгү сезген Гүлгаакы чочуп ойгонуп, Гүлжигит менен бирге душманга каршы чыгышат. Жер жайнаган көп кол менен кырчылдашкан согуш болот. Гүлгаакы Догонду кылыч менен көк шилиден чаап салат. Муну көргөн Долухан чоюн баш менен Гүлгаакыны төбөгө коюп, жабалактаган көп калмак чачынан сүйрөп, туткундап алат. Гүлжигит таң атканча жалгыз кармашып, акыры бөгүп жаткан мергендер атына атышып, өзү жөө калганда мойнуна чылбыр салып кармап алышат. Кабарсыз жаткан кырк кыз менен кырк жигиттин баштарын кесип өлтүрүшөт. Гүлжигитти Таргын сайып өлтүрөт. Суналып өлүп жаткан Гүлжигиттин жанына Гүлгаакыны алып келишет.

Көзүнүн жашы куюлуп,
Береним баатыр деп жыттап,

жеңинин ичине катып келген канжарды алып, «как жүрөккө малып», «Гүлжигитти жазданып» өлүп калат. Гүлжигит – кыргыз элинин баатыры, хан баласы, ата мурасы боюнча келечекте хандык тактыны ээлемер. Анын түпкү максаты жактырган жары Гүлгаакыга үйлөнүү. Акырындап отуруп тынчтык жолу менен калмактар ээлеп турган кыргыздын жерлерин кайрып алуу. Эл, жери менен тынчтыкта, көз карандысыз жашоо. Гүлжигит – трагедиялуу образ. Анткени ал алдына койгон максатына жетпей, эртелеп жаны кыйылат.

Атадан алтоо болсо да,
Ар жалгыздык башта бар.

Жатындашым болбосо,
Жалгыздыгым ким билет,–

деп арман кылат. Душман алдында, өлүм алдында анын жалгыздыгы билинет. Арачы болчу киши жок, бөөдө өлүмгө учурайт.

Эки жаштын трагедиялык өлүмү туурасындагы эпизод курч берилген. Экөөнүн өлүмүн тирүү жан эмес, булут, асман, жер, жел, кел бардыгы көтөрө албай:

Ак булут бетке чүмкөнүп,
Азапты кошо таркандай,
Ачык асман бүркөлүп,
Булуттун жашы тамчылап.
Кошо жашып кек дагы,
Муңканган дарты барчылап.
Ачуусу келип удургуп,
Кошулуп ыйлап жел дагы.
Ачууланып толкундап,
Көбүгүн чачат көл дагы.
Жамгыр карга айланып,
Ак жайдын күнү кыш болду,–

деп табият жанданып, жансыздын баарына жан бүтүп, сезип туюу пайда болуп, элдик аң-сезимдин өзгөчөлүгү баса белгиленген. Демек, табиятка карата фольклордук мамилени, жандандыруу (олицетворение природы) аракетин, көркөм ой жүгүртүүнүн шарттуулугун, табиятка болгон ишенимин көрүүгө болот. Акын адам тагдырын табият менен кошо, бир катарга коёт. Бул трагедия жалгыз эле пендеге тиешелүү эмес, бул – жаратылыштын дагы трагедиясы, кайгысы.

Эпикалык салт боюнча сюжет өч алуу, кун кубалоо мотиви менен аяктайт. Гүлжигит менен Гүлгаакынын өлүмү туурасындагы суук кабар Байдуулатка жетип, кыргыз, казактан мен деген эрлер чогулат. Эки жаштын өчүн алып, Таргынды өлтүрүшөт.

Казак, кыргыз биригип,
Эми түшкө жетет деп,
Тукумун үзүп калмактын,
Түгөл кырып кетет, –

деп калмактын баары качып, үрүмчү менен Капкага кирип кетет.

Эпикалык жанрды айтуучулардын биздин күнгө жетип, кол жазмалары сакталганы, өз оозунан жазып алгандары аз эле санда. Булардын ар биринин айтуучулук, жаратуучулук чыгармачылыгына, акындык өнөрүнө өзүнчө көңүл бөлүнүп, изилдөөлөр жүрүп жатат. Маселен, С.Орозбаков, С.Каралаев, Б.Сазанов, К.Акыев, Б.Алыкулов, М.Чокморов, А.Үсөнбаев, А.Чоробаев, М. Мусулманкулов, А. Конокбаев, Сарыкунан Дыйканбаев сыяктуу феномен айтуучулардын шарапаты менен кыргыз эпикалык поэзиясы бай мурастарга ээ болуп отурат. О.Урмамбетовду өз алдынча чыгармачылык өнөрканасы бар феномен айтуучу, таланттуу жаратуучу десек ашык болбос. Ал айтып жатканда агынан төгүлүп, сюжетти баш-

тан аяк ийлеп, бүт жан дүйнөсү менен берилип, сөз берметтерин терип айтат. Ал жаратуучу акын. Чыгармачылыгына үстүрт мамиле кылбайт. Ырдын ар бир сабы өз ордунда туруп, өзүнчө мааниге ээ. Кээ бир эпикалык чыгармаларды окуганда суу саптар, жел сөздөр көп кезигет. Айтуучу ойду жыйнай албай айланып, чайналып жүргөнү байкалат. Орузбай Урмамбетов сөз баккан акын. «Гүлгаакы» поэмасына элдик оозеки чыгармачылыктагы алкыш, бата, учкул сөздөр, макал-лакаптарды элдик ырларды кеңири пайдаланган. Майда жанрлар чоң эпикалык чыгармаларга көрөнгө болгону, поэтикалык жактан байытканы белгилүү көрүнүш эмеспи. Ошолордун натыйжасында поэма эң эле көркөм, поэтикалуу чыккан. Төмөндө келтирилген учкул сөздөрдү жана макалдарды мисал келтирүүгө болот.

Көкүтүп койсо көөдөктү,
Көлдөн коркпой кечет деп.

Мактап койсо акмакты,
Жардан алыс кетет деп.

Айды алам деп асмандан,
Арыстан буту тайыптыр.

Күлүк ойлуу адамдан,
Көбүрөөк акыл сөз сура.

Каз, өрдөк болбой, көл болбойт.

Башчысы болбой, эл болбойт.

Кийиги болбой, төр болбойт.

Калктан чыккан кыраанды,
Эл колдобой эр болбойт.

Тоодон аккан дайранын,
Куяр жери көл деген.

Хан кадыры артылат,
Калайык калың эл менен.

Абада учкан ак булут,
Жерден чыгат турбайбы.
Акылмандар тандалып,
Элден чыгат турбайбы.

Кең салсаң пейлиң табылат,
Жок эле менде дебегин.
Ар бир адам баласы,
Өрдө болот талабы.

Кыз – кызыл гүл, гүлдөгөн,
Кимдин көөнү түшпөсүн.

Жашчылык күнүң зор экен,
Карыганда башың кор экен.

Жатындашым болбосо,
Жалгыздыгым ким билет.

Жаралгандан бер жакка,
Өмүр эки келбеген.

Ар бир адам баласы,
Өз алдынча багы бар.

Өз башында төө турса,
Кишиде чөптү көрөбү.

Күч болсо ууру ээси өлүп,
Зордук кылса береби.

Бөлүнгөндү бөрү жейт.
Эр жигит көркү эл менен,
Элдин көркү жер менен.

Макалдар, учкул сөздөр, санаттар, элестүү айтымдар, туруктуу формулалар, айтыла турган ойго чындыкты, образдуулукту, так логиканы берип, ошол турмуштук көрүнүшкө болгон адамдын көз карашын жыйынтыктап, бекемдеп турат. Мындан сырткары элдик ырларда, эпикалык чыгармаларда жыш кезигүүчү туруктуу сөз айкаштары, так формулалар айтуучу тарабынан таамай чыккан учкул, элестүү саптар, салыштыруу, баяндоо милдетин аткарган.

Бата жанрын эпикалык чыгармадагы негизги атрибут катары кароого болот. Бата айрыкча жоого, казатка аттанганда жол ачуучу, эрдикке шыктандыруучу, сактоочу магиялык күчкө ээ.

Байдуулат уулу Гүлжигитке:
Кыдыр болсун жолдошун,
Баарыңды арбак колдосун.
Саламат барып, эсен кел,
Садагасы кетейин,
Жалаң баатыр жолборсум.

Кудай, арбак колдо деп,
Балдардын ишин оңдо деп,
Бара турган жолдо деп,
Кайып каскак болбо деп,—

батасын берип узатат. Алыс жолго аттангандар ар түрдүү кырсыктан алыс болуп, аман-эсен келишин тилөө, сурануу маанисин берет.

Каада-салт ырларынын бардык түрлөрү (алкыш, бата, каргыш, тилек тилөө, мактоо, кордоо, жок-

тоо, кошок ж.б.) чыгарманын сюжеттик өзөгүнөн кеңири орун алып, ар бири кайсы бир мотивдин тутумунда кызмат аткарган.

Долухан Гүлгаакыны жеңип, аялдыкка алам деп жөнөгөн эпизоддо Долухандын аялы Дилдекан күйөөсүнө кайрылып,

Ак көйнөгүм алты кат,
Алганың айтат далай дарт.
Азапка салбай башымды,
Атыңдын оозун кайра тарт.

Көк көйнөгүм алты кат,
Күйүткө салбай башымды,
Күлүгүң оозун кайра тарт,—

деп зырылдайт. Бакыт издебей эле, өлүмгө баратканын эскертет. Бул жерден элге кеңири тараган элдик ырдын контаминацияланышын көрөбүз. «Көк көйнөгүм алты кат» деген саптан кийин «Кымбатын (же күйөрүң) айтат далай дарт» деген сап түшүрүлүп айтылган.

Дегеле түрк элдеринин элдик поэзиясы тропторго (метафора, метонимия, синекдоха, эпитет, салыштыруу, гипербола, литота, ирония) бай. О. Урмамбетов айткан кайсы гана поэтикалык чыгарманы албайлы айтуучунун тилинин көп кырдуу, түркүм түстүү байлыгына көңүл бурбай коюуга болбойт. Ал пайдаланган троптор сөздүн мазмунунун эмоционалдуулугун күчөтүп, ар бир образга, каармандын сөзүнө, баяндоого, сүрөттөөгө көркөмдүк, тактык, өзгөчөлүк берип турат.

Жаратылышты, пейзажды сүрөттөөдө учурдагы көрүнүштү экинчи бир нерсеге окшоштуруп салыштыруулар образдуу чыккан.

Чөйчөккө куйган сууга окшоп,
Ченемдүү толкуп көл турат.
Туташ тулаң бетеге,
Тукабадай кулпурат.

Тоо талаанын баарысы
Жумурткадай ак болуп.

Түн түндүгү тартылып.

Жыйынтыктап айтканда, «Гүлгаакы» поэмасы өзөгүнө көп кылымдык тарыхты камтып, бир кыйла эволюциялык өзгөрүүгө дуушар болгон. Аны архаикалык формалардан, көөнө мотивдерден түрдүү тарыхый доорлорду басып өткөн сюжеттик катмарынан көрүүгө болот. Акыркы чоң тарыхый окуя – узак мезгилге (XVI–XVIII) созулган калмактар менен кармашуу элдин эсинде көбүрөөк сакталып, башка окуяларды, тарыхый фактыларды четтетип, сюжеттин басымдуу бөлүгүн ээлеп калган.

Изилдөөнүн башында анализге алынган материалдарга караганда матриархалдык жана амазонкалык мотивдердин, архаикалык социалдык институттун жана байыркы каада-салттын чагылышы «Гүлгаакы» поэмасынын башаты ошол доордогу этникалык чөйрөдө пайда болгон деп айтууга негиз болот.

Эпикалык салт боюнча «Гүлгаакы» поэмасына тарыхый окуялар, коомдук формациялар, коомдук көрүнүштөр (диний), мезгил, географиялык чөйрө сыяктуу байыркы жана кийинки катмарлардын синирилиши чыгарманын деңгээлин көтөрүп турат. «Гүлгаакы» поэмасында дайыма оптимисттик дух жаңырып турат. Алдыга умтулуу, жакшы жашоого жетишүү идеясы биринчи планга коюлган.

Поэманын негизги идеясы – мекенге, эл, жерге болгон сүйүү, анын келечегине кам көрүү, элдин, жердин эркиндиги үчүн күрөшүү. Бул поэма боюнча атайын изилдөөнүн дээрлик жоктугуна карабастан, классификацияларда баатырдык поэма деп саналып жүрөт. «Гүлгаакынын» сюжети баатырдык поэмага караганда социалдык турмуштук поэмага жакын.

ф. и. к. Г. Орозова

ØÄÄĪ ÅØÐÄĪ ÄÓÄÄĪ Ä Ä-ĒÄÄÄĒÛ
ĒÛÇÄÛ ÄĒÄÄĪ Û¹

(Тоголок Молдонун айтуусунда)

Мурунку өткөн заманда калмак калкынан Коңтойчо деген кан болгон. Муну кыргыз Коңтаажы дейт. Коңтаажынын Гүлгаакы деген бир кызы болгон, дүйнө жүзүндө сулуулук сыпаты башкача.

Бир күнү Шаамашрап дубана эл аралап жүрүп Коңтаажынын кызы Гүлгаакыны көрүп, сыпатына айран калып, муну мусулман кыламын деп жети жыл Коңтаажынын төөсүн баккан, кыз Гүлгаакынын көзүнө үйүр болмокко. Жети жыл болгондон кийин бир күндөрдө Гүлгаакы кырк кыз нөкөрү менен сейилге чыгып келе жатканда, Шаамашрап олуя кыз Гүлгаакыга учурап айткан сөзү:

Лайлаха иллалла,
Келмени бил, Гүлгаакым.
Жети жыл зар кылган,
Бендени бил, Гүлгаакым.
Ашык болуп өзүнө,
Келгенди бил, Гүлгаакым.
Тирилмек бар бир күнү,
Өлгөндү бил, Гүлгаакым.
Эл жыйылып көр казып,
Көмгөндү бил, Гүлгаакым.

¹ Ёі а. ¹ 71 (265) 30–44-аабдад.

Көрдө жооп рабим деп,
Бергенди бил, Гүлгаакым.
Лайлаха иллалла,
Билбейсинби, Гүлгаакым,
Мухаметтин динине,
Кирбейсинби, Гүлгаакым.
Кел кетелик жаннатка,
Жүрбөйсүнбү, Гүлгаакым.
Зар ыйлаган жети жыл,
Ким дейсинби, Гүлгаакым.
Акыретте бейиш бар,
Ишенбейсиң, Гүлгаакым.
Жалган дүйнө бей опа,
Билбейсинби, Гүлгаакым.
Жараткандын динине,
Кирбейсинби, Гүлгаакым.
Жаннат сарай учмакка,
Жүрбөйсүнбү, Гүлгаакым.
Бул дүйнө бей опа,
Биле көргүн, Гүлгаакым.
Мухаметтин динине,
Кире көргүн, Гүлгаакым.
Бостон сарай учмак бар,
Кире көргүн, Гүлгаакым.
Бир кудайдан иманды,
Тилей көргүн, Гүлгаакым.
Айткан тилин карыптын,
Албайсыңбы, Гүлгаакым.
Акыретте бейиш бар,
Барбайсыңбы, Гүлгаакым.
Капыр болуп тозокто,
Зарлайсыңбы, Гүлгаакым.
Кызыл чоктун ичинде,
Калбайсыңбы, Гүлгаакым.
Капыр болуп тозокто,
Бйлайсыңбы, Гүлгаакым.

Айткан сөзүн карыптын,
Тындайсыңбы, Гүлгаакым.
Ак байгамбар сүннөтүн,
Кылбайсыңбы, Гүлгаакым.

А́ОА́А́ А́А́А́ Е́У́ÇА́У́І́ Е́А́Е́ÒА́ÐÁ́А́І́ А́Е́Î́Î́ А́О́:

Жети жылы зар кылган,
Зарыңды айткын, дубана.
Ким экениң эл билсин,
Жайыңды айткын, дубана.
Зар ыйлабай атыңды айт,

Шаар көчмөн калкыңды айт.
Эмине үчүн ыйлайсың,
Калкыңда кылган салтыңды айт.
Кай жерликсиң жериңди айт,
Кайдан келдиң элиңди айт.
Көп ыйлабай дубана,
Калтырбастан кебинди айт.
Төө кайтардың жети жыл,
Таманыңды жорутуп,
Зар ыйлайсың дубана.
Күндө үч убак кан жутуп,
Кайдан келдиң дубана.
Алыс жерден зар тутуп,
Ак дин дейсиң диниңди.
Айтып сөзүң тоорутуп,
Кирбегенге болбойбу,
Бекер көңүл оорутуп.
Атыңды айткын билейин,
Акылымды ойготуп.
Жети жылы зар кылдың,
Уктап жатсак ойготуп.

Анча-мынча билдирип,
Акыл айткын сооротуп.
Жети жылы зар кылып,
Төө кайтардың дубана.
Атка минбей арызданып,
Жөө кайтардың дубана.
Эл бийлеген бек, султан,
Каныңды айткын, дубана.
Акыретин кандай жай,
Аныңды айткын, дубана.
Кандай жумуш кыласың,
Аныңды айткын, дубана.
Жупту болчу койнуна,
Жарыңды айткын, дубана.
Кайгың катуу кандайдан,
Зарыңды айткын, дубана.
Баштан аяк калтырбай,
Барыңды айткын, дубана.
Тоодон келип кечинде,
Алла айтасың, дубана.
Атам калмак Конттаажы,
Канга айтасың, дубана.
Ак сөзүңдү көрсөтүп,

Шаңга айтасың, дубана.
Дин билбеген караңгы,
Жанга айтасың дубана.
Акыретин кандай жай,
Билгизсеңчи, дубана.
Ак динине алпарып,
Киргизсеңчи, дубана.
Кереметин бар болсо,
Көргөзсөңчү, дубана.
Кербен сарай ак жолго,
Жүргүзсөңчү дубана.
Кереметин бар болсо,

Көрөйүн мен, дубана.
Ак жолунда алла деп,
Өлөйүн мен, дубана.
Ак жолуна алланын,
Кирейин мен, дубана.
Кереметин бар болсо,
Билейин мен, дубана.
Кереметин жок болсо,
Кылба бекер убара.

ÊÛÇ Ã-ÊĀĀĀÊÛĀĀ Ì ĀØÐĀĪ ĀÓĀĀĪ ĀĪ ÛĪ
ĀÊÓÊĀĪ ĀÊĪĀÓ:

Лайлаха иллалла,
Жараткан бар, Гүлгаакым.
Барча ааламга жан берип,
Тараткан бар, Гүлгаакым.
Жараткандын элчиси,
Байгамбар бар, Гүлгаакым.
Байгамбардын жанында,
Чааряр бар, Гүлгаакым.
Мусулман бол өлгөндө,
Кудай жалгар, Гүлгаакым.
Сегиз сарай жаннатта,
Сонун жай бар, Гүлгаакым.
Кел Гүлгаакым кетели,
Нур бейишке жетели.
Бул дүнүйө бей опа,
Мында жүрүп нетели.
Акыретте сыраттан,
Кол кармашып өтөлү.
Капыр болсоң тозоктун,
Көлүндөсүн, Гүлгаакым.
Жылан, чаян жармашкан,
Көрүндөсүн, Гүлгаакым.

Мусулман болсон бейиштин,
Төрүндөсүн, Гүлгаакым.
Күндө үч убак зар кылсам,
Көрүнбөйсүн, Гүлгаакым.
Түндө кирсең түшүмө,
Өнүм дейсиң, Гүлгаакым.
Кара диндүү калмактан,
Бөлүнбөйсүн, Гүлгаакым.
Анча-мынча ойлонуп,
Көңүлдөйсүн, Гүлгаакым.
Жети жылы сен үчүн,
Төө кайтардым, Гүлгаакым.
Атка минбей арызданып,
Жөө кайтардым, Гүлгаакым.
Сизден үмүт болбосо,
Не кайтардым, Гүлгаакым.
Капыр болсон тозоктун,
Каарындасың, Гүлгаакым.
Жети тозок ичинде,
Жалындасың Гүлгаакым.
Мусулман болсон бейиштин,
Тагындасың, Гүлгаакым.
Сегиз жаннат бейиштин,
Багындасың, Гүлгаакым.
Буралышкан үрлөрдүн,
Жанындасың, Гүлгаакым.
Капыр болсон тозокто,
Сандаласың Гүлгаакым.
Жети тозок ичинде,
Зарланасың, Гүлгаакым.
Оттон чынжыр мойнунда,
Байланасың, Гүлгаакым.
Ойноп күлөр заман жок,
Сандаларсың, Гүлгаакым.
Нур жүзүндөн айрылып,
Саргарарсың, Гүлгаакым.

Мусулман болсоң бейишке,
Шам жагарсын, Гүлгаакым.
Динсиз өтсөң карангы,
Түн болорсун, Гүлгаакым.
Мусулман бол бейишке,
Гүл болорсун, Гүлгаакым.
Бейиштеги үрлөргө,
Пир болорсун, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозоктун,
Кадамында, Гүлгаакым.
Мусулман бол жаныңдын,
Аманында, Гүлгаакым.
Бейиштеги үрлөрдүн,
Жамалында, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозоктун,
Ортосунда, Гүлгаакым.
Жети тозок отунан,
Коркосунбу, Гүлгаакым.
Мен бир келген мейманды,
Сыйлай көргүн, Гүлгаакым.
Иман нурун көңүлгө,
Жыйнай көргүн, Гүлгаакым.
Сыйлай көргүн бир келген,
Мейманыңды, Гүлгаакым.
Толук кылсын кудайым,
Иманыңды, Гүлгаакым.
Талак кылгын дин үчүн,
Жыйганыңды, Гүлгаакым.
Мен тилейин напсинди,
Тыйганыңды, Гүлгаакым.
Кудай жалгыз, куран чын,
Билесинби, Гүлгаакым.
Мухаметтин динине,
Киресинби, Гүлгаакым.
Акыретте тозок бар,
Эстейсинби, Гүлгаакым.

Андай чоктун ичинен,
 Безбейсиңби, Гүлгаакым.
 Айткан сөзүн карыптын,
 Укпайсыңды, Гүлгаакы.
 Жаннат кирип тактыга,
 Чыгарсыңбы, Гүлгаакым.
 Оозу көсар суусунан¹,
 Жутпайсыңбы, Гүлгаакым.
 Ак байгамбар колунан,
 Тутпайсыңбы, Гүлгаакым.
 Сегиз сарай бейишти,
 Билбейсиңби Гүлгаакым.
 Тилла кийим, бурак ат,
 Минбейсиңби, Гүлгаакым.
 Жаннат кирип сейилдеп,
 Жүрбөйсүңбү, Гүлгаакым.
 Өтүгүндүн наалы
 Асыл таштан, Гүлгаакым.
 Азиз тууп коюптур,
 Адамзаттан, Гүлгаакым.
 Кара кыштак Кеминдин,
 Карасысың, Гүлгаакым.
 Пенде затта бир далай,
 Сарасысың, Гүлгаакым.
 Атаң калмак Коңтаажы,
 Баласысың, Гүлгаакым.
 Капыр болсоң тозоктун,
 Барасысың, Гүлгаакы.
 Жети тозок томуктан,
 Качпайсыңбы, Гүлгаакым.
 Сегиз жаннат эшигин,
 Ачпайсыңбы, Гүлгаакым.
 Жети жылдык зарымды,
 Баспайсыңбы, Гүлгаакым.

¹ Οαόςό Εάοηάη ηόόηό – çàì çàì äÜí (æà ì çðèòçí) ηόόηό äääáí ì äáí èää.

Машрапты зарлатып,
Таштайсынбы, Гүлгаакым.
Жаным деймин Гүлгаакым.
Жаннаттагы үргаакым.
Бейиштеги үргаакым,
Бегим деймин Гүлгаакым.
Кел кетелик жаннатка,
Эртеликте жүр, Гаакым.
Сегиз жаннат бейишке,
Үрлөр менен кир Гаакым.
Шаамашрап олуя,
Менин атым, Гүлгаакым.
Алсам деймин өзүндү,
Менин датым, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозокко,
Күйбөйсүңбү, Гүлгаакы.
Мухамбеттин ак динин.
Билбейсинби, Гүлгаакым.
Жупту болуп өзүмө,
Тийбейсинби, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозокто,
Зар болгойсуң Гүлгаакым.
Убадага турбасаң,
Кар болгойсуң, Гүлгаакым.
Биздей карып мискинге,
Жар болгойсуң, Гүлгаакым.
Сегиз сарай бейиште,
Бар болгойсуң, Гүлгаакым.
Менин айткан зарымды,
Угар бекен, Гүлгаакым.
Убаданын артына,
Чыгар бекен, Гүлгаакым.

ÊÛÇ Ā-ĒĀĀĀĒÛÍ ÛÍ Í ĀØÐĀÍ ĒĀ
ĀĒØĒĀÍ Û:

Кудай жалгыз курган чын,
Билгин дедин, дубана.
Мукамбеттин динине,
Киргин дедин, дубана.
Сегиз бейиш жаннатта,
Күлгүн дедин, дубана.
Айыл кылып бейиште,
Жүргүн дедин, дубана.
Ак байгамбар сөзүнө,
Кангын дедин, дубана.
Атаң калмак дининен,
Тангын дедин, дубана.
Акыретке үр болуп,
Баргын дедин, дубана.
Барып орун бейиштен,
Алгын дедин, дубана.
Сегиз бейиш жаннатка,
Үр бол дедин дубана.
Жаннаттагы үрлөргө,
Пир бол дедин, дубана.
Бул дүнүйө бей опа,
Кечкин дедин, дубана.
Оозу көсар суусунан,
Ичкин дедин, дубана.
Ак жаралган азадан.
Диним дедин, дубана.
Ак байгамбар мустапа,
Пирим дедин, дубана.
Келди келме тилиме,
Кудай жалгыз, куран чын,
Билдим анык, дубана.
Мукамбеттин динине,
Кирдим анык, дубана.

Ак мустапа байгамбар,
Сүнөтүң бар, дубана.
Бизге айтууга дин үчүн,
Милдетин бар, дубана.
Байгамбар бар, кудай бар,
Билдим дедим дубана.
Мукамбеттин динине,
Кирдим дедим дубана.
Жуптулука өзүңдү,
Сүйдүм дедим дубана.
Жупту болуп өзүңө,
Тийдим дедим дубана.
Лайилаха иллалла,
Айттым дедим дубана.
Коңтаажынын дининен,
Кайттым дедим дубана.
Ачты кудай дилимди,
Анык билдим дилимди.
Жалгыз алла болбосо,
Жаның кайдан жаралар.
Жаның кирип, үй кылган,
Тениң кайдан жаралар.
Алла таала болбосо,
Аршы кайдан жаралар.
Асман, зимин¹ эки аалам,
Баарысы кайдан жаралар.
Лайилаха иллалла,
Биригиштин белгиси.
Мухамбет расулулла,
Бир алланын элчиси.
Алла бендем дебесе,
Аманат жаңды не кылам.
Мухамбет үмөт дебесе,
Мал дүнүйөнү не кылам.

¹ *Çèi èf* – æað (ðàðñù òèèèí áí).

Жаным гулман болбосо,
Жаннатыңды не кылам.
Белгим кулман болбосо,
Бейишинди не кылам.
Чырак ыйман болбосо,
Чын дүйнөндү не кылам.
Анык ыйман болбосо,
Акыретти не кылам.
Ак мустапа болбосо,
Дубанаңды не кылам.
Жети жылы зарлаган,
Убараңды не кылам.
Жети жылдык зарыңдан,
Жеткирди сага кудайым.
Шарияттан үйрөткүн,
Шаамашрап жубайым.
Ак диниме жеткирдин,
Аман болгун ылайым.

Ä- ẸÄÄÄËÜ¹

(Бейшекеев Ыбырайдын айтуусунда)

Гүлгаакы Коңтаажынын кызы. Ошону динге кийрем деп, Шаамашраптын айтканы:

Падыша кызы Гүлгаакы,
Ойго келген экенсин.
Өлбөй туруп куу жанды,
Союуга келген экенсин.
Лайло-илло-иллолла,
Келме билер бекенсин.
Келме билип динге кир,
Динге кирсең акыры,
Ар муратка жетерсин.
Кирбес болсоң диниме,
Тозоку болор бекенсин.
Падыша кызы Гүлгаакы,
Пейил курган экенсин.
Кырк кыз менен үлкөн тоого,
Сейил курган экенсин.
Сейил куруп динге кир,
Ар муратка жетээрсин.
Кирбес болсоң диниме,
Тозоку болор бекенсин.
Кара-Коңур кең кыштак,
Каргасысың Гүлгаакы.
Атаң калмак – Коңтаажы,

¹ Ẹí ä. ¹ 677, ¹ 2 ääí öäö. 30–36-ääöäöä.

Баласысын, Гүлгаакы.
Капыр болсоң тозоктун,
Барасысын, Гүлгаакы.

Эми, Гүлгаакы Шаамашрапты, менин диниме
кир дегени:

Ашык болуп сыртымдан,
Төө кайтардың, дубана.
Атка минбей арстаным,
Жөө кайтардың, дубана.
Мен Гүлгаакы ашыгыңмын,
Дартыңды айт, дубана.
Атакеме өткөргөн,
Акыңды айт, дубана.
Акыңды айтып динге кир,
Мен тийейин, дубана.
Кирбес болсоң диниме,
Кайткын, болбой убара.

Ошондо Шаамашрап олуя тозок менен бейишти
көнүлүңө корук салам (көнүлүңө уютам) дегени:

Лайла-ила-илалло
Билбейсиңби, Гүлгаакым.
Ак Мустафа пайгамбар,
Билбейсиңби, Гүлгаакым,
Сегиз туман бостон сарай,
Кирбейсиңби, Гүлгаакым
Шаамашрап олуяны,
Билбейсиңби, Гүлгаакым.
Колтукташып, кол кармашып,
Тийбейсиңби, Гүлгаакым.
Улуу тонду үстүңө,
Кийбейсиңби, Гүлгаакым.
Бул дүйнөдө пайда жок,
Нурлар менен айкашып,
Жүрбөйсүңбү, Гүлгаакым.

Мени менен кол кармашып,
Сегиз туман бостон сарай,
Кирбейсинби, Гүлгаакым.

Гүлгаакы макул болуп, анын динине кирем де-
гени:

Лайла-ила-иллолло,
Келди келме тилиме.
Ак Мустафаң болбосо,
Арзыйт элем кимиңе.
Жаным кулпан болбосо,
Жаннатыңды не билгей.
Бегим кулпан болбосо,
Бейишинди не билгей.
Бир кудаанын эркеси,
Ал эмнеси дубана?
Айтканыңа жеткирсең,
Жаным шүкүр кудаага.
Эртең менен турасың,
«Алла» айтасың дубана.
Атам калмак – Коңтаажы,
Канга айтасың дубана.
Тигил дүйнөнү билбеген,
Шаңга айтасың дубана.
Айтканыңа жеткирсең,
Жаным шүкүр кудаага.

Ошондо Шаамашрап олуя Гүлгаакыны динге ки-
йиргенине кубанып, айтып турганы.

Билдин адам динимди,
Диндин адалдыгы билинди,
Бейжоопсуз чыгарба.
Башка жакка үнүңдү,
Бергин эрте колунду,
Тоспо менин жолумду,–

деп кол кармашып турганда Гүлгаакы: бул олуя мени менен бир жатпайт ко деп ойлойт. Шаамашрап төө кайтарып келип май менен бутунун кесилген жерин кайрып майлап олтурат. Ошондо Гүлгаакы Шаамашрап олуя оолугуп кетээр бекен деп, чечинип, анын маңдайына олтура калды. Шаамашрап олуя май менен Гүлгаакынын денесине баса койду. Ошондо Гүлгаакынын көңүлү кубана түштү да, боюна бала бүттү. Гүлгаакы ай-күнүнө жетип, төрөй турган болду. Шаамашрап аны эшикке чакырып чыгып: «Кош эми! Сени кыяматтан тосуп алам!» – деп, колун кармады. «Эркек төрөйсүн, баланын атын Котон кой» – двди. «Эми кош!» – деп, көздөн кайым болду. Бейишке тирүү кетти. Мисир шаарында Шаамашраптын баласы төрөлүп, кийин ошол шаарга падыша болот. Ошондо мисир орноду деп шаардын аты Мисир аталат экен.

АОААІ А І АӨӘАІ ¹

(Касымбек Сейдакматов жыйнаган)

Кара-Кыштакты калмактын Коңтаажысы бий-леп турганда эки-үч жыл удаа жут болот. Ошондо Коңтаажы: «Кимде ким малымды аман асырап калса, кызымды берем, жарым хандыгымды берем» – деп, жар чакыртат. «Кургакчылык болуп турса, кантип асырамак элек» – дешип, эч ким чыкпайт.

«Мен асырап берем» – деп бир дубана чыккан экен. Аны Дубана Машрап деп да Шаа Машрап деп да айтат. Дубана Машрап карышкырга койду, аюуга уйду, жолборско жылкыны, илбирске эчкини кайтартат. Өзү болсо кыштыр-жайдыр жылаң аяк, жылаң баш жүрүп, курмушудан чапан кийип, алдасын айтып, эл кыды-рып кетет. Бир жыл маалы өткөн кезде Коңтаажы малын эсептеп, өткөрүп алат. Эсептесе малынын баары аман болмок түгүл, төлдөгөнү төлдөп, баштагыдан көбөйүп калыптыр.

Убада боюнча Гүлгаакы деген кызын Дубана Маш-рапка бермек болот. Кызы самтыраган дубанага тий-беймин деп чанат. Ошондо Дубана Машрап кайра сени албайм,

«Энең капыр, Гүлгаакы,
Билбейсиңби, Гүлгаакы?
Атаң капыр, Гүлгаакы,
Билбейсиңби, Гүлгаакы!

¹ Ёі а. ¹ 720. Ёеі ааі æаҕиёааі ū ааёаеёёс. 57–58-аадоадо.

Бузурмандын динине,
Кирбейсиңби, Гүлгаакы!» –

деп жатат деген сөз тарайт. Айтылган сөздүн обону боюнча «Гүлгаакы» деген комуз күүсү чертилип калган экен.

Контаажынын буйругу боюнча Дубана Машрапка өргөө көтөртүп, баягы Гүлгаакыны кийирип берет. Дубана Машрап дубаначылык кылгандан башка эч нерсени билчү эмес экен, жада калса аялдын койнуна жатканды да билбейт. Гүлгаакынын чыдамы чыгып бүткөн кезде «жыланаптанып денемди көрсөтсөм, ошондо оюна келер» деп, жыланаптанып келип Дубана Машраптын алдына отурат. Дал ошол убакта Дубана Машрап кесилип кеткен бутунун жаракаларын эчкинин майын ысытып басып, тактап отурган экен. «Мен болсо эшик-эликте жүрүп бутумду кестирип алдым. Бул үйдө отуруп бул жерин эмнеге кестирип алды экен?» – деп эчкинин майын Гүлгаакынын «кесилген жерине» басып коёт экен.

Ошол майдан кийин Гүлгаакынын боюна бүтүп калат. Бала алты ай болгондо «ата» дейт, жети ай болгондо «Ата, нан жейм» дейт. Курсакта жатып «нан жейм» деген балага нан таап берем деп кудайга күнөөкөр болот турбаймынбы, андан көрө качып кутулайын» – деп Дубана Машрап үйүнөн качып жөнөйт.

Бир хандын үйүнө кайрылып, кир буту менен ордосуна кирип барат. Жигиттерин чакыртып, башын алдырат. Дубана Машрап жердеги башын колтуктап алып Мекени көздөй жол жүрүп кеткен имиш.

ØÄÄÌ ÀØÈÈÈÁ ÁÄВÍ Û

(Чотбай Нармырзаевдин вариантында)

Мааширибдин төрөлүшү

Фергана кенен өрөөндө,
Наманган кооз шаар болгон.
Туз кенин угуп андагы,
Ар жактан келип эл толгон.

Көсөмдүк менен бир дыйкан,
Көптөгөн түшүм жыйнаган.
Эркек перзент көрсөм деп,
Теңирден тилеп суранган.

Бир күнү ага келди жар,
Кеп айтканда деди ал:
Ичимде уктап жатканды,
Көз жарса, сүйүп сактап ал.

Кожоюн айтты кубанып,
Күмүштөй сакал чубалып.
Ажеп эмес эр болсо,
Алладан тилеп туралык.

Беш убак намаз окуган,
Жол сурайт дыйкан сопудан.
Жакшылык кылат жетимге,
Жаман сөз чыкпай оозунан.

Кубанычын ичке батырып,
Кудайга жүрдү жалынып.
Басса, турса ойлонот,
Баланын үнүн сагынып.

Базары гүлдөп Наманган,
Туш-туштан адам баралган.
Кулпунуп дыйкан зайыбы,
Кундуздай чачын тараган.

Жанкайып соода жайым деп,
Базарга барды зайыбы.
Арышын койсо оор болуп,
Арбыбай барат арымы.

Базарга барат эл менен,
Байкаган тааныш кел деген.
Гүлдөгөн даңктуу базарды,
Гүлгүн жаштан жердеген.

Бисмилла – айтып аттады,
Көк дарбаза эшиктен.
Танданып карайт базарда,
Таң эрте буга кезиккен.

Күз эле жемиш жайнаган,
Күкүктөр бакта сайраган.
Жүзүм, анар, алманы,
Жегизи келди базардан.

Буруксуйт түрдүү жемиштер,
Акча алса, ээси жегизер.
Дааналап алган алмурут,
Даамдуу экен дегизээр.

Сатарман сатып жемишин,
«Алгын» – деп үндөп жатыры.

Жүзү ак дыйкан зайыбы,
Жүзүм жеп көөнү ачылды.

Унутуп үйдөн чыгыптыр,
Акчасын албай, берерге,
Жүрөгү анын солк этти,
Сурабай жүзүм жегенде.

Ичинен добуш үн чыгып,
«Ыраазы кылгын ээсин» – дейт.
Эмгектен тапкан жүзүмдү,
Сурабай неге жедиң – дейт.

Ээсине барып ошондо,
Кечирим сурап жүгүндү.
Жакшы сөз угуп ээсинен,
Жан тынчып, көңүл сүйүндү.

Ээси сакы киши экен,
Сатып жатты өрүгүн.
Убайым тарткан зайыпка,
Улап айтты көңүлүн.

– Уул төрөсөн келиним,
Күйөө кылып алайын.
Кыз төрөсөн келиним,
Кула болуп калайын.

Бир эки даана жүзүмгө,
Пул берем деп ойлобо.
– Кудайым берсин эркек уул,
Кубанып жүргүн тойлордо.

Ушинтип ээси айтты эле,
Зайып үйгө кайтты эле.
Тер шорголоп, алсырайт,
Тез жүрүп, жолдо басты эле.

Басалбай жолдо онтоду,
Зайыштар үйгө топтолду.
Тотудай зайып тынчыбай,
Толгоосу катуу козголду.

Толгоосу келип калганын,
Ошондо билди аял зат.
Кейибе дешти зайыштар,
Кеңешип аны аярлап.

Тынч алалбай кыйналды,
Тымызын ичтен ыйлады.
Ааламдан өтсө не болмок?
Артында калып жыйганы!

Таң агарып атканда,
Таң чолпон жылдыз батканда.
«Иңаалап» бала төрөлдү,
Багымдад окуп жатканда.

Ай чырайлуу бөбөктөн,
Алла деген үн чыкты.
Боорукер эгем жар болуп,
Болтурбас эми кырсыкты.

Көз кыйыгын жиберип,
Балага карай эңилди.
Эс алып, көөнү ачылып,
Эненин жүгү жеңилди.

Түйшүккө чыдап карады,
Түндө да жана таңда да.
«Кишинин акын жебейм» – деп,
Шүгүр айтты аллага.

Күдөрүн үзбөс дыйканга,
Кубана турган чак болду.

Мечитке барып молдолор,
Маашириб деген ат койду.

Ай, жылдар өтүп баласы,
Он жашар болуп торолду.
Кериден кууп кармашат,
Кекилик, чилди, коенду.

Маашириб акыл сөз айтат,
Балдар менен ойносо,
Кол-бетин жууп тазалайт,
Булакты, сууну бойлосо.

Таазим кылып улууга,
Тазалык күттү жашынан.
Азарданбайт эч качан,
Акча, малдын азынан.

Балакатка жеткенде,
Бар, жокту билди Маашириб.
Бир өзүнүн көңүлүн.
Билимге бурду Маашириб.

Капарсыз болуп байлыктан,
Кармады китеп жашынан.
Баласы Сақы дыйкандын,
Билими ичте ташыган.

Молдолор чогуу болгондо,
Билимдин жолун айтышат.
Таң атканча окушуп,
Таңдан кийин кайтышат.

Кээде элге байкалды,
Керемет менен келгени.
Бекерчи болуп жүрө албай,
Билим болду эрмеги.

Айылда бирге өскөндөр,
Артынан ээрчип жүрүштү.
Таамай сөз айтса Маашириб,
Танданып баары күлүштү.

Аксакалдар көргөндө,
Акылы жетик аалим дейт.
Кишинин дилин байкаган,
Кичинекей маалим дейт.

АЭЕЕÈÌ - ÉÐªÍ - - - × - Í Ì ААØÈÐÈААÈÍ
ÈÀØÈАÐÃÀ ААÐÛØÛ

Маашириб чонойгондо Намангандагы Медреседен окуй баштайт. Анын тубаса, табигый сезими, алдыдагы болор окуяларды күн мурунтан көрө билгендиги, күндөн-күнгө өсө берет. Улама молдолордон Кашкардагы Олуя Аппак кожону угуп, терең билим үйрөнүү үчүн анын жашап турган жерине барат.

Билгеним аз деп Маашириб,
Көбүрөөк билим билсем дейт.
Улама молдо эшенге,
Шакирт болуп кирсем дейт.

Аксакалдар айтышты,
Аппак кожо бардыгын.
Атайын андан уксам дейт,
Алла таала жардыгын.

Ошол кезде Маашириб
Эс тартып калган кез эле.
Той, ашта элди аралап,
Токтомдуу болду тез эле.

Ак кожого барам деп,
Айылдан алды батаны.
Кашкарга барып көрдү ал,
Аппак кожо атаны.

Салам айтып сүйлөшүп,
Шакирт болом сизге дейт.
Көөнүмдө сиз деп келгенмин,
Көңүл буруң бизге дейт.

Шарият куран китептен,
Азирет калбай үйрөттү.
Алганча терең билимди,
Арадан бир топ жыл өттү.

Азирет аппак кождон,
Билим алды Маашириб,
Шарият, куран аятын,
Билип алды Маашириб.

Мааширибдин билимин,
Аппак кожо баалады.
Баамчыл зирек балага,
Баарынан сырдуу карады.

Аппак кожо башкарган,
Алтымыш чакты дубана.
Ак жол менен жүргүн деп,
Айтчы эле акыл буларга.

Ошолор аппак кожону,
«Олуя» деп билчү эле.
Азирет кожо таксыр деп,
Айтканына кирчи эле.

Бир күнү кожо эртелеп,
Дубананы жыйнады.

Меккеде жаткан азизке,
Кайгырып катуу ыйлады.

Дубаналар тобуна,
Мындай деди ак кожо.
Меккеде болгон кабарды,
Айтып берди сак кожо.

Ì ÅÅØÈÈÄÄÈÍ Ì ÅÈÈÅÅÅ ÅÅÐÕÌ
ÈÅÈÈØÈ

Мааширибдин кереметтүү сезимталдуулугу Аппак кожого абдан жагат. Өзүнүн кол астында кызмат кылган дубаналарга кошуп билим үйрөтө баштайт. Ошол кезде Меккедеги бир азиз адамдын шайтан галабасынан жан таксымында кыйналып жаткандыгын билген кожо дубаналардан: «Кимиңер азизге барып, шайтан галабасынан куткарып, ага калма (келме) айтып узатып, келесинер?» – деп үч жолу сурайт. Дубаналардын эч кимиси буга жооп айтышпайт. Ошондо Маашириб кол көтөрүп, «Таксыр кожо! уруксат этсеңиз мен барып азизди шайтан галабасынан куткарып, калма айтып, өзүм узатып келем» – дейт. Ошентип Мааширибдин бул тапшырманы аткарып келишине ишенип, аны аппак кожо Меккеге жөнөтөт.

Меккедеги Азизке,
Шайтан барып жармашты.
Жан таксымда ал азиз,
Дубалар окуп кармашты.

Галавасы шайтандын,
Азизке кыйноо киргизди.
Меккеде жатып бизге ал,
Кыйналганын билгизди.

Кимиң буга барасың?
Кыйналбай аны узатсан,
Аллага өзүң жагасың.

Эч ким барам дебеди,
Эч ким жагам дебеди.
Мааширибдин кожого,
Эми тиет кереги.

Ордунан туруп ошондо,
Маашириб мындай айтканы.
Меккеге учуп барарын,
Аптак кожо байкады.

Маашириб эми сүйлөдү,
Дубаналар сүйбөдү.
Жетиштүү болду кожого,
Жылмайып сырдуу күлгөнү.

Олуяга жол эмес,
Эки дүйнө бир кадам.
Азизке тездеп жетүүгө,
Жөнөп кетти Кашкардан.

Заматта жетип Меккеге,
Азизке дуба, калма айтты.
Кожонун сөзүн аткарып,
Учкан октой тез кайтты.

Азизди жумшак узатып,
Жаннати болсун деп келди.
Жаназа анда окууга,
Шаамаширибке эп келди.

Айтканын толук орундап,
Ак кожого келди эми.
Азиз узап кетти деп,
Айтып салам берди эми.

İ ĀĀØÈÈĀĀÈĪ – ØĀĀĪ ĀØÈÈĒĀ
ĀĪ ÈŌĪ ĀĀĒÛØÛ

«Олуяга эки дүйнө бир кадам» – дегендей, Маашириб алланын амиринен болгон өз керемети менен Меккеге барып, шайтан галаба кылып жаткан азизке дуба окуп, анын алдында калма айтып, узатат. Жаназасына катышып ошол күнү Кашкарга жетип, Аппак кожого салам айтып кирип келет.

Аппак кожо анын саламын алик алып кубанып тосот. Азизди шайтан галабасынан куткарып, кыйналбай жан беришке себепкер болгонуна ыраазы болуп дубаналардын алдында чоң ишеним айтып, Мааширибке Шаамашириб деген ат коёт. Ошол күндөн баштап аппак кожо Шаамаширибди касиети зор, кереметтүү олуядай сезе баштайт.

Алик алып саламын,
Айтты кожо мындай деп.
Азиз сага ыраазы,
Айткан сөздө турдуң бек.

Байымдап менин сөзүмдү,
Меккени көздөй ынтылдың.
Онтогон азизди узатып,
Олуядай иш кылдың.

Дубана молдо жыйылса,
Жол айтуу сиздин акыңыз.
Шапааты тийип алланын,
Шаамашириб болсун атыңыз.

Ошондон баштап Маашириб,
Шаамашириб болуп аталды.
Аталган ысмында жүрүүгө,
Ак кождон бата алды.

Шаамашириб сени байкадым,
Узакка талбас дулдулсун.
Жааматың тыңшап сөзүңдү,
Жан кубантар булбулсун.

Түгөнбөс сөзүң кен болот,
Ооруга дары эм болот.
Улама, молдо эшендер,
Устатына дем болот.

Бир айткан сөзүм аткардын,
Меккеге учуп тез бардын.
Кашында сага сүйлөгөн,
Календары Кашкардын.

À Ĩ Ĩ ÀÊ ÊÎ ÆÎ Í ÓÍ ØÀÀÌ ÀØÈÐÈÁÀË
ÊÎ Ĩ ÒÀÀÆÛÃÀ Æ^a Í ^a Ò⁻ Ø⁻

Эмки сөздү угуп тур,
Көнүлдү мага буруп тур.
Шаамаширибди көрсөк деп,
Калың калк күтүп туруптур.

Талас деген бир жер бар,
Таалайлуу, малдуу элдер бар.
Кылымдап жашап келаткан,
Кылдат уста, зергер бар.

Ошол жерди жердеген,
Контаажы деген адам бар.
Мал, байлыгы жагынан,
Султанга, ханга барабар.

Урматы бийик улуктай,
Ак жүздүү, аптак булуттай.

Ошону издеп сен баргын,
Мен айткан сөздү унутпай.

Коңтаажы байдын үйүндө,
Гүлгаакы кызы акылман.
Билими күчтүү сүйлөшсөн,
Эшен, молдо сакыдан.

Коңтаажынын төөлөрү,
Эсеп жеткис көбөйгөн.
Ачыган байлык ошондо,
Айтылуу Талас өрөөндөн.

Мал багар болуп кирсем дейм,
Коңтаажы сырын билсең дейм.
Байырлап ошол адамга,
Бала болуп жүрсөң дейм.

Жакшылап кайтар төөлөрүн,
Каракчы менен уурудан.
Гүлгаакы кыздын никеси,
Бир өзүнө буйурган.

Коңтаажы ата деп,
Алды артына түшөсүң.
Ак эмгек жумшап малына,
Абдан жакшы күтөсүң.

Гүлгаакы сени жактырат,
Алдыңа тулпар ат кылат.
Эч нерсе дебей жүрө бер,
Эскини кийип самтырап.

Гүлгаакы кызды аларсың,
Бүлөлүү болуп каларсың.
Мусулман динге бурууга,
Айласын өзүң табасың.

Мусулман болсо Гулгаакы,
Көп тиет сага жардамы.
Кызынан кийин Коңтаажы,
Исламды кабыл алганы.

Коңтаажы шаман дининде,
Абайлап амал издейсин.
Чок басып алба кокустан,
Чочутпай сүйлөп сиз дейсин.

Коңтаажы динге кирди деп,
Калкы да угат буларды.
Байынын дилин байкашып,
Башкасы карап турабы?!

Аларды динге киргизсен,
Арбындуу сеп аларсын.
Оң жолго салып элдерин,
Олуя болуп каларсын.

Сөздөрүн бүтүп ак кожо,
Шаамаширибди карады.
Сабырын күтүп, акырын,
Сакалын сылап, тарады.

Шаамашириб кожого,
Макулмун – деди токтолбой.
Эки олуя кайыпты,
Теңирим өзү кошкондой.

ØAAI AØÈÐÈAAÈÍ ØAÈAÑÈA
ÈÃÈÈØÈ

Аппак кожонун айтуусу менен Шаамашириб Таластагы Коңтаажы байга жупуну кийими менен жүдөгөн кейипте көрүнөт деп анын: «мен бир кедей

дубана, күнүмдүк оокат үчүн үйүнүздө жүрүп, малыңызды багып, тиричилигинизге жардамдашсам» – дейт.

Мындай арзан күч, өзү келген кызматкерди табалбай жүргөн Контаяжы бай айтканына ошол замат макул болот. Шаамашириб байдын үй тиричилигине ак дили, бардык күч аракетин жумшап, жардам көрсөтүп, эң оболу Гүлгаакы менен таанышат.

Дубана кейпин кийинип,
Шаамашириб келди Таласка.
Чыгынып келет калың эл,
Чырайлуу жүзүн карашка.

Контаяжы менен таанышып,
Малдарын бага баштады.
Жактырбай калды малдуу бай,
Шаамаширибден башканы.

Басса, турса Шаамашириб,
Чарчамыш болуп чайпалат.
Самтырап жүдөп жүрсө да,
Сулуулук жүзү байкалат.

Алыстан келген Мааширибке,
Адепсиз басып барбады.
Күйүтү бардай кишиге,
Гүлгаакы сулуу таң калды.

Акылы терең адамдын,
Динин билбейт Гүлгаакы.
Ак кожо айткан сөздөрдүн,
Бирин билбейт Гүлгаакы.

Эшигинде жүрсө да,
Экчеп сөздү сүйлөбөйт.

Этек, жени жырткка,
Эч нерсе айтпайт, үндөбөйт.

Самтыраган малчынын,
Дилин билбейт Гүлгаакы.
Аалим кылып окуткан,
Пирин билбейт Гүлгаакы.

Түйүн сырды чече албай,
Түндө уктабайт Гүлгаакы.
Күйүттүү болуп ал кезде,
Күндө уктабайт Гүлгаакы.

Женелерин ээрчитип,
Жандап чыгат Гүлгаакы.
Тентуштардын эстүүсүн,
Тандап чыгат Гүлгаакы.

Ойлогон ой түбүнө,
Жете албады Гүлгаакы.
Шаамаширибден алыстап,
Кете албады Гүлгаакы.

Анын ою жакшылык,
Күткөн динин билсем дейт.
Таза болсо диндери,
Таазим кылып кирсем дейт.

Күткөн диниң кайсы деп,
Сурап калды Гүлгаакы.
Шаамашириб сөзүнө,
Кулак салды Гүлгаакы.

Диним – ислам ак дин деп,
Айтты шашпай Маашириб.
Мухаммаддан сөз кылып,
Жатты эми Маашириб.

24000 миң пайгамбар,
Өткөн ушул дүйнөдөн.
Алла досу Мухаммад,
Ислам жолун сүйлөгөн.

Алла өзү жалгыз деп,
Аны да айтты Маашириб.
Периште көп көктө деп,
Баарын айтты Маашириб.

Асман жерди жараткан,
Алла деди Маашириб.
Айткан сөздү көңүлгө,
Карма деди Маашириб.

Мухаммад күткөн бул ислам,
Аалам билет таза дин.
Айтып өттүм билип ал,
Алланын досун, шеригин.

ГҮЛГААКЫНЫН МУСУЛМАН БОЛУШУ

Гүлгаакыга атасынын күткөн шаман дини анча жакпагандай сезилген. Шаамашириб келгенден кийин анын ак ниет менен иш кылганынан сырткары, сырдуу жүрүш-турушу, артык баш сөз сүйлөбөгөнү жана кереметтүү көрүнүштөрү Гүлгаакы кызды ойго салат. Анын сырын сурап билгенге чейин бир нече убакыт өтүп, акыры бир күнү жолугуп, кайсы динде экенин сурап калат.

Ошондо Шаамашириб ааламды жараткан алла тааланын шериги жок, өзү жалгыз экенин, жердеги досу Мухаммад пайгамбар экенин анын ислам дининде болгондугун, ал дин куранда айтылгандыгын, асмандагы периштелердин бардыгын, ж.б.

ушул сыяктуу жоболорун исламдын дүйнөдөгү ак дин экендигин толук түшүндүрөт. Өзү да ислам дининде экендигин далил көрсөтүп айтып берет. Ошентип, Шаамаширибдин айтканына көңүл буруп, Гүлгаакы кыз мусулман болот.

Ошол замат Гүлгаакы,
Каламан айтты дилинен.
Ислам ак дин экен деп,
Алланы айтты дилинен.

«Лааилааха Иллалооху
мухаммадур росуулulloох» –
деп намазды окуду.
Алла өзүң колдо деп,
зикир салып отурду.

«Ашхадуаллаилааха иллоллоху
Ва ашхадуанна Мухаммадан,
Авдуху ва росуулух» –
Шахадатты айтты Гүлгаакы.
Шаман динин жактырбай,
Исламга кайтты Гүлгаакы.

Эки дүйнө аватың,
Ойлонуп жүрдү Гүлгаакы.
Урматы өсүп элине,
Зор болуп жүрдү Гүлгаакы.

Отуз күн кармап орозо,
Тараба тартты Гүлгаакы.
Үйдөгү ишти ирээттеп,
Ата-эне бакты Гүлгаакы.

Гүлгаакы динге киргенде,
Гүлмүндөдү Маашириб.

Гүлүнө багбан болоюн,
Билгин деди Маашириб.

Маашириб терең сөз айтып,
Көздөгөн максат айтылды.
Гүлпөттүү сөздү укканда,
Гүлгаакы гүлдөй ачылды.

Эшигиндин алдында,
Төө бактым Гүлгаакы.
Төөлөр жүзгө жеткенче,
Жөө бактым Гүлгаакы.

Гүлгаакыга жакшы сөз,
Улап айтты Маашириб,
Ичке каткан сырларын,
Чубап айтты Маашириб.

Кашкардан келип Таласка,
Сени издеген Маашириб.
Мухаммад динин жаюуга,
Эл издеген Маашириб.

Контаажыга кул болуп,
Сени издеген Маашириб.
Ислам динин курандан,
Кең издеген Маашириб.

Бир себеби бул болсо,
Бир себеби башкада.
Кусасы тарап кубанат,
Гүлгаакы кызга какшаса.

Маашириб күткөн максаттар,
Гүлгаакы кызга айтылган.
Сыр сактап мурда күн өттү.
Суйкайган кыздын артынан.

Исламды кабыл алганда,
Жүрөктө сырын бир айткан.
Төө багып үйүндө,
Төмөнкүдөй ыр айткан.

Комузун күүлөп Маашириб,
Кой четине барганы,
Комузга коштоп обонун,
Гүлгаакы кызга арнады.
Жандык бактым Гүлгаакы,
Жайың-кышың асырап,
Андып бактым Гүлгаакы.

Койлоруңуз эгизден,
Төлдөп берди Гүлгаакы.
Кара-Сайга кар түшпөй,
Өрдөп келди Гүлгаакы.

Гүлгаакы сөзүн укканда,
Маашириб дилден кубанды.
Аппак кожо аткандай,
Кудай кошкон буларды.

Жылкы бактым Гүлгаакы,
Жылкың миңге жетсин деп,
Былтыр бактым Гүлгаакы.
Жылкыларың жылдыздуу,
Багылды го Гүлгаакы.
Максат оюң ичтеги,
Табылды го Гүлгаакы.

Сыйыр бактым Гүлгаакы.
Ийри таяк колго алып,
Быйыл бактым Гүлгаакы.
Сыйырларың чакалап,
Сүт берди го Гүлгаакы.

Жыртык чапан Маашириб,
Күч берди го Гүлгаакы.

Гүлгаакы мусулман болду деп,
Контаажы угуп калды эми.
Алдына кызын чакырып.
Каарына алды эми.

Чекеси байдын тырышты,
Кызын тилдеп урушту.
Мааширибден сураң деп,
Айтышты калкы сунушту.

Бааларсың мени бул жерде,
Байбол деймин Гүлгаакы.
Шаман динден исламга,
Кайрыл деймин Гүлгаакы.
Мааширибдин көңүлүн,
Жай кыл деймин Гүлгаакы.

Наманган, Талас шаарына,
Жеке кайтып бара албайм.
Акылдаш болчу Гүлгаакы.
Ааламдан сендей таба албайм.

Наманган турак жайыма,
Байланыш түзүп коёлу.
Барып келип турушсун,
Бектер менен оёну.

Калмак, өзбек калктарын,
Куда-сөөк кылалы.
Келечек күнгө көңүл бур.
Контаажы байдын чырагы.

Гүлгаакы эми кеп айтат,
Келиштирип эп айтат.

Ишеним болуп ортодо,
Ички сырды бек айтат.
Аярлап чебер тил менен,
Атама сөздү айтыңыз.
Айтылуу Талас элине,
Жезде болуп кайтыңыз.

Мааширибди чакыртып,
Диндин жайын сурады.
Аллага зикир кылган жан,
Айтпай карап турабы.

Маашириб сөздү иреттейт,
Ар кимде жакшы тилек дейт.
Ааламда таза исламга,
Ар пенде өзү кирет дейт.

Ааламдагы диндердин,
Эң тазасы биздики.
Каарыңыздан коркпоймун,
Кандай экен сиздики?

Он сегиз миң ааламда,
Адилет дин биздики.
Каргаша кылбай ойлонун,
Кандай экен сиздики.

Мусулман билген адамга,
Мухаммеддин дини бар.
Көпчүлүк элге ушактайт,
Көрө албаган ичи тар.

Таза динге ишенип,
Гүлгаакы болду мусулман.
Кайтканды динден уктунбу?
Карып кылып туз урган.

Бир аллага ишенген,
Түшүнөт ак дин экенин.
Жактырып өзү кирбесе,
Жалынып ага нетемин.

Жазаласаң кел мына,
Жазаны алчу мен мына.
Катуулансаң эрк сенде,
Калыстык кылчу эл мына.

Бул сөздү угуп Коңтаажы,
Өзүнчө пикир ойлонду.
Суз карады Мааширибке,
Сынайт окшойт болжолу.

КОҢТААЖЫНЫН МААШИРИБКЕ КОЙ БАКТЫРГАНЫ

Гүлгаакынын ислам динине киргенин угуп, Коңтаажы кызына ачууланганда калыс адамдар ортого түшүшүп, «сиз кызыңызга өтө каарланбай эшигиңизде мал багып жүргөн Шаамаширибден сураныз. Диндин кандай экенин ошодон билиниз, ага жараша иш кылыңыз? Коңтаажы бай – кызда күнөө жок» – дешип кызын жамандыктан сактап калышат.

Калыс адамдардын сөзүнө макул болуп Шаамаширибди чакырып эң оболу кайсы динде экендигин сурайт. Шаамашириб тартынбастан ислам дининин маанисин Коңтаажыга кыскача түшүндүрөт. Буга Коңтаажынын ачуусу келип – «ислам диниңдеги кереметин менен быйыл чоң сайга кыштап миң койду эгизден төлдөтүп бирөөсүн да чыгашага учуратпай жазында айдап келесин», – деп койлорду алдына салып берип, кар көп түшө турган Чоң-Сайга

кууп жиберет. Шаамашириб байдын айтканына макул болуп миң баш койду кыштатып келүүгө алып чыгат. Ошол жылы жерге кар түшпөй жер капкара бойдон жаз чыгат. Ошондон бери жер Кара-Сай деп аталып келе жатат.

КОНТААЖЫНЫН АЙТКАНЫ

Таза болсо исламын,
Чоң-Сайга барып кыштагын.
Миң койду баккын өлтүрбөй,
Билесин, анда кыш жайын.

Кереметин бар болсо,
Ал сайга койду өрдөткүн.
Миң койдон бирин калтырбай,
Баарын эгиз төлдөткүн.

Кары калың ал жердин,
Карап бак, малды сен келдин.
Быйылкы кышта эч кандай,
Бычак, эт сага бербеймин.

Керемет болсо исламын,
Айтылган сайга кыштагын.
Эгиздүү койду семиртип,
Эч жакка бир күн чыкпагын.

Жалтаңдабай көч деди,
Жазында көрөм силерди.
Корсулдап сүйлөп Контаажы,
Кой менен кууп жиберди.

Шашылбай айдап Маашириб,
Койду өргөгө чыгарды.

Тоо чөптөрүн жедирип,
Тойгуза жайып сугарды.

Чоң-Сайга барган ал жылда,
Кар жаабай жаз чыкты.
Эгизди жыйнайт Маашириб,
Мойнуна асып баштыкты.

Чоң-Сайдан башка жактары,
Калың карга капталды.
Эгемден назар болду эле,
Койлору толук сакталды.

Кар түшпөгөн ал Чоң-Сай,
Ошондон бери малга жай.
Ар кышта жери капкара,
Аталып калды Кара-Сай.

Андагы койдун бардыгы,
Эгизден төлдөп көбөйдү.
Үч миң кой айдап келгенде,
Маашириб алды мөрөйдү.

КОҢТААЖЫНЫН МААШИРИБКЕ ИШЕНИП, ИСЛАМ ДИНИНЕ КИРИШИ

Шаамаширибдин миң баш койдун эгизден төл-дөтүп, чыгашасыз үч миң кой кылып жазда эшик алдына айдап келгендигине Коңтаажы таң калат. Шаамаширибдин дининде бир керемет бар окшойт деп нары ойлонуп, бери ойлонуп, анан өзү чыныгы дили менен ислам динине кирет.

Аны уккан эл да ислам динин кабыл алып, беш убак намаз окуп, ар жылы рамазан айында отуз күн орозо кармашат. Коңтаажынын малына, мүл-

күнө байлыгына береке кирип, жерге батпай көбө-
йүп Шаамашириб менен жылуу сүйлөшө баштайт.
Ошондо Коңтаажынын айтканы:

Койлордун үч мин болгонун,
Көз менен көрдү Коңтаажы.
Оройлук кылган пейлинен,
Ойлонуп бир аз жумшады.

Кара-Сайга кар жаабай,
Койлорум түгөл чыгыптыр.
Келген жылы Маашириб,
Керемет ишин кылыптыр.

Арык болбой семирип,
Аман келди койлорум.
Кантип аны жазамын,
Катуу урушуп койгонмун.

Шаман динин Коңтаажы,
Колдонуп келген илгертен.
Исламдын ак дин экенин,
Укпаган жана билбеген.

Шаманды таштап Коңтаажы,
Исламды кабыл алды эми.
Калкынын баары жыйылып,
Коңтаажыга барды эми.

КОНТААЖЫНЫН КАЛКЫНЫН ИСЛАМ ДИНИН КАБЫЛ АЛЫШЫ

Кызынан, Коңтаажыдан кийин элдери Коңтаа-
жыга келип: силер ислам динине өттүңөр, биз кай-
сы динде болобуз деп сурашканда Коңтаажы ислам

дининин актыгын, адилеттигин айтып толук түшүндүрдү. Муну уккандан кийин калкынын көпчүлүгү бул диндин ак жана адилет экендигине чыныгы дилдеринен ишенишип, ислам динин кабыл алышат.

Ошондогу элдин сөзү

Ислам динге сыйындын,
Биз эмне кылабыз?
Алдыңда турган элиң биз,
Айт эми сөзүң угабыз.

Коңтаажы буга кубанып,
Элинин баарын үндөдү.
Ак экен ислам динибиз,
Артыман менин жүр деди.

Ак динге дилден ишенип,
Исламга кирди баарысы.
Жанатта намаз окушту,
Жашы менен карысы.

Ыраактан билди бир алла,
Ыймандуу бардык инсанды.
Таластын калкы жыйылып,
Кабыл алды исламды.

Кең Таластын элдери,
Маашириб сагы адам дейт.
Булгабай жүрсүн исламды,
Бузуку менен сараң дейт.

Олуясы эки элдин,
Азирет ата Маашириб.
Керемети көп болгон,
Кээ бирде ишин жашырып.

ШААМАШИРИБДИН ГҮЛГААКЫГА ҮЙЛӨНҮШҮ

Бири бирине дили, мүнөзү жүрүш-турушу жана сулуулугу жагып калган Намангандык Шаамашириб менен Таластык кыз Гүлгаакы бири бирин сүйүп калышты. Алардын өзүнчө таанышып жүрүп, Гүлгаакынын да ислам динине киргенин анык билген Коңтаажы Шаамаширибке нике кыйып, өз элинде аземдүү той өткөрөт.

Коңтаажы менен Маашириб,
Акылдаш жакын болду эми.
Маашириб жана Гүлгаакы,
Акылга жетик толду эми.

Гүлгаакы Шаамашириб,
Гүлпөттүү тойдо болушту.
«Бактылуу болсун» – булар деп,
Никесин кыйып коюшту.

Гүлгаакы кыздын атасы,
Адилет жакка өттү эми.
Нике тойго аянбай,
Оокатын элге төктү эми.

Ыраазы болуп бул байга,
Ырчы, акындар сайрады.
Ымандуу күйөө Маашириб,
Ыраакта турат жайдары.

Күн саналып күн өттү,
Жыл артынан жыл өттү.
Коңтаажы сыйлап күйөөсүн,
Ак сарайга түнөттү.

Өзбек-кыргыз сөздөрүн,
Тең түшүнгөн Маашириб.
Шарият жолун курандан,
Кең түшүнгөн Маашириб.

Намангандык Маашириб,
Олуя сақы киши экен.
Береке кирип Таласка,
Бейили, дили түз экен.

Гүлгаакы кызга Маашириб,
Адилет сөздөн сүйлөгөн.
Бейли сылык календар,
Бейчеки карап күлбөгөн.

Коңтаажы байдын малдары,
Жайыкка батпай жайылды.
Бечара бейбак жетимге,
Берип турду кайырды.

Кайын журту Мааширибди,
Кадыр урмат кылышкан.
Чын кайнилер чогулуп,
Чыныдан кымыз сунушкан.

Женелери жыйналып,
Жең этегин тазалайт.
Ким ага орой сүйлөсө,
Киргизип үйгө жазалайт.

Тамашасын кабылдап,
Таалайлуу болгун деп коёт.
Багың гүлдөн ачылсын,
Балалуу бол деп коёт.

Кайни, балдыз жаштарга,
Катуу айтпайт Маашириб.

Ата-энеге тигилип,
Ачуу айтпайт Маашириб.
Мына ошентип Таласта,
Сыйда жүрдү Маашириб.
Малда иштеп, кыз алып,
Кыйла жүрдү Маашириб.

ТАЛАС ЭЛИНИН ШААМАШИРИБ МЕНЕН ГҮЛГААКЫНЫ МЕККЕ-КААВАГА АЖЫГА ЖӨНӨТҮШҮ

Бир күндөрү Маашириб,
Атага мындай кеп айтты.
Уруксат берсең чын дилден,
Ажыга барсам деп айтты.

Ал сөзүн угуп Коңтаажы,
Агайын элин чакырды.
Аксакал, билгич ошондо,
Айтышты мындай акылды.

Шаамаширибдей асылды,
Меккеде күтүп алышат.
Ардактап, сыйлап ал жерде,
Алдына килем салышат.

Жөнөй турган болгондо,
Гүлгаакы мен да барсам дейт.
Зыярат кылып Каавага,
Мен дагы бата алсам дейт.

Атасы макул болгондо,
Эл чогулуп жыйналды.
Ажыга жөнөп турганда,
Тапканын берип ыйгарды.

Бирөөлөр берди койлорун,
Бирөөлөр берди уйларын.
Жолунар жакшы болсун деп,
Бирөөлөр берди пулдарын.

Бирөөлөр жылкы мингизди,
Малдуулугун билгизди.
Кээ бирлери коштошуп,
Кымкаптан чапан кийгизди.

Ажылыктын жолуна,
Абдан көп мал жыйналды.
Кийгизсе байга чак келген,
Кийимдер менен сыйлады.

Маш келди кымкап чепкендер,
Шаамаширибдей асылга.
Гүлгаакы кийген камзалдар,
Гүлгө окшоп кетти жазында.

Кайнатасы Коңтаажы
Казына оозун ачты эми.
Кызыл дилде, пулдардан,
Куржунга толо басты эми.

Аксакалдар кол жыйып,
Ажыга жакшы узатты.
Гүлгаакы менен Мааширибке,
Аябай кылды ызаатты.

Ак түстүү бээни сойдуруп,
Аземдеп тамак болтуруп.
Аман бар деп коштошту эл,
Ак боз атка кондуруп.

Чогулган малды, пулдарды,
Маашириб жеке алган жок.

Кайната, ата, энеси,
Каймана андан калган жок.

Кеңешип элге Маашириб,
Мал-мүлктү санап көрүштү.
Тегиз көрөм баарын деп,
Тепетең үчкө бөлүштү.

Бир бөлүгүн айдатып,
Ата-энеге жиберди.
Бир бөлүгүн Таласта,
Кайнатага имерди.

Бир бөлүгүн Маашириб,
Жесир-жетимге арнады.
Акылдуу экен карачы,
Азамат дыйкан ардагы.

Кайната берген дилделер,
Карк кылат бизге болот дейт.
Жок болбойт биздин каржыбыз,
Жол-жолдон чөнтөк толот дейт.

Таластын эли жарданып,
Келбей калсаң кош дешти.
Кабыл болсун ажынар,
Оомийин, жолуң бол дешти».

Аксакал жана атанын,
Айтылган тилек батасы.
Жарандар өзүң кечиргин,
Жазуудан кетсе катасы.

Айтылып жаткан Маашириб,
Акыркы кайып, олуя.

Чындыктан бүткөн поэманын,
Чыгалы дедик соңуна.

Шаамашириб, Гүлгаакы,
Экөөсү кетти Каавага.
Жол жүрүп эсен жеткенде,
Жолукту ажы, саавага.

Керемет күчүн байкашат,
Кезиккен элдер жолдон дейт.
Ак динде жүргөн экөөнүн,
Ажысы кабыл болгон дейт.

ГҮЛГААКЫ

(О. Урмамбетовдун варианты)

Илгери бир жоокерчилик замандарда калың калмак биригип камсыз жаткан кыргызды талашып, жерлеринен кууп чыгышат. Көп жылдар бою кыргыз – калмак жоолашыш, өткөн кекти доолашып, бирде алышып, бирде чабышып турушат. Барган сайын калмактардын күчү азайып кыргыз-казактын бирдиги көбөйө берет. Аны көрүп туруп кыргыз казактар менен эпке келишет. Казактар Сары-Арка, Челекке, кыргыздар Ат-Башы, Нарын, Таласка кайра келишет. Кыргыздардын бир уругу өз тынчтыгын көздөп, Жылдыз, Текесте калат. Ошенткен менен Ысык-Көл, Соң-Көл, Кемин, Чүйдү дагы эле калмак ээлеп калат. Бирок көп жылдар бою кагышпай, бирин-бири чабышпай кошуна конуп жердешип, урушу жок элдешип, ко-нокко үйгө кел дешип, ынтымактуу жашап турушат. Ошол кезде калмактар бир канча кандарга бөлүнүп турган. Көпчүлүк калмак үрүмчү, Капкакта болот. Мындагы элин Карпык деген кан чыгып баарын баш коштуруп, өзү баш болуп көп жылдар бою сурап турат. Карпык өлөрдө энчисин эки уулуна бөлүп берет. Улуусу Коңтаажы, кичүүсү Бакаманжы экөө тең эр болуп, эч кимге тийгизбей, элине душман киргизбей баатыр болуп атанат. Бакаманжынын кыздан тогуз, уулдан беш баласы болот, булардан мыктысы болгон эмес, ал эми Коңтаажынын эч

баласы болбойт. Акыры жүрүп кыргыз аялынан Гүлгаакы аттуу кыздуу болот. Гүлгаакы жөнөкөй кыз болбостон он төрт жашынан калмакка дүң болот. Кичине кезинен окуу үйрөнүп, сабаттуу болуп чыгат. Өзүнө окшош кыздан кыркты тандатып алып, жоо жарагын жасатып, аларга да өнөр үйрөтүп аябаган уз кылат. Жоо жаракты мол камдагып дайыма душманга каршы даяр турат. Жанында курдаштары Мисгаакы, Апал, Үпөл, ж.б. кыздар болуп тең өсүп өзү жеке иш кылбай эл журту менен кеңешип калкына алынган кадырлуу каныша болот. Ошол кездеги узун кулактардан түрлүү жомок, чындыктарды айттырып угат. Алар Кытайда, Индияда салынган шаарды, жер алдынан казылып алынган кенди, деңиздин суусун бурганын, эгин эгип жана башка өнөрлөрдү айтып берип, канышаны, ошол жерлерди өз көзү менен көрүүгө кызыктырат. Өзү дагы кээ бир жазылган жазмаларды окуп элге эмгек кылууга шыктана баштайт. Акыры Гүлгаакы ал оюна жетип жанына кырк кыз жана көп киши алып кытайга чейин кыдырып барат. Бул жерлерди көргөндө Гүлгаакы менен кыздар мурун эч нерсе көрбөй кур талаада жүргөндөй сезет. Бара жаткан жолунда катагандын Турсун деген ханына жолугуп достошуп өтөт. Кашкар ханы Калдар хан менен да жакшы мамиледе болуп калат. Калдар хан Гүлгаакыга кандай хандык кылып эл башкаруунун жолун үйрөтүп, эгин эгип, соода кылуунун дагы чоң пайдасы бар экенин айтып берет. Кытайга барган кезинде Кылчаң хандын кызы Лисин менен достошуп көп өнөр үйрөнөт. Айрыкча Гүлгаакыны салынган сепили, курулган шаарлар кызыктырат. Акыл менен айландырып кытайдан алтымыш уста алып ошол эле замат шашып жерине келип, сепил куруп шаар салып, эгин эгип жер айдап, жайыт тазалап шалбаа ачып, ашуу бузуп

жол салып, суусу жок жерлерге суу буруп, эмгекке бай кылып, бай жардысын тең кылат. Далай эл жер көрүп, ал элдин салт-санаасын билип баштагыдан Гүлгаакынын кыял жоругу өзгөрүлө баштайт. Кытай төрөлөрүн, зобулдарын көрүп, алардын адамга, кулдарга, малайларына айбандан жаман мамиле кылганына өтө нааразы болуп келет, бирок ачык айтып кийлигише албайт. Гүлгаакы өтө боорукер ханыша болот, ал эми душманы, элге зыян тийчүүлөрдү аяган эмес. Ар кандай кыйынчылыктарды акылдуулук менен жайгаштырып жөнгө салуучу. Мурдагы жоолошкан элдерге бүт бойдон жакшы пикирлер менен мамиле кылып, эл тынчтыгын жолго салат. Ханышанын кадырлуу акылдаш адамдары дайыма бирге кеңеш курушуп, акылдаш болуп турушат. Алар Аргын, Төкө чечен, Дожу, Долондор болгон. Андан башка ханышаны көрө албай жүргөн Таргын деген куу адам болот. Дайыма ханышага болуучу кырсык-душмандыктардын кырдаалын издеп жүрөт. Гүлгаакыны аялдыкка алууга аракет кылат, ханыша эч кимисине макулдугун бербейт. Элге «карыган кыздар» деген атка коно баштайт. Ага ханыша моюн бербейт. Ошол кезде Көйкапты жердеген кыргыздарда Байдуулат аттуу хан болуп, анын Гүлжигит аттуу жалгыз уулу болот, кичине кезинде кытай хандарынан өнөр үйрөтүп келип хан көтөрөт. Ал аябаган эр болот. Гүлгаакынын кабарын угуп, жашынып жылкы тийип, артынан кууп келген Гүлгаакы, кырк кыз менен таанышат. Ошондон баштап Гүлгаакы Гүлжигитти жактырып өзүнө жакындатыш үчүн Көйкаптан Көлгө көчүрүп келип, калмак менен айылдаш конуп, бирге малы жайылып, бирге эгин айдашып, бири-бирине душмандыгы жок эл болуп жашап турушат. Барган сайын Гүлжигит менен Гүлгаакынын ашыкчылыгы күчөйт, бирок дароо эле баш ко-

шуп алуудан айбыгышат. Акыры жүрүп элге билинип, эч ким каршы болбой жактоочулар көп болот. Таргын деген куу булардын сүйүүсүн бузууга жол табат. Ал Гүлгаакы багып алган иниси Таранды вазир кылып, өзүнө чоң сепил куруп, калмак элинин тою деп той берип ага казак, кыргыз, кытайдан эл келет. Ошол тойдо калмактын белгилүү баатыры Догонду Гүлжигит эр сайышта жеңип кетет. Ошондон баштап Догонду Гүлжигитке каршы бүлөп, куу Таргын экөөнү душман кыла баштайт. Таргын менен Догон жашыруун барыш Капкактагы калмактын Долухан деген ханын калың кол менен алып келип Гүлжигит менен Гүлгаакыны кыз-жигиттери менен Соң-Көлдөн кырып элди кайрадан азапка салат. Калмакка Таргынды хан деп жарыялап, Төрт-Күлдө жаткан жеринен, шашылып кабар угуп Таластан Намыр, Темир, казактан Албан келип ташын талкан кылат. Калмактар түн ичинде көчүп, корккон бойдон Капкакка кире качат.

Эл, Гүлжигит менен Гүлгаакы, кыз-жигиттерди ардактап көмүшүп эстелик кылып, күмбөз салдырыш кыргыз өз жерин ээлеп жатып калат.

I

Улуулардан келаткан,
Уламалуу кеп экен,
Улуту калмак эл экен.
Бакаманжы – Контаажы,
Хан болуп эл башкарган,
Бир тууган чыккан, бек-экен.
Баатырлыгы башкача,
Элине коргон чеп экен,
Мына ушул кандардын,
Атасы Карпык дээр экен.
Баатыр Бакаманжынын,

Контаажы экен агасы.
Жердеген жери ошонун,
Тогуз-Торо талаасы.
Ошол Бакаманжынын
Болгон экен өзүндө,
Кыздан тогуз, уул-бешөө,
Баарлыгы он төрт баласы.
Балдарынын жок экен,
Хандык кылып, эл бийлеп,
Бул кызматка жарачу.
Контаажы баатырын,
Алтымыш алты жашта экен,
Бала көрбөй карганча,
Арманы күчтүү башка экен.
Кыйлага жашы толуптур,
Калк ичине таралып,
Куу баш атка конуптур.
Тогуз аял алыптыр.
Бала көрбөй мында да,
Томсоргон бойдон калыптыр.
«Касиеттүү» жерлерге,
Койбой тегиз түнөптүр.
Кошо келип карылык,
Башкача жаман жүдөптүр.
Барбаган жери калбады,
Бир баланын айынан.
Кыздуу болду бир күнү,
Кыргыздан алган зайбынан.
Кыркка чыккан кезинде,
Байбичеси Айымдан.
Калмактын эли ырымчыл,
Төрөлгөндө баланы,
«Эти чыйрак болсун» деп,
Киринтишип чай менен.
Оозантышып май менен.
Орошуп жибек шай менен.

Жети күнгө толгончо,
Көргөзгөн жок бир жанга,
Айткан жок бир да адамга.
Жети күнгө толгондо,
Эмчи Бүбү байбиче,
Көргөзгөнү баланы,
Ороп колго алыптыр.
Хан келгенче бетин жаап,
Көрүндүк сурап калыптыр.
Жетимишке чыкканда,
Балалуу болдуң ханыбыз.
Аман эсен кыз тапты,
Айымкан асыл жарыңыз.
Канакей каным келиниз,
Көрүндүгүн бериниз?
Көрүндүгүн берген соң,
Карганда көргөн персентин,
Анан кийин көрүңүз.
Баланы көзүң көргөндө,
Ачылаар ханым көзүңүз.
Сүйүнчүмдү чоң бергин,
Сүлөөсүн ичик тон бергин.
Кубанчымды чоң бергин,
Карышкыр ичик тон бергин.
Токтобостон эр Таажы,
Капчыкка колун салды эми,
Канча бир жамбы алды эми.
Сүйүнчү менен көрүндүк,
Чогуу берип салды эми.
Балбайып басып барды эми,
Баланы колго алды эми.
Айдай жүзүн көргөндө,
Анылдап ыйлай бергенде,
Жыпардай жыты баланын,
Мурунду өрдөп келгенде,
Мээримин түшүп аталык.

Бетине басып бек жыттап,
Кубаныч басып жүрөгүн,
Көөдөндөн чыкты капалык.
Кыз болсо да кудурет,
«Бергени» – деп буюруп,
Сүйүнгөндөн аккан жаш,
Сакал ылдый куюлуп,
Кубангандан хан ыйлап,
Кошулушуп ханына,
Олтурган жандын баары ыйлап,
Байбичеси дагы ыйлап.
Бир аздан кийин басылды,
Жаркылдап кабак ачылды.
Антсе дагы эр Таажы,
Ар түркүн ишти ойлонот.
Түбүн байкап олтурса,
Түнөрүп кайра толгонот.
Жүрөгүн кайгы муң чалып,
Бузулуп өңү кумсарып,
Кубанчын ичтен кайгы жууп,
Токтобойт санаа тынч алып.
Эр Таажы анда кеп айтат,
Ичиндеги кайгысын,
Чыгарып элге эми айтат:
Энеден тегиз туулуп,
Экөөбүз бирдей эр болдук.
Эл башкарып хан болуп,
Эр уулу менен тең болдук.
Ээр токуп атка мингени,
Эмнеден кем болдук.
Калмак элин кор кылбай,
Намысты катуу талаштык.
Казак-кыргыз биригип,
Тартып алган жерлерди,
Калмакка кайра караттык.
Эрдик менен жоолашпай,

Эл болуп кайра жараштык.
Кызматты журтка тийгиздик,
Текши жорго мингиздик.
Душман колун сала албай,
Жылкы тийип ала албай,
Талаанын баары мал болду.
Байыганын калмактын,
Көргөн адам таң болду.
Короо толгон кой болду,
Калмак уулу зор болду.
Түтөгөн калмак эл болдум,
Төрт түлүгүм бүт түгөл,
Бирок, бир туяктан кем болдум.
Карыганда кур койбой,
Бала берди кудайым,
Куу баш аттан кутулуп,
Чыркыраган баланын,
Үнүн укту кулагым.
Таарынам неге теңирге,
Карганда көргөн чырагым.
Эркек болсо эмине,
Ордумду басып эл бийлеп,
Турбайт беле элимде.
Канчалык кыйын болсо да,
Кыздан чыкпайт демилге.
Менин көзүм өткөнчө,
Чырпыгына калмактын,
Чыдап эч ким тие албайт.
Менин көзүм өткөн соң,
Ким болсо да хан болсо,
Чындыгы мендей биле албайт.
Мына ошондо Коңтаажы,
Айтып сөзүн бүткөнү,
Кайгы аралаш, сырды айтты,
Катылып жаткан ичтеги,
Каңырык түтөп мунду айтты.

Анда Бүбү кеп айтат,
Токтой тур ханым деп айтат:
Денинен чыккан баласын,
«Кыз» – деп чанган оңобу?
Сенин, кыйрына жакшы болобу.
А, дегенде кыз берет,
Кыз берген кудай кур койбойт,
Аркасынан уул келет.
Кыйла жашка барсаң да,
Акыл менен эл бийлеп,
Хандык атак алсаң да,
Эмдигиче баласың,
«Кыз» – деп аны чанасың.
Бербей койсо кудурет,
«Кызыл бит» кайдан табасың.
Эркектен кыйын эр болуп,
Ургаачы жолборс чыкпайбы?
Урушсаң жоону жыкпайбы?
Төрөлгөн ушул кызыңыз,
Ургаачынын сулуусу,
Адамзаттын нурдуусу.
Байкап көрчү кызыңды,
Мандайында айы бар.
Оң бетинде калы бар.
Бала арстан сүрөттүү,
Аркасында жалы бар.
Татынакай өңү бар.
Таноосунда меңи бар.
Куйругундай кушундун,
Кара тармал чачы бар.
Чекесинде уюлу,
Ченеми жок башы бар.
Балаңда жолборс сүрү бар,
Баркырап туруп ыйласа,
Баатыр эрдин үнү бар.
Бүбү катын айтканын,

Байкап бегим билип ал.
Бул Бүбүнүн айтканы,
Ханыңызга сыр болду.
Көп имерип караса,
Көрсөтө айткан белгинин,
Көпчүлүгү чын болду.
Көрүп туруп буларды,
Эми Таажы кубанды,
Мандайы жайнап ачылып,
Жадырап күлкү чыгарды.
Көтөрүп алып жыттады,
Баладан көзүн айырбай,
Жанынан басып чыкпады.
Канакей Бүбү эмесе,
Ордодон чыкпай жат деди,
Өз колун менен аш берип,
Сен чоңойтуп бак деди.
Мына ошонда Эр Таажы,
Калкына кабар салгызды,
Кең Соң-Көлдүн боюна,
Кашка суунун оюна,
Түгөл жыйып алгызды.
Күнү түнү жети күн,
Күпүлдөтүп той кылып,
Түрдүү малдан жаргызды,
Кымызды көлдөй агызды.
Жөө күрөш менен эр сайыш,
Күлүктөрүн чабышты.
Эрлер чыгып эңишип,
Эчендин колу карышты.
Жар чакырды Контаажы,
Топтогон элдин учуна,
Улуу кичүү чогулуп,
Ат коюп бер деп, кызыма.
Олтурган элдин баарысы,
Кандай ат коюп берсек деп,

Ойлонуша калышты.
Оюна түшкөн атты айтып,
Чуулдашып калышты.
Баарына Таажы көнгөн жок,
Минге жакын атты айты,
Бирөө ылайык келген жок.
Ак сакалчан бир адам,
Калктан чыкты суурулуп,
Оозунан чыккан сөздөрү,
Сүйлөсө нечен кубулуп.
Тебетейин колго алып,
Уруксат сурап бурулуп:
«Кандай дейсин ханыбыз,
Эл катары мен дагы,
Бир ат айтып кайтайын.
Уруксат десе баарыңыз».
«Уруксаат» – деп ошондо,
А, дегенде хан айтты,
Чуулдашып туш-туштан,
Олтурган элдин баары айтты.
Карыганда жаңыдан,
Кыздуу болду ханыбыз.
Калайык эл чогулуп,
Кубандык ага баарыбыз.
Улуу кичүү жыйналып,
Ат койгону жатабыз.
Ылайыктап ат тапсак,
Ушул Таажы падыша,
Санаасын бир жолу басабыз.
Уламадан улагам,
Улуулардан сурагам.
«Гаакы» – деген гүл болгон,
Эч бир өнү бурулбай,
Жайы кышы гүлдөгөн.
Өнү кызыл гүл деген,
Сабагы сайма түр деген.

Кыйлалардан кеп уккам,
Жыты жыпар деп уккам.
Казып алса тамыры,
Сары болот деп уккам.
Кулак уккан ооруга,
Дары болот деп уккам.
Жалбырагы көк деген,
Жай-кышы жап-жашыл,
Улам жаңы көктөгөн,
Бир кудурет артыкча,
Жаратып койгон чөп деген.
Кайгы-капа билбесин,
Туулган кызың падышам,
Ошол гүлдөй гүлдөсүн.
Баатыр болсун башкача,
Сулугу болсун артыкча,
Теңдеши жок бир дагы,
Урматтуу ханым кызыңыз,
Аты болсун – Гүлгаакы.
Карыя айткан бул ысым,
Ханы менен баарына,
Калети жок жарады.
Чогулган эл бүт бойдон,
«Өмүрү узун болсун» – деп,
Дуба окушуп тарады.
Ушул тойго абыдан,
Эл котолоп толуптур.
Ачып көздү жумганча,
Ак сакалчан карыя,
Көздөн кайым болуптур.

II

Хандын кызы Гүлгаакы,
Он экиге келгенде,
Арка чачы узарды,

Алмадай бети кызарды.
Чекесине ийилип,
Карлыгачтай каш чыкты,
Ченеми жок чубалып,
Кундуздай кара чач чыкты.
Карагаттай эки көз,
Жайнап чыкты мөлтүрөп.
Кирпиги кара берметтей,
Сулууга көркөм келтирет.
Кындай бели кыналып,
Жарк этип күлсө жаш сулуу,
Кыраанда айдай суналып.
Соккон желге үлпүлдөп,
Саноору болду чүрөктүн.
Таралып желге созулган,
Тал жиби болду жибектин.
Сүйлөгөн сөзү жөн эле,
Шекер менен бал болду.
Таң калтырган көргөндү,
Перидей асыл жан болду.
Келишимдүү уз болду,
Артык туулган энеден,
Бир башкача кыз болду.
Зоболосу артылып,
Гүлгаакыга бак конду.
Он төрт жашка келгенде,
Миңгени алтын «так» болду.
«Жашым өтүп кетти» деп,
Алтын таажы кийгизди.
Артык сулуу Гүлгаакы,
Атакеси эр Таажы,
Алтын такка мингизди.
«Тизгинди колго ал» – деди,
«Мындан ары элинди,
Кыз да болсоң каралдым,
Өзүң баштап бар» – деди.

«Ақырет жайдан доо келди,
Балам ажал деген жоо келди.
Чоң дайра агат күрүлдөп,
Көзүм өтөт дүйнөдөн,
Көз кырың салып эл сакта,
Көнүлүнө толбосон,
Балам, көчпөсүн калмак бириндеп.
Ордунан жылып күн калат,
Ажал жетсе токтоосуз,
Ордунан таппай ким калат.
Оюмда жатат көп санат.
Балам, улуу болсоң жатык бол,
Өзгөдөн башың зор кылба.
Өзгөгө кетип сатылып,
Өз элинди кор кылба.
Алдында минген тагың бар,
Алдадан жазган багың бар.
Ак жибек боонду чалып ал,
Акылың менен жактырып,
Азамат эрге барып ал.
Теңинди өзүң терип ал,
Тентушуң байкап көрүп ал,
Көп акыл айттым көнүлгө ал.
Менин көзүм барында,
Эл башкарып көнүп ал.
Тоорумай салып атаңды,
Томкоргон турат шум ажал.
Айтайын балам тилимди ал,
Кимдин көөнү ак экен,
Кимдин көөнү кара экен,
Кимдин ичи ала экен,
Ушул айткан кебимдин,
Ак карасын билип ал.
Доржу-Долон эки аган,
Эрлер аскер башкарган.
Адал кызмат кылышат,

Ар убакта кишиге,
Арамы жок ичинде.
Ала Таргын – деген бар,
Көзүң барда бирди айтып,
Көзүң жокто бирди айтып,
Көп ыйманын жеген бар.
Чын айтпаган бир кебин,
Акыл кошуп сүйлөшүп,
Айтканына кирбегин.
Аргын – деген бир аган,
Ал байкуш элге белгилүү,
Аргымак аттын кашкасы,
Калыстык сөзүн сүйлөсө,
Тең келбейт ага башкасы.
Айтканыма туна көр.
Акыл салып кеңешип,
Аргындын сөзүн уга көр.
Ай кыраандан баткызба,
Айлыңдагы бектерди,
Акыл сурап жыя бер,
Айына тынчып жаткызба,
Күн кыраандан баткызба,
Күлүк ойлуу адамдан,
Көбүрөөк акыл сөз сурап,
Күнүгө тынчып жаткызба.
Акылсыз кылып алдырып,
Азапка башың түшпөсүн,
Ашуудан кароол үзбөгүн.
Тозокко башың түшпөсүн,
Тоо-тоодон кароол үзбөгүн.
Күнү-түнү чечилбей,
Аргымак турсун кермеде.
Камынтпай жоо келет деп,
Кабарлаш болгун эрлерге.
Калкыңда катуу кам болсун,
Калк үчүн камкор хан болгун.

Кирдетпей, балам, сактагын,
Алтын таажы тагынды.
Бата берди Коңтаажы,
«Ачсын деп кудай багынды».
Оозунан балын тамызды,
Осуятын агызды.
Ошол сулуу Гүлгаакы:
Жети жашка келгенде,
Арабдан молдо алдырып,
Алипеден үйрөткөн,
Араб тилин сүйлөткөн.
Кыргызчалап кат билген,
Кыргыз тшган жат билген.
Он экиге келгенде,
Бүт жоюлган сабаты.
Китеп окуп тааныган,
Шондогу кээ бир кабарды.
Китептен окуп үйрөнгөн,
Илгертен калган дастанды.
Артыкча сүйүп окуган,
Баатыр Кангор арстанды.
Калмактар үчүн өч алып,
Мангулду барыш чапканды.
Жерин таштап калмактар,
Чегине чыга качканды.
Бар эле анын тилмечи,
Ар улуттан тил билген.
Кыз да болсо Гүлгаакы,
Кабар алган болучу,
Кытай менен индиден.
Кээде сулуу Гүлгаакы,
Билерманга келүүчү,
Көргөн менен билгенин,
Алар да айтып берүүчү.
Жаңылык айткан кишини,
Гүлгаакы жакшы көрүүчү.

Бээжин-кытай жеринен,
Кабар айтып түшүнтүп,
Кытай-инди элинен.
Өзгөчө сонун жерди айтып,
Өнөрү укмуш элди айтып,
Гүлгаакыны кубантчу,
Курчаган түпсүз көлдү айтып,
Салтанаты барды айтып.
Согуш болгон калайман,
Эчен-эчен чууну айтып,
Кызыктырып ханшаны,
Денизден бурган сууну айтып,
Жер алдында кенди айтып,
Эгин эккен элди айтып.
Жердин түбү желпиниш,
Андан да ары жер бар деп,
Дүнүйөнү курчаган,
Санат жеткис эл бар деп.
Ушул уккан сөздөрүн,
Жазмачыга тапшырчу,
Калтырбай түгөл жаздырчу.
Анан дагы Гүлгаакы,
Эр өнөрүн сүйүүчү,
Мылтык атып, жаа тартып,
Найза сайып, кылыч чаап,
Жоо өнөрүн сүйүүчү.
Эркекче кийим кийинген,
Өзүндөй болгон кырк баатыр,
Кыздан болчу жигити.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Калкындагы кыздардын,
Өзү теңдүү сулуудан,
Кыркты тандап алгызды,
Саамайын бештен өргүздү,
Өзү окуган дарстардан,
Үйрөтүп өнөр билгизди.

Болот ийне, жез оймак,
Ойротто жок уз кылып,
Иштин жайын билгизди.
Машыктырды кыздарды,
Жаа тартып мылтык атышка,
Шыктандырып үйрөтүп,
«Шылк этпей тур» – деп намыска.
Окшоштуруп баарына,
Кара жорго тандады.
Усталарга жасатып,
Ат жарагын камдады,
Минип чыкса шарактап,
Түлөнөт аттын жабдыгы,
Ай тийгендей жаркылдап,
Күмүштөн болду бардыгы.
Калмактарда бар эле,
Белгилүү уста Кара эле,
Колунан көөрү төгүлгөн,
Артык туулган жан эле.
Акыл ойлоп жай гана,
Салмак менен сүйлөгөн,
Алты киши басычу,
Ак кайыштан чоң көөрүк,
Аркырап чокту үйлөгөн.
Кызыл темир ширенди,
Камырдай жууруп ийлеген.
Касиеттүү жан экен,
Отто жаткан темирди,
Кармаса колу күйбөгөн.
Калмакка ошол тутка эле,
Анык дөөтү колдогон,
Аябаган уста эле.
Мына ушуга Гүлгаакы,
Кырк бир кызга жасатты,
Келиштирип жаракты.
Кийгендин көөнүн тындырып,

Алты кабат кылдырып,
Ак чопкут соот соктурду,
Ичине темир уютуп,
Ширетип күмүш калайга,
Эмчектин ордун ойдуктап,
Ай көмкөрө салдырып,
Төшүнө такты чарайна.
Такыянын сыртынан,
Кийгизди башка туулга,
Маңдайына күмүштөн,
Ай сүрөтүн чаптырып.
Чокусуна жибектен,
Кызыл чок жасап тактырып.
Сары булгары зымпочтон,
Жаптырма кылып жасатып,
Жаканын үстүн бастырып.
Наакери өнкөй булгары,
Колу менен Кара уста,
Куп келтирди буларды.
Найза, кылыч, ай балта,
Камсыз болду куралы,
Тийишүүчү жоо болсо,
Чыгуучудай талканы.
Кийгенинин баарысы,
Сары сайма шым болду.
Он алтыга чыккыча,
Гүлгаакынын курагы,
Усталарды жыйдырып,
Соктура берди куралды.
Үй башына кур койбой,
Таркаттырды буларды.
Жасаттырган жаракты,
Эрмин деп жүргөн элдеги,
Жан кур койбой таратты.
Акылмандар ойлонуп,
Эл камы деп буларды.

Өз ичинен жаратты.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Минтип турган себеби.
Жомок башы калмактан,
Өткөндү айта кетели,
Аз жыл болду калмактын,
Жоо көрбөй тынчып жатканы.
Эсинен чыгып кете элек,
Олжо кылып калмакты,
Туш-туштан ар ким чапканы.
Бакаманжы, Коңтаажы,
Ушулар такка келгени,
Казак менен кармашты,
Кыргыз жерин талашты.
Жоо болушуп эчен жыл,
Эл болуп кайра жарашты.
Жердеди кыргыз ошондо,
Ат-Башы, Нарын, Таласты.
Бытырап кыргыз бөлүнүп,
Кол кайтарар баатыр жок,
Туш-туш жакка тарашты.
Качып кеткен токтобой,
Кадимки көлдүн кыргызы.
Мекен кылып калышкан,
Көйкап, Текес, Жылдызды.
Жылдар өтүп сандаган,
Калмак менен кыргыздар,
Аралаш конгон кайрадан.
Өткөн кекти жоктошуп,
Кыз алышып, достошкон,
Казактар жердеп турушкан,
Сары-Арка менен Челекти.
Малга жайлуу, данга бай,
Жер сонунун ээлешти.
Антсе дагы бул элдин,
Ичтеринде ала бар,

Бир-биринде өч калган,
Душмандык жери жана бар.
Калмактын ханы ошондо,
Жерди бөлүп чек койгон,
Энчилеп берип атайын,
Башкарууга бек койгон.
Аркы чети Каркыра,
Берки чети Улакол.
Күнгөй тескей эки жол,
Ысык-Көлдү жердешип,
Ысык малын төлдөтүп,
Бай-Сорунду жай кылып,
Ичкени кызыл чай кылып,
Сорун деген билчү экен.
Илгертен аты жат экен,
Үч бир тууган жан экен.
Үч бай – Соорун деген жер,
Ошондон калган ат экен.
Көлдүн ээлеп тескейин,
Койдуу, Каба жатчу экен,
Өрүшкө малын бакчу экен.
Кароол коюп туш-тушка,
Жоо кабарын алчу экен,
Чек арасы бузулса,
Токтобой киши чаптырып,
Баатырга кабар салчу экен.
Айтылуу Тогуз-Торону,
Коңтаажы өзү жердеген,
Жылкысы жорго желбеген,
Беттешип эч ким жеңбеген.
Калмактардын тынары,
Бакаманжы кырааны,
Жайкысын чыгып Соң-Көлгө,
Кыштачу экен Жумгалды.
Былк эткизбей калмакты,
Баарына жеткен сурагы.

Карылык жетип башына,
Сексенден ашты курагы.
Келечек ишти ойлонуп,
Жоо жарагын камданып,
Сарамжал күткөн Гүлгаакы.
Көзү өтсө атамын,
Өчү бар душман укпайбы!
Көк чокморун колго алып,
Көтөрүлүп чыкпайбы.
Көккө тийген желбиреп,
Калмактын туусун жыкпайбы.
Атам өлсө калмактын,
Арасын ала чалбайбы,
Абыдан өчү бар душман,
Ачынып колун салбайбы.
Жылкыны алар өрүштөн,
Элимди алар эңиштен,
Элди колго албасам,
Эч кайрат болбос челишсем,
Деп ойлонуп Гүлгаакы,
Элдин камын келечек,
Жеп ойлонот Гүлгаакы.
Камылгасын күчөтүп,
Көп ойлонот Гүлгаакы.
Ал аңгыча кыш болду,
Коңтаажы баатырга,
Капилет ажал туш болду.
Калмактын ханы өлдү деп,
Туу көтөрдү башына,
Кыямат көздөй жол тартып.
Сексен эки жашында.
Хан өлгөндө калайман,
Жети күнү кар жаады,
Жыйналып келди туш-туштан,
Жегимиш уруу калмагы.
Көп ырым бар калмакта,

Тирүүдөн артык сый кылат,
Өлүп калган арбакка.
Калк чогулуп келишти,
Ханы менен мүрзөгө,
Энчисинде өзүнүн,
Ат тонун кошо көмүштү.
Кошо койду жанына,
Жоого кирчү жаракты,
Баш жагына койгузуп,
Табакка салып тамакты.
Жана шарты бар экен,
Эркек аял дебестен,
Көмөргө жакын келчү экен,
Канча адам жыйылса,
Колуна бирден таш алып,
Мүрзөсүнүн үстүнө,
Таштап өтмөй алпарып.
Контаажы өлгөндө,
Жеке калмак дейсинби,
Ар кайсы элден келишип,
Эл кыжылдап толуптур.
Баары бирден таш алып,
Баары таштап өткөндө,
Тоодой дөбө болуптур.
Илгерки элдин айтуунда,
Ушундай экен ангеме,
Азырка чейин белгилүү,
Аталып калган «хан-дөбө».
Чогулушкан калмактар,
Ханды ушинтип жайлашты.
«Арты жакшы болсун» – деп,
Хандын тагын майлашты.
Гүлгаакыдай сулууну,
Жалпы калмак элине,
Хан көтөрүп шайлашты.

III

Алты жүз баштуу чоң ак үй,
Гүлгаакынын ордосу.
Ошондо сулуу турчу экен,
Хандык сурак кылчу экен.
Тегеренип жатпаган,
Күн-түнү сакчы сактаган.
Ордосуна кирбеген,
Орою бузук башка адам.
Төрт жагына ордонун,
Күмүштөн кылган ай экен,
Кара желек, кара туу,
Хан белгиси ал экен.
Кошо конуп конуучу,
Гүлгаакынын айлында,
Миң түтүн калмак бар экен.
Жайынкысын жайлоолоп,
Соң-Көлгө барып турчу экен,
Кыштын күнү ордону,
Кең Жумгалга курчу экен.
Кычырап жаткан кар эрип,
Түрлүү чөп өсүп гүл жайнап,
Түркүн куш безеп тил кайрап,
Кара тилден жылкы өтүп,
Жаны туулган кулундар,
Кара кулак болгондо,
Күн төбөдөн тийгенде,
Тушарды шибер чийгенде,
Шаан-шөкөт менен Гүлгаакы,
Көчүп чыкты Соң-Көлгө.
Ак жорго минип балпайып,
Айымкан көчтү баштады.
Кызыл Нарын жетелеп,
Чубашып учкан турнадай,
Бул көчтүн катарлашканы.

Конгуроолор кангырап,
Кошулуп кыздар ыр ырдап,
Жигиттер суусар бөрк менен.
Бир өзүнчө көрк менен.
Салтанаты артылып,
Кызыктырып көргөндү,
Каткырышып күлгөнү,
Каз катарлап жүргөнү.
Өзгөчө кызык булардын,
Тегиз жорго мингени.
Көчтүн түшүп соңуна,
Аттанып чыкты Гүлгаакы,
Минип Кара-Долуга.
Чайпалбаган жорго ошол,
Суу токтогон жонуна.
Бармак басым агы бар,
Аттанар жакы сооруда.
Кулагында шамы бар,
Төрт туякта агы бар,
Куткарбаган кууганды,
Куюндай учкан жаныбар.
Аттанып чыккан тегиз кыз,
Желбеген жорго минишкен,
Жеңилдеп кийим кийишкен.
Чү коюп атка жүрүшү,
Кем көрүнбөйт жигиттен.
Мына ушул кыздардын,
Падышасы Гүлгаакы.
Башкарганы булардын,
Вазирдин кызы Мисгаакы.
Гүлгаакы менен тең экен,
Өзгөсүнөн токтоорок,
Акыл эстүү неме экен.
Бир чоңоюп бирге өскөн,
Бир сөздү бирге кеңешкен,
Терең акыл бир сырдуу,

Теңдеши жок миң кырдуу,
Сөзгө жеңил неме эмес.
Жүрүш менен турушу,
Журтуна кылган жумушу,
Гүлгаакыдан кем эмес.
Аттанып чыккан тегиз кыз,
Арасында бар экен,
Апал-Үпөл эгиз кыз.
Шайыры ошол кыздардын,
Тамашаны курчу экен,
Тангалдырган адамды,
Талыкпаган бийчи экен.
Күлдүргүчү Күмүш бар,
Шаңкылдап күлүп жарышып,
Көчтөн өттү бул кыздар.
Көп буйдалбай Гүлгаакы,
Кечип өттү Жумгалды,
Чаар арчаны өрдөшүп,
Көк-Белди басып өтүшүп,
Жете келди Соң-Көлгө,
Күлүктөрүн тердетип.
Бастырышып жанаша,
Айтканы күлкү тамаша,
Чөйчөккө куйган сууга окшоп,
Ченемдүү толкуп көл турат,
Белеске чыгып караса.
Көгөрүп көлдүн тунугу,
Сымаптай болуп жылтырап,
Жылжып өзөн шылдырап.
Туташ тулаң бетеге,
Тукабадай кулпунат.
Аңыры учуп аңкылдап,
Каз-өрдөк учуп каркылдап.
Аркар-кулжа адырдан,
Үркүп качып бышкырып,
Суурлары дөбөттөй,

Ийинден чыгып ышкырып.
Жаткан экен Соң-Көл,
Телегейи тең болуп,
Тоо башында булут жок,
Текшилеп соккон жел болуп.
Кече келген жигиттер,
Жер жайпаган жылкыны,
Көл боюна салыптыр.
Кара желек, кара туу,
Хан ордосу кончу жер,
Көкөлөтө сайыптыр,
Көрк бөрү тартып ойношуп,
Тамашага каныптыр.

IV

Кулундарын ээрчитип,
Кучак куйрук бээ жатат.
Моюндарын койкойтуп,
Боз талаанын бетинде,
Нар аралаш төө жатат.
Жыбыраган калың мал,
Өрүшүнө толуптур.
Гүлгаакынын айылы,
Кең Соң-Көлдүн жээгине,
Өйүз-бөйүз конуптур.
Айыл мында келгени,
Алты күнчө болуптур.
Акылман сулуу Гүлгаакы,
Алыска жигит чаптырып,
Агаларын чакырды,
Калбай бири келсин деп,
Акылманы баатыры.
Доржу менен Долонду,
Дорбо менен Догонду,
Аргын менен Таргынды,

Атайылап буларды,
Кат жиберип алдырды.
Чакырган бектер калбастан,
Чогулушуп келишти.
Чонмун дебей ханышага,
Таазим кылып ийилип,
Ызаат менен көрүштү.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Калмактагы бектерди,
Калтырбай бирин жыйнады.
Эки күнү, күнү-түн,
Конок кылып сыйлады.
Эртесинде Гүлгаакы,
Олтургузуп коногун,
Кашка суунун түзүнө,
Көк шибердин үстүнө.
Басып келди Гүлгаакы,
Алтын таажы башында,
Туура он алты жашында,
Кырк кызы бар кашында.
Кундуздан кийген бөркү бар,
Кубулжуган көркү бар.
Далысы жазы ийиндүү,
Салам берди калкына,
Табылгыдай ийилип,
Таазим кылып бүгүлүп.
Ак бетинен нур чыгып,
Акырын сүйлөп унчугуп:
Агалар сени жыйганым.
Акыл сурап турганым,
Жарым жылга толо элек,
Менин хандык кылганым.
Жакшы билбейм агалар,
Жалпы журт, жердин сырларын.
Илгертен элдин салты экен,
Алдыма минип турганым,

Атадан калган так экен.
Баласы калса хан болмок,
Эзелден элде шарт экен.
Менин тилим алсанар,
Мен айткан жакка барсанар,
Айтканыма көнгүлө,
Улуу кичүүң турасын,
Бир убуда бергиле.
Баш иемин дегениң,
Чын сырыңды айткыла.
Баш ийбейм сага дегениң,
Ат тизгинин тарткыла.
Зордук менен зомбу жок,
Айлыңарга кайткыла.
Деп ошондо Гулгаакы,
Акылды катуу курду эле,
Акылмандын баарысын,
Алапайын тапкызбай,
Жарга камап турду эле.
Калкын карап Гүлгаакы,
Кабак түйүп кумсарып,
Карап турду сумсайып.
Калктан чыгат нечени,
Гүлгаакы балам деп сүйлөп.
Төкө деген чечени:
Уктук балам сөзүңдү,
Улук кылып шайлады,
Ушул эл сенин өзүңдү.
Карыдан чыгат не акыл,
Жаштан чыгат сезимдүү.
Айтып турган сөзүңдүн,
Адилдиги сезилди.
Ушул сенин өзүңдү,
Ургаачы деген онобу,
Акыл эси жарашса,
Аялдан пааша болбойбу.

Башкаруучу кыз болду,
О, калайык сөзүмдү ук,
Балада болсо Гүлгаакы,
Бактыбызга туш болду.
Атанын жолун жолдоду,
Алтымыш уруу калмактын,
Сен болгун балам коргону.
Өл десең азыр өлөбүз.
Не айтсаң балам көнөбүз,
Тур десең турабыз,
Туура сүйлөп калыс бол,
Намысы үчүн калмактын,
Туу түбүндө турабыз.
Акыл сөзүң угабыз,
Айтканыңды кылабыз,
Арбак уруп, кетпейби,
Антты кайдан танабыз.
Ата болду журтума,
Гүлгаакы биздин балабыз.
Көлдө болсоң Гүлгаакы,
Көлдө бирге болобуз.
Чөлдө болсоң Гүлгаакы,
Чөлдө бирге болобуз.
Узун өмүр бак болсо,
Элде бирге болобуз.
Тоода болсоң Гүлгаакы,
Тоода бирге болобуз.
Найза сайып кылыч чаап,
Жоодо болсоң Гүлгаакы,
Жоода бирге болобуз.
Балам ушул элдин тагдырын,
Өзүңдөн башка чече албайт.
Бөлүнгөндү бөрү жейт,
Бөлүнүп эч ким кете албайт.
Айткан сөзүң терең сөз,
Мааниси бар билебиз.

Сурагың балам кыла бер,
Кынк этпей башты иебиз.
О, калайык сөзүмдү ук,
Каз-өрдөк болбой көл болбойт,
Башчысы болбой эл болбойт.
Кийиги болбой төр болбойт.
Калктан чыккан кыраанды,
Эл колдобой эр болбойт.
Тоодон аккан дайранын,
Куяр жери көл деген.
Хан кадыры артылат,
Калайык калың эл менен.
Абадан учкан ак булут,
Жерден чыгат турбайбы,
Акылмандар таңдалып,
Элден чыгат турбайбы.
Көкөлөп учкан канаттуу,
Тирчилиги жер менен,
Көп өнөр жатат үйрөнгүн,
Көнүлдөш болуп эл менен.
Жалгыздан чыкпайт эч нерсе,
Көп толкуса көл деген.
Жакшы болсо Гүлгаакы,
Улуу кичүү чогулуп,
Ар акылын табалык,
Бала да болсо ханышанын,
Айтканына макул деп,
Жакшы күтүп алалык.
Кана эмесе калайык,
Кереметтүү ханышанын,
Айтканына көнөлүк,
Улуу кичүү баарыңар,
Төрт көзүң түгөл турганда,
Баш иебиз ханым деп,
Бүт убуда берелик.
Деп ошентип элине,

Олтурушкан бегине,
Төкө сөзүн бүттү эми,
Оюндагы өзүнүн,
Жеке сөзүн бүттү эми,
Калганыңар айткын деп,
Олтурган элден күттү эми.
О, туугандар деп айтып,
Арбын чыкты арбайып,
Сүрү укмуштуу жан экен,
Ач буурадай калжайып.
Калмактын чойгон бир жагын,
Кайраты ашкан калкы бар.
Ката сөздү сүйбөгөн,
Калайыкка баркы бар.
Эрди башы калбайып,
Сүйлөй турган эби бар,
Кубулжуган кеби бар.
Уккандын көөнүн уютуп,
Ар сөзүндө эми бар.
Окторулса баатырдын,
Опол тоодой деми бар.
Туугандар угуп тур деди,
Төкө чечен айтканы,
Түгөлү менен чын деди.
Калмак уулу болгонун,
Гүлгаакыдай ханшага,
Түгөл моюн сун деди.
Көп сүйлөөдөн пайда жок,
Айтаарым менин бул деди.
Бурканын барып кучактап,
Ишенимиң кыл деди.
Арбын айтып токтолду,
Башын ийкеп баарысы,
Башка сөз айткан жок болду.
Жарк этип күлүп Гүлгаакы,
Көзүнөн оту жайнады,

Жактырып турат айтканы,
Жалпы журту калмагы.
Олтурган эл жыйылып,
Бурканына жыгылып,
Ханша мындай шарт кылды,
Калайык эми ант кылды.
Андан кийин Гүлгаакы,
Олтурган элге кеп айтат,
Оюнда сырды эми айтат,
Ыраазымын баарына,
Ушу турган жалпына,
Жабыла берген антына.
Эми мен убада берейин,
Урматтап турган калкыма.
Акылман келсе тозомун,
Ар убакта жашырбай,
Акылым бирге кошомун.
Көсөмүң келсе тозомун,
Көбүң менен бир болуп,
Көңүлдө сырым кошомун.
Баатырың болсо мактаймын,
Башкага атым сатпаймын.
Силер үчүн кам көрүп,
Эл ишенчин актаймын.
Дайым бизди колдосун,
Ата-баба арбагы,
Чогууң менен бир болгун,
Түбү калмак балдары.
Эми агаин мен десен,
Айтканым жаман көрбөсөн.
Аман-эсен баарыңар,
Аттанып үйгө баргыла,
Гүлгаакынын айтканын,
Эсиңерге алгыла.
Он алты күн өткөндө,
Күлүктөн тандап мингиле,

Жаракты жанга илгиле,
Атын атап айткандар,
Ушул жерге келгиле.
Эчендерден кеп уксам,
Эл сонуну бар дешет,
Эл аралап көрөмүн.
Адам атын билбеген,
Жер сонуну бар дешет,
Жер аралап көрөмүн.
Төгөрөктүн төрт бурчун,
Түгөл койбой барысын,
Бир аралап келемин.
Кыйла жерди кыдырып,
Кытайга чейин барамын.
Калкы менен таанышып,
Ханынан таалим аламын.
Таанышам элде турмушка,
Саламдаша кетемин,
Жол боюнда кыргызга.
Ашылуу тоону ашуучу,
Алыскы жолду басуучу,
Агын суу жатса буйдалбай,
Агымын туура жаруучу,
Ат сонунун мингиле.
Ак бороон чыкса сезбеген,
Алты күн катар күн жааса,
Чып этип тамчы өтпөгөн,
Тон сонунун кийгиле.
Айтылуу Тогуз-Тородо,
Чотор деген карыя,
Биз баруучу жерлердин,
Коён жатак жерлерин,
Катырбай тегиз билет дейт,
Ошону ала жүргүлө.
Макул болду айтканы,
Келген элдин баарысы.

Гүлгаакыдай сулуунун,
Кенешин угуп таркады.
Он алты күн болгондо,
Болжолуна толгондо.
Гүлгаакыны курчашып,
Адам толду ордого.
Аманат айтып кудайга,
Айлы менен коштошуп,
Гүлгаакы минип жоргого.
Жалпы калкы чуу салып,
Кара желек туу алып,
Атак, төөсүн коштотуп,
Аркан жибин оңдотуп,
Каркырадай тизилип,
Чубады кырка тартылып.
Бара турган жерине,
Баалуу белек арттырып.
Башчы кылып бул элге,
Эр Доржуну калтырып,
Карыя Чотор жол баштап,
Баатыр Долон кол баштап,
Баш айланат тим эле,
Каз катар элдин тобунан.
Аттанып кырк кыз жөнөдү,
Гүлгаакынын соңунан.
Кызыл-Саздан өтүшүп,
Көл-Кечүүнү кечишип,
Каз-Уяны айланып,
Тескейинде Соң-Көлдүн.
Кырка конгон айылда,
Текши кулун байланып.
Боз-Айгырды ашышып,
Боз-Бөлтектү басышып,
Катуу жүрдү Гүлгаакы,
Жоо куугандай шашылтып.
Кара-Долу жаныбар,

Жал куйругу жайкалып,
Жоргосун жазбай чайпалып,
Таноосунан буу чыкпай.
Такымынан суу чыкпай,
Буудандыгы байкалып.
Кызга жигит жанашып,
Кубалашып ойношуп,
Колдон чылбыр талашып,
Каткырышып күлүшсө,
Баатырлар аны байкашып.
Ак сакалдар алдыртан,
Сакалын сылап жайкашып.
Алар келет жарышып,
Өткөндөн кепти салышып.
Кээде жөнөп калышат,
Ат тизгинин жайышып.
Кээ бир жерге келгенде,
Акырындап калышып.
Гүлгаакы кырк бир кыз экен,
Ушул кызык иш экен,
Аттанышып чыкканы,
Эки жүз жыйырма үч киши экен.
Кара-Тоого келгенде,
Ат тизгинин жыйды эми.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Дүрбү салып турду эми.
Тескей бети Нарындын,
Карагайлуу чер экен.
Кайыңы бар талы бар,
Канча түрлүү аны бар,
Касиеттүү жер экен.
Көк дайранын боюна,
Кырка тартып конушкан,
Кадимки кыргыз эл экен.
Ата жөнүн уругун,
Эр катаган дээр экен.

Төрт түлүк малы жайнаган,
Өрүшү бай кең экен.
Катагандын хан Турсун,
Ушул элге бек экен.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кыргыз элге жээн экен.
Турсундун кызы Канымжан,
Энелери бир тууган,
Ушул экөө бөлө экен.
Баатыр Чотор карыя,
Акырын сүйлөп аярдап.
Элдин жердин дайынын,
Айтып берип баяндап.
Мына ошондо Гүлгаакы,
Колуна кат тапшырды.
Катагандын канынын,
Айлына жигит чаптырды.
Кең Нарындын бою экен,
Баланын бешик тою экен.
Чогулган кыйла жан экен,
Той берип жаткан хан экен.
Жигит келди шашылып,
Суудан кечип ашыгып.
Карап калды калың эл,
Кайдан жүргөн эме деп,
Тамашасы басылып.
Көк жорго минип, ал жигит,
Тик бастырып барды эми,
Салам айтса калайык,
Баш ийкеп алик алды эми.
Олтурган ханды көрдү эми,
Жакын басып келди эми.
Гүлгаакынын аманат,
Көк тумар катын берди эми.
Ошол кезде Турсундун,
Элүү экиде курагы,

Элине мыкты сурагы,
Эрдиги журтка таралып,
Белгилүү болгон убагы.
Жан жагында олтурат,
Жан жөкөрү жолдошу,
Кат окуучу Молдосу,
Көк тумар катты ачты да,
Арыбын терип окуду:
«Колума алып кат жаздым.
Болот учту каламды,
Кыргыз элдин паашасы,
Таяке Турсун аманбы.
Данкыңызды урматтап,
Гүлгаакы жазат саламды.
Ай кыядан кесемби,
Таяжем Бегим эсенби.
Канымжан бөлөм аманбы,
Түшүнтөйүн таяке,
Мендеги болгон кабарды.
Агын сууңан кечемин,
Айлынды басып өтөмүн.
Өрүүн болуп кичине,
Андан ары кетемин.
Кыйла жолду чаламын,
Кытайга чейин барамын,
Эл жер көрүп келемин,
Ордунан чыкса талабым.
Кыскача кабыл алып кой,
Гүлгаакынын саламын».
«Тилегимди бир кудай,
Берип салган көрүнөт.
Тилегеним асмандан,
Келип калган көрүнөт.
Кубанычым толду ичиме,
Гүлгаакы өзү келгенге.
Кыздан чыккан сулууну,

Кумар элем көргөнгө.
Периден туулган жан деген,
Сүйлөгөн сөзү тим эле,
Шекер менен бал деген.
Бакаманжы өлгөн соң,
Калмактарга хан деген.
Өзүнө окшоп жанында,
Туура кырк кыз бар деген.
Кана эмесе жигиттер,
Айтканымды уккула,
Токтобостон аттанып,
Алдын тозуп чыккыла.
Касиеттүү хан экен,
Той үстүнө келаткан,
Нээти дурус жан экен».
Аттанышып жарышты,
Араң турган жигиттер,
Алдын тозо чабышты,
Айдындан тозуп калышты.
Бир оокумда коктудан,
Чыга түштү кыйла жан.
Кызыл-тазыл түр менен,
Кызыктырган сүр менен.
Бүт калайык таңданып,
Гүлгаакынын келгенин,
Карап калды жарданып.
Келип түштү Гүлгаакы,
Ат тизгинин кайырбай.
Карап турган калың эл,
Башкага көңүл бурбастан,
Ханшадан көзүн айырбай.
Кичүүлүгүн билгизип,
Катагандын ханына,
Салам берди ийилип.
Чолпондой көзү жайнады,

Эсенби деп таяке,
Чечен тили сайрады.
Ханы менен ханыша,
Кол кармашып көрүштү.
Бегим, Канымжан менен,
Кучакташып өбүштү.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кундуздай чачын чубалтты.
Салам айтып ийилип,
Олтурган элди кубантты.
Ат алынды байланып,
Ак сакал, кырк кыз, жигиттер,
Олтурушту жайланып.
Аз аңгеме курашты,
Чай кайнамадай чалыкбай,
Ал абалын сурашты.
Баатыр Турсун ошондо,
Бал чайкаган кымыздан,
Сыр аякка куйгузду.
Чаңкап келген меймандын,
Башынан катар сунгузду.
Бүгүнкүсүн хан Турсун,
Бүт союзун кой кылды,
Той үстүнө той кылды.
Ушул жерге жайланып,
Жатып калды Гүлгаакы,
Эки күнгө айланып.
Ичкени кымыз, жеген эт,
Чаңкаганда чайланып.
Сурап билди Гүлгаакы,
Катагандан Турсундан.
Кандай хандык кылганын,
Баш ийдирип кыргызды,
Кандай кармап турганын.
Алымын кандай алганын,

Салымын кандай салганын,
Жоого кандай барганын.
Жоолашып калган душманды,
Кантип жеңип алганын.
Калайман калың жут болсо,
Төрт түлүк малын коротпой,
Кантип сактап калганын.
Ачарчылык туш болсо,
Калкына көргөн камдыгын,
Жакшы билди Гүлгаакы,
Турсун хандын жардыгын.
Билип турат Гүлгаакы,
Эгин айдап нан жебес,
Бул кемчилик бардыгын.
Аттанарда Гүлгаакы,
Атан төөнү чөктүрүп,
Ак куржунду сөктүрүп,
Таякеси Турсунга,
Ак болот кылыч тактырды.
Бул кылыгын калайык,
Көрүп туруп жактырды.
Асыл буюм суп* чапан,
Бегимжанга кийгизди.
Ыраазы болуп көңүлү,
Акырын күлүп билгизди.
Канымжандай сулууга,
Кундуздан кылган бөрк берди,
Кийгенде сулуу көрктөндү.
Гүлгаакыга белек деп,
Качанда болсо керек деп,
Көк милтеден чогу бар,
Көк коргошун огу бар,
Күмүш ооз, алма баш,
Тийген жери болгон таш,
Алты сай салып сүргүзгөн,

Кундагы бугу мүйүзүнөн,
Бекер адам атпаган,
Белек кылды ак баран.
Кырк кызга берди кырк кымкап,
Алдына жорго мингизди,
Артына чепкен кийгизди.
Катагандын хан Турсун,
Март экенин билгизди.
Дос тамырдын ичинде,
Жака агартып чыгармак.
Кыргыз элде келаткан,
Шарт экенин билгизди.
Асмандан жылдыз козголду,
Кыргыз-калмак дос болду.
Капыстан кирип кол салып,
Караңгыда жол чалып,
Жылкы тиймей жок болду.
Жол тартууга камынып,
Көтөрүлдү асманга,
Гүлгаакынын байрагы.
Ханы менен бегинин,
Коштошуп колун кармады.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Элдин эсен болушун,
Муну ушинтип жайлады.
Жакшы санаа жаш тилек,
Жалындап согуп жаш жүрөк.
Тамылжып бети нурданып,
Жаркылдап күлүп кубанып,
Гүлгаакы кырк кыз шаттанды.
Жорголор туура тартылып,
Бар келбети артылып,
Узатып чыгып кыз, жигит,
Салтанат менен аттанды.

V

Токтобостон Гүлгаакы,
Толгон жерди басыптыр,
Торгарттын белин ашыптыр.
Ат сергитип жай албай,
Токтолбой жүрүп кетиптир.
Айтылуу Кашкар жерине,
Тогуз күндө жетиптир.
Агыны катуу суу болуп,
Адыр-адыр суу болуп,
Көз кайкыган зоо болуп,
Чек арага келгенде,
Тоо түгөнүп коо болуп,
Айтыңыз Чотор карыя.
Эми эмине кыларды,
Акылман сөздөн айтыңыз,
Адаштырбай кыздарды.
Өзүнүздөн башкалар,
Аттанып үйдөн чыкпаган.
Ойдо жокту билесиз,
Адам атын укпаган.
Азап болуп жүрбөсүн,
Араласак Кашкарды.
Кайкып өтсөк деп ойлойм,
Узак жол менен бурулуп,
Эс алдырып сергитип,
Арытпастан аттарды.
Акылын аба айтыңыз,
Айла таппай турабыз,
Адашкандай жалпыбыз.
Кандай кылсак оңолот,
Кыстоодо турган шартыбыз.
Жакшылык менен бүтөбү,
Жаман ат болбой артыбыз.
Карыя Чотор кеп айтат:

Туура айттың балам деп айтат.
Адаштыңар азыраак,
Акылын болгон ичтеги,
Агаңар кайдан жашырат.
Сөзүбүздү айталык,
Силерден балам кеткен жок,
Бир кылайган каталык.
Күнөөлүү буга жашчылык.
Айыл көрбөй, жер көрбөй,
Аттанып чыкпай бастырып.
Азыр айылда жүргөн учур жок,
Тамаша салып каткырып.
Балдарым азыр силерге,
Айта турган сөз турат.
Атайлап элдин кызматын,
Аткара турган кез турат.
Хан кабары күч болсо,
Ченине киши жолойбу.
Чек арасын бирөөнүн,
Аралап кирмек оңойбу.
Эми айтайын силерге,
Жердин жайын билгизип,
Элдин жайын үйрөтүп.
Аралап кирүү кыйын да,
Койбосок мурда сүйлөшүп.
Мынабу жаткан боз талаа,
Айтылуу Кашкар талаасы.
Бир азыраак жол жүрмөк,
Ар жагында калаасы.
Айтылуу уйгур эли бар,
Эр Оркондун тукуму,
Калдархан деген беги бар.
Айтканында эби бар,
Атаң менен замандаш,
Үзөнгү жолдош болучу,
Жаман жакка кыйбачу,

Кичүүлүгүн билгизип,
Сенин атаң Таажыны,
Капыр дебей сыйлачу.
Жакын көргөн туугандан,
Атаңдын болчу курдашы.
Ак желек башын ие кет,
Амандашып жай сурап,
Атайын балам тие кет.
Айтылуу уйгур ханынын,
Адилетин биле кет.
Жөн эле чыкпай эрмекке,
Атай элден чыкканбыз,
Түрлүү жер, эл журт көрмөккө.
Кытайга чейин бармакка,
Хандардан таалим алмакка.
Сыпайы сырын жашырбайт,
Балам чындыкты айтып баралы,
Анында күчтүү чамасы,
Калдардын бар колунда,
Тогуз эркек баласы.
Аскери сансыз батпаган,
Алдырбай башка душманга,
Айылын аман сактаган.
Айтайын балам иш ушул,
Издеп барып атайлап,
Дос болучу киши ушул.
Калаанын ичин чалалы,
Кашкарга кирип баралы.
Жамандык келбейт колунан,
Атайы жигит чаптырсак,
Урмат менен сени да,
Тозуп чыгат жолундан.
Түбү сыйлуу эл болот,
Мейман келсе сыйлаган,
Досмун деген адамды,
Жамандыкка кыйбаган.

Айтарым ушул балдарга,
Кытайга чейин барабыз,
Достошуп алып Калдарга.
Айтканым ушул карынын,
Макул тапты баарысы,
Жашы менен карысы.
Алты жигит аткарып,
Эс алып жатып калышты.
Түгөнгөн тоонун бийиги,
Чочуркабайт адамдан,
Түздө жүргөн кийиги.
Гүлгаакы кырк кыз болушуп,
Тамашага батышты.
Семизин тандап атышты.
Жаткан жери жай болду,
Коломто жээги май болду.

VI

Келии түштү кечинде,
Кең Кашкарга Гүлгаакы.
Тозуп алды Калдар хан,
Урмат менен буларды.
Учурашып көрүшүп,
Жай сурашып далайга,
Аты-тонун баарысын,
Жайлаштырды сарайга.
Конокторго чай берди,
Күрүч басып май берди,
Калган сөз эртең болсун деп,
Конок үйдөн жай берди.
Туулганы Гүлгаакы,
Ушул жерге келгенде,
Салынган төрт бурч там көрдү,
Кырка көчө шаар көрдү.

Тигилген дарак бак көрдү.
Эртең менен Калдархан,
Гүлгаакыны чакырды.
Түрлүү жемиш шак өскөн,
Гүл бакчанын ичине,
Жалпы келген баарысын,
Конок кылып күтүүгө.
Кашаа кылып кармаган,
Айланасы черде* экен.
Аяк башы бир далай,
Алтымыш теше жерде экен.
Барып калса Гүлгаакы,
Текши килем салыптыр.
Түрлүү даамды жайнатып,
Дасторконун жайыптыр.
Гүлдүн жыты буркурап,
Түркүн куш сайрап чуркурап.
Коон дарбыз аралаш,
Коногуна союптур,
Түнү менен баарысын,
Бүт даярдап коюптур.
Көрүп туруп буларды,
Көзүнүн таркап кумары,
Кайран сулуу Гүлгаакы.
Сылыктык менен ийилип,
Кашкардын Калдар ханынан,
Далай сыпат сурады.
Сөзүнө көөнү бөлүнүп,
Атасын көргөн Калдарга,
Барган сайын Гүлгаакы,
Өз кызындай көрүнүп.
Балам деди Калдар хан,
Букара биздин элибиз,
Боз талаа болот жерибиз,
Кетмен түшпөйт жонунан,
Барлык иш келет колунан.

Манабы бар, байы бар,
Эч нерсеге жетпеген,
Кембагалы дагы бар.
Дыйкан келет барысы,
Томкоргонго келе алат,
Тоо көргөзсөн каруусу.
Кана балам Гүлгаакы,
Тамак-аш ичкин жайланып,
Анан чыксаң бастырып,
Эчен кызык көрөсүн,
Калааны келсең айланып.
Сурай бер балам ошондо,
Оюндун бир жак башынан,
Садагасы жаш ханша,
Билгеним кайдан жашырам.
Тамак ичип жайланып,
Жасанып чыкты Гүлгаакы,
Жанына жолдош алганы,
Вазирдин кызы Мисгаакы.
Чакырган жерге барышса,
Эчак даяр болуптур,
Коёндон окшош келишкен,
Эки аргымак карала.
Минери менен жөнөдү,
Аралап Кашкар калаага.
Булгаарынын зоотун,
Барып көрдү Гүлгаакы.
Аябаган укмуштуу,
Анык көрдү Гүлгаакы.
Кездеменин токулган,
Жерин көрдү Гүлгаакы.
Эмгек кылган көпчүлүк,
Элин көрдү Гүлгаакы.
Текши чыгып баш алган,
Эгин көрдү Гүлгаакы.
Селдеси бар казандай,

Молдо көрдү Гүлгаакы.
Суу куюлса чайпалбас,
Жорго көрдү Гүлгаакы.
Күрүчү бышкан көлмөгө,
Салын көрдү Гүлгаакы.
Төгөрөктө төрт түлүк,
Малын көрдү Гүлгаакы.
Көз жетпеген мунарык,
Талаа көрдү Гүлгаакы.
Бак-дарагы жайнаган,
Калаа көрдү Гүлгаакы.
Бир башкача баарына,
Назарын бөлдү Гүлгаакы.
Түркүн дүйнө сатылган,
Базарын көрдү Гүлгаакы.
Качыр, эшек, төө менен,
Кербен көрдү Гүлгаакы.
Улут тили бир башка,
Окшобогон бул калкка,
Элден көрдү Гүлгаакы.
Аралап ушул Кашкардын,
Шаарын көрдү Гүлгаакы.
Өзөн бойлоп аккан суу,
Шарын көрдү Гүлгаакы.
Оюнда жок көп кызык,
Баарын көрдү Гүлгаакы.
Көргөнүнүн баарысын,
Көңүлүнө жат кылып,
Түйүп алды Гүлгаакы.
Билбегенин билгенден,
Сурамалап дааналап,
Билип алды Гүлгаакы.
Кокусунан унутуп,
Каламбы деп кагазга,
Чийип алды Гүлгаакы.
Эл өнөрүн абыдан,

Сүйүп калды Гүлгаакы.
Жаралган жакшы шык менен,
Жаны калбай үйрөнүп,
Жанында жүрөт Мисгаакы.
Дүкөнүндө жайнаган,
Булун көрдү Гүлгаакы.
Асыл буюм эң кымбат,
Буюм көрдү Гүлгаакы.
Кичи пейил элинин,
Сыйын көрдү Гүлгаакы.
Кара каптал мамили*,
Чайын көрдү Гүлгаакы.
Кызыл тазыл түрлөнгөн,
Шайын көрдү Гүлгаакы.
Жемиш өскөн ар түркүн,
Багын көрдү Гүлгаакы.
Калдархан сурак жүргүзгөн,
Касабалуу алтындан,
Тагын көрдү Гүлгаакы.
Эчен сонун жаңылык,
Көрүп келди Гүлгаакы.
Бир сөз менен айтканда,
Аңгеме курду кечинде,
Калдархан менен узакка,
Сейилдеп кайра кайтканда.
Суроо берет Калдарга,
Мамилениз кандай деп,
Коңшулаш жаткан хандарга.
Кандайча каттап турасыз,
Кай жол менен сүйлөшүп,
Сооданы кандай кыласыз.
Мен кызыгып турамын,
Көптөн көп сизден сураарым.
Калайык калың элине,
Түшүнтүп айтып койсоңуз,
Кандардын жетчү сурагын?

Кечетен бери Кашкардын,
Кадырлуу болдук коногу.
Керегиңе мал берип,
Керектүүнү сиз жактан,
Алып турсак болобу?
Кербендерге кошулуп,
Сиз баручу көп жерге,
Барып турсак болобу? –
Сурадын балам Гүлгаакы,
Далай сырды чыгарып,
Жүрөктү козгоп сөздөрүн,
Угуп турдум кубанып.
Мамилеңиз кандай деп,
Хандардын жайын сурадын,
Айтып бер деп турагын.
Чектешмин кытай элине,
Соода кылып дайыма,
Барып турам жерине.
Кытайдан барып Индиге,
Соода кылат кербени,
Асыл буюм, пил сөөгүн,
Ал жактан алып келгени.
Керектүүсүн Кылчандын,
Биз дагы алып барабыз,
Эчен сонун буюмду,
Ошол жактан алабыз.
Кыргыз, казак, калмактар,
Эски досум ушулар,
Айдап барып малдарын,
Анжиянга сатышат.
Кербен башчым Керимхан,
Ал жерде кербен сарайда,
Эпсиз малды алышат,
Мата берип мал алып,
Эки жак бирдей байышат.
Жайлатып ошол малдарын,

Төр оттотуп жатышат.
Алып барып кытайга,
Эки эсе баага сатышат.
Мына балам Гүлгаакы,
Байлыктын ушул бир жагы,
Түнкү байлык жерде экен,
Иштете билген элде экен.
Сууну буруп алыш чаап,
Эгин эгип элди бак.
Жер акыңды жебеген,
Сээп койгон тукумун,
Он эсе кылып төлөгөн.
Дагы байлык малда бар,
Байкап көрүп баарысын,
Керектүүсүн тандап ал.
Сен айткан жакка ыктайын,
Балам айтканыңан чыкпайын.
Берген малың алайын,
Не сурасан бүт даяр,
Кызматыңа жарайын.
Аман болсок айылда,
Көрөбүз иштин далайын.
Жана балам Гүлгаакы,
Дагы менден сурадың,
Кандайын айтып берейин,
Калкыма кылган сурагым.
Менден кийин вазир бар,
Анын бар кырк жигити,
Жарыялайт калкыма,
Хандагы болгон ар ишти.
Ар бир шаарга бек кылып,
Атайын койгон киши бар.
Берилсе буйрук мен жактан,
Аткара турган иши бар.
Соодага кербен башчы бар,
Тартип менен башкарып,

Аскерди жөнгө салчу бар.
Эл ичинде элчи бар,
Ортобузга сөз ташып,
Чындыкты айтып келчү бар.
Казы менен мупту бар,
Андан башка бий деген,
Эл арызын укчу бар.
Жакшы билет элибиз,
Жардыгын хандын кабарын,
Каршылык кылса пириме,
Жигитимдин бирине,
Токтоосуз башын аламын.
Аткарам менда дайыма,
Айрыкча элдин талабын.
Кызда болсо Гүлгаакы,
Кол кармашып ант кылды,
Убаданы бекемдеп,
Унутушуп кетпеске,
Алакандай кат кылды.
Жай сүйлөшүп олтуруп,
Сырын тартты тымызын.
Акыл менен бүтүрдү,
Оюнда жаткан жумушун.
Эртесинде Гүлгаакы,
Ханы менен бегинин,
Калайык калың элинин,
Баары менен коштошту.
Токтобостон Кытайга,
Жол тарта турган окшоду.
Гүлгаакынын кошуну,
Жөнөп калды жабыла.
Жолун баштап барууга,
Жигит алды жанына.
Белек берип, алышып,
Ханы менен ханыша.
Атка минип чуу коюп,

Кыз, жигит жүрдү жарыша.
Белес-белес белди ашты,
Мелтиреп жаткан төрдү ашты.
Он эки күнү жол басты,
Тоо көрүнбөй түз болду,
Гүлгаакынын өзүнө,
Эми кыйын иш болду.
Кыргыз менен уйгурдан,
Кысталууну билбестен,
Ханы менен бегине,
Тилмечи жок сүйлөшкөн.
Айтып турат Гүлгаакы,
Аттанып азыр жөнөдү.
Ала келген тилмечтин,
Тиет деп эми кереги.
Кытайдын ханы Кылчаңга,
Жетип кабар берерди.
Айтканымды ук деди,
Карган тилмеч баш болгон,
Алты жигит чык деди.
Ак байрак тууну ал деди.
Атамдын досу пашаага,
Аттанып бүгүн бар деди.
Калмак кызы Гүлгаакы,
Келди деп кабар сал деди.
Азыркысын биз болсок,
Сергип аттан түшөбүз,
Улуксат жок айылын,
Аралабай бейбашча,
Бул жерден кабар күтөбүз.
Ушул кытай элинин,
Душмандан көөнү ток бекен,
Канча жерге биз келдик,
Чек арасын кайтарган,
Кароолчусу жок бекен.
Душман басбас жер бекен,

Эч нерседен камы жок,
Бейкут жаткан эл бекен.
Асмандан булут сөгүлбөйт,
Айдай болгон талаада,
Адам уулу дегенден,
Абайласам көрүнбөйт.
Шаарынан түтүн булабайт,
Калаадан чыгып бир адам,
Сен кимсиң деп сурабайт.
Узун жолдон чыккан жок,
Туура жолдон тозгон жок,
Уч кыйыр жок талаада,
Же, азган менен бозгон жок,
Созулуп аккан өзөн жок,
Сөз сурап чыккан чечен жок.
Аттанып чыккан киши жок,
Абайласам талаада,
Адамзаттын изи жок.
Тобун жазып бөлүнбөйт,
Тоо түзүнүн баарында,
Кийиктен башка көрүнбөйт.
Көк бетеге түркүн чөп,
Көйкөлүп жаткан төрүндө,
Көкөлөп учкан карга жок.
Калайык сөзүм уккула,
Кытайга киши чаптырып,
Күткөндөн башка арга жок.
...Катуу кеткен кабарчы,
Кылчаңга кабар салыптыр.
Алтымыш черүү жанында,
Алты кытай төрөсү,
Гүлгаакыдай сулууну,
Алдынан тозуп алыптыр.
Бара турган калаасы,
Шың-Ша деген шаар экен.
Бийиктиги он беш кез,

Туурасы жазы алты кез,
Бышкан кыштан уюткан,
Айлантма сепил там экен.
Төрт жеринде дарбаза,
Кырында турат сакчысы,
Кылайтып бир жан киргизбей,
Күнү-түнү бакчусу.
Салынган үйлөр тайкы экен,
Чатыры башка кайкы экен.
Чубалжып жиги билинбейт,
Кырка салган тамынын,
Туш-туш жактан эшиги,
Уюгондай аарынын.
Көрүнүшү өзгөчө,
Адам батпайт топурап,
Ийри-муйру тар көчө.
Учурашты Гүлгаакы,
Барып Кылчаң ханына.
Түшүнүшпөй тилдерин,
Тилмеч алып жанына.
Таазим кылды ийилип,
Ызаат менен ханыша.
Төкпөй-чачпай Гүлгаакы,
Максатын айтты баяндап,
Ала келген айылдан,
Белегин сунду даярдап.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Ким экенин түшүндү,
Киргизип мейман жанына,
Конок кылып күтүндү.
Көрүп келген Гүлгаакы,
Уйгур менен кыргызды,
Ушул жерге келгенде,
Көрдү башка турмушту.
Бир-бирине окшобойт,
Салты менен адаты.

Ар кандай экен ар жерде,
Жашаган адам баласы.
Ар түрлүүгө бай экен,
Аралап көрсө калаасы.
Ат көтөрбөс дөө көрдү,
Азганактай жөө көрдү,
Качыр минген алп көрдү,
Аралашма ар түркүн,
Бир башкача калк көрдү.
Жана көрдү Гүлгаакы,
Төрөлөрдүн түрлөрүн.
Айбандан жаман кор кылып,
Адамды токуп мингенин.
Көрүп алып Гүлгаакы,
Иренжиди көңүлү,
Замбилге салып залкайтып,
Оорудай ташып жүргөнүн.
Аралап көрдү Гүлгаакы,
Жакшы жагын начарын,
Жактырды барып базарын.
Көргөнүн жазып кат кылып,
Көңүлүнө жат кылып,
Көрүп туруп Гүлгаакы,
Көп буюм алды жактырып.
Дарчысын көрүп таңгалды,
Кызыктырды Ханшаны,
Чыпалактай зымдардан,
Жыгылбай чуркап басканы.
Санаты жок жарактуу,
Черүү көрдү Гүлгаакы.
Тегерек сепил коргонуч,
Чебин көрдү Гүлгаакы.
Эмгекке шыктуу таланттуу,
Элин көрдү Гүлгаакы.
Эчен сонун кызыкка,
Аралап жүрүп кез келди.

Улам өсүп кыялы,
Баштагыдан өзгөрдү.
Жаңы эл, жаңы жер көрүп,
Көтөрүлдү көңүлү.
Усталарын көргөндө,
Ишине катуу берилди.
Үйрөнсөм дейт Гүлгаакы,
Кытайлардын өнөрүн,
«Гүлдөтөр элем элимди».
Акыл ойлоп Гүлгаакы,
Көңүлү кандай тим турат.
Артыкча элдин камы үчүн,
Келечек ишке умтулат.
Айлыма эрте жетсем деп,
Ар өнөр ала кетсем деп,
Таланттуу ишке кол сунат.
Талабыма жетсем деп,
Чынданат күндө бой чынап.
Олтурса кээде Гүлгаакы,
Улам жаңы ой чыгат.
Уктабай кээде түндөрдө,
Мисгаакы менен сүйлөшүп,
Акыл куруп олтурат:
– Кана сиңдим Мисгаакы,
Сөздөнбашта кыраакы,
Айыл калып алыста,
Элге келдик ыраакы.
Ханы менен бегинен,
Олтуруп пикир алыштык.
Ойдо жок сонун олжо алып,
Дос болушуп калыштык.
Кырк төөнүн алдым күрүчүн,
Жарайбы элге бул ишим.
Эл кызматын аткарып,
Чуркап жүрөм күнү-түн.
Жан тынбаса мейли эле,

Орундалса болгону,
Оюмда жаткан үмүтүм.
Кытайдын шаарын карачы,
Аралап жүрүп кубандым.
Жибек менен шайыдан,
Алтымыш төөгө бул алдым.
Кытайдын Кылчан ханынан,
Байкап туруп тамырын,
Алты жүз уста сурасам,
Жетеби деймин кадырым.
Эми синдим Мисгаакы,
Аз күндө кош айтсак дейм.
Кыш ченеми жакын го,
Айылга эсен кайтсак дейм.
Ашуунун баары бекисе,
Камалган бойдон калабыз.
Ушунча мал-баш менен,
Кычыраган кыш келсе,
Кандай арга табабыз.
Башка журт, бөтөн шаарга,
Жан багып кыштап калганда,
Кыйын болор чамабыз.
Керектүү жумуш табылса,
Кийин каттап турабыз,
Жакын болду арабыз.
Буюруп кудай жол ачса,
Токтобостон жол жүрсөк,
Бир айда жетип барабыз.
Мурункудай адаш жок,
Шыдыр жолго салабыз.
Олжо буйла көп болот,
Кашкардан белек алабыз.
Аман барсак айылга,
Кыш өткөрүп камынып,
Иш баштайт элек жазында.
Эл кызматы зорго дейм,

Эртенден баштап камынып,
Кайра тартсак онго дейм.
Бүтсө биздин камылга,
Жону сергип эс алып,
Аттар да келди табына.
Анда туруп Мисгаакы,
Ырас, деди эжеке.
Учуру келип иш бүтсө,
Тарталык кайра эмесе.
Башка иштер бүттү так болуп,
Усталарын кытайдын,
Бере албаймын дебесе.
Аны да жөнгө салабыз,
Акылдашып кеңеше.
Акысын бычып сүйлөшүп,
Бололу бир жол бересе.
Бересе бизге кеп эмес,
Кутулабыз мал менен.
Жакшы кетсек айылга,
Ат көлүк аман шаң менен.
Гүлгаакы менен Мисгаакы,
Сырларын жакшы билишет,
Бир жашынан тең өсүп,
Ишти сонун жайлашты,
Кеп келечин кеңешип.
Ойлошуп ата конушту,
Алты күнү камданып,
Жетинчи күнү болгондо,
Кайра тартмак болушту.
Барып айтты бул сырды,
Карыя Чотор карыга.
Бул акылы ханшанын,
Түгөл жакты баарына.
Ошол күндөн башташып,
Кетүү түшүп оюна,
Камданышты жабыла.

Конок болду Гүлгаакы,
Кытайдын Кылчаң ханына.
Жалгыз барбай ал жерге,
Кыздардан алды жанына.
Өткөндөн кепти салышты,
Ар түркүн сөздөн сүйлөшүп,
Чоң кумардан канышты.
Көп сүйлөбөйт Гүлгаакы,
Ызаат менен аярдап,
Ханга акырын билгизип,
Кетерин айтты баяндап.
Аңгеменин моюнун,
Өз жагына бурады.
Абыдан деп кереги,
Алты жүз уста сурады.
Ушуну сиз берсеңиз,
Максатыма жетем деп,
Эки жылга чек коюп,
Элиме ала кетем деп.
Эки жылдык устанын,
Акысын айтты бекемдеп.
Ойлонуп Кылчаң турабы,
Төп келсе иштин убагы.
Укчу балам Гүлгаакы,
Ушул сенин өзүңдөн,
Аяйын кантип устанын.
Бүт жарагын камдап ал,
Кыйынынан тандап ал.
Не кааласаң баарын ал,
Керек десең шаарымды ал.
Сурайм десең кытайды,
Алдымда алтын тагымды ал.
Каалашы ушул Гүлгаакы,
Мендей кары атаңдын,
Кытайларга хан болуп,
Кыйла жашты жашадым.

Кылтылдатпай эл кармап,
Кыйлага кеткен атагым.
Кыямат көздөй кетүүгө,
Менин да жетти катарым.
Кылчайып кайра келбейт да,
Гүлдөгөн жаштык базарым.
Алыс эмес аз калды,
Белгилүү белес ашарым.
Сен дагы бирдин бирисиң,
Кыздардын анык гүлүсүн.
Кытайга эми хан болот,
Өзүндөй кызым Лилисин.
Байкасам менин кызыма,
Окшошот сенин жүрүшүн.
Менин бар жакшы тилегим,
Кызым менен өзүндү,
Дос кылам деп жүрөмүн.
Сен келгенде бул жерге,
Көргөзбө дегем анда мен.
Эшиткен менен дайынын,
Көрө элексиң аны сен.
Жаа тарткандан жан жетбейт,
Жазбай аткан чоң мерген.
Эчен кыйын мергенден,
Ушул кытай элинен,
Чыга элек буга тең келген.
Менин оюм ушундай,
Эмне дейсиң бул сөзгө,
О, Гүлгаакы берекем.
Мандай терин сылады,
Айдай бети нурданьш,
Жакшы сөз угуп кубанды.
Ызаат менен ийилип,
Ыракмат айтты сүйүнүп.
Бир сүйүнчү укчудай,
Алып учкан жүрөгүм.

Достошуп кайтсам деген сөз,
Менин болчу тилегим.
Алып кел ата Лилисинди,
Көзүм менен көрөйүн,
Кучактап алып өбөйүн.
Чачынан кармап сылайын,
Саналаш жолдош кылайын.
Тилегимди орундап,
Берген экен кудайым.
Алып келди Лилисинди,
Эки сулуу коштошуп.
Ажырагыс келбети,
Кийинишип окшошуп.
Бою чарчы жапалдаш,
Жалтырак кою кара чач.
Конур кой көз, саал иймек,
Осмо тарткан кара каш.
Жалпак таноо, жайык бет,
Кынама бел кайкыча,
Суналган бойдо бар келбет.
Башында кийген таажы бар,
Көз уялтып жалтылдайт,
Акак шуру, ак бермет.
Кем эмес мындан Гүлгаакы,
Лисиндин келишин,
Чыдабай күткөн бул дагы.
Кучакташып көрүштү,
Эки беттен өбүштү.
Чыдашып антка барышты,
Ооздорунан шимирип,
Шилекейин алышты.
Баардыгына көрүнөө,
Колтукташып экөө тең,
Олтурду үйдүн төрүнө.
Сүйлөшүп көңүл ачылды,
Дасторконго толтура,

Достуктун даамы чачылды.
Олтурган ушул ханшалар,
Ар акылы табылды.
Бир бирине белек деп,
Сый тондору жабылды.
Өз атандан кеп уктум,
Көзгө атар мерген деп уктум.
Кандай болот курдашым,
Жаа тарткан сендей чебердин,
Көрүп кетсек өнөрүн.
Деп сүйлөдү тааныша,
Ханышага ханыша.
Жылма күлүп Лилисин,
«Мен макул» – деди анына.
Эл топурап толуптур.
Мелдеш болчу жерине.
Аткычтар келди тандалып,
Саадагын байлап белине.
Эл күтүшөт чыдабай,
Лилисиндин мында келерин.
Көзгө атар мерген сулуунун,
Көрсөк дешет өнөрүн.
Көтөрүштү ангыча,
Хан желдети асманга,
Мелдештин жашыл желегин.
Оюн башчы бакылдап,
Жар чакырды жалпыга.
Боло турган мелдештин,
Түшүндүрүп шартына:
Бутанын эки түрү бар,
Аткычтар жакшы билип ал.
Биринчиси бутанын,
Жүз кадам артка коюлат.
Ортосунан тактайдын,
Топчудай тешик оюлат;
Ким атып огун өткөрсө,

Ханышадан сый алат.
Экинчи түрүн бутанын,
Жалпы шартын дагы айтты:
Учурулат канаттуу,
Кезек менен асманга,
Жети чымчык таранчы.
Атып алган азамат,
Арбын алат байгени.
Тандалып эми чыккыла,
Мергенмин деген элдеги.
Лилисин менен Гүлгаакы,
Олтурду келип ордуна.
Калыстар туруп башына,
Башталды эми оюн да.
Оюлган кара чекитти,
Өлчөмдү жерге бекитти.
Калктан чыккан мергендер,
Ар кай жактан келгендер,
Керели кечке атышып,
Тийгизе албай турду эми.
Атып көр сен да курдаш деп,
Алып келип Лилисин,
Гаакыга жебе сунду эми.
Атайын деп Гүлгаакы,
Ордунан ыргып турду эми.
Жебени колго алды эми,
Эл аткан жерден алыска,
Акырын басып барды эми.
Жым-жырт болуп турган эл,
Таңгалып карап калды эми.
Чалмага жебе чалыптыр,
Чое түшүп Гүлгаакы,
Тартып келип калыптыр.
Жаанын жаагы кайышты,
Желдей учкан сыр жебе,
Чийип койгон чекиттен,

Өтүп барып тешиктен,
Дубалга барып жабышты.
Аталбай жаткан мергендер,
Аңкыйып карап калышты.
Көрүп турган калайык,
Куттуктап колун чабышты.
Калмактан келген сулууга,
«Кыз болбосоң кое кал».
Деп ошентип кытайлар,
Ыраазы сөзүн айтышты.
Анда сулуу Гүлгаакы,
Курдашынан сурады:
Кезек сага келди деп,
Бутаны атып тергин деп,
Артык деген өнөрүң,
Олтурган журтун көрсүн деп.
Басып келип Лилисин,
Жааны колго алды эми.
Жоолук алып колуна,
Эки көзүн танды эми.
Болжоп атып бутаны,
Мергендигин билгизди.
Топчудай кара чекитке,
Жаңылбастан тийгизди.
Көрүп турган Гүлгаакы,
Кубанычы батпай койнуна,
Кучактап алып өпкүлөп,
Колун артып мойнуна.
Куткарбай жанды көзгө аткан,
Кыйын мерген мен десем,
Өнөрүң артык эки эсе,
Мергендик салмак сенде экен.
Мен билбепмин эмгиче,
Күлүктөн күлүк бар экен.
Каалаган жерге жабышкан,
Аткан огуң даана экен.

Калктан чыгып бир адам,
Аталбайбыз биз деди.
Учурулган чымчыкты,
Атып бер Лилисин сиз деди.
Мына ошондо Лилисин,
Көргөзмөк болду өнөрүн.
Карап турду калың эл,
Жаш сулуунун чеберин.
Туура жети таранчы,
Учурулду асманга.
Кутулуп бирөө кеткен жок,
Бирден терип буларды,
Жаа менен Лилисин атканда.
Ушундай мерген болобу,
Тиктегенин жазбаган.
Калк таңгалат мындай деп,
Башын чайкап Лилисинге,
«Жаралып калган башка адам».
Гүлгаакыдай чеберди,
Жанына алып күнү-түн.
Жаа аткызып тынгызбай,
Машыктырып Лилисин,
Атуунун жолун үйрөттү,
Машыгып жакшы билгизе.
Тиктегенге түз барып,
Жаңылбай огу тийгиче.
Белгилеген мезгилден,
Өткөрүп кыйла күндөрдү,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кызык өнөр үйрөндү.
Туура бир ай ичинде,
Кызыгып кытай тилине,
Чала була сүйлөдү.
Мына бүгүн Гүлгаакы,
Сарамжал бүтүп камынып,
Жол тарта турган баштады.

Коштошуучу кез келди,
Токуп бүтүп аттарды.
Келгенден бери ханышаны,
Кадырлап кытай сыйлады.
Кетеринде Гүлгаакы,
Үйүр алышкан Лилисинди,
Кучактап айтып турганы;
Аттанып үйдөн чыгалы.
Алыста жатат биздин жол,
Аттанарда өзүнө,
Акыркы жолу сундум кол.
Айлыңа кайра келгиче,
Айдай жүзүң көргүчө,
Теңтушум эркем эсен бол.
Ат арытып жол жүрүп,
Алыс жактан мен келдим,
Өнөрү артык элди издеп,
Аман болсом келермин,
Теңтушум Лилисин сени издеп.
Калмак-кытай биригип,
Өрүшү бирге консочу.
Акылдашып ар убак,
Айлыңда бирге болсомчу.
Ажырашты биздин жол,
Ачык жүздүү акылман,
Айдайым Лилисин эсен бол.
Алдыңда алтын так болсун,
Башыңа кетпес бак консун.
Иштеген ишиң шар болсун,
Көрө албас душман зар болсун.
Коштошуп Лилисин кеп айтат:
Аман бар сен да деп айтат.
Басар жолуң бош болсун,
Алдыңан душман тозбосун.
Калмактардын сулуусу,
Гүлгаакы курдаш кош болгун.

Шыдыр жолго сал курдаш,
Эсиңе мени ал курдаш.
Сагынып калдың жеринди,
Саламат эсен бар курдаш.
Мына эми Гүлгаакы,
Кош айтышып баарына,
Анык болду кайтары,
Тизгин кайрып жигиттер,
Туура тартты аттарды.
Кол баштап Чоро карыя,
Гүлгаакы кырк кыз аттанды.
Арт жакта Шың-Ша шаар калды,
Лилисин-Кылчаң хан калды.
Калың кытай эл калды,
Укмуштай алыс жер калды.
Өрүүн кылып аттарды,
Конуп өттү Кашкарга.
Учурашты Гүлгаакы,
Көргөнүн айтып Калдарга.
Кашкардан келип олжо алып,
Кайра түштү жолуна.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Салтанат менен келатат,
Намызы тийип колуна.
Келип жетти Нарынга,
Кезигишип өтүүгө,
Келбеттүү сулуу Канымга.
Жакшы учурда келиптир,
Күйөө күтүп той берип,
Каадалап хандын кызына,
Салтанат курган маалында.
Боз кыроо басып жер бетин,
Жай өтүп кеч күз болгондо,
Барыш менен келиши,
Туура үч айга толгондо,
Келип түштү Гүлгаакы,

Ата-Конуш коргонго.
Кабары жетип жалпыга,
Уккандар түгөл келишти,
Учурашты калкына.
Айтып берди Гүлгаакы,
Укканы менен көргөнүн,
Башынан айтты баяндап,
Кытайга барып келгенин.
Кыйла сөз менен бүтүрдү,
Кең Кашкарда болгонун.
Бара жаткан жолунда,
Кыргыз элге конгонун.
Кашкардын ханы Калдардын,
Аябай сыйын көргөнүн.
Белек кылып өзүнө,
Баалуу буюм бергенин.
Анан барып кытайга,
Алты жүз уста Кылчаңдан,
Сурап алып келгенин.
Туш-туш жактан келген эл,
Учурашты ханына.
Куру койбой Гүлгаакы,
Ала келген Кытайдан,
Кешик берди баарына.
Кээ бирөөнө сый кылып,
Жорго берди Гүлгаакы.
Тону жокко кийгин деп,
Торко берди Гүлгаакы.
Саяпкерге чапкын деп,
Күлүк берди Гүлгаакы.
Ашы жокко ичкин деп,
Күрүч берди Гүлгаакы.
Кыздуу үйгө кызылдан,
Шайы берди Гүлгаакы.
Кемпир менен чалдарга,
Кара каптал-мамиле,

Чайын барди Гүлгаакы.
Өз колунда болгондун,
Баарын берди Гүлгаакы.
Хан айлына келгендер,
Учурашып кайтышты.
Гүлгаакынын иштерин,
Апырылтып беш эсе,
Жомок кылып айтышты.
Эл ичине таралып,
Артыла берди салмагы.
Кыйла жерге угулуп,
Көтөрүлдү арбагы.
Гүлгаакынын ишине,
Раазы болду абыдан,
Көнкү журту калмагы.
Алыс жактан айлына,
Аман-эсен келген соң.
Аралап келип элинин,
Амандыгын көргөн соң.
Андан кийин Гүлгаакы,
Кышты бошко кетирбей,
Бекер карап турбады.
Калмакта болгон устаны,
Калтырбай тегиз жыйнады.
Каада менен алдырды,
Белгилүү уста Караны,
Жети төөгө жүк болду,
Узануучу жарагы.
Ага келип кошулду,
Ала келген кытайдан,
Алты жүз уста баягы.
Токсон жерге орнотту,
Ак кайыштан көрүктү.
Кара чоюн темирди,
Кактап чокко эритти.
Балта, керки, чукулдук,

Жасаганы зом болду.
Эсеби жок мол болду.
Атайлап кетмен-күрөктү,
Как жыгачка аштатып.
Ар башка жайды буларды,
Тартипке салып баштатып.
Укмушту кылды Гүлгаакы,
Уругу калмак элине,
Көрбөгөн ишти баштатып.
Калмак-кытай устасы,
Кышы менен узанды.
Жан бекер койгон жок,
Кызматында кыздарды.
Бул жакшысын таңдады,
Токой кесип, таш кеспес,
Бышык кийим камдады.
Жыл айланып кыш жылып,
Жакын калды жаз дагы.
Керегинче усталар,
Жасап бүттү жаракты.
Азырынча баргын деп,
Кытайлардан башкасын,
Үйлөрүнө таратты,
Анан дагы Гүлгаакы,
Тез келсин деп чакыртты,
Жети-Сууда манапты,
Хан буйругу бекерби,
Дүрбөп жетип келишти,
Кабар алган бектери.
Баштагыдай манаптар,
Гүлгаакынын жанына,
Жакын басып келе албай.
Сүрү укмуштай болуптур,
Жалтанып салам бере албай.
Абалкыдан Гүлгаакы,
Калган экен токтолуп,

Балалык кыял жок болуп.
Тик караган адамга,
Көзү жайнап от болуп.
Сүрдөгөндү билбеген,
Жалтайлабай адамдан,
Буйрук бере сүйлөгөн.
Ишенимдүү айтканы,
Жалгандыкты сүйбөгөн.
Кытайга барган кезинде,
Кыйналган кээ бир эл көргөн.
Арасын бөлбөй адамдын,
Жарды, байын тең көргөн.
Ачкасына нан берген,
Абдан калыс хан болду,
Жардылар үчүн кам көргөн.
Мындан мурун өткөндөр,
Кедейди көрсө жериген.
Кең пейилдүү Гүлгаакы,
Кембагал үчүн кейиген.
Күнү-түнү ойлонуп,
Басып жүрөт Гүлгаакы.
Кызыл өңү боз болуп,
Азып жүрөт Гүлгаакы.
Ойлонгонун кагазга,
Жазып жүрөт Гүлгаакы.
Өзүнөн башка бу оюн,
Адам билбейт бир дагы.
Чакыртып келген баягы,
Жети-Суунун манабы,
Не айтат деп Гүлгаакы,
Жалдырап оозун карады.
Уккула деди тагалар,
Атамдай көргөн агалар.
Жай алган жери калмактын,
Тоосу бар, талаа түздө экен.
Көз жүгүртүп карасам,

Жер сонуну бизде экен.
Аралап көрсөм бастырып,
Алтыны жатат катылып.
Кылымдар бою кара жер,
Кыртышына жашырып.
Ошо, алтынды жыйнап алсак дейм,
Талаада жаткан чачылып.
Силерге айтар жардыгым,
Тазалайсың ташынан,
Жаз чыкканда жарышып,
Түз талаанын бардыгын.
Жасап койгом белендеп,
Калайыкка жеткидей,
Керектелчү жабдыгын.
Ач кылбай элди асырап,
Жер болот бизди байытчу.
Алды менен тазалап,
Кеңейтебиз көп кылып,
Мал жайылчу жайытты.
Жолсуз жерге жол салам,
Адам барбас жерлерге,
Мал жайлатып алпарам.
Жакын кылам алысты,
Арбын чабам алышты.
Кышкысын малга чөп үчүн,
Шалбаа кылам жайытты.
Кош арттырып өгүзгө,
Эгин эгем тегизге.
Кыштан коргон бек курам,
Алтымыш жерге чеп курам.
Жана угуп тургула,
Айтканыма көнөсүң.
Барарың менен айлыңа,
Элди төрткө бөлөсүң.
Кемпир менен чалдарды,
Катын менен балдарды,

Аралаш кошуп балбанды.
Ден-соолугу бар адам,
Таш теришсин талаадан.
Эр азамат дегенди,
Дагы үчкө бөлөсүн.
Бир бөлүгү ошонун,
Жол салууга жөнөсүн.
Калганы менен алардын,
Кыш уютуп чеп куруп,
Талаадан эгин эгесиң.
Барарың менен айлына,
Курал жабдык алганы,
Унаанды алып келесиң.
Үйрөтүп элди турууга,
Иштин жайын билүүчү,
Өнөрпоз бар беремин.
Айткан сөзүн угасың,
Кыл дегенин кыласың.
Кезек менен кыдырып,
Өзүм да барып турамын.
Кетмен, күрөк, зом алып,
Мен дагы кызмат кыламын.
Ашуудан барып жол салып,
Аска зоону бузамын.
Букара көөнү бузулат,
Байлары карап турушса.
Манап баймын дебестен,
Текши чыксын жумушка.
Адам эмес макулук,
Жан талашып ысыкта,
Тамак камдап, үй салып,
Жан багат экен кумурска.
Көп толкуса көл деген,
Дайра агызып тоо бузам,
Талабым коюп эл менен.
Куру бекер камчы чаап,

Зордук жакка барбагын.
Ач кылбас жагын ойлонуп,
Азыгын арбын камдагын.
Айран, кымыз мол болуп,
Арбын кыл союш ченемин.
Кең салсаң пейлиң табылат,
Жок эле менде дебегин.
Акка аралаш болгонго,
Дан жагын өзүм беремин.
Кабарлап айтып турасың,
Колунда жок керегин.
Жана айтайын дегеним,
Кашкар, кытай ханына,
Убада кылып келгемин.
Кездеме, күрүч, нан алам,
Ал үчүн көп мал беремин.
Эки жүз жылкы, бир миң кой,
Мен чыгарам жаныман.
Ушунчадан силер да,
Чыгаргыла жаныңан.
Жайкысын жайлоо жайлатам,
Күз айында аларды,
Анжиянга айдатам.
Аман-эсен өлбөсөм,
Баарыңа ак нан чайнатам.
Эки үч жылдар көрөсүң,
Эл турмушу оңолот.
Достошом чектеш эл менен,
Уруш-чабыш жоголот.
Өз мойнума аламын,
Түз милдеттүү жумушту.
Калганы болсо айткыла,
Дагы эмне иш кылышты.
Сорун, Дүрхан жарышып,
Гүлгаакы балам айтканың,
Сонун акыл деп айтат.

Айтканыңды угабыз,
Аттанып ишке чыгабыз.
Жалпы калмак болгону,
Бир кошолу тилекти,
Чымырканып иштейли,
Түрүнүп салып билекти.
Жерибиз биздин кең деди,
Телегейи тең деди.
Топурагы кап кара,
Аштык чыкчу жер деди,
Кең Чүй, Ысык-Көл деди.
Жаралгандан сонун жер,
Атайын барып көр деди.
Арбын кийик, илбесин,
Ит агытып куш салып,
Көңүл ачып кел деди.
Сепил куруп, чеп салам,
Устандан арбын бер деди.
Кайдуу, Каба кеп айтат:
Чырганак кыйып жер ачам,
Балта бергин деп айтат.
Долон туруп ошондо,
Тоо бузамын бергин деп,
Зом темир жагын көп айтат.
Доржу, Дорбо, Догондор,
Баш ийкешип токтолду,
Башка сөз айткан жок болду.
Айтканын угуп баатырлар,
Керектүүсүн суранып,
Жымың этип ичинен,
Гүлгаакы турат кубанып.
Макул болду Гүлгаакы,
Не сураса баарына.
Келген мейман тарашты,
Убада берип ханына.
Эми кызык иш болду,

Башка жумуш токтолду.
Калмактардын айлында,
Күндө жыйын топ болду.
Гүлгаакынын айтканын,
Түшүнтүп элдин баарына,
Тирүү пенде болгону,
Иштейбиз деп жабыла.
Баш тартканын пашаанын,
Каласың деп каарына.
Ал ангыча кар эрип.
Келгин куш учуп асмандан,
Жадыраган жаз келип.
Жер кыртышы көпкөндө,
Ишке кирди калмактар,
Чымыраган көктөмдө.
Калган жок үйдө жан адам,
Таш теришип талаадан.
Чымдуу жерди союшуп,
Быркылдата сугарып,
Текши аштык себишти,
Жердин майын чыгарып.
Кембагал кедей болгону,
Жанын сабап иш кылып,
Тоебуз деп кубанып.
Балбандар жүрдү балкалап,
Үйдөй ташты жок кылып,
Таруудайдан талкалап.
Бай-манап жүрөт чалкалап,
Эптеп колун тийгизип,
Өзүнүн жанын калкалап.
Иш билбеген чоркоктор,
Күрөктөн күрөк тандашып,
Жан аяшып байлары,
Бирден кедей жандашып.
Алаканы жооруса,
Жан ачынып ооруса,

Гүлгаакыны каргашып.
Талаанын ташын жыйыштыр,
Жал-жал кылып кыркалап,
Дөбө кылып үйүптүр.
Санатты мындай кылыштыр,
Айдалган жердин баарына,
Сайдан сууну буруптур.
Ашуунун жолун чалыштыр,
Атайын барып калмактар,
Ашууга жолду салыштыр.
Күжүрмөн күчүн чачыштыр,
Күч жетпейт деген жерлерди,
Көпчүлүк менен ачыштыр.
Кыйла ашууга барыштыр,
Калмактар жолду салыштыр.
Соң-Көлдө Калмак-Ашуу бар,
Ошондо аты калыштыр.
Жаңы алыш чаап чыгыштыр,
Ашуунун суусун атайын,
Чоң-Дөбө көздөй жыгыштыр,
Гүлгаакы өзү жыккан суу,
Азыркы аты Бурган-Суу.
Ал Соң-Көлдүн өзүндө,
Көл-Кечүү менен Таш-Кечүү,
Тайыздап суусу аз экен,
Эки өйүзү саз экен.
Төөгө жүктөп Гүлгаакы,
Таш жүктөтүп алпарган.
Көч тыгылып калбаска,
Таш төшөтүп жол салган.
Ушул күнгө сакталып,
Кыр-Жол деген ат калган.
Керилип жаткан төр экен,
Кийиги ээн сулаган.
Улар учса козголуп,
Бийиктен ташы кулаган.

Сандык менен Күндүктү,
Алыш чаап Гүлгаакы,
Эки тоону улаган.
Бул кылганы Жумгалда,
Азыркы аты Улама.
Алыштан суусу аккан дейт,
Ширесин жерге чачкан дейт.
Кызылын кырдай кырдашып,
Аштыктан түшүм арткан дейт.
Толгон жерге Гүлгаакы,
Тоонун суусун жыгыштыр.
Далай жерге Гүлгаакы,
Заңкайтып сепил куруптур.
Күнгөйдөгү Төрт-Күлдү,
Сорун курган деп айтат.
Үч катар сепил орнотуп,
Сонун курган деп айтат.
Жомок кыльга карылар,
Эмдигиче кеп айтат.
Кең чүйгө сепил курган дейт,
Баш калкалап душмандан,
Паана кылып турган дейт.
Гүлгаакынын иши үчүн,
Толуп жатат аңгеме.
Ар кай жерге эстелик,
Таштап кеткен ар неме.
Элде калды дастаны.
Уругу калмак элине,
Жаңы өрнөк баштады.
Эки жылы Гүлгаакы,
Эринбей иш кылды эле,
Токочун жеген тоюнду,
Жаман көргөн жактады.
Жармасын ичкен арпанын,
Жатып алып мактады.
Жайыты кенен ачылды,

Малынын саны артылды.
Жашынып жаткан эчен жыл,
Жерден тапты алтынды.
Акыл менен эл багып,
Аты чыгып элине,
Баркы баасы артылды.
Мына быйыл Гүлгаакы,
Бар мүчөсү теп тегиз,
Жашы болду он сегиз.
Өң үстүдөн тең келбес,
Сулуу болуп Гүлгаакы,
Улам бойго жеткени,
Башка келбет жаралды.
Калмактын ханы сулуу деп,
Атагы кетип алыска,
Кыйла жерге таралды.
Кабар алган бул кыздан,
Аламын деп ханышаны,
Келип жатты туш-туштан.
Калмак эле дейсиңби,
Сандап келген көп болду,
Казак менен кыргыздан.
Гүлгаакыны таанышкан,
Таңдайынан чаң чыккан,
Акын келди алыстан.
Зор атагы жер жарган,
Баатыр келди алыстан.
Мергени келди терилип,
Кыйла жан келди керилип.
Сүйүп келди кээ бирөө,
Чын көөнүндө берилип.
Ат арытып алам деп,
Хандар келди алыстан.
Калайыктан ар түркүн,
Жандар келди алыстан.
Көңүлүндө сүйгөн жок,

Эч бирөөнү жактырып,
Гүлгаакы сулуу тийген жок.
Абыдан болуп убара,
Жана ашык болуптур,
Шаамашрап дубана.
Кандай да болсо жагам деп,
Гүлгаакыны алам деп,
Айлына келип конуптур.
Зикир чалып келме айтып,
Касиеттүү жанмын деп,
Сыйкыр салып тооруптур.
Байкайын деп Гүлгаакы,
Таягын берип колуна,
Төө кайтартып коюптур.
Болгондо да байкушту,
Жөө кайтартып коюптур.
Таманы жооруп чор болуп,
Бир кыз үчүн кор болуп,
Төө кайтарып жүргөнү,
Эки жылга толуптур.
Мал көргөнү бир күнү,
Аттанып чыкты Гүлгаакы,
Минип Кара Долуга.
Кундуздай болгон кара чач,
Кубулуп түшкөн сооруга.
Жеңилдеп кийим кийинип,
Жебедей бели ийилип,
Көргөндү эстен тандырып.
Өзү баштап кырк бир кыз,
Өңкөй жорго салдырып.
Эсенби деп жылкычым,
Чалып өттү Гүлгаакы,
Көк-Белде жаткан жылкысын.
Кайра тартып бөкөөлөп,
Суур атып сулатып,
Каптал ылдый кулатып.

Тамашаны салышып,
Не кезиксе атышып,
Түшө келди бир паста,
Жаман-эчки оюна,
Кең Соң-Көлдүн боюна.
Жайылып жүргөн ал жерде,
Гүлгаакынын төөсү бар,
Төө ичинде кызыл нар,
Көрүп коюп ошону,
Кайтмак болду бул кыздар.
Андан башка бул жерде,
Боло турган кызык бар.
Жылаң-айлак, жылаң баш,
Көптөн бери убара,
Төө кайтарып талаада,
Шаамашрап дубана.
Тандайынан чаң чыгып,
Гүлгаакыны көргөндө,
Тура калды ак уруп:
Саламатбы эсенби,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Көптөн бери бул жакка,
Келбедиң го бир дагы.
Бир сен үчүн талаада,
Төө кайтардым Гүлгаакы,
Таяк алып колума,
Жөө кайтардым Гүлгаакы.
Жыланайлак таман чор болду,
Чымындай жаным кор болду,
Көрбөйсүңбү Гүлгаакы.
Көөнүм кошпой өзүнө,
Өлөмүнбү Гүлгаакы.
Касиетим барлыгын,
Билесинби Гүлгаакы.
Каалап турам өзүмө,
Тийесинби Гүлгаакы.

Кыялыңда өзүмдү,
Сүйөсүңбү Гүлгаакы.
Кыйла жылга какшатып,
Жүрөсүңбү Гүлгаакы.
Динин кайыр дин эле,
Саласыңбы Гүлгаакы.
Мусулмандын баласын,
Чанасыңбы Гүлгаакы.
Ичимдеги кайгымды,
Табасыңбы Гүлгаакы.
Бу дүйнөдө так болуп,
Каласыңбы Гүлгаакы.
Калмагыңан курдаш таап,
Барасыңбы Гүлгаакы.
Бул айтканым оюна,
Аласыңбы Гүлгаакы.
Бир жакшылык өзүндөн,
Көрөмүнбү Гүлгаакы.
Күндөй болгон бетинден,
Өбөмүнбү Гүлгаакы.
Анан кийин көздү жуумп,
Өлөмүнбү Гүлгаакы.
Жаркыратып кабагым,
Ачамынбы Гүлгаакы.
Алкымыңдан кучактап,
Жатамынбы Гүлгаакы.
Самаган оюм бир жолу,
Басып кетчи Гүлгаакы.
Бир огуңду аябай,
Көңүлүңдө сүйбөсөн,
Атып кетчи Гүлгаакы.
Дубана турду ак уруп,
Гүлгаакыга жалынып.
Жанындагы жалпы кыз,
Карап турду жабылып.
Эки сөзүң биринде,

Гүлгаакы деп сүйлөйсүң,
Кандай жансың деп айтат.
Даакылдайсың жөн эле,
Жаныңда бирге конгонсуп,
Убада сөзүң болгонсуп,
Унутушуп кетпестей,
Ант кылышып койгонсуп.
Безеленип сүйлөйсүң,
Беридей болгон Гүлгаакы,
Пейилинде ким дейсиң.
Төө кайтарып талаада,
Дайның менен жүрбөйсүң.
Сакалыңа ак кирип,
Чал экениң билбейсиң.
Кызындай болгон Гүлгаакы,
Бала экенин билбейсиң.
Калмак элин башкарган,
Хан экенин билбейсиң.
Кандай жарлык колунда,
Бар экенин билбейсиң.
Кабырга сөөгүң калжайып,
Кажыганын билбейсиң.
Акылыңдан адашып,
Алжыганың билбейсиң.
Кызындай болгон кыздарга,
Калжандап сүйлөйсүң.
Бети жок сендей чал барбы,
Гүлгаакыны алам деп,
Дубана сенде ар барбы.
Кара тоо башы жол бекен,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Карыган чалга тең бекен.
Билбейсиң жашың улууну,
Сүйөм дейсиң сулууну.
Самаган оюм бир жолу,
Басып кет деп сүйлөйсүң.

Бир огунду аябай,
Көнүлүндө сүйбөсөн,
Атып кет деп сүйлөйсүн.
Санааган оюн бир жолу,
Басалыбы эжеке.
Кызыл канын жайнатып,
Чачалыбы эжеке.
Сүйөм деп эже сени айтат,
Алжыган чалың нени айтат.
Кыздар күлдү шыңкылдап,
Угуп туруп дубана,
Жойпуланып кылтылдап:
– Эрке кыздар сүйлөйсүн,
Эчтемени билбейсиң.
Гүлгаакыны хан дейсиң,
Артык туулган жан дейсиң.
Шаамашрап дубана,
Алжып калган чал дейсиң.
Төрөлгөндө Гүлгаакы,
Аты мага угулган.
Туура келип напсима,
Никеси кошо буюрган.
Курулай өкүм сеники,
Түбүндө сулуу меники.
Касиетим барында,
Бар кыялың табамын.
Гүлгаакы сенин өзүңдү,
Буюрсада аламын,
Гүлгаакы анда кеп айтат,
Келген сөздү эми айтат:
Шаамашрап дубана,
Бир өзүңдү башкача,
Туулуп калган жан дедиң.
Керемети башкача,
Касиетим бар дедиң,
Кызыктырбайт эч кандай,

Кыздарга айткан ал кебин.
Адам башын чанам деп,
Кесирине каламын.
Угуп турчу дубана,
Атамдай болгон жашың бар,
Уялбай кантип барамын.
Сага окшогон менин да,
Бар чыгар тилек талабым.
Туура келген оюма,
Өз теңимди табамын.
Бети жокчо кеп айттын,
Ушунуңа капамын.
Атамдай болгон чал менен,
Төшөкө кантип батамын.
Кызыңдан кичүү жашым бар,
Жаныңда кантип жатамын.
Шарактап кыздар күлөсүң,
Жазыгы жок кишини,
Жаа менен кантип атамын.
Туура эмес кыздар силердин,
Айтканыңар жанагы.
Ар бир адам баласы,
Өрдө болот талабы.
Кыз кызыл гүл, гүлдөгөн.
Кимдин көөнү түшпөсүң,
Кызыл гүл турса бүрдөгөн.
Өзүңө туштук мунунда,
Теңи бар булбул үндөгөн.
Теңтуштук күнүң өтүптүр,
Мен өндөгөн гүл менен.
Кыздан чыккан шумкармын,
Башка жерде түнөгүм.
Башыма кылыч кармаган,
Башым туюк эмесмин,
Баамдашып таап сүйөмүн.
Улутуна карабай,

Барамын өзүм жар болуп,
Жактырса кимди жүрегүм.
Каалап келдин дубана,
Көңүлүң менде бар үчүн.
Далалатын чон экен,
Түбү мендей жар үчүн.
Жаш өмүрүм кор кылбайм,
Үксүйгөн сендей чал үчүн.
Сүйбөдү деп Гүлгаакы,
Капа болбо ал үчүн.
Бул сөздү угуп дубана,
Гүлгаакыдан женилип,
Кумсарып өңү кубара.
Муну дагы Гүлгаакы,
Жаман сөз айтпай ийилип,
Акыл менен жайлады.
Дубананы тайгылтты,
Айтылган сөздүн салмагы.
Бура тартты тизгинин,
Айтылуу Кара-Долунун.
Ченемин байкап чуу койду,
Баса турган жолунун.
Жоргодон чыккан күү менен,
Жайкалып жердин тулаңы.
Аркасынан жалпы кыз,
Атырылып чубады.
Жал куйругу жайылып,
Жөнөп кетти жорголор,
Жапырылып кулагы.
Арт жагында кыздардын,
Ак шагылдуу сай калды,
Сакалын сыйпап жалдырап,
Сакалдуу Машрап чал калды.
Ээрчий карап кыздарды,
Аттиң деп оозун кармады.
Бир кездерде мен дагы,

Кызыл чийкил бала элем.
Жигиттик кездин барында,
Келин-кыз сүйгөн жан элем.
Ачып көздү жумганча,
Кыйлага жашым жетиптир.
Шаамашрап атанган,
Касиетим кетиптир.
Жашчылык күнүм зор экен,
Карганда башың кор экен.
Таалайга жазган бакты жок,
Маңдайым толгон шор экен.
Башкадан жолум болсо да,
Кыздан жолум жок экен.
Минтип куурап жүргөнчө,
Өлүп алсам оң экен.
Ушуну айтып дубана,
Өрүштө жаткан төөлөрдү,
Немесин койбой жыйыптыр.
Айбандар менен коштошуп,
Боюн таштап аскадан,
Өзүнүн жанын кыйыптыр.
Дубананын зоосу деп,
Эмдигиче туруптур.
Ал ангыча болгон жок,
Гүлгаакыдай сулууга,
Дагы бир күйөө чыгыптыр.
Калмактан чыккан дөө экен,
Ажым улук дегени.
Кунан койдун эти экен,
Күнү-түнү жегени.
Карагай талды кайышбай,
Тамыры менен жулчу экен.
Жалпы калмак коркушуп,
Келатканда тамагын,
Белен кылып турчу экен,
Кутула жадап калмактар,

Доңуз мүнөз, корс кыял,
Акылы жок көөдөктү,
Көптүрүп башын буруптур.
Айла таап чочкону,
Жок кыла албай көпчүлүк,
Чогулушуп туруптур.
Гүлгаакыга баргын деп,
Аялдыкка алгын деп,
Жалпы калмак элине,
Хан болуп жатып калгын деп,
Көкүтүп койсок барат деп,
Анан кийин Гүлгаакы,
Айласын өзү табат деп,
Колтука сууну бүркүштүр,
Козутуп Ажым улукту,
Гүлгаакы көздөй түртүштүр.
Күүлөнгөн бойдон ал ургур,
Гүлгаакыга барыптыр.
Сылык сыпаа сөзү жок,
Катындыкка алам деп,
Катуулап чырды салыптыр.
Гүлгаакы анда ойлоду,
Жок кылар жагын болжоду.
Башын алсам жазыксыз,
Канкор атка коном деп.
Калмак эмес башка элге,
Жаман атты болом деп.
Хан бийлиги менде деп,
Өкүмдүккө салбайын.
Өз ажалы өзүнөн,
Болор жагын камдайын.
Макул деди Гүлгаакы,
Айтканына көнөйүн.
Мен айткан сөздү аткарсан,
Убадамдан жазбай мен,
Аял болуп берейин.

Аткарып кетсең сен өзүн,
Үч жолку хандын мөрөйүн.
Бирден айтып берейин,
Биринчиси мөрөйдүн,
Сандыктай таштан жыйасың,
Сан жылкы кирсе баткыдай,
Сары-Журтка короо курасың.
Экинчиси мөрөйдүн,
Мени алып калсаң той болот,
Карагай, арча кыйасың,
Тоодой отун жыйасың.
Үчүнчүсү мөрөйдүн,
Соң-Көлдөн барып кечесин.
Аркы өйүзү менен берки өйүзү,
Кулач уруп өтөсүн.
Буюрган мөрөй меники,
Аткарып кетсең буларды,
Алтын башым сеники.
Кыңырылып кылчайбай,
Ороң-бураң сөз менен,
Макул деди улугу.
Аткарып берип айтканын,
Аламын дейт сулууну.
Тур десен сулуу турам дейт,
Айтканыңды кылам дейт.
Өл десен сулуу өлөм дейт,
Мөрөйүңдүн баарысын,
Бүт орундап берем дейт.
Ушул сөздү угуштур,
Түгөл калмак айылы.
Уга элек элдин учуна,
Түнү менен жайылды.
Айтканынан качпады,
Мойнундагы мөрөйдүн,
Бир башынан баштады.
Ооздон чыккан иш үчүн,

Убададан таныш жок.
Же, ортого койгон калыс жок.
Сары энгилчек, көк бодур,
Сандыктай таштан жыйыптыр.
Көргөзүп берген жерине,
Сан жылкы салса сыйгыдай,
Сары журтка короо куруптур.
Бир мөрөйдүн беш күндө,
Акырына чыгыптыр.
Андагы аты Таш-Короо,
Алигиче туруптур.
Экинчиси мөрөйдүн,
Аткарам деп жулунуп,
Улуу тоого чыгыптыр.
Карагай көрсө кыйыптыр.
Балаты четин, тал көрсө,
Тамыры менен жулуптур.
Жыйнап алып буларды,
Тоодой кылып жыйыптыр.
Бадал көрсө мотоптур,
Тамырын койбой отоптур.
Токоюн Ажым кескен дейт,
Туташ тулаң өскөн дейт.
Карылар жомок кылышат,
Эмдигиче Соң-Көлгө,
Карагай өсүп жетпейт деп,
Тоосуна жыгач өспөйт деп.
Экинчисин мөрөйдүн,
Аныда улук алыптыр.
Аркы өйүзүндө Соң-Көлдүн,
Кечмек болуп барыптыр.
Берки өйүзүндө Гүлгаакы.
Кантип кечер экен деп,
Калайык эл чогулуп,
Көз салып карап калыптыр.
Гүлгаакы турат ичинен,

Ажалга айдап шордууну,
Мен күнөөлү болдум деп.
Акылы жок акмакты,
Күнөөсүз жерден сойдум деп.
Мындан кийин мындай иш,
Баштаганды койдум деп.
Теңине жетпей өлөр деп,
Көл түбүнө чөгөр деп.
Аталашы, тууганы.
Баары бир менден көрөр деп,
Араз болуп өзүмө,
Ага-инини бөлөр деп,
Намызын алса жоолашып,
Кун доолашып келер деп.
Дагы ойлонот Гүлгаакы,
Агада арга табармын.
Аны да жолго салармын.
Ажым улук көөдөгүң,
Өлөрүң билбей ошондо,
Көлдүн суусун жарыптыр,
Көп жерине барыптыр.
Орто чендеп келгенде,
Ичи көөп дардайып,
Шайы кетип шалдайып,
Чалкасынан түшүптүр,
Гүлгаакыны алам деп,
Тирүүлөй кордук көрүптүр.
Жардамсыз көлдө балыктай,
Суу түбүнө чөгүптүр.
Акылсыз көөдөк өзү эле.
Ошентип арам өлүптүр.
Башка түшкөн кыйын иш,
Байкап туруп Гүлгаакы,
Акылы менен жеңиптир.
Көкүтүп койсо көөдөктү,
Көлден коркпой кечет деп,

Мактап койсо акмакты.
Жардан алыс кетет деп,
Шылдындап ар ким күлүптүр.
Айды алам деп асмандан,
Арстан буту тайды деп.
Ажал айдап тер кыстап,
Абыдан шайтан сайды деп,
Эл кыжылда басылды,
Ар кими айтып ар кыл кеп.

VIII

Да бир күнү Гүлгаакы,
Калкын койбой жыйыптыр,
Чоң масылат куруптур,
Туулган адам баласы.
Баары бирдей тең деди.
Карачы киши кишиден,
Эмнеси менен кем деди.
Мен ханыша кезимде,
Чекбейт деп эч ким азапты.
Байларга башы байлануу,
Кулдарга берди азатты,
Айтканын эч ким бузган жок,
Бура тартып, моюлжуп,
Тетир айткан чыккан жок.
Камылга кылып Гүлгаакы,
Жатканды билбейт чалкалап.
Дуушар кылбай кырсыкка,
Асырап элин калкалап.
Дүркүрөп өстү мал жагы,
Түшүмдүү болду дан жагы.
Кийим менен кечекти,
Жөнөтүп турду мал алып,
Кашкар, Шың-Ша хандары.

Күндөн-күнгө калмактын,
Арта берди шайманы.
Гүлгаакы турак кылган жер,
Соң-Көлдүн жайык түзү эле.
Ошол мезгил күзү эле,
Түн ортосу кез эле,
Кырк кызы жок кашында,
Олтурган жалгыз өзү эле.
Ой кыялдын түбү жок,
Барган сайын денеси,
Салмактанат жүгү жок.
Даакылдап согуп жүрөгү,
Артып ысык табы бар,
Дененин жалын илеби.
Кундуздай чачы чубалып,
Өзүнчө тартып санааны.
Кызыл өңү кубарып.
Уктай албайт тынч алып,
Түнсүз ойго курчалып.
Хандын кызы Гүлгаакы,
Кана эмесе ачалык,
Кыйналат неге мынчалык.
Күндөн күнгө күч алды,
Саргарып санаа басканы,
Сараркап өңдүн асканы.
Кылдай болуп кылмыйып,
Тамака көөнү тартпады.
Шайырлыгы жоголуп,
Аздан бери Гүлгаакы.
Өзгөрүлө баштады.
Жашы болсо белгилүү,
Он сегиздин кырында.
Бышып турган убагы,
Бойго жетип чынында.
Калмак элге хан туруп,
Бой жүрүшү кыйын да.

Элден ушак кеп угат,
Гүлгаакы биздин ханыбыз,
Кыйла жашка барды деп,
Кыйындарды чанды деп,
Чанган менен өз башы,
Карыйын деп калды деп.
Башчыбыз түгөл бойдок деп,
Эрге чыгар ой жок деп.
Гүлгаакы кандай хан дешип,
Күйөө десе качат дейт,
Не бузугу бар дешип.
Ойлоп көрсө Гүлгаакы,
Бой жүрүш кыйын иш экен,
Чындыгы жанга күч экен.
Атадан жалгыз кыз болуп,
Эркектен туяк калган жок.
Бир туугандан тагдырым.
Мандайыма жазган жок.
Бараары башка турак деп.
Кызды айтпайт экен туяк деп.
Тажы абамды карачы,
Он бештен ашык баласы,
Ичинен бирөө чыккан жок,
Бычака сапка жарачу.
Кишидей болсо ошолор,
Ээлебейт беле хандыкты,
Ушул калмак элине,
Жасабайт беле жардыкты.
Эч кимиси тарткан жок,
Чоң атам баатыр Карпыкты.
Бир короо кылып бериптир,
Билими жок тантыкты.
Топ жиндини бергиче,
Элине кудай берген жок,
Жаратып жалгыз артыкты.
Арман кылып Гүлгаакы,

Аябай жашып ыйласа,
Жаш эмес көздөн кан чыкты.
Көп ыйлады Гүлгаакы,
Көздүн жашын коротуп,
Кайраттанды бир кезде,
Өзүн өзү сооротуп.
Жатындашым болбосо,
Жалгыздыгым ким билет.
Кайгысын кошуп байкуш деп,
Капалансам ким күйөт.
Калмак элдин ханы деп,
Кайгысы жок деп эл айтар.
Билбегендер сырымды,
Бактылуу деп мени айтар.
Жан күйөр тууган такыр жок,
Мага окшош шордуу кайда бар.
Кол менен жасап ал албас,
Кордукту башты куткарап,
Кошумча кандай айла бар.
Кырк кыз бойдок мен бойдок,
Кыркыбыз бирдей тең бойдок,
Аларда мендей күндөдүр,
Айта албай ичте сырларын,
Амалсыздан жүргөндүр.
Кыздарды бүгүн жыйнайын,
Олтуруп кеңеш курайын.
Уругу калмак болгондур,
Бир аралап чыгайын.
Элдеги болгон азамат,
Бир башынан сынайын,
Кырк кызга курдаш табайын.
Баргын деп жолун бошотуп,
Буубайын бакты таалайын.
Өзүмө теңтуш жар болсо,
Курдаш кылып алайын.
Көңүлүм туура көрбөсө,

Калмак эмес башка элден,
Аралап издеп барайын.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Акыры буга токтолду.
Чакырар замат турбастан,
Жыйналып кырк кыз топтолду.
Токугун деп аттарды,
Турбай буйрук бергени,
Жол тарта турган окшоду.
Мына ошондо Гүлгаакы,
Өткөзбө деп эч адам,
Сакчыга буйрук бериптир.
Мисгаакы баштап кырк кызды,
Ээндетип алып кетиптир.
Уккула кыздар деп айтат,
Гүлгаакы анда кеп айтат:
Бойго жетип баарыбыз,
Бойдок жүрүп карыдык.
Жигит жандап жүрбөдүк,
Жаштыктын гүлү бар кезде,
Жайдары ачык күлбөдүк.
Келечек элдин камы үчүн,
Издеп таптык айланы,
Камылгасыга мол кылып.
Калк үчүн кылдык пайданы.
Ушу турган калмакты,
Былк эткизбей башкардык.
Түрүнүп салып эрлерче,
Эл милдетин аткардык.
Жолоочу бирге аттандык,
Арам, адал дебестен,
Бирге туз даам татканбыз.
Келечегин көрөрбүз,
Келе турган бактыдан.
Кутулалык курдаштар,
«Гүлгаакы кырк кыз бойдок» – деп,

Элдеги жаман аттыдан.
Кыдырсак элден табылар,
Кыздарга туштук жаш улан.
Бир жаштан бери тең өскөн,
Барлыгын бирдей курдашсын,
Силерден кантип жашырам.
Кээде олтуруп санаанын,
Түбүнө жетпей ашыгам.
Силерде кандай пикир бар,
Айткыла кыздар башынан.
Муну укканда кыздардан,
Чын айтат деп эжекем,
Кээ бирөө болду жашыган.
Апал анда кеп айтат:
Гүлгаакы эже чынды айттың,
Чукугандай таап туруп,
Биздеги жаткан сырды айттың.
Чыныгы эле жалпы кыз,
Жалаң бойдок турбайбы,
Ким көрүптүр мындайды.
Калмакта болгон жигиттин,
Немесин койбой сындайлы.
Калкты аралап баралык,
Карап туруп жактырып,
Эжеме курдаш табалык.
Ичибизде биздин да,
Толуп жаткан сыр жатат,
Айтылбай жүргөн камалып.
Эжекем жаман көрбөсө,
Эми ортого салалык.
Эжеме кызмат кылган кыз,
Кырк экенбиз жалпыбыз.
Сыр башын өзүң баштадың,
Келди окшойт биз да мүдөөнү,
Айта турган шартыбыз.
Азыркысын эжеке,

Ушул калмак элине,
Артылып турат баркыбыз.
Кыркыбызды кырк жерден,
Алып келип жыйнадың,
Акыл өнөр үйрөтүп,
Ар убакта сыйладың.
Жаман айтып какпадың,
Баарыбызды кастарлап,
Канаттуу куштай таптадың.
Кийбегенди кийгиздин,
Биз билбеген өнөрдү,
Үйрөтүп жүрүп билгиздин.
Жеке гана биз эмес,
Жалпы калмак элине,
Катуу таасир тийгиздин.
Кулак уккан жерлерди,
Жалпы бардык көз көрдү.
Мурункудан он эсе,
Эл турмушу өзгөрдү.
Азыр эже мынакей,
Ар кимибиз бир баатыр,
Жигиттен кыйын кыз болдук.
Чоңоюп бойго жеткени,
Калың бойдок аталып,
Капилет сөзгө туш болдук.
Ойлонушуп онолуп,
Бул жүрүштү коёлук.
Ар кимибиз курдаш таап,
Жаман атты жоёлук.
Ак суунун башы кар экен,
Сиз айткандай эжеке,
Ар нерсенин өзүнчө,
Өз мезгили бар экен,
Суу жүргөн өзөн сай экен,
Гүл мезгили жай экен.
Күбүлүп гүлү соолчу учур,

Кезектүү күздүн айы экен.
Күнгөйгө баккан кой семиз,
Кыз мезгили он сегиз.
Ушул жаштын өзүндө,
Жайлоодо кызыл гүлдөйбүз.
Жарыгы айлуу түндөйбүз,
Алышып ойноп күн-түнү,
Чарчаганды билбейбиз.
Дарыянын суусундай,
Таңшып турган кезибиз.
Далалат кылып ар ишке,
Шашып турган кезибиз.
Кең жылганын желиндей,
Жүрүп турган кезибиз.
Кайратыбыз жалындап,
Күйүп турган кезибиз.
Сиз Гүлгаакы эжеке,
Калмак элге күн болуп,
Тийип турган кезиниз.
Байкагын эже өзүңүз.
Күн эңкейип батпайбы,
Мезгил учса токтосуз,
Өмүр өтүп жатпайбы.
Күн эңкейсе төбөдөн,
Мезгил бешим болбойбу.
Кече ачылган кызыл гүл,
Бүгүн өңү солбойбу.
Мийзам учат жел менен,
Жаралгандан бер жака,
Өмүр эки келбеген.
Араласаң баары бир,
Ойдо бар кызык табылар.
Кендин кени эл деген,
Даража таптың хан болуп,
Калың калмак эл менен.
Араласаң элинди,

Кембагал бар, бакыр бар,
Керилген эчен баатыр бар.
Көнүлүнө албагын,
Он эсе сенден асыл бар.
Жаралган жалгыз сен эмес,
Тең болчу сага табылар.
Ар бир адам баласы,
Өз алдынча багы бар.
Ханбы, байбы, жардыбы,
Ар кимдин туштук теңи бар.
Жаш өмүр барда эжеке,
Жаштарча ойноп күлөлү,
Жашоонун дагы чеги бар.
Айтарым ушул эжеке,
Кыздардан дагы сүйлөсүн,
Кимдин кандай кеби бар.
Катылган сырлар армансыз,
Айтыла турган эби бар.
Гүлгаакыга жалпы кыз,
Айтыңыз эже сиз деди.
Не айтабыз биз деди.
Апалдын сөзү чын деди,
Акылын таап иш кылар,
Айланы өзүн кыл деди.
Карап туруп кыздарды,
Мындай деди Гүлгаакы,
Айтканың Апал чын деди.
Ашып кетти артыкча,
Айтканыңдын бир жери.
Гүлгаакыны хан дедин,
Артык туулган жан дедин.
Эл ичинде ар түрлүү,
Сенден да асыл бар дедин.
Көнүлүмдү оорутат,
Артыкча тийип ал кебин,
Мен эмине башымды,

Элден артык дедимби.
Жаралып калган бир жерим,
Сенден артык дедимби.
Жергем менен жермин да,
Элим менен элмин да.
Кандайча мага бул ойду,
Айтканыңа таң болом.
Эл болбосо курулай,
Эминеге хан болом.
Кол салып душман көз артса,
Курманы болом жеримдин.
Садагасы боломун,
Сандаган калмак элимдин.
Кармашып жатып кан төгөм,
Жан алгыч жаным алса да,
Эл журт деп жатып жан берем.
Элим үчүн кам көрөм.
Көгөрүп өсүп узардым,
Көпчүлүк ушул эл менен.
Өз башым менен калкымдын,
Ар бир башын тең көрөм.
Эрге тийбей жүргөнүм,
Эрдин башын кем көрүп,
Чанып жүрөт дебегин.
Эмесе айтып берейин,
Билесиңер беш колдой,
Анын дагы себебин.
Эрге тийип мен кетсем,
Айтпайт беле наалатты,
Нааразы болуп өз элим.
Жерге кирген Гүлгаакы,
Ата наамын тутта албай,
Эрге тийип алды деп,
Эси кеткен эселек,
Жерге кирип калды деп.
Эркек туяк жок болсо,

Кыз ушуну кылат деп,
Айтпайт беле кыйла кеп.
Эрге тийбей мен жүрдүм,
Элиме болом уят деп.
Өлөрүндө осуят,
Өз атамдын айтканын,
Көнүлүмө сактадым.
Он экиден бер жака,
Олтуруп такка хан болуп,
Эл милдетин аткардым.
Акыл менен имерип,
Алты сан элди колго алдым,
Кара жерди каңтарып,
Катылган сырын аңтарып,
Жерден таптым алтынды.
Текши токоч жедирип,
Асырадым калкымды.
Эмгегим баалап ашыра,
Көтөрдү элим баркымды.
Атымды угуп туш-туштан,
Көрүнгөн көзү артылды.
Аламын деп асылды.
Акылы жок нечендер,
Билишпей менин дартымды.
Көнүлүндө сырларын,
Кээ бирөө келип айтышты.
Жообу менен жөн айтсам,
Жолуна түшүп кайтышты.
Кээ бирөөлөр асылды,
Айландырып башымды.
Мен да болбой көгөрүп,
Чындап белим байладым.
Кырсыгыма тийгенди,
Амал менен жайладым.
Чоң милдет болуп мойнумда,
Ойлогом элдин убалын,

Күйөө деп бирөө кеп айтса,
Денем чочуп дүр этип,
Уккусу келбей кулагым.
Ал мезгил өттү айланьш,
Санаа тынчып эл менен,
Менин да көөнүм жайланып.
Көп сөздү айтып кетелик,
Баарыбызда бир максат,
Эртерээк ага жетелик.
Арабызда кемчилик,
Өйдө ылдый бар болсо,
Күнөө койбой кечелик.
Эмесе кыздар биз бүгүн,
Кара-Коо жакты чалалык.
Анжыянга айдалчу,
Тобу менен мал келет,
Андан кабар алалык.
Окшоштуруп баарынар,
Кызыл-тазыл түрлөнтүп,
Кызча кийим кийгиле.
Жалантып кансыз кылычты,
Жаныңарга илгиле.
Жебеси менен жаа алып,
Жоого кийчү жаракты,
Жигиттерге арттырып,
Таштабай ала жүргүлө.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Буйрук берди кыздарга.
Жылмайышып шаттанып,
Жагалданып кыздар да.
Аттанып кырк кыз жөнөшүп,
Жер-коонун чыкты жонуна.
Гүлгаакы сулуу келатат.
Минип Кара-Долуга.
Көз жиберип караса,
Уюлгуган чаң чыкты,

Бара жаткан жолунда.
Чаң ичинде көп караан,
Жоо куугандай ашыгып,
Жарыша чапкан топ адам.
Жакындап кыздар келгенде,
Ат тизгинин бурушту,
Гүлгаакынын алдына,
Энтигип келип турушту.
– Эмнеге чаптыңар,
Эмнеге мынча шаштыңар.
Алды кийинин карабай,
Эминеден качтыңар.
Кыздар сурап мындай кеп,
Ичинен бирөө кеп айтат,
Энтигип сүйлөп мындай деп:
Кароолчудан кеп уктук,
Көлдүн баарын көп бурут,
Чаап алды деп уктук.
Жан аябай кырды дейт,
Көлдө жаткан калмакты,
Тукум курут кылды дейт.
Барын байлап сойду дейт.
Канына мыктап тойду дейт.
Мал бүткөндүн баарысын,
Немесин койбой алды дейт.
Уука минип калың эл,
Ит улуп журтта калды дейт.
Аны угуп кыздар түрлөндү,
Үрпөйүшүп калышты.
Карыш түшүп кабагы,
Бүркөлүшүп калышты.
Кайран сулуу Гүлгаакы
Түрүн көрүп кыздардын,
Келе түштү намысы.
Жоо кабарын укканда,
Эмине кыздар шашасын.

Эч нерсенин дайны жок,
Эмнени көрүп жатасын.
Көп жылдан бери калмакка,
Кол салып душман келбеген.
Жоолашпаска ант кылып,
Койдум эле мен эчак,
Кошуна жаткан эл менен.
Антты бузуп, шерт таюу,
Адамга болчу жол бекен.
Келген душман кыргыздын,
Кайсы уругу болду экен.
Кимиси болсо ал болсун,
Кара-Долу алдымда,
Асынган жаам далымда.
Эч душмандан коркбоймун,
Силер барда жанымда.
Жоо дегенде шылкыйбай,
Жагалданып жанында.
Намысын жанга алдырбайт,
Эжекен эсен барында.
Кана кыздар токтоосуз,
Силер менен барамын,
Чабылган элди азаптан,
Ажыратып аламын.
Жоо дегенде Гүлгаакы,
Күлүп турат сүйүнүп.
Даяр болду жалпы кыз,
Жоо жарагын кийинип.
Чабармандар эмесе,
Биздин жакты чалып өт.
Жоо кабарын туюнтуп,
Жалпы элге кабар салып өт.
Кырк кыз менен Гүлгаакы,
Кара-Коодон өттү де.
Калмакты чапкан душмандын,
Артынан кууп кетти де.

Токтобой кабар салгыла,
Доржу менен Дорбого,
Немесин койбой калмакты,
Жыйсын дегин ордого.
Бекер карап турбасын.
Калың кошун курасын,
Жоо жарагын кийинип,
Артыман калбай чубасын.
Токтобостон мен өзүм,
Илгерилеп барамын.
Жоонун байкап ченемин,
Байкоо салып сыртынан.
Өңүп жатып акмалап,
Жолдон күтүп аламын.
Жашырын чалгын чаламын,
Кол эсебин аламын.
Кандай кыйын болсо да,
Бизге келген душмандын,
Бир эсебин табамын.
Деди дагы Гүлгаакы,
Жөнөп калды шарт коюп,
Ээрчитип алып кыздарды.
Уюлгутуп жөнөдү,
Жорголорун салдырып,
Жолду артына калтырып.
Көлгө чейин Гүлгаакы,
Жоо кабарын уккан жок.
Алдынан эч жан чыккан жок.
Көт-Малдыга келгенде,
Көк ирим болуп көл жатат.
Маңдайлашып жанаша,
Күнгөй-тескей жер жатат.
Чокусу аппак тоо жатат,
Салаа-салаа коо жатат.
Көнүлүндө жок балыры,
Секирип ойноп балыгы.

Жээги жекен саз болуп,
Көлдүн бети карала.
Өрдөк менен каз толуп.
Кырка жээги түз болуп,
Калган экен бул кезде,
Чөп саргарып күз болуп.
Көз чаптырып караса,
Көл жээгинде айыл жок.
Каргалар учуп каркылдап,
Жору, кузгун салпылдап,
Сагызган учуп-шакылдап,
Адам заттан дайын жок.
Журту калып өзү жок.
Шамал уруп билинбей,
Кай кеткени изи жок.
Жарышып кыздар келатса,
Көрүп көөнү бөлүнөт,
Жарыгынан кемердин,
Түтүн чыгып көрүнөт.
Жабыла чаап келишсе,
Жерден үнкүр казыптыр.
Ичинде жатат бир адам,
Тезектен отту жагыптыр.
Конурук тартып коркурап,
Козголбой уктап калыптыр.
Ойготуп алып сураса,
Он алты жашта бала экен.
Эмдигиче баспаган,
Буту-колу шал экен.
Эл үрккөндө үнкүргө,
Артынып алып жүрө албай,
Таштап кеткен жан экен.
Түнкүсүн байкушту,
Карышкыр улуп камаптыр.
Жаткан жери сыз болуп,
Курт-кумурска талаптыр.

Алды катуу таш экен,
Эки көзү үнүлүп,
Үч күндөн бери ач экен.
Аны көрүп Гүлгаакы,
Көтөрүп чыгып үнкүрдөн.
Тамак сунуп ме деди,
Тойгонунча же деди.
Көргөн менен укканың,
Түгөл айтып бер деди.
Тамак татып тоюнуп,
Такылдап бала кеп айтат,
Гүлгаакы сизби деп айтат.
Жанындагы кырк кыздын,
Атын түгөл билем дейт.
Айт десең айтып берем дейт.
Гүлгаакы эже силерди,
Абыдан жакыш көрөм дейт.
Көлдөгү жаткан калмактар,
Гүлгаакы эже хан дешет,
Акылман туулган жан дешет.
Өзүндөй кыздан жанында,
Кырк жолдошу бар дешет.
Эл оозунан түшүрбөй,
Гүлгаакы эже сен дешет.
Эзелтеден карды толбогон,
Тоюнду калмак эл дешет.
Үч күн болду кеп уктум,
Душман келип Сорундан,
Тескейде элдин тобунан,
Жылкы тийип алды деп.
Гүлгаакынын өзүнө.
Кабар тийбей калды деп.
Амалдуу жоо көрүнөт,
Камынтпай кол салды деп,
Кабар укса Гүлгаакы,
Токтобостон келет деп,

Сазайын колго берет деп,
Артынан кууп барат деп.
Айдатып ийген жылкысын,
Ажыратып алат деп.
Кокус душман келет деп,
Тынч жаткан айыл шашты деп,
Тоого чыга качты деп.
Бала айтып бүтүрдү,
Мындан башка айылдан,
Укпадым деп эч бир кеп.
Баланын сөзүн байкады.
Гүлгаакы башын чайкады.
Кара нээт душман карачы,
Капыстан элди камынтпай,
Басып кеткен экен деп.
Жылкыны айдап токтобой,
Качып кеткен экен деп.
Кана кыздар турбайлы,
Артынан издеп баралы.
Жерге түшүп кетпесе,
Кайда да болсо табалы,
Ичмегинен кыздардын,
Жукалап кесип алгызып.
Шал баланы жаткызды,
Үңкүргө төшөк салгызып.
Кыздарга тезек тергизип,
Үңкүрүнө үйгүзүп,
От тутантып күйгүзүп.
Ит куш келсе жак деди,
Тамак коюп жанына,
Аздан жеп жаның бак деди.
Эсен келсек кайра биз,
Табыптарга саламын,
Айыктырып аламын.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Кубандырды байкушту.

Кылган ишин карагын.
Ушул сөздү укканда,
Денеси ысып чымырап,
Буту-колу аз-аздан,
Кыймылга кирди баланын.
Үнкүрдөн чыгып боортоктоп,
Карап турду кыздардын,
Үзүлгөнчө караанын.
Бир заматта карачы,
Кырсык чыгып шордуудан.
Жар таянып сөйрөктөп,
Өйдө турду ордунан.
Жаш балача каз-каздан,
Кадам шилтеп аз-аздан,
Ошол бойдон ал бала,
Туруп басып кетиптир.
Тоодо жаткан айлына.
Эптеп араң жетиптир.
Аз эле жолго ал бала,
Эки күндө келиптир.
Гүлгаакы сулуу келди деп,
Жоо кубалап кетти деп,
Калкына кабар бериптир.
Журт жыйылып жарданып,
Өлсүн деп журтка таштаган.
Жарым жандуу баланын,
Келгенине таң калып.
Угуп алып баарысын,
Боз үйдүн уугун чечиптир.
Тоодогу эл токтобой,
Эски журтка көчүптүр.
Ким экенин баланын,
Кичине айта кетели.
Бир заматта айыккан,
Көп жылдан бери кесели.
Ошол экен илгерки,

Калмактын кара-бечели.
Аттанган бойдон Гүлгаакы,
Байсорунга келгенде,
Таап алды Сорунду.
Көргөздү сулуу сонунду.
Жаткан экен ошолор,
Эч нерсе менен иши жок.
Алдырып ийип жылкыны,
Артынан кууган киши жок.
«Сорун төрө сиз жака,
Кыздар айтат саламды.
Келе жатып бул жака,
Жолдон уктук кабарды.
Чочугандай түрүн бар,
Мал башың түгөл аманбы?
Айдаган даның быштыбы.
Апштыгың арбын чыктыбы.
Көлүндүн түбү тереңби.
Калкыңдын пейли кененби?
Жериндин бети тегизби,
Жайылган малың семизби?
Турабы журтун кубаттуу,
Буларды айтып кубантчы?
Мына ошентип Гүлгаакы,
Салам айтып имерди.
«Жылдырма» какшык жиберди.
Сүйлөбөй Сорун былк этип,
Жер тиктеди шылк этип.
Келтирген жок Гүлгаакы,
Ачуусун сыртка чыгарып,
Сөгөйүн дейт Сорунду.
Ыйба кылат уялып.
Ал жагына бара албай,
Эч аргасын таба албай.
«Жок дегенде душмандын,
Тегинен кабар албапсын.

Кай уруктан болду экен,
Аны сурап калбапсың.
Короонон малың алдырып,
Сени кудай каргаптыр». **Шылкыйбай** тез аттанып,
Кол кошунду жыйасың.
Ат жарагын камданып,
Даяр кылып турасың.
Менден кабар болгондо,
Арт жагыман чубасың.
Азыркысын бир адам,
Жол баштоого бересиң.
Кошун алып, кол алып,
Өзүң да кошо келесиң.
Деди дагы **Гүлгаакы,**
Андан ары жөнөдү.
Басып өттү бир паста,
Жер-Быдыр, Желе-Дөбөнү.
Гүлгаакы кырк кыз жол чалып,
Бүлгүнгө салды буларды,
Капыстан душман кол салып.
Мындан мурун бул кыздар,
Жоо каранын көрбөгөн.
Келатышат тизилип,
Көзгө чоочун жер менен.
Тоо этектеп түз менен,
Жер кыртышын сойдуруп,
Жылкы айдап өткөн из менен.
Капысынан жаздырып,
Колдон жылкы алдырып.
Дайынсыз жоону качырып,
Күлкүлөрү басылып.
Келди **Бөйрөк-Токойго,**
Тизеден ылдый кар жаады,
Түнү менен ошондо.
Эртең менен айлана,

Тунжураган чак болуп,
Тоо-талаанын баарысы,
Жумурткадай ак болуп,
Жол чыйыры билинбейт,
Эч бир жандын карааны.
Эч жерден көзгө илинбейт.
Кыздар жүрдү ылдамдап,
Желдей сызып зыпылдап.
Кардан болгон даңканы,
Төрт аяктап буртулдап.
Чагылышып күн менен,
Кардын үстү жалтылдап.
Жол жүрүшүп бир паста,
Жете келди бул кыздар,
Каркыра менен Сан-Ташка.
Күн мезгили түш экен,
Жарыктык ушул Каркыра,
Мелтиреген түз экен.
Аяк башы көз жетпейт,
Жерге түшүп мунарык,
Өзөнүнөн шаркырап.
Күрпүлдөп дайра суу агып.
Мелтиреген талаада,
Бастырып чыккан киши жок.
Жаңы кардын үстүнөн,
Түлкү жойлоп өтпөсө,
Башка жандын изи жок.
Кыялап чыкты Гүлгаакы,
Чаар-Кудуктун жонуна.
Дүрбү салып отурду,
Каркыранын оюна,
Кара-Суунун боюна.
Абайласа талааны,
Келе түштү көзүнө.
Көп жылкынын ларааны,
Дааналап кайра карады.

Түз талаага жайыптыр,
Жыбыратып жылкыны,
Түгөл камап алыптыр.
Созулуп түтүн көрүнөт,
Чатыр тигип, ат байлап,
Маамы орнотуп салыптыр.
Укуругу корондоп,
Жылкычысы мол экен.
Туш-туш жакта сорондоп.
Дагы абайлап караса,
Ар жагында адырда,
Кара суулу шабырда,
Көрүнүп калды көп караан.
Санап көрсө кырк адам.
Туш-туш жакка чапкылап,
Ит агытып куш салган.
Жалаң буудан мингени,
Ойду тоону ылгабай,
Жагалмай куштай жүргөнү.
Күнгө тийсе жарк этип,
Чагылышат кийгени.
Аны көрүп Гүлгаакы,
Аттай туйлап жүрөгү.
Издеген жогоу табылып,
Ордунан чыгып тилеги.
Туш-туш жагын караса,
Каролго чыккан киши жок.
Бейкут жаткан көрүнөт.
Эч нерсе менен иши жок.
Аттан түшө калышып,
Ар биринде бир дүрбү,
Абайлап кыздар салышып.
Жоо караанын көргөндө,
Коркогу эстен танышып,
Баатырлары шашылып,
Бол эжеке Гүлгаакы,

Баралы деп ашыгып.
Гүлгаакы анда кеп айтат,
Токтой тур кыздар деп айтат.
Шашканда жанга күч келет,
Жоо амалын табууга!
Толуп жаткан иш керек.
Эки күндө арт жактан,
Жер жайнаган кол келет.
Ыгын таап душмандын,
Бара турган жол керек.
Токтоп турбай бекерге,
Бирибиз бүгүн баралы.
Кайдан келген жоо экен,
Барып кабар алалы.
Кана жолду ким чалат,
Кыргызга калмак элинен,
Тилчи болуп ким барат.
Аттанып анда барганың,
Жалтанбастан жай сурап,
Чатырына киргиле,
Ким экенин билгиле.
Эртеңден калбай жылкыны,
Түгөл кайрып бер дегин.
Айткан сөзгө көнбөсө,
Каркыранын оюна,
Чоң дайранын боюна,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Күтүп турат кел дегин.
Адамынын барына,
Абыдан назар салгыла.
Байкап көрүп мүчөсүн,
Баатырын билип калгыла.
Кадимкидей баш уруп,
Салам айтып баргыла.
Андан кичүү болбойсун,

Илгертен элдин салты бар.
Душмансың деп жектебе,
Ызаат керек жалпыга.
Көп көңүл бөл бегине,
Оозунан чыккан кебине.
Жана сага айтарым,
Сыр алдырбай жай сурап,
Түп максатын байкагын.
Жарышып кыздар кеп айтат,
Мен барамын деп айтат.
Байкап туруп Гүлгаакы,
Ичинен бирин ылгады.
Вазирдин кызы Мисгаакы,
Барсын дешип чыгарды.
Саламат эсен кел дешип,
Кучактап өөп бетинен.
Кош айтышса жалпы кыз,
Конгуроодой үндөрү,
Шаңк этсе тоону жаңыртып,
Шаракташып күлгөнү.
Атка минсе Мисгаакы,
Эр жигиттей жүргөнү.
Анык буудан Чал-Кара,
Алдындагы мингени.
Колдо калкан сыр найза.
Билегинде ай балта,
Башына кийип туулга.
Төшүнө таккан чарайна,
Болот кылыч кынында.
Эр жигиттин сүрү бар,
Келбетинде, сынында.
Жолборстой кайраты,
Жолго чыкты жалтанбай,
Баатыр экен чынында.
Бара берсин Мисгаакы,

Чаар-Кудуктун жонуна.
Тура турсун Гүлгаакы.
Жоодон кабар алалы,
Ким экенин баяндап,
Аз аңгеме салалы.

IX

Калмака келип камынтпай,
Жылкы тийген талаадан.
Эми кабар алалы,
Эр Гүлжигит баладан.
Абалкы бир заманда,
Калың калмак биригип,
Каптап келип кыргызды,
Олжо кылып чапкан дейт.
Чил учкандай бөлүнүп,
Туш-тушка кыргыз качкан дейт.
Түшүп алып ар сайга,
Кеткен дейт кыргыз кап кайда.
Катуу кысым түшкөн дейт.
Бейкут жаткан кыргызга,
Кээ бирөө кире качыптыр,
Көйкап менен Жылдызга.
Камап жатып кыргызды,
Кара калмак чаап алган.
Жан калкалап качкандар,
Туш келген жерге камалган.
Сымаптай толкуп көл калган,
Кең Ала-Тоо жер калган.
Зобулдары калмактын,
Зордук менен кыргыздын,
Жерин тартып алыптыр.
Ысык-Көл, Соң-Көл сонун жер,
Ошондо ээлеп калыптыр.

Жаңы журт, жаңы конушка,
Жатып алып байыптыр.
Бирин-бири көралбай,
Жеринен кыргыз адашкан,
Көп жылдан кийин баш кошуп,
Өз конушун талашкан.
Калмактын мизин кайтарып,
Орун тапкан кайрадан,
Ат-Башы, Нарын, Таластан.
Андан ары жоолашпай,
Кыргыз-калмак тарашкан.
Орун болуп кыргызга,
Көчпөй жердеп калыптыр,
Кээ бир кыргыз Жылдызга.
Кыйласы жайлап Турпанды,
Кыртышы жок жер экен,
Асманга учуп турпагы.
Көйкап менен Жылдыздын,
Айланасы тоо экен,
Көз кайкыган зоо экен.
Өгүз жыгар суу агып,
Жылгасынан сайынан.
Кайберени кайыбы,
Короодо койдой жайылган.
Тоосу толгон карагай,
Шамал жүрсө шуулдап,
Бир коктудан миң булак,
Жылып агып шылдырап.
Токою жыгач толтура,
Түрлүлөргө мол тура.
Каманы бар, аюу бар,
Карышкыры кабышып,
Түлкүлөр жүргөн сайы бар.
Бүркүтү зоодо шаңшыган,
Чакырып күкүк таңшыган.
Булбулу сайрап гүлүнөн,

Уккандын чери жазылган.
Түркүн куштун үнүнөн,
Баш адашат тим эле,
Сан жеткис чөптүн түрүнөн.
Кескелдирик жыланы,
Кезеп чыгат алдынан.
Ар кайсы чөптүн түбүнөн.
Мөмө бышып шагынан,
Ушунусу бул жердин,
Кызык экен баарыдан.
Туташ тулаң бетеге,
Түз талаасы көп экен,
Малга жайыт жер экен,
Жердеген кыргыз эл экен.
Бар болгону ал жерде,
Отуз миң түтүн бар экен,
Байдуулат батыр хан экен.
Бириндеген кыргыздан,
Ордо куруп журт курап,
Хандык кылып эл сурап,
Кыйла жашка чыгыптыр.
Ак сакалдуу карт экен,
Аябаган алп экен.
Атчан жүрүп алышса,
Эч бир жаңды койбогон.
Эки кунан ирикти,
Чакмак алып ойногон.
Катылган душман сойлогон.
Аман журтун асырап,
Бөөдөсүнөн жоолашпай,
Эл тынчтыгын ойлонгон.
Он сегизге чыгыптыр,
Жалгыз уулу Гүлжигит.
Хан жумушун үйрөтүп,
Курап берип кырк жигит.
Жоо кийимин кийгизип,

Жоонун жайын билгизип.
Эки жыл кытай ханына,
Жигиттикке бериптир.
Толгон өнөр үйрөтүп,
Бой жеткенде баланы,
Быйыл алып келиптир.
Хан көтөрүп кыргызга,
Эки тизгин бир чылбыр,
Эми колго бериптир.
Эки көзү жайнаган,
Кайраты ташып кайнаган.
Кызыл чийкил өңү бар.
Мурунунун кырында,
Корголчолук мени бар.
Жазы далы кең көөдөн,
Узун бойлуу шадылуу,
Бар мүчөсү тең келген.
Катылгандан жан чыгып,
Кармаган жерден кан чыгып.
Бала баатыр ирбити,
Жүрүп турган убакта.
Хандык доордон калкына,
Сүрүп турган убакта.
Былк эткизбей кыргызды,
Билип турган убакта.
Бир жигитин чакырып,
Байдуулат баатыр кеп айтат.
Бойдок жүрбөй Гүлжигит,
Колукту алсын деп айтат.
Араласын кыргызды,
Көйкап, Турпан, Жылдызды.
Өзүм алып беремин,
Салтанат менен той кылып,
Жактырып келсе бир кызды.
Гүлжигитке токтоосуз,
Айтып барды баарысын.

Баатыр Дуулат хан айткан,
Мойнундагы карызын.
Анда туруп Гүлжигит,
Уккула деди кырк жигит.
Ар кимдерден кеп уктум,
Калмактын ханы Гүлгаакы,
Укмуштай сулуу деп уктум.
Периден туулган жан дешет,
Кем калышпайт өзүнөн,
Жанында кырк кыз бар дешет.
Ургаачыдан уз деди,
Ушу кезде Гүлгаакы,
Он сегизде кыз деди.
Балдай ширин сөзү дейт,
Баатырлыгы башкача,
Көзгө атар мерген өзү дейт.
Жанындагы кыздардын,
Жалпы жашы тең дешет.
Ошол сулуу Гүлгаакы,
Кыргыз элге жээн дешет.
Бир көргөн адам таң дешет,
Калкына камкор хан дешет.
Тобокел деп жигиттер,
Бул жакка жолду чалайын.
Атамдан бата алып бер,
Гүлгаакыдай сулууну,
Бактыма жазса алайын.
Атым болсо Гүлжигит,
Жанымда болсо кырк жигит.
Атыбыз буудан алкынган,
Азамат болуп биз чыктык,
Аз урук кыргыз калкымдан.
Табында турган шумкарбыз,
Канатын күүлөп талпынган.
Гүлгаакыны ойлосом,
Тамак өтпөйт алкымдан.

Кырк жигитим уккула,
Атам берсе батасын,
Кылчайбай жолду басалы.
Кызык жумуш ал жакта,
Буюрса келип аларбыз,
Кыргыздын кызы качабы.
Башкача ойго кабылтты,
Гүлгаакынын кабары.
Бул кылыгым силерге,
Кырк жигит айтчы жагабы.
Араң турган жигиттер,
Күлкүсү чыгып шаттанып.
Мындай ишке токтоосуз,
Барабыз дейт аттанып.
Жигит башчы Күлүстөн,
Байдуулат ханга барыштыр,
Кабар салып бул иштен.
Байдуулаттын алдына,
Батынып бир жан келчү эмес.
Эмне түшсө оюна,
Талашып жанга берчү эмес.
Бирде күлүп ханыбыз,
Бирде ачуусун чыгарды.
Катуу кыстап жигитти,
Тамырын тескер бурады.
Алтымыш кырлуу сөз айтып,
Гүлгаакынын кабарын,
Ким айтты деп сурады.
Жигит башы Күлүстөн,
Жалган айтып көрбөгөн,
Жашынан ага көнбөгөн.
Айтканынан кайткан жок,
Гүлжигит өзү айтты деп,
Башка сөз жаман айткан жок.
Чындыгына жеткен сон,
Карыя Дуулат алдырап,

Мууну бошоп шалдырап,
Жооп күтүп Күлүстөн,
Карап турат жалдырап.
Көптөн кийин Дуулат хан,
Мындай деди жигитке,
Сүйлөсө башы калтырап:
Азаматсын Күлүстөн,
Акылың бар эсиң бар.
Башкадан көрө дээриң бар.
Кана отурчу экөөбүз,
Ойлонушуп көрөлү.
Гүлжигиттин бул иши,
Көпкө ылайык келеби.
Абдан чатак иш болор,
Анык болсо жөнөрү,
Карыганда башымды,
Как талаага таштайбы.
Акылы жок немече,
Жаман жорук баштайбы.
Капырдан аял алам деп,
Кыргыздан кыз жакпайбы.
Ал Гүлгаакы пачагар*,
Калмак элге хан деген.
Туулгандан дайындуу,
Калмакта кайны бар деген.
Кандай жан барып ала алат,
Кыздан чыккан төрөнү,
Улуту бөлөк башка элге,
Кызын калмак береби.
Угушума карасам,
Укмуш деген өнөрү.
Кыз аламын деп барып,
Кызталак калмактын,
Кыйыгына тийсеңер,
Талкан кылат тийсеңер,
Талкан кылат ташыңды.

Кармап алып капыстан,
Алмадай кесет башыңды.
Билесиң өзүң Гүлжигит,
Кагуу жебей эч кимден,
Эркин өсүп чонойду.
Эч нерсе билбейт ал азыр,
Эне сүтү оозунда,
Уюктуу журтка кол салып,
Ордо бузмак онойбу.
Кыз алам деп калмактан,
Бөөдө өлүм таппасын,
Көрүнөө ажал капканы,
Көөдөсүнөн чаппасын.
Дагы бир жолу айтып көр,
Эч жакка уулум барбасын,
Азапка башым салбасын.
Жалгызынан айрылып,
Чалгыны сынып кайрылып,
Кемпир чал өксүп калбасын.
Андан көрө айылдан,
Аралап сулуу тандасын.
Кыйла күнгө созултуп,
Кыргызга чоң той камдасын.
Айтканыма көнбөсө,
Тирүүлөй көргө көмсүн де,
Тирүүмдө ашым берсин де.
Түбүмө менин жетсин де,
Анан аял алганы,
Каалаган жака кетсин де.
Токтобой башы калтылдап,
Ачуусу келип балаага,
Байдуулат турду калчылдап.
Күлүстөн туруп кеп айтат,
Угуңуз ата деп айтат.
Айтканыңыз баары чын,
Жана байкап көрүңүз,

Гүлжигиттин намызын.
Аттанам деп калмакка,
Балдарга койгон сөз берип.
Барбай калса кокустан,
Өз сөзүндө турбайт деп,
Уят болот абыдан.
Тентуштан катуу сөз келип.
Ажал жетсе алладан,
Ата, үйдө да жатса өлбөйбү.
Барамын дейт Гүлжигит,
Токтотуп жолун буубаңыз,
Бактысынан көрбөйбү.
Угушумда Гүлгаакы,
Кыздан чыккан асыл дейт.
Буюрса алып келбейби,
Андай кылбай атаке,
Батаңызды бериниз.
Жаман жагын ойлобой,
Жакшы акылга келиңиз.
Токтобостон жол тартып,
Чогубуз менен барабыз.
Гүлгаакынын өзүнө,
Чоң аңгеме салабыз.
Эл журтка жаман сөз болуп,
Калмактан коркуп уялбай,
Кантип барбай калабыз.
Жаштык бизде калган жок,
Ар бирибиз бир баатыр,
Баладай көрбөй баалаңыз.
Эсендигин баланын,
Мен мойнума алайын.
Жаман жолго баргызбай,
Акылдашып дайыма,
Оң жолго өзүм салайын.
Күлүстөндү Дуулат хан,
Акырая карады.

Баштагыдан жазылып,
Аз ачуусу тарады.
Чогуу-чаран бул жерге,
Чакыр деди баланы.
Ойлоп көрсө Дуулат хан,
Токтото турган көрүнбөйт,
Анык экен барары.
Ээленген уулум барсын деп,
Өзүнө кордук тапсын деп,
Баатырынан калмактын,
Таяк жеп кайра кайтсын деп.
Андан кийин эч жакка,
Аттанганын койсун деп,
Калмактан көргөн кордугу,
Эсинен калгыс болсун деп.
Салам айтып Гүлжигит,
Кирип келди кырк жигит.
Келгендерге Дуулат хан,
Сөз айтпастан кылайып,
Жолуң болсун балам деп.
Дуба окуду кол жайып:
Барам десең бар балам,
Каалаган жолду чал балам,
Күлүстөн тилин ал балам.
Көзү каткан баладан,
Ата-энең шордуу кары адам.
Олтурабыз күнү-түнү,
Өмүрүң тилеп алладан.
Балам сага айтарым,
Алды, артыңды байкагын.
Улуу сенден ага жок,
Кичүү сенден ини жок.
Келгениңче кайрылып,
Убара тартып жол карайм,
Ата-энең сенсиз күнү жок.
Өз акылың өзүңдө,

Эмне бар менин өзүмдө,
Ар убак көңүл бөлө жүр.
Атандын айткан сөзүнө.
Кыдыр болсун жолдошун.
Баарыңды арбак колдосун.
Саламат барып эсен кел,
Садагасы кетейин,
Жалаң баатыр жолборсум.
Каршы чыгып жолундан,
Кара чаар жылан тозбосун,
Өзүңдүн дениң сак келгин,
Карыган ата-эненди,
Сагындырбай бат келгин.
Мүшкүл түшсө башына,
Абайлап жолуң таптыргын,
Айылга жигит чаптыргын.
Башка айтар сөзүм жок,
Барлыгың эл башкарган,
Бала эмессин эсин жок.
Баатыр бала Гүлжигит,
Бала жолборс сүрлөнгөн.
Байдуулатка карады,
Бир башкача түр менен.
Эми сөзүң баштады.
Көтөрүңкү үн менен:
Э, жарыктык атаке,
Эр жигит көркү эл менен,
Элдин көркү жер менен.
Азамат болуп чонойдум,
Аз гана кыргыз жергемен.
Ар кимден угуп кыйналдым,
Башкы атам кордук көргөнүн.
Кыргызды калмак чаап алып,
Канча миң адам елгөнүн.
Чилчесинен таратып,
Туш-туш жака бөлгөнүн.

Тартып алган деп уктум,
Ала-Тоо турак жерлерин.
Эгиз кыздай аты уйкаш,
Ысык-Кел, Сөң-Көл көлдөрүн,
Кенен Чүй, Кемин жерлерин.
Угуп туруп ушуну,
Кантип чыдап жатамын.
Айланайын атаке,
Куру бекер кайгы жеп,
Турганына капамын.
Эр азамат ар дайым,
Эли үчүн туулбайбы,
Элине кызмат кылбайбы.
Эрдигим элге билгизем,
Ээлеп алган душмандан,
Энчимди колго тийгизем.
Бара турган себебим,
Ойлонуп ата карасан.
Эл журт үчүн намыстуу,
Опсуз иш үчүн баратам.
Кызын алып калмактын,
Кыргызга бүтүн каратам.
Анык мени эл айтар,
Гүлжигит деп ошондо.
Ушул ишке жарасам.
Аткарууга ант кылам,
Намысты катуу талашам.
Тынчым кетти күндөн-күн,
Жатып алып санасам.
Кана эмесе жигиттер,
Күлүктөн тандап мингиле,
Күрөөкө* тонду кийгиле.
Карууга найза илгиле,
Кошо барам дегенин,
Мени менен жүргүлө.
Аттанарда Гүлжигит,

Калк чогулуп дүркүрөп,
Бата кылып чуркурап.
Дуулат хан баштап кемпир чал,
Ыйлап турду буркурап.
Кудай, арбак колдо деп,
Балдардын ишин ондо деп,
Бара турган жолдо деп,
Кайып каскак* болбо деп.
Бала баатыр Гүлжигит,
Минди Бүргө-Торуга.
Күлүстөн баатыр аттанды,
Айтылуу Ак-Сарууга.
Барлыгы болуп жүз жигит:
Түшкөн экен соңуна.
Тайгандарын ээрчитип,
Шумкарларын баатырлар,
Кондура чыкты колуна.
Бара жаткан балдардын,
Эр Гүлжигит башында,
Күлүстөн бала кашында.
Эки баатыр күлүндөп,
Кайгырбайт колдун азына.
Баатырлардын ар бири,
Жолборстой билектүү.
Алп көкүрөк, жоон моюн,
Арстандай жүрөктү.
Бет келишкен душманга,
Салучудай дүмөкчү*.
Найзанын учу жылтылдап,
Катарлашып кылкылдап.
Кылыч жанда кыңгырап,
Чу коюшса буудандар,
Желдей учат зымырап.
Көпчүлүгү жол жүрүп,
Кетип барат жигиттер,
Эс алышып ар убак.

Кээ жерлерден кадулап.
Жол жүрүшү булардын,
Барган сайын катуулап.
Улуу ашуудан ашышып,
Тал-Чокуну басышып,
Көк-Жайыктан өтүшүп,
Күрпүлдөк суусун кечишип.
Басып Көк-Жар, Турукту,
Бир күн турак кылышты,
Туз чыгуучу Кудукту.
Жыландуу, Жыланач,
Чыкпайт экен бул жерге,
Карагай менен арчадан.
Аркар, кулжа түзүндө,
Тоо эчки ойноп аскадан.
Өзүнчө ээн жер экен,
Көп адамзат баспаган.
Адаштырбай балдарды,
Ак сакал Жолон карыя,
Алдына түшүп баштаган.
Өтүштү Үч-Суу куйгандан,
Каркыра суусун бойлошуп,
Катар жүрүп жигиттер,
Каткырышып ойношуп.
Өйүз жагын караса,
Жыш карагай, чер экен.
Бугу менен маралдын,
Мекен кылган жери экен.
Багыш менен элиги,
Андан да арбын көп экен.
Бугунун кирген кези экен,
Будурдан чыгып ышкырып.
Жытын алып адамдын,
Үркүп чыгып ышкырып.
Жай бугудан атышты,
Жая кактап, жилик чаап,

Жарым күнү жатышты.
Күзгө тарткан жаңыдан,
Чөп саргарып катыштыр.
Суур менен кашкулак,
Чээнине эбак жатыштыр.
Жай сайраган түркүн куш,
Унчукбай жаагын басыштыр.
Ташып аккан өзөндөр,
Жайдын күнү көбүрүп,
Денгээлинен бөксөрүп,
Түбүнөн ташы көрүнүп.
Мал семирп ык болуп,
Түнүчүндө аз-аздан,
Кыроолонуп суук болуп.
Эрте аттанган жигиттер,
Кулама-Таштан өтүштү,
Күүгүм кирип күн бата,
Каркырага келишти.
Жолдон сонун кызыкты,
Жолоочу балдар көрүштү.
Туулганы көрбөгөн,
Укмуштай түп-түз талаага,
Эми келип кезикти.
Жылдызы жок, айы жок,
Түн түнөрүп кап кара,
Көзгө илешбей ой, талаа.
Жайланышып жигиттер,
Жалпы уйкуга киришти,
Кишен салып аттарга.
Эр Гүлжигит, Күлүстөн,
Чырма этип уйку алган жок,
Тынч алып бир аз жактан жок.
Көктөн булут ачылбай,
Туш-туш жактан улушуп.
Бөрүнүн үнү басылбай,
Үкү үнүлдөп чакырып.

Карагайдын ичинен,
Коркон элик бакырып.
Дайранын үнү шуулдап,
Түн ортосу ооганда,
Шамал жүрдү шуулдап.
Асмандагы булутту,
Айдап өтүп зуулдап.
Таң алдында басылды,
Шаңкайып асман ачылды.
Жарык тийип, айлана,
Күн шооласы чачылды.
Уктаган жандар ойгонуп,
Түн түндүгү тартылды.
Баш көтөрүп баатырлар,
Эки жагын караса,
Көз тайгылткан түз экен,
Көк жайык өзөн ичи экен.
Топ-топ болуп кийиги,
Тобун жазбай туш-тушта,
Тоюту канбай ачыгып,
Карышкыры күч экен.
Күз аяктап келгенде,
Желе боосун чечиптир.
Жайлоолоп келген казактар,
Каркырадан эңиштеп.
Түргөндү көздөй көчүптүр.
Жакага малын жайыптыр,
Ар кай жерде саргайып,
Айылдын журту калыптыр.
Ат токуп балдар лыпылдап,
Табына келген кыргыйдай,
Жагалданып кыпылдап.
Таз карды чөпкө толуптур,
Чаалыгып келген буудандар,
Чарчаганы басылып,
Чарадай болуп тоюптур.

Чү койсо жетпес куш дагы,
Төрт аягы тыбырап,
Ооздугун чайнап кемирип,
Араң турат учканы.
Аттанышып жабыла,
Түз эле көлдү бет алып,
Оозун буруп тулпардын,
Камчы басып санына.
Жал-куйругу жайкалып,
Алып учту буудандар,
Жоргосун жазбай чайпалып.
Келе жатып жарышып,
Күлүстөн менен Гүлжигит,
Жолонго кеңеш салышып,
Эми акыл курушту,
Келгенде Бөйрөк токойго,
Лып этип токтой калышып.
Карыя Жолон кеп айтат,
Ат чалдырып азыраак,
Ушундай токтой тургула.
Аз калдык калмак элине,
Акылды катуу кургула.
Кыш чукулдап келатат,
Эртерээк иш кылгыла.
Жол жүргөндөн бер жака,
Он беш күн өттү саналып.
Жүрө берсек илелеп,
Ашуунун баарын кар алып,
Калабыз бөөдө камалып.
Абдан жаман күн болор,
Калмака калсак таланып.
Эми чукул иш болду,
Кана балдар айткыла,
Гүлгаакыгы баруунун,
Бир айласын табалык.
Ат чалдырып жигиттер,

Дүрбү салып туш-тушка.
Жолукчудай сезилет,
Жолунан чыгып укмушка.
Олтурган жигит баарысы,
Ар акылды салышты.
Бирөө туруп кеп айтат,
Гүлгаакыга түз эле,
Блайык деп барышты.
Бири туруп кеп айтат,
Камынтбай туруп калмактан,
Жылкы тийип алышты.
Калмактар кабар берет деп,
Жылкынын изин кубалап,
Гүлгаакы өзү келет деп.
Акырында баарысы.
Мына ушуга токтолду,
Башка кеңеш жок болду.
Калмактан жылкы тийүүнүн,
Акылын Жолон чал айтты.
Бул айтканын туура деп,
Олтурган жигит баары айтты.
Уккула балдар эмесе,
Түптүн суусун бойлойбуз.
Караганга жашынып,
Калмактар менен биз эми,
Түн жашынмак ойнойбуз.
Түлкүдөй болуп кылтылдап,
Түнкүсүн чыгып жойлойбуз.
Күндүзү бекип жатабыз,
Туш-тушка дүрбү салабыз,
Тал аралап көрүнбөй,
Чатка чейин барабыз.
Байкап калмак айылын,
Жер өлчөмүн алабыз.
Адис мерген андыса,
Жер өлтүрөт кийикти,

Баарын жакшы байкап жүр,
Жылкы тийип кайтканда,
Басар жолду кийинки.
Жайлоонун чөбү саргайып,
Сары сойлок баскандыр.
Жылкысын айдап жылкычы,
Жакага түшө качкандыр.
Көл кылаата салгандыр,
Көп кайтарбай жылкыны,
Көшүлүп уктап жылкычы,
Көнүмүш тартып калгандыр.
Андып жүрүп жылкынын,
Жаткан жерин билелик.
Караңгыда камынтбай,
Капыстан барып тийелик.
Калмак айылы төш жакта,
Көл бойлото айдайбыз.
Киши өлтүрүп, жан кыйып,
Ал жагына барбайбыз,
Анда жаман чыр болот,
Түгөнгүс жомок ыр болот.
Аралап калмак айылын,
Тескейден алсак жылкысын,
Атактуу манап Кайдуунун,
Күнгөйдөн алсак Сорунду.
Ошон үчүн кишини,
Эки бөлсөк орундуу.
Айдап барып жылкыны,
Каркырага жатабыз.
Энсеген сулуу Гүлгаакы,
Жолун тосуп жатабыз.
Карыя Жолон айтканы,
Балдарга кабыл алынып.
Эртең жылкы тиймеке,
Көлгө куйган илмекте,
Баарысы турду камынып.

Күндүз байкап туш-тушун,
Түгөл кабар алышып,
Жолборстой жигит жол чалып,
Караңгы түндү жамынып.
Аттанышты жигиттер,
Туура экиге бөлүнүп.
Караган шакка бата албай.
Бекер карап жата албай,
Калган жигит зеригип.
Кээ жерине келгенде,
Какыраган таш болуп.
Кээ жерине туш келсе,
Чылпылдаган саз болуп.
Кээде жүрүп кум менен,
Кээде жүрүп калышат,
Көк шибер кыртыш чым менен.
Камалышып черлерге,
Капысынан кез кезде,
Уңкул чункул жерлерге,
Жекен, камыш аралаш,
Туура аккан суулардан,
Кечип өтүп баратат.
Таң сөгүлүп атканда,
Чолпон нурун чачканда,
Өйүз-бүйүз баатырлар,
Каалаган жерге келишти.
Казганактап тигилген,
Жумурткадай ак боз үй,
Калмактын айылын көрүштү.
Туш-туш жакта жыбырап,
Толтура малга өрүшү.
Кызыгышып тиктешет,
Көлдүн бетин баатырлар,
Биринчи жолу көрүшү,
Түбү жоктой сезилет,
Көк кашка тунук суусу бар,

Толкунун жарып ойногон,
Каз-өрдөгү аралаш,
Узун моюн куусу бар.
Жээги жекен, шабырлуу,
Секирип ойноп бетине,
Канылтыр көк чаар балыгы.
Ак чардак учуп чаркылдап,
Аңкылдап учуп аңыры.
Тескейи ыктоо малга жай,
Күнгөйү күнөс адырлуу.
Жаны журтка жабылып,
Калмактын айылы конуптур.
Күнгөй менен тескейге,
Төрт түлүк малы толуптур.
Жылкысы жатат түзүндө,
Жыргалаңдын ичинде,
Сан жеткис жылкы Шалбаада,
Жыбырашып ой талаа.
Аймагы ошол Койдунун,
Манабы калмак айлынын,
Сорун баатыр жылкысын,
Салыптыр Кара-Молого.
Кезек менен жылкычы
Кайтарат келип коноого*.
Тамашага абыдан,
Батып жатып жигиттер.
Токойго боюн жашырып,
Катып жатып жигиттер.
Аңдып жүрүп калмактын,
Толук сырын билиптир,
Эл жатканда жылкыны,
Жигиттер келип тийиптир.
Уктап калган жылкычы,
Жоо келгенин билиптир.
Катыла албай бирине,
Кайсалап чапты үйүнө.

Жылкы тийген азамат,
Тал укурук кыйыптыр.
Талаада жаткан жылкынын,
Немесин койбой жыйыптыр.
Жылкынын алды жөнөдү.
Жолго салып дыркырап,
Кишенешип туш-туштан,
Кулун тайлар чуркурап.
Жолдо жаткан жылкыны,
Жолдон кошуп алышып,
Сүрөө кууп жөнөдү,
Жонго укурук салышып.
Уйкуда элди дүрбөтүп,
Жылкы айдашып түндөшүп,
Айылдын итин чуулдатып,
Танга маал болгондо,
Айдап жетип келишти,
Эки тарап зуулдатып.
Алдындагы аттарын,
Ак көбүк чыга тердетип,
Токтобостон жөнөштү,
Түптүн суусун өрдөтүп.
Санат жеткис караса,
Аяк башы чубалып,
Алдына түшүп көп жылкы,
Азаматтар кубанып.
Кайдан чыга калды деп,
Ким келип малды алды деп,
Калмактар калды таң болуп.
Көптүгүнөн жылкынын,
Кыртыштуу жерлер чаң болуп.
Артынан кууган адам жок,
Кылчайып артын караса,
Алыстан чыккан караан жок.
Жете келди бешимде,
Каркыранын боюна.

Каптага салды жылкыны,
Бетегелүү оюна.
Баатырлар аттан түшүшүп,
Кууп келчүү куугунду,
Эми жатты күтүшүп.
Гүлжигиттин чатырын.
Көк жайыкка жайыптыр,
Төбөсүнө алпарып,
Хан желегин сайыптыр.
Көз айырбай баатырлар,
Кароол карап жатканы,
Туура алты күн болду,
Туура алты түн болду.
Жол тиктешип зерикти,
Жолдоштору бүт бойдон,
Гүлжигит бала эрикти.
Тизеден жааган кар болуп,
Көптөн бери байлалуу,
Шумкарлар учпай зар болуп.
Жигитине ошондо,
Току деди тулпарды.
Тайгандарды ээрчитип,
Кондур деди шумкарды.
Аттанышып барышты,
Кара суулуу Шабырга,
Казга шумкар салышты.
Тайган салып түлкүгө,
Канжыгасы толтура,
Канча илбээсин алышты.
Кумары канып жигиттер,
Тамашага канышты.
Калмак келчү жол жакты,
Унутушуп калышты.
Жалгыз Жолон карыя,
Чатырда жалгыз калыптыр,
Уктап уйку каныптыр.

Бешим убак болгондо,
Карайын деп негедир,
Жолго дүрбү салыптыр.
Кара жорго мингени.
Кара чопкут кийгени.
Жерге тийбей аягы,
Канаттуу куштай жүргөнү.
Жакын жерге келиптир,
Тай чабымдай калганда,
Ошондо Жолон көрүптүр.
Көрө коюп аптыгып,
Карыядан жан чыгып,
Жүрөгү оозго тыгылып.
Бир кишинин карааны,
Коркуп кеткен чалына,
Тиктесе сексен кубулуп.
Күлүстөн деп бакырып,
Жандын баарын дүрбөттү,
Гүлжигит деп чакырып.
Жигиттер да сонорлоп,*
Кайра тарткан убагы,
Чарчаган аттын бизге да,
Болот деп убалы.
Эриккени басылып,
Таркап бүтүп кумары.
Чатырга келип жетишти.
Шашылып кабар угары.
Удаа келди чатырга,
Уюлгутуп кыз дагы.
Хан кызынын жөөкөрү,
Кайран сулуу Мисгаакы.
Жигиттин баары жымыйып,
Сугун салып турганы.
Сулуу келди шашкансып,
Мингени жорго энтелеп.
Үрүп чыкчу тайгандар,

Ээсин көргөн немедей,
Алдынан чыкты эркелеп.
Жигиттерди көргөндө,
Жалт ачылып кабагы.
Седептей тиши жарк этип,
Бүлк дей түшүп тамагы,
Сөзүндө какшык аралаш,
Күйдүрө айтты саламды:
Бурушу жок бир кылка,
Өңкөй жигит эсенби?
Кайгуул чалып элинен,
Келген жигит эсенби?
Ит агытып куш салган,
Мерген жигит эсенби?
Эч бир шегин билгизбей,
Элден барып мал уурдап,
Көнгөн жигит эсенби?
Караңгылап жылкыны,
Алган жигит эсенби?
Эч нерсени тоотбос,
Балбан жигит эсенби?
Кызыл жүздүү кой көздүү,
Сулуу жигит эсенби?
Жашырынып жылкы алган,
Ууру жигит эсенби?
Соот кийген союлган,
Жарактуу жигит эсенби?
Капысынан калк чапкан,
Каракчы жигит эсенби?
Бекер жандан көрүнбөйт,
Келбетинер көркүнөр.
Бар түспөлүн байкасам,
Баарың түгөл эрсиңер.
Эл жеринди сурайын,
Кайсы жактан келдиңер?
Аты жөнүң кимсиңер,

Таанытайын өзүмдү,
Анык келет билгинер.
Менин атым Мисгаакы,
Кабарчылап жиберди,
Калмактын ханы Гүлгаакы.
Ким болсо да жылкыны,
Эртең кайрып берсин дейт.
Эгер ага көнбөсө,
Жарактанып шайланып,
Кармашар жерге келсин дейт.
Ушул деди силерге,
Хандын айткан саламы.
Бурушу жок кыргыздан,
Укмуштай сөздү табышы.
Ордунан туруп Гүлжигит,
Өзү басып барды эми.
Түшүрмөкө сулууну,
Ат суулуктап алды эми.
Мисгаакы аттан түш деди,
Жигиттердин колунан,
Ооз тийип, тамак ич деди.
Элчи келген экенсин,
Зыян кылып өзүнө,
Катылбайбыз биз деди.
Талаада болсо кичине,
Олтурган мына төр деди.
Каракчы ууру болсок да,
Биздин сыйды көр деди.
Түбүм кыргыз эл деди,
Байдуулат хандын баласы,
Гүлжигит деген мен деди.
Жанымда досум Күлүстөн,
Жай олтуруп Мисгаакы,
Кабар ал биздей жигиттен.
Учурашып кол созо,
Баары менен жигиттин,

Олтурду сулуу ортого.
Канаттай кашы керилип.
Бетинин нуру төгүлүп.
Мөлтүрөгөн бейбагың,
Жигиттердин көзүнө,
Периштедей көрүнүп.
Бал аралаш уу болуп,
Сүйлөгөн сөзү себилип.
Гүлжигит анда кеп айтат,
Мисгаакы сөздү баштайлы.
Калыс болуп өзүн тур,
Жалгандыкты таштайлы.
Уурусун деп мени айтсаң,
Аган капа болбоймун,
Каракчы деп сени айтсам,
Акыйкатка келерсиң.
Мойнуңа салып жөн айтсам,
А, дегенде Мисгаакы,
Сенден чыккан каракчы.
Калмак келип талаган,
Кыргыз менен казакты.
Тынч жаткан элди кыйратып,
Салган экен азапты.
Туш келген жака таратып,
Жерин тартып алыптыр.
Сенин атаң кыргыздын,
Көлүн тартып алыптыр.
Көрүнгөн жерге кыргыздар,
Эмгиче тентип калыптыр.
Башталган сенден кол салган,
Ошондон ушул жол калган.
Кандай айып болмокчу,
Ал үчүн бир аз жылкы алсам.
Эл намызын сактоочу,
Эр азамат туулбайбы?
Эчен жылдар өтсө да,

Эрлердин куну куулбайбы?
Өткөн өч, кеткен кек болсо,
Эр жигиттин мойнунда,
Чын карызы турбайбы.
Сенин эжең Гүлгаакы,
Акылы бар хан болсо,
Алдыма кулдук урбайбы.
Куугун салбай кайра маа.
Башын тартуу кылбайбы?
Жаралган адам уулунан,
Ким көрүптүр мындайды.
Өз башында төө турса,
Кишиде чөптү көрөбү,
Бизди адамча санабай,
Зомбулук кыла береби.
Күч болсо ууру ээси өлүп,
Зордук кыла береби.
Качанга чейин камалат,
Көйкап менен Жылдызга.
Жылкы алганды унутуп,
Ысык-Көл менен Соң-Көлдү,
Кайрып берсин кыргызга.
Ушулардын баарысын,
Төкпөй чачпай айтып бар.
Гүлгаакы менен кырк кызга,
Аттанып эми кайта бар,
Мындай деп дагы айта бар,
Эртең эрте мен өзүм,
Кырк жигит менен барамын,
Кылычтын мизин курчутуп,
Кыйын болсо Гүлгаакы,
Камдап турсун жарагын.
Көңүл бөлүп Мисгаакы,
Байкап чыкты баарысын,
Сөз жагынан жигитке,
Алдырчудай көрүнбөйт,

Ал дагы ойлоп намысын.
Сөз кезеги келгенде,
Миң кубулуп күлгөнү,
Жана мындай деп айтты,
Болбостон сүрдөп ийменүү:
Айттың мага Гүлжигит,
Атанын кунун кууймун деп.
Абыдан катуу мактандың,
Намыска туулган уулмун деп.
Ошон үчүн сен келип,
Көлдүн жээгин чалыпсың.
Алжып калган эки чал,
Адырдан малын алыпсың.
Анык туулган эр болсоң,
Картайган чалга катылбай,
Хан ордосун баспайбы.
Кемпир чалда не жазык,
Хандын өзүн чаппайбы?
Улук туулган уул болсо,
Уурдап келип мал албай,
Көрүнөө доону салбайбы.
Эки айгыр үйрү жылкыны,
Четинен калмак айлынан,
Сурап барса албайбы?
Сен келипсиз Гүлжигит,
Эчакы өткөн доону издеп,
Гүлгаакы баштап биз келдик,
Жылкы издебей силердей,
Жылма келген жоону издеп.
Андай болсо болуптур,
Чыдагын жигит намыска.
Азаматтын силердей,
Атагы болсо алыста.
Мезгил эми жетти окшойт,
Конушума кайра барышка.
Бизде да бардыр кудурет,

Силерди тозуп алышка.
Вазирдин кызы Мисгаакы,
Жигиттерди сүйлөтбөй,
Жаман жерге кыстады.
Угуп чыдап тура албай,
Кайран жигит Күлүстөн,
Бир жагынан чыкканы:
Укчу досум Гүлжигит,
Эминеге мактанат,
Калмактын карган кыздары.
Какшык айтып биздерди,
Шылдың кылат эби жок,
Жада калса булардын,
Энчилеп тийген эри жок.
Кыргыздын турат жеринде,
Кыйынсынып бир кезде,
Өтүп алып төрүнө,
Эмне деген турушат,
Конушун кыргыз бер десе,
Атам-бабам жайлаган,
Түбү биздин жер десе,
Ошондо да калмактар,
Док урунуп болбойбу.
Коломтосу турган жер,
Кыргыздыкы экенин,
Кээ кезде элиң ойлойбу?
Кызда уят жок бекен,
Карындашым Мисгаакы,
Кызарып койсоң болбойбу.
Деп ошентип Күлүстөн,
Мисгаакыга жармашты.
Айыбын таап айтышып,
Кыз жигиттер кармашты.
Туш-тушунан жаалашып,
Ыза кыла жаздашты.
«Карыган» деген сөзүнө,

Саал теригип Мисгаакы,
Мындай деген жооп айтты:
Чачым куудай болгончо,
Эл үчүн кылам кызматты.
Мекеним үчүн энчилеп,
Сайып койгом бул башты.
Эрлердей жумуш бүтүрөм,
Болсо да атым ургаачы.
Айткандарын Гүлжигит,
Бүт абайлап турду эми,
Айтылган сөздүн баарысын.
Башка жака бурду эми.
Тамаша сөздү айтылган,
Көңүлгө алба Мисгаакы.
Сый керек эки тарапка,
Жүз көрүшүп сүйлөшкөн,
Сиз, биз деген сөз жакшы.
Колдон келсе дайыма,
Сыйлаган жакшы кыздарды.
Катуу айттың сен дагы,
Катуу кеттим мен дагы,
Кеп келгенде биз жака.
Ачуум келип кичине,
Боло түшкөм мен капа.
Анан кеттик экөөбүз,
Өткөндөн кепти козгошуп,
Орой сөзгө барыштык,
Ойдо жокту болжошуп.
Бизден кетти каталык,
Тааныбас жанды сыйлабай.
Эми сыр алышып калыштык,
Аңгеме салып бир далай.
Байкадым сенин мүнөзүң,
Балдай тилиң татытып,
Жаркылдап ачык күлөсүң.
Айтып турган сөзүңдөн,

Карап туруп көзүндөн,
Жаман пикир таппадым,
Жаракер сулуу өзүндөн,
Жакшы шайыр өсүпсүн,
Арасында жаштардын.
Тыш келбетин көргөн жан,
Түшүнчүдөй ичинди.
Мактагым келет Мисгаакы,
Тарбия берген кишинди.
Чонойгон чөйрөң жакшы экен,
Кичи пейил, сылык сөз,
Таасириң жанга башка экен.
Ачайын эми сырымды,
Жашырсам чыкпас эч пайда,
Айтайын сага сырымды.
Алыскы жерден калмакка,
Келген жокмун кун издеп.
Ат арытып мен келдим,
Гүлгаакыдай сулуу издеп,
Боосу күмүш куш издеп.
Кубалап арттан келипсин,
Душман го деп мени издеп.
Биз жүрөбүз мал уурдап,
Гүлгаакы менен сени издеп.
Сонун жерден кезиктик,
Эки тарап тең издеп.
Ушундай түпкү шартыбыз,
Чындыгына келишсек.
Мисгаакы сага айтаарым,
Тамаша сөздүн барысын,
Оюңа албай таштагын.
Ката кетсе кечелик,
Каалап келген тилеке,
Кандайча кылсак жетебиз,
Гүлгаакыдан мурдарак,
Таанышыштык экөөбүз.

Эч кимдин этин орутпай,
Кеңешип бармак кеселик.
Алам десе жылкысын,
Аман эсен туягы.
Азыр карды ачкан жок,
Жегени түздүн тулаңы.
Арып, азып кеткен жок,
Оңолбосо ыраңы,
Мисгаакы анда кеп айтат,
Түшүндүм баарын деп айтат,
Коштошуп сөзүн эми айтат:
Таарынайын мен кантип,
Тамаша айткан оюнга.
Түп максатың ушундай,
Менин да болчу оюмда.
Мезгил жетти кайтайын,
Гүлжигиттен салам деп,
Гүлгаакыга айтайын.
Андай болсо жигиттер,
Эртең эрте баргыла,
Өзүнө сөздү салгыла,
Жай олтуруп сүйлөшүп,
Өзүнөр жообун алгыла.
Кана эмесе кайыр кош,
Саламат эсен калгыла.
Эт бышымда энтелеп,
Жетип келди Мисгаакы,
Тосуп алды алдынан,
Топтошуп тентуш кыздары.
Ким экен деп чуулдашып,
Туш-тушунан сурады.
Айланайын эжеке,
Баштайын сөздү эмесе,
Айтылуу кыргыз эл көрдүм,
Арыстандай эр көрдүм.
Арасында бар экен,

Баарынан сүрдүү бир жигит,
Ошол экен сурасам,
Байдуулат хандын Гүлжигит.
Жашы келип жыйырмага,
Толуп турган кези экен.
Эч жеринде өөнү жок,
Жигиттин анык өзү экен.
Кайраты жандан башкача,
Кабыландай эр экен.
Оной менен адамга,
Кабылбаган шер экен.
Түгөл сырын мага айтты,
Каалаганы сен экен.
Ат арытып алыстан,
Атайын келген неме экен.
Жанында досу Күлүстөн,
Жүз жолдошу бар экен,
Өзү курлуу жигиттен.
А, дегенде экөөбүз,
Өйдө ылдый челиштик,
Жай сурашып олтуруп,
Жаңкыдай сөзгө келиштик.
Ишенип кой дейт сөзүмө,
Жоолашканды билбейм дейт.
Токтобой кабар берер деп,
Гүлгаакы издеп келер деп,
Жылкысын барып тийгем дейт.
Укмуш экен эжеке,
Арстандай сүрлөрү,
Колуна шумкар кондуруп.
Тулпар экен мингени.
Найза тешип, ок отпөс,
Олпок экен кийгени.
Жал куйругу чубалып,
Биздикинен башкача,
Аттарынын түрлөрү.

Салам айтты Гүлжигит,
Асыл эже сага арнап,
Улам-улам көп сурайт,
Турабы деп саламат.
Кырк жигит менен Гүлжигит,
Эртең эрте келем дейт.
Эсендешип кезигип,
Эжеке жүзүн көрөм дейт.
Көргөн менен билгинин,
Айтып берди Мисгаакы.
Жакшы кабар сөз угуп,
Санаасы тынды Гүлгаакы:
Жоо дегенде ашыгып,
Келипбиз бөөдө шашылып,
Алыс жерден карачы,
Акылдуунун белгисин,
Алдап алды чакырып.
Эч бир шегин билгизбей,
Жатып алып жашынып,
Алар келчү жол экен,
Алдыбызга баш уруп.
Байкабай туруп алдырып,
Өзүбүз бардык катылып.
Мактап келген жигитти,
Эртең келсе көрөмүн,
Найзалашып сайышып.
Ат үстүндө алышып,
Байкап көрөм өнөрүн.
Жолун тозуп турамын,
Качырып найза сунамын.
Кыргыздан келген кыйынга,
Кызык санат кыламын.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Тамашага батышты,
Күнөстөн күнгөй этектеп,
Түзгө түшүп жатышты.

Күн бүркөгү басылып,
Карарып жерлер ачылып,
Мезгилсиз жааган кар кетип,
Буурул тартып күз айы.
Саргарып талаа ыраны,
Сууктун токтоп илеби,
Жылымык аба ырайы.
Бирдин айы деп коёт,
Илгеркиче бул айды.
Гүлгаакы кыздар камынып,
Эрте ордунан турушту.
Токуп минип жоргого,
Жарышып дөңгө чыгышты.
Кыргыздын тентек уулуна,
Көргөзөм деп кызыкты.
Кыз алганы келишкен,
Кымбаттуу күйөө балага,
Баштайын деп урушту.
Ал аңгыча талаадан,
Чаң созулуп бөлүнүп,
Кырк жигиттин карааны,
Чыга түштү көрүнүп.
Байкап турса кыздарга,
Сүрү кыйын окшоду,
Бута атымдай жакындап,
Жетпей келип токтоду.
Жигиттер жакын келгенде,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Гүлжигитти көргөндө,
Жалжылдап көзү жайнады.
Аттай туйлап жүрөгү,
Баатырдан көзүн албады.
Негедир ичи элжиреп,
Шакардай оргуп кайнады.
Бастырышып келишип,
Баш ийип салам беришип.

Бет алышып көрүшүп,
Кол берип колун кармады.
Жай аңгеме курашты,
Жарым апта бул экөө.
Алы жайын сурашты.
Жай сурашып болгондо,
Гүлгаакы айтат ошондо:
Кана баатыр ук деди,
Кезек менен кыздарга,
Бирден жигит чык деди,
Эр болсоң аттан жык деди.
Жеңилгенин кыздардан,
Байлап алып кетемин.
Баш оту менен калмакка,
Айдап алып кетемин.
Жыгып алсаң ал деди,
Убадаман танбаган,
Ушул жагым бар деди.
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Чукул жерден салышты.
Убаданы бекитип,
Бекемдеп колго алышты.
Оной менен Гүлгаакы,
Бере койбос намысты.
Эки тарап жарданып,
Бир бирин тиктеп калышты.
Жигиттер турат эрбиз деп,
Жеңилсек кыздан өлдүк деп.
Канчалык кыйын болсо да,
Келе албас бизге теңдик деп.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Жылкыдан кабар алган жок.
Башка сөздөн салган жок.
А, дегенде качырды,
Азаматтын баарысын,
Ар кандай ойго батырды.

Токтоп турбай айындап,
Чыга турган жекеге,
Баатырын жүрөт дайындап.
Жоо кийимин кийгизди,
Вазирдин кызы Мисгаакы,
Чал-Карага мингизди.
Туулганы башка салды ошол.
Чарайна төштө жаркылдап,
Найзаны колго алды ошол.
Кылычты кынга илди ошол,
Кыңай кармап найзаны,
Кыз жекеге кирди ошол.
Мындан мурун Мисгаакы,
Мындай жерге келбеген,
Найза алышып жоо менен,
Бет алышып көрбөгөн.
Жөндө ойноп сайышып,
Жай кездерде машыккан.
Жакшы үйрөтүп Гүлгаакы,
Жаш кезинен дасыккан.
Найза кармап сунду ошол,
Кандай жигит чыгат деп,
Жалжылдап карап турду ошол.
Кыздардан кыйын мыкты ошол,
Гүлгаакы коштоп чыкты ошол,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп.
Карап турса карааны,
Көк жолборстой көрүнүп,
Кабар алсак жигиттен,
Ак-Чопкут менен чыгыштыр,
Айбаттуу бала Күлүстөн.
Бирин бири көргөндө,
Найзаны колго алды ошол.
Камчы салып аттарга,
Качырышып калды ошол.
Алдындагы буудандар,

Куюндай жерди сапырып,
Кулактарын жапырып.
Маңдай тескей кыз жигит,
Карап калды буларды,
Кобурлары басылып.
Мынакей эми жетет деп,
Беттешкен эки баатырды,
Эмине болуп кетет деп.
Бир беттешип калган соң,
Кыз экен деп ылгайбы,
Ким көрүптүр мындайды.
Болжоп келет Кулутай,
Так эмчектин тушу деп,
Талуу жериң ушу деп.
Таамай сайсам жаңылбай,
Томолотом кызды деп.
Гүлжигит деп бакырып,
Көтөрүп ураан чакырып.
Кыз баатыры Мисгаакы,
Оной эмес бул дагы,
Табарсыктын тушу деп,
Талуу жериң ушу деп.
Качырышып жетишти,
Болот учтуу сур найза,
Карс коюшуп өтүштү.
Найза тийген жеринен,
Ширенди учуп жалт этип.
Беш алтыга бөлүнүп,
Найза сынды карс этип.
Кайра баштап барышты,
Кайра найза алышты.
Найза тийип эти ооруп,
Ачынышып калышты.
Арстандай айкырып,
Баштагыдан беш эсе,
Качырышып калышты.

Кайран сулуу Мисгаакы,
Эр Кулутай баланын,
Ыгын алып калыптыр.
Бир беттешип өткөндө,
Сырын алып калыптыр.
Жакын келип жетиптир,
Мисгаакыны карагын,
Кагып өтүп найзасын,
Капталга муштап өтүптүр.
Энгиреп бала турганда,
Буудандын оозун бурду ошол,
Жана найза сунду ошол.
Капталынан качырып.
Бөйрөкө найза урду ошол.
Эбегейсиз Мисгаакы,
Эрдикти эпсиз кылды ошол.
Эп Кулутай баланы,
Ак-Чопкуттан кулатты,
Дардайтып жерге сулатты.
Көрүп туруп ушуну,
Гүлжигит өңү кубарды,
Кыз жигитти жыгарбы.
Шайыр күлүп шаңкылдап,
Шарактап кыздар кубанды.
Жана турат келгин деп,
Чекесин сүртүп Мисгаакы.
Эр Күлүстөн ошондо,
Жана жигит чыгарды.
Ачуусу келип ич күйүп,
Карай албай кыздарды,
Андан жаман Гүлжигит,
Эки бети кызарды.
Буйдамга келбей анысы,
Жана аттан кулады.
Удаа барган беш жигит,
Мисгаакынын колунан,

Катары менен сулады.
Ага чыдап туралбай,
Бала баатыр Күлүстөн,
Өзү чыккан убагы.
Коркуп калган жигиттер,
Үмүт үзүп коюшту,
Жыгылат деп бу дагы.
Бала баатыр Күлүстөн,
Минген аты Ак-Сору,
Байкап көрсө Мисгаакы,
Түрүн көрүп чочулап,
Алдырчудай бул жолу.
Кең көкүрөк далылуу,
Узун бойлуу шадылуу,
Булчуну темир карылуу.
Күлүстөн менен Мисгаакы,
Тогуз жолу беттешти,
Тогуз найза кездешти.
Найзалар сынып быркырап,
Аягында экөө тен,
Эңишели кел дешти.
Билектерин беришип,
Бир аз турду эңишип,
Булчундары карышып,
Ат үстүндө алышып,
Баатыр бала Күлүстөн,
Кыйшайбайт ээрдөн кыйшайып,
Кадагандай жабышып.
Кайраттанып көтөрүп,
Жулуп алып атынан,
Алдына туура өңөрүп,
Эрдикти бала баштады.
Калмактардын сулуусун,
Жигиттердин алдына,
Өнөрүп барып таштады.
Ал Гүлгаакы сулуунуз,

Муну көрүп туруптур.
Бул кордука чыдабай,
Камчы уруп Кара-Долуга,
Күлүстөн көздөй сыр найза,
Күркүрөтө сунуптур.
Кара-Долу жаныбар,
Санга камчы басканда,
Түлкүдөн жаман түйүлүп,
Көргөн жандан түнүлүп.
Калмак ээр сыр канкы,
Өз атасы эр Манжы.
Ургаачынын жолборсу,
Кыз төрөсү Гүлгаакы.
Кабыландай качырып,
Шашып калды Күлүстөн,
Кете түшүп акылы.
Ал да найза алыптыр,
А, дегиче эки шер,
Бет келишип калыптыр.
Ушундайда Гүлгаакы,
Табат экен айланы,
Чочубастан карачы,
Чолок кармап найзаны.
Сабы кара моюлдан.
Сыртына мүйүз койдурган,
Кара кылдан түнөгү,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Бар акылы күчөдү.
Кош колдоп найза сунуптур,
Жакын келип калганда,
Коё берип найзаны,
Карууга түздөп уруптур.
Шак дей түштү сыр найза,
Оң колунун карууга.
Энгирей түштү Күлүстөн,
Колу артына чабыла.

Кайыбынан кабылып.
Күлүстөн турду ошондо,
Акылынан жаңылып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Энип алып найзасын,
Кайра келди баланы,
Аркасынан качырып.
Көргөндө жигит шашты эми,
Токтоп каруу кыла албай,
Токтоп турган кыздардын,
Тобуна кире качты эми.
Муну көрүп Гүлгаакы,
Ат тизгинин бурду ошол,
Эр Гүлжигит баатырды,
Жекеге сурап турду ошол.
Жаман жумуш карачы,
Илгерки элдин жоругу.
Барган сайын күчөдү,
Эр сайышып жекеде,
Кыз жигиттин оюну.
Арстан болсоң Гүлжигит,
Кезегинди ал деди,
Кыймылдабай турамын,
Качырып найза сай деди.
Салт кубалап келгенде,
Эр кезеги меники,
Экинчи кезек сеники.
Хан кезеги меники,
Сонку кезек сеники.
Муну укканда Гүлжигит,
Сыр найзасын өңөрүп,
Кайраттанып көгөрүп,
Кыз айткан шартты кылды ошол.
Кыймылдабай турду ошол.
Караса кыйын иш болду,
Канышага, хан чыгып.

Аттан түшкөн эрлерди,
Кыз жигит болуп барылап,
Чечиндирип кийимин,
Эс алдырып дарылап.
Кыз жигиттин бир учу,
Аралашып кетишти,
Намызын кара булардын,
Талкалашкан турушат,
Кара жандан кечишип.
Гүлгаакы найза сунду ошол,
Күлүндөп жигит турду ошол.
Болжоп келип найзасын,
Алтын кемер того деп.
Аркыратып Долуну,
Жайлар жерим ошо деп.
Күүлөнгөн бойдон жеткени,
Каптай сайып кемерди,
Ким көрдү мындай чеберди,
Курсака коюп өткөнү.
Колундагы найзасы,
Беш бөлүнүп кеткени.
Найза келип тийгенде,
Боконо сөөгү болк этти,
Бүткөн бою солк этти.
Найзанын күчтүү сокмогу,
Ат-маты менен Гүлжигит,
Ала салып кетчүдөй,
Араң барып токтоду.
Гүлгаакы келди буралып,
Эр Гүлжигит баланын,
Эрдигине кубанып.
Жандап келди бастырып,
Жалтанбаган эрдигин,
Жаш сулуу ичтен жактырып:
Кана баатыр Гүлжигит,
Кезегин келди бар деди,

Керилип туруп берейин,
Кезеп найза сал деди.
Найзадан жеген токмоктун,
Өчүн кайра ал деди.
Кыргыз эле Гүлжигит,
Хан экениң чын экен.
Эпсиз эрдик өзүндө,
Бар экениң чын экен.
Найза тийсе солк этпес,
Таш экениң чын экен,
Кыргыз элге Гүлжигит,
Башчы экениң чын экен.
Сага найза урганда,
Колтук этим чоюлуп,
Бүткөн бойдо доо калды.
Болот найза тийгенде,
Э, Гүлжигит кырааным,
Кантип жаның соо калды.
Ачуум менен өзүнө,
Жолуктумбу Гүлжигит.
Катуу сайып этинди,
Ооруттумбу Гүлжигит.
Эрдигиң көрүп берилдим,
Кабагың аччы Гүлжигит,
Эми сенден жеңилдим.
Бактыма менин туш болдун,
Кыргыздын кыраан баласы,
Байкабай этиң оорутуп,
Байкуш жаным карачы.
Алам десең баш мына,
Төгөм десең кан мына.
Айыпкермин Гүлжигит.
Азыр сенин алдында.
Сүйөм десең кыз мына,
Сүйлөшөм десең биз мына.
Сурайм десең эл мына,

Атымды угуп алыстан,
Суктанып жүрсөң мен мына.
Жердейм десең жер мына,
Каз өрдөк сүзгөн көл мына,
Чалкайып жаткан көл мына.
Деп ошенти Гүлгаакы,
Жеңилгенин билгизип,
Башын ийип эңкейип,
Ат жалына тийгизип.
Гүлжигит турду алдырап,
Бөз жыттанып мурдуна,
Башы ооруп кангырап.
Жыйып алып акылын,
Боюн түзөп болкоюп.
Шек чыгарбай акырын.
Сулуудан муну укканда,
Ооруган жери басылып,
Умачтай көзү ачылып,
Бүт абийири жабылып,
Издеген жогу табылып.
Гүлжигит бала кеп айтат.
Тамашалап эми айтат:
Омурткамды сыздатып,
Соолто жазды сокмогун.
Ат-матым менен аз жерден,
Жыгылып барып токтодум.
Ушул болсун Гүлгаакы,
Кыз ойнунда өзүмө,
Ура турган токмогун.
Өзүндөн сулуу сөз угуп,
Ооруган жерим басылды,
Ал жагынан коркпогун.
Далысын сылап баланын,
Күлө карап жүзүнө,
Колтуктап аттан түшүрүп,
Колунан суусун ичирип,

Сыйлаганын карагын,
Чагылып жүзү жүзүнө,
Барган сайын Гүлгаакы,
Жалын түшүп ичине.
Түтүнсүз отко кабылды,
Жанында туруп кичине.
Жатындаштай жакындап,
Тааныш болуп баратат,
Өзөгүн жалын аралап.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Соо жүрөгүн жаралап.
Кол кармашып кыз жигит,
Дос болушкан жер ушул.
Жүрөк туйлап ордуна,
Козголушкан жер ушул.
Жалындаган жалынга,
Күйүп калган жер ушул.
Бирин бири эки жаш,
Сүйүп калган жер ушул.
Ашыктык оту жалындап,
Жанып чыккан жер ушул.
Жалганда жанга табылбас,
Анык кымбат кез ушул.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Экөөндө болгон сүйүүдөн,
Калып калган кез ушул.
Кызык болду аңгеме,
Кыз жигит кол алышып.
Аты жөнүн сурашып,
Олтурушту таанышып.
Ордо кылып атышты,
Гүлжигиттин чатырын,
Көнүлү ачык күлүндөп,
Кыргыздан келген баатырың.
Гүлгаакынын жүзүнө,
Күлө карап акырын.

Күлүстөн келип кеп айтат.
Гүлгаакы эже деп айтат.
Кыздан качып корголоп,
Эркек деп мени неге айтат.
Гүлжигит менен сени айтат.
Угуп калса буларды,
Өлгөнчө аны унутпай,
Шылдың кылып эл айтат.
Байкап турса Гүлгаакы,
Чөгүп турган күнү бар.
Эр Күлүстөн баланын,
Ыза болгон түрү бар.
Баарысын көрүп байкады,
Кыз жигиттин көңүлүн,
Минтип айтып жайкады:
Эр экенсиң баарыңар,
Эркек кызмын дебестен,
Эрдик атак алдыңар.
Унутулбай эч качан,
Элде айтылып калдыңар.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Олтурушту кенешип.
Мындан аркы жумуштун,
Не болорун ченешип.
Сырын айтып жайнатып,
Жайылып жаткан жылкыны,
Калмакка кайра айдатып.
Кыздын теңин жиберди,
Жылкынын салып соңуна.
Калмактан келчү кошундун,
Баргын деди жолуна.
Апал менен Үпөлгө,
Кезиккен жерден айткын деп,
Жайланыштык жоо менен,
Келаткан эрлер бул жерге,
Убара болбой кайтсын деп,

Айдап алып жылкыны,
Кайра айылга барсын деп.
Колго тийди мал аман,
Жалпы элге кабар салгыла,
Кайтты дегин хан аман.
Келип калса бул жерге,
Кайра чатак башталып,
Болбосун бекер иш жаман.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Аны да салды жөнүнө.
Кыздардан башка бул ишти,
Билгизбей калмак элине.
Чочулаган ханшанын,
Эми көөнү жайланып,
Кайра жылкы айдалып.
Чатырдын сыртка чыгышса,
Күндүзгүдөй ай жарык.
Сүйлөшө берип чатырда,
Экөө эле жалгыз калыптыр.
Ээн коюшуп буларды,
Алышып ойноп кыз жигит,
Алыс кетип калыптыр.
Күлкүсү чыгат көрүнбөйт,
Кыз жигиттин карааны.
Жаштардын үнү аралап,
Жаңыртып жансыз талааны.
Не айтат деп Гүлгаакы,
Жалжылдап тиктейт баланы.
Гүлжигит туруп ошондо,
Жүргүн айым басалы.
Аба жутуп суу бойлоп,
Биз дагы көңүл ачалы.
Андан сулуу качабы.
Колтукташыш кыналып,
Айдап бетин нур алып,
Жарашышты суналып.

Жанаша басса сулуулар,
Жымындап жылдыз кубанып.
Кичине сөзгө шыңк этип,
Толкундап күлкү чыгарып.
Жүрөк толкуп берилип,
Сыйкырлаган немедей,
Сымбаты артык көрүнүп.
Көркү чыгып тааланын,
Көрккө келди карагын.
Беттен сылап жел сулуу,
Бетегелүү жер сулуу.
Гүлжигит, Гаакы тең сулуу.
Асмандан тийген ай сулуу,
Суу аккан өзөн сай сулуу.
Барган сайын эки жаш,
Бир бирине тартылып,
Моюндан ие кучактап,
Ийиндеп колу артылып.
Ай нуру көктөн төгүлүп,
Көрүнбөс сыйкыр сулуунун,
Данакер оту себилип.
Оюнда жок жигитке,
Кайыбынан кабылып.
Канчалык кыйын болсо да,
Торуна түштү чалынып.
Кутулгус сөздүн көлүнө,
Этегинен малынып.
Гүлжигиттин карашы,
Бүт денесин уулады.
Бойго синген сүйүүнү,
Бордоп жууса чыгабы.
Өчкүс болуп жалындап,
Жашчылык оту күйдү эми.
Бекем кысып бооруна,
Айдай болгон сулууну,
Бетинен жигит сүйдү эми.

Каткырышып ойношуп,
Каркыранын боюнда.
Канча күнү жүрсө да,
Канар эмес оюнга.
Эки жаш батып кызыкка,
Узун түн кыска сезилип,
Эт жүрөгү эзилип.
Кумардан кана сүйлөштү,
Курбулар бүгүн кезигип.
Толгон сырын айтышты,
Түн ортосу болгондо,
Түнөгүнө кайтышты.
Түйүндү сырды чечишти,
Кол алышып антташып,
Убадасын бекитти.
Мындай деген акыры,
Жыйынтыкка келишти:
Гүлжигитке Гаакы айтат.
Илгертен ата-бабабыз,
Жоолашып жүргөн эл экен.
Азыркы калмак турагы,
Түбү кыргыз жер экен.
Кайнаса каны кошулбас,
Кыргыз-калмак калкы бар.
Элге сиңген эчактан,
Эки бөлөк салты бар.
Окшош жери булардын,
Өң түспөлү бир экен.
Бир бирине каршылаш,
Келишпеген дин экен.
Сүйлөшүп калдык экөөбүз,
Мындан аркы тилеке,
Кандай кылсак жетебиз.
Хан баласы болсок да,
Каалаган ишти кылалбай,
Катуу карып экенбиз.

Мындай акыл куралы,
Эч бир жанга билгизбей,
Тымызын ишти кылалы.
Катуу сөз айтып ант алып,
Кыз жигит оозун тыялы.
А, дегенде момундай,
Кыргыз калмак эки эл,
Аралаш келип конушсун.
Акырындап таанышып,
Агаин тууган болушсун.
Короосу жатсын короолош,
Жылкысы жатсын жайытташ.
Жайлоону бирге жайлашсын,
Желени бирге байлашсын.
Дыйкандары биригип,
Жер бузуп эгин айдашсын.
Аралаш конуп айылы,
Элдин жыты сиңишсе.
Кыргыз менен калмагы,
Түп атасын таанышып,
Ким экенин билишсе.
Жалпыга сонун иш болор,
Кыргыз калмак жоо калса.
Унутулуп булардан,
Илгертен берки доо калса.
Ушундай санаа салт менен,
Элди бирге топтосок.
Эч ким болбос нааразы,
Элге салып жарыя,
Ачык чыгып баш кошсок.
Же болбосо ушул сөз,
Азыр тарап жетпейби.
Кыргызга башын сатты деп,
Кырылып калмак кетпейби.
Ойлогон ойго болбосо,
Эч убакта жетпейбиз.

Эки жылы күтүшүп,
Ак тилектин күнү деп,
Келерки күздү чектейбиз.
Гүлгаакы жана кеп айтат:
Кыш өткөрүп бул жака,
Көчүп келгин деп айтат.
Баш кошуп алып экөөбүз,
Эл башында турабыз.
Дайраны бирге бурабыз.
Кытайдан уста алдырып,
Ар кайсы жерге салдырып,
Шаарды бирге курабыз.
Кыргыз, казак, калмакты,
Баш коштуруп жыябыз.
Жоо деген сөздү унутуп,
Жаңыча салтты кылабыз.
Иш онунан чыга албайт,
Өзүң бекем турбасаң.
Кыз тилине кирдим деп,
Кырааным намыс кылбасаң.
Бул айтканым баарысын,
Тереңирээк ойлочу.
Башкача кылчу арга жок,
Түбү жүрүп олтуруп,
Ушундай го болжолу.
Айткан сөзү баланын,
Бүт денесин козгоду.
Макул болуп баарына,
Айтканыңдын баарысы,
Ырас деди Ханыша.
Кана эмесе Гүлгаакы,
Сен да эсен бар деди.
Чыр чатак жок элинди,
Жакшы жолго сал деди.
Кышты өткөрүп көчөмүн,
Убадалуу ант менен,

Өзүң тосуп ал деди.
Болочок иштин эки жаш,
Ар акылын табышты.
Эриккени жазылып,
Эркинче көңүл ачышты.
Тангамаал чатырга,
Эс алганы жатышты.
Жүрөккө жүрөк тийишип,
Сүйүүнүн калкып көлүнө,
Уйкунун кетти чөмүлүп,
Табылбас таттуу жерине.
Көлгө кыргыз толуптур,
Калмак менен аралаш,
Өйүз-бүйүз конуптур.
Көйкөлүп өсүп көк шибер,
Как тизеден болуптур.
Жылкысы жатат жылгалаш,
Койлору жатат короолош.
Болуптур эли олжолош.
Малды бирге жайышып,
Куш салса бирге салышып.
Күлүгүн бирге чабышып,
Ордону бирге атышып.
Эгин эгип, кош артып,
Тукумун бирге чачышып.
Эчен жерге калмактар,
Сепил куруп шаар салып.
Көлгө келген кыргыздар,
Көрүп алып таң калып.
Жерин көрсө суктанып,
Ондогон экен калмактар,
Корум таштан куткарып.
Мал баса албай жатчу эле,
Үйдөй таштар чачылып.
Байыган экен ушул эл,
Жайыты кенен ачылып.

Короосуна мал толуп,
Ороосуна дан толуп,
Жыргатып турган кези экен,
Кыздан чыккан акылман,
Гүлгаакы сулуу хан болуп.
Азыр ушул калмактын,
Тегереги кең болуп.
Текши журту баарысы,
Бай жардысы тең болуп.
Келген кээ бир кыргыздын,
Жардылыгы жоголуп.
Жалгыз аты жок кедей,
Жармага жетип токоч жеп,
Жан сактоосу оңолуп.
Келери менен билишти,
Гүлгаакы атын жат кылып.
Камкор экен Ханша деп,
Кары жашы жактырып.
Атын угуп жатташып,
Атагын угуп Ханшанын,
Ак калпак кыргыз макташып.
Гүлжигит өзү турган жер,
Кадимки тескей Тондо экен.
Кытайча салган ак сарай,
Хан туруучу ордо экен.
Кызыл кыш менен кынаптыр,
Кызыл кум менен шыбаптыр.
Чатырын кызыл сырдаптыр
Дубал салып айланта,
Тамынын үстүн кырдаптыр.
Кытайдан уста алдырган,
Гүлжигитке арнатып,
Гүлгаакы сулуу салдырган.
Тартуу кылган болучу,
Көлгө көчүп келгенде,
Тосуп чыгып алдынан.

Жаз алдында ордонун,
Жаны кышын коюптур.
Жабалактап усталар,
Кан буйругун аткарып,
Бир жарым айда болуптур.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Катуу ашык жан эле,
Эр Гүлжигит балага.
Айланып жүзүн көргөнчө,
Абыдан баткан санаага.
Кызыл жүзү кер болгон,
Кесел дарт менен тең болгон.
Сүйгөнү кетпей оюнан,
Ашыктыктын айынан,
Сары оору менен ооруган.
Араң чыдап жүрчү эле,
Амалынын жогунан.
Чалынып алып чыга албай,
Сыйкырдай сүйүү торунан.
Гүлжигит берген эстелик,
Шакегин сылап колунан.
Эсинен кетбей элестеп,
Сүйүшкөн учур оозунан.
Гүлжигит баатыр жүрчү эле,
Эр сайышкан күндү эстеп,
Ээн баскан айлуу түндү эстеп.
Периштедей сулуунун,
Түспөлүн кетпей элестеп.
Оозунан сүйгөн кезди эстеп,
Антташкан асыл сөздү эстеп.
Жаз чыгып качан көчөм деп,
Жарыма качан жетем деп.
Жайдары качан күлөм деп,
Кай күнү барып сүйөм деп.
Эки ашык жүргөн кыйналып,
Күн өтпөй жылдай сезилип.

Эңсеген күнгө жетишип,
Учурашып кезигип.
Гүлжигит баатыр келгени,
Ал Гүлгаакы сулуунун,
Ач бөйрөгү толгонсуп,
Ак шумкар колго конгонсуп.
Саргарып санаа жоголуп,
Кызыл кирип бетине,
Сары оору дарттан оңолуп.
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Бастырышып жанаша.
Шабырга көлдүн жээгине,
Куш салып жасап тамаша.
Шек алдырбай эч жанга,
Тымызын кетет сүйлөшүп.
Ашыктын оту күч алып,
Барган сайын күн өтүп.
Ошол кезде Гүлгаакы,
Эски журтун таштады.
Кан ордосун заңкайтып,
Жаңыртып кура баштады.
Сарамжалын күтүндү,
Сан кишини жабылтып,
Жай чилдеде бүтүрдү.
Аймагын арбын курдурду,
Айланта соккон дубалын,
Алты катар кылдырды.
Болгон эле Гүлгаакы,
Өзү вазир өзү хан.
Эл башкарып турууга,
Он алтыда Таранды,
Вазир кылды жаңыдан.
Орун берип олчойтту,
Ордонун бир жагынан.
Кылган иши жеңилип,
Баштагыдан абыдан.

Жаны ордону бүткөндө,
Элине кабар салдырды.
Жети-Суунун бектерин,
Акылманын, чеченин,
Койбой жыйып алдырды.
Иштелчү ишти кеңешип,
Иш өлчөмүн ченешип.
Олтургандар кеп айтып,
Эмгегин элге жакты деп,
Эл турмушу жакшы деп,
Эмне ой менен чакырдың,
Угалы деп биз келдик,
Канакей ханша айтчы деп.
Ошондо сулуу Гүлгаакы,
Он тогузда курагы.
Он эки мүчө тең болуп,
Толуп турган убагы.
Суналта кийим кийинип,
Кабагы ачык жайдары,
Сылык сүйлөйт ийилип.
Күлсө тиши кашкайып,
Көркөмүнөн сулуунун,
Көрө албайсың эч айып.
Сүлөөсүндөй керилген,
Сөзгө чечен бей талай,
Сүйлөсө бойду эриткен.
Акактай аппак тамагы,
Айдай болуп жаркылдап.
Дайым ачык кабагы.
Көргөнгө тааныш кишидей,
Өзүнө тартып адамды,
Күлүп турат жамалы.
Жандан кичүү пейили,
Сылык сүйлөп сиз деген.
Жаш күнүнөн талыбай,
Калк үчүн таалай издеген.

Эл ичине таралып,
Гүлгаакыга бак конду.
Ушул быйыл сулууга,
Баатыр деген данк конду.
Улуу кичүү эже деп,
Атынан айтпас салт болду,
Калайыка шарт болду.
Гүлгаакы сүйлөп керилип,
Олтургандар тындашып,
Сөзүн укту берилип:
Айланайын тагалар,
Атамдай көргөн агалар,
Жылда жыйын кылабыз,
Жыйналышып турабыз.
Эмне кылсак баш кошуп,
Кенешип иш кылабыз.
Силер да мендей хансыңар,
Эл ичинде атыңар,
Алыс жүрөт данкыңар,
Менин оюм ушундай,
Жети хан элин жыйсам дейм.
Жаңы ордону урматтап,
Гүлжигит башын куттуктап,
Калмака чоң той кылсам дейм.
Башка элдин адамы,
Конок болуп келсе дейм.
Иштеген ишин калмактын,
Өз көзү менен көрсө дейм.
Жерибиздин кендигин,
Элибиздин пейилин.
Ушул калмак баласы,
Абыдан ишке жарады.
Күчү менен калкымдын,
Кенин ачтым алтыңдын.
Ысык-Көл, Жумгал, Кең Чүйгө,
Токсон сепил салдырдым.

Мыкты устанын барысын,
Кытай жактан алдырдым,
Калмака ушул имарат,
Салынганын эл көрсүн.
Каңгырап жаткан талаанын,
Жаңырганын эл көрсүн.
Ынтымагы калкымдын,
Бар экенин эл көрсүн.
Акылманың айткыла,
Бул оюма не дейсин.
Хандын сөзүн уккандар,
Дымый түшүп кичине,
Төкө чечен бар эле,
Олтурган элдин ичинде.
Чүйдү ээлеген Дүр хан бар,
Кеминден келген Күл хан бар.
Көлдөн Сорун, Корчу бар.
Дорбо менен Долон бар,
Тогуз-Торо тараптан,
Таргын менен Аргын бар.
Улуу кичүү болушуп,
Алтымыш эки киши бар.
Ар ким өзү чечен деп,
Биринен бири өтөм деп,
Күпүлдөшүп туш-туштан.
Ар ким айтар акыл кеп,
Кужулдашып токтолду.
Ортого чыгып чечинип,
Төкө чечен ошондо,
Сүйлөй турган окшоду.
Кара тилин кайрады,
Хан алдында сайрады.
Карыса да чечендин,
Кадимкидей кайраты.
Жеткен экен карылык,
Бырыш басып кайранды.

Гүлгаакыдай сулууну,
Күлдүү журтка мактады.
Бир сөзүнөн жаңылбай,
Безеленип какшады:
Олтурган бектер уккула,
Гүлгаакынын айтканын,
Калети жок туп-туура.
Кыз болсо да ханыбыз,
Ханыбыз эмес багыбыз.
Ханыша сендей адамдан,
Садага кетсин жаныбыз.
Жайыты жанга жарашып,
Сансыз өстү малыбыз.
Отузга жетип орообуз,
Опсуз болду даныбыз.
Калп экен деп ким айтат,
Колубуз менен буларды,
Иштеп келдик барыбыз.
Хан болгону Гүлгаакы,
Эл ишеничин аткарды.
Элден өнөр үйрөтүп,
Өзү теңдүү жаштарды,
Кытайга чейин алпарды.
Ашуу бузуп жол салды,
Айгышып жүргөн душмандын,
Акылын таап колго алды.
Кытай, Кашкар ханына,
Кара малды айдатыш,
Баалуу буюм олжо алды.
Эмгек кылып жерди алды,
Былк эттирбей колуна,
Бийлеп калмак элди алды.
Башта бизге чоң душман,
Көчүп келип Жылдыздан.
Айыл конуп аралаш,
Тууган таптык кыргыздан.

Дос, тамыр таптык казактан,
Жоо көңүлүн жай кылып,
Кутултту элди азаптан.
Жоо келет деп болбосо,
Тынчу эмес биздин санабыз.
Эми болсо карачы,
Жыргал күнгө кез болдук,
Тынч уктап катын балабыз.
Жакын болуп келатат,
Барган сайын арабыз.
Кыскартайын сөзүмдү,
Гүлгаакы балам той берсен,
Жетет биздин чамабыз.
Кылымдын элин жыйсаң да,
Кубанып күтүп алабыз.
Айтканына көнөбүз.
Акыркысын өзүң айт,
Кандай шарт менен келебиз.
Болжогон күнүң кайсы күн,
Кай жерге тойду беребиз.
Бул айтканын чечендин,
Кубаттады баарысы.
Туура таап айтты деп,
Жашы менен карысы.
Анда туруп Гүлгаакы,
Той берсек анда биз деди.
Болжогон мезгил күз деди,
Кошумча тойго дегениң,
Өзүң билип бер деди.
Бир айдан кийин Соң-Көлдө,
Кашка суунун боюна,
Токтобой көчүп кел деди.
Сый конокту күткөнгө,
Ошондо элди бөл деди.
Арбын болот тамаша,
Берилет байге баарына,

Түрлүү оюнга жараша.
Ар улуттан эл келет.
Тамашасын көрүүгө,
Соң-Көлдөй түптүз жер керек.
Эртелеп унаа бардырам,
Карагай, арча отундан,
Жүктөтүп арбын алдырам.
Конок болуп келгендер.
Сый көрүшөт калмактан.
Болжогон күндө келгиле,
Жөнгө салам баарысын,
Кам санабай ал жактан.
Андан кийин сөз сүйлөп,
Буруп айткан жок болду.
Убада жасап ант кылып,
Ушул сөзгө токтолду.
Өзү куюп Гүлгаакы,
Кеселеп сунду шарапты.
Келтире сыйлап кызытып,
Келген элди таратты.
Кең Соң-Көлдүн боюна,
Кашка-Суунун оюна,
Алтымыш уруу калмактын,
Айылы катар конуптур.
Алыстан келчү коноктун,
Келер маалы болуптур.
Ортосунда айылдын,
Гүлгаакынын ордосу.
Кыздан чыккан жолборсу,
Жанында кырк кыз жолдошу.
Калмактын эли алты сан,
Адам батпай топурап,
Айылдын ичи кара таан.
Хан белгиси кара туу,
Көкөлөтө аштаптыр.
Алыстан келчү меймандын.

Алды келе баштаптыр.
Бала баатыр Таранды,
Актан кийим кийгизип,
Ак жоргого мингизип.
Хан вазири экенин,
Калайыка билгизип.
Тосуп алып мейманды,
Арнаган үйгө киргизип.
Гүлгаакынын тоюна,
Нарындан Турсун хан келди,
Бөлөсү Канымжан келди.
Күлүктөрүн байлатып,
Гүлгаакыга берем деп,
Канча малын айдатып.
Кылган иши ханшанын,
Кыйла жерге билинип.
Көлгө көчүп Кайкаптан,
Кыргыз келди дегенде,
Турсун хан жүргөн сүйүнүп.
Айтылуу Кең-Кол, Таластан,
Намыр, Темир хан келди.
Энеден эгиз туулган,
Коёндон окшош жан келди.
Эл айтышат ушуну,
Алмамбеттин жалгызы,
Күлчоронун тукуму.
Окшош тулпар сарала,
Алдындагы мингени,
Ок өтпөс тон кийгени.
Бала да болсо баатырлар,
Оңой эмес түрлөрү.
Туура бир жыл болуптур,
Хан болуп элди билгени.
Келген экен бул тойго,
Сары аркалык казактан.
Кынсыз кылыч байланып,

Кыйласы келди жаракчан.
Алыска кеткен аттары,
Ал кезекте казактын,
Бийлеп турган алптары.
Карабай менен Эр Матай,
Баатыр Албан, Агатай.
Ардактап тосуп алышты,
Илгертен казак салты экен,
Конок үйгө түшкөнчө,
Өлөңдөн созуп барышты.
Чакырган экен бул тойго,
Кашкарлыктын Калдарын.
Ал киши өзү келе албай,
Жигит кошуп жанына,
Жибериптир балдарын.
Шарип менен Шакирип,
Салтанат менен келишти.
Эки жүз качыр жүгү бар,
Болжой келген көрүнөт,
Кыргыз менен казака,
Соода кыла кетишти.
Көлдөн келди Гүлжигит,
Бүргө-Тору ат минип.
Жан жолдошу Күлүстөн,
Жанындагы кырк жигит.
Окшош кийим кийишкен,
Кары Дуулат чал менен,
Калмактардын тоюна,
Айдаган калың мал менен.
Көз тайгылткан шаң менен.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Көпчүлүккө Гүлжигит,
Көк жолборстой көрүнүп.
Конок үйгө түшүптүр,
Ханша менен көрүшүп,
Кабар берген ыраакы,

Кытайда досу Лисинге,
Жолунан чыгып утурлап,
Тосуп алды Мисгаакы.
Айылына жакын келгенде,
Айланта курчап кыздары,
Алдынан чыкты Гүлгаакы.
Ханшасы келди деп угуп,
Жаны калбай сүйүнүп,
Жабалактап барышты,
Жашаган кытай устасы.
Гүлгаакы Лисин ошондо,
Кол кармашып көрүшүп,
Кучакташып өбүшүп.
Улуу урматын билгизип,
Алып келип өзүнүн,
Ордосуна киргизип.
Олтургузуп жайлантип,
Тамактантып чайлантип.
Аңгеме башын курады,
Алыскы кытай элинин,
Амандыгын сурады.
Лисин анда кеп айтат,
Эр экенсиң Гүлгаакы,
Кантип барып Кытайга,
Кантип келдиң деп айтат.
Бир жарым айда мен келдим,
Билбей турам мен өзүм,
Кайра кантип кетерим.
Түздөн бери өткөндө,
Ашуу-ашуу бел экен,
Аябаган ээн экен.
Айбанаты сансыз мал,
Адам баспас жер экен.
Тоосу коргул таш экен,
Тоо коюну ээн жатат,
Тоондо киши аз экен.

Эмгекти арбын кылыпсың,
Ашуунун белин бузупсуң.
Алдыман киши чаптырып,
Атайын тосуп чыгыпсың.
Куттуу болсун Гүлгаакы,
Калмак элге той берип,
Ар улутту жыйыпсың,
Баш коштуруп баарысын,
Кыргыз менен казакты,
Кытай менен калмакты,
Көрө электер таанысын.
Ушунча журтка той кылыш,
Ойлосом досум чоң жумуш.
Келатып сонун жер көрдүм,
Көк кашка тунук көл көрдүм,
Тили башка эл көрдүм.
Кудайдан буйрук бар экен,
Туз даамдашыл олтуруп,
Айдай жүзүң мен көрдүм.
Гүлгаакы күлүп кеп айтат:
Эжеке Ли деп айтат.
Аркайган тоонун ичине,
Аз турсаң көнүп кетесин.
Айтылуу кытай элине,
Аман кайта кетесин.
Көп жерге чейин узатып,
Аман-эсен болушсак,
Өзүм барып келемин.
Алыскы жолдон сен келип,
Калбай түгөл эл келип,
Той башталды карагын.
Конок күтүп жатабыз,
Тойгуза берип тамагын.
Эртең менен баарысын,
Аттантып альш чыгамын.
Оюн салып ар түрлүү,

Тамашаны курамын.
Чарчадың го Лилисин,
Уктагын жатып эс алып.
Бир жарым ай жол басып,
Атчан жүрүп кыйналып.
Эшикке чыгып кичине,
Аба жутуп басышты.
Жолдоштору, Лилисин,
Эс алганы жатышты.
Өз алдынча калмактар,
Кеп кеңешин бүтүшүп.
Бөлүнүшүп үй-үйгө,
Кечки конок күтүшүп.
Эртең менен эртелеп,
Тамактантып мейманды.
Ханы менен бектерин,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Ордосуна жыйнады.
Чакырган бектер келишти,
Кумар болгон көрүүгө,
Көрө электер көрүштү.
Бирин бири сурашып,
Ким экенин таанышып.
Тамак ичип олтурду,
Жакшы пикир алышып.
Ушул тойдун жумушун,
Гүлгаакы өзү бийледи.
Тамаша, шарттын баарысын,
Тааныштырып сүйлөдү.
Эр сайып, эниш, күрөшкө,
Эки жаат кылып эл бөлдү.
Аягында момундай,
Жыйынтыкка келишти.
Улутуна карабай,
Урук кууп санабай,
Жер кубалап бөлүштү.

Бир жагынан жааты,
Сыарка, Талас, Чүй болду.
Ысык-Көл, Жумгал,
Ат-Башы, Тогуз-Торо бир болду.
Ордого оюн башталып,
Ошол күн кызык күн болду.
Көкөлөдү асманга,
Гүлгаакынын байрагы.
Соң-Көлдүн салкын түзүнө,
Калк чогулуп жайнады.
Балбан күрөш, эр сайыш,
Эңиш, тартыш, ат чабыш.
Байгесин айтып бакырып,
Баарысын жарчы сайрады.
Биринчиси эр сайыш,
Эр тандашып камдады.
Тогуз-Торо, Жумгалдан,
Аралап келип эл ичин,
Гүлжигитти кармады.
Жаат курашып кары жаш,
Кыргыз менен калмагы,
Кайран баатыр Гүлжигит,
Жолунан кайра тартпады.
Токунуп Бүргө-Торуну,
Даярдана баштады.
Жакасын кармап кудайлап,
Карап турат жаш кары,
Чүй боорунда калмактар,
Таластык кыргыз, казактар,
Эр Догонду кармады.
Намыс алып берүүгө,
Жарайсың деп арнады.
Алдына минип чыкканы,
Дархандын чоң Чабдары.
Эмине болор экен деп,
Боору ачып турат калмагы.

Гүлжигиттен кем эмес,
Мунун да опсуз салмагы.
Жүктүү төөдөй карааны,
Кыркта өңдөнөт баралы.
Көргөндөрдөн жан чыгып,
Койбочудай баланы.
Эр сайышка анын да,
Ыксыз экен айласы.
Карагайдай короет,
Колундагы найзасы.
Алп денеси суналып,
Аркасында айдары,
Сооруда жүрөт чубалып.
Болот калкан чарайна,
Эчен эр сайып кан төгүп,
Эрдиги кеткен далайга.
Арстандай бакырып,
Эми чыкты ортого,
Чоң-Чабдарга камчы уруп.
Калучудай кез келди,
Бирин-бири качырып.
Эр Гүлжигит балаңыз,
Бүргө-Тору ат менен,
Муну да байкап караңыз.
Чу койгондо учкаяк,
Баакайы түктүү үкү аяк.
Тегерек төрт сан көркөмү,
Жалтанбаган балбан ат.
Оозун силкип какпаган,
Кулунунда үйрөтүп,
Башка камчы чаппаган.
Күндө суунуп таптаган.
Айлык жерге жол жүрсө,
Этинен түшүп азбаган.
Желдей жорго желбеген,
Туягын уруп жаныбар,

Мүдүрүлүп көрбөгөн.
Болот найза колго алып,
Эгиз жолборс окшошуп,
Чыгып калган кези экен,
Күлүстөнгө коштотуп.
Капыр менен мусулман,
Бата кылды чуркурап.
Баатыр Дуулат карыя,
Сакалдан жашы тамчылап,
Ыйлап турат буркурап.
Чыкканын көрүп Гүлгаакы,
Эч айласын таба албай,
Бузулуп өңү бул дагы.
Көзүн артып жалжылдап,
Эч кимге сырын билгизбей,
Муундары калчылдап.
Ичинен күйүп мунайып,
Сыртынан күлүп жаркылдап.
Жанындагы Лилисин,
Гүлгаакыдан кеп сурап,
Аты жөнүн түшүнтчү,
Баатырлардын деп сурап.
Лисин жөнүн укканда,
Анык баатыр экен деп.
Адамда жок келбети,
Жигит эмес бекен деп.
Гүлжигит менен эр Догон,
Тулпар оозун бурду ошол.
Бирин-бирин көргөндө,
Найза кезеп турду ошол.
Ураан тартып бакырып,
Арстандай көк жалдар,
Бирин бири качырып.
Аябастан баатырлар,
Ат санына камчы уруп.
Эрдин тиштеп эрендер,

Намыстаныш жан күйүп,
Тозону тоодой буркурап,
Алдындагы буурандар,
Учуучудай дыркырап.
Найзанын учу жалтырап,
Көрүп турган адамдын,
Энөө бою калтырап.
Былк этип койгон адам жок,
Тиктеп калды жалдырап.
Өлчөп кармап найзаны,
Эки берен жетишти.
Айбалка төштүн бети деп,
Карс коюшуп өтүштү.
Болотко болот тийгенде,
Жалын чыгып жаркырап.
Колундагы найзалар,
Күкүмдөйдөн быркырап.
Күрс деп келип тийгенде,
Намысынан жан чыдап.
Чөгөлөй түшүп аттары,
Солк дей түшүп бүткөн бой,
Зенгирей түшүп баштары.
Кайра оңолуп барышып,
Кайра найза сайышып.
Эти ачынган эрендер,
Эрегишип калышып.
Найза сынса белинен,
Сабы менен аябай,
Чокудан ары салышып.
Алты жолу беттешти,
Аянышпай баатырлар,
Аябай найза кездешти.
Аты алгара суу болуп,
Чекеден мончок тер кетти.
Бүргө тору жанынар,
Түлкүдөн бетер түйүлүп.

Көкүлү көккө шүйүлүп,
Чарчаганы билинбей,
Бир калыпта жүгүрүп.
Эр Догондун Чоң-Чабдар,
Кабыргасы кайышып,
Жалкоо тартып жаныбар,
Найзалашкан жерлерде,
Жата калып майышып.
Аны жигит көргөндө,
Тулпарына камчы уруп.
Эр Догонду шаштырып,
Чукул буруп качырып.
Шаштысын катуу кетирди,
Шамдагайы ашынып.
Алты жолу найза жеп,
Аябай эти ачынып.
Тулпар оозун бурганча.
Капталынан жетти эми,
Карчыганын сүрбөгө,
Катуу коюп өттү эми.
Эр Догондун ок өтпөс.
Буласы чыгып сүзүлүп.
Кош басмайыл олоңу,
Кабаты менен үзүлүп.
Тизгин түшүп колунан,
Эр Догон аттан кулады.
Жерге барып бир тийип,
Узунунан сулады.
Жайдак челип Чоң-Чабдар,
Ойноп чыккан убагы.
Ордунан Догон турганча,
Эңип алды Гүлжигит.
Эрдик менен бул жолу,
Жеңип алы Гүлжигит.
Ал калыбын жазбады,
Калк алдына Догонду,

Калдайып барып таштады.
Чуулдашып көпчүлүк,
Көтөрүп алып атынан.
Эр Гүлжигит баатырдын,
Эрдигин билген башынан.
Тоодой болгон Догонду,
Бала баатыр жеңгенде,
Бүт калайык көргөндө,
Ченебеген эр дешип.
Бала баатыр атанган,
Кыргыздан чыккан шер дешип.
Куттуктап бала баатырды,
Лилисин менен Гүлгаакы,
Кубанып колун кармады.
Жеништүү бол деп баатырга,
Сулуулар алкыш арнады.
Мен менсиген далайдан,
Артып түшүп салмагы.
Теңсинбей жүргөн неченге,
Сокку болуп баатырдын,
Катуу тийди зардабы.
Күлүмсүрөп Гүлжигит,
Кубаныч бар жүзүндө,
Кытайча сүйлөйт Лилисинге.
Чала-була Гүлгаакы,
Түшүнөт кытай тилине.
Сүлөөсүндөй суналып,
Аркада чачы чубалып.
Кытай тилин Гүлжигит,
Суудай таза сүйлөсө,
Суктанат Лилисин кубанып.
Бир топ күндөн бер жакка,
Эригип калган убагы.
Эчен түркүн эл көрүп,
Жазылып сулуу кумары.
Сөз сүйлөшүп баатырдан,

Далайларды сурады.
Кытай тилин кандайча,
Үйрөнгөнү тууралу.
Андан кийин ханшалар,
Эр Догонго барышты.
Жайын сурап баатырдын,
Анын да көөнүн алышты.
Жаратын жакшы байлашып,
Түркүн макал сөз менен,
Түнөргөн көөнүн жайлашып.
Ханша баштап жалаң кыз,
Тегеректеп баарылап.
Өнөрпоз Лилисин Догонду,
Дары ичирип дарылап.
Ооруган жери басылып,
Денеден дарты жазылып,
Эс алып көзү ачылып.
Лилисин эмгек кылыштыр,
Эртесинде эр Догон,
Баш көтөрүп туруптур.
Эл менен оюн көргөнү,
Ал дагы сыртка чыгыштыр.
Ушул жерден башталып,
Толуп жаткан кеп калды.
Тоодой болуп Догондун,
Ичинде тоңуп кек калды.
Тирүү эмес эми өлдүм деп,
Кезегин келер бир күнү,
Түбүндө сенден көрдүм деп.
Тилегиме мен дагы,
Тирүү жүрсөм жетем деп.
Жашатпайм акыр бул жерге,
Жан алгычың мен болуп,
Жаныңдан башың кесем деп.
Ичинен сызып тымызын,
Баатырга Догон кекенет.

Калайык көпкө күтөбү,
Андан аркы оюну,
Барган сайын күчөдү.
Эрлер чыгып эңишип,
Эрегишип абыдан,
Эки тарап челишип.
Жаңжал чыга жаздашып,
Чатака чейин келишип.
Балбаны чыгып алышып,
Баатырлар күчүн сынашып.
Батынып билек салышып.
Андан кийин кезекте,
Байгеге күлүк чабышып.
Калмактардан калың мал,
Чыкканы бөлүп алышып.
Аты чыкпай калганы,
Кайгырышып калышып.
Жамбы атышып эртеси,
Тийгизе албай чарчады.
Болгон мерген элдеги,
Гүлгаакыга келишип,
Өзүн атып бер деди.
Анда сулуу кеп айтат,
Атып берсин Лилисин.
Каалап турам мен деди,
Кытайдан келген досумдун,
Ал өнөрүн көргөндү.
Анда Лилисин качабы,
Мергендигин билгизди.
Көзүн таңып жамбыга,
Көрбөй туруп тийгизди.
Атканына байге алып,
Эчендин ичин күйгүздү.
Даңкы кетип, таш жарып,
Атканын көрүп тургандар,
Тамшанышат таң калып.

Кээ бирөөлөр кеп айтып,
Адамдан мындай чыгабы,
Көз боёчуго деп айтат.
Сонку күн болду көк бөрү,
Аягы ошол оюндун,
Гүлгаакы тоюн өткөрдү.
Эл рахмат айтышты,
Раазы болуп көпчүлүк,
Келгендер эми кайтышты.
Так ошондо Гүлгаакы,
Жана мындай кылыптыр.
Мейман болуп келгендин,
Ханы менен бектерин,
Конок кылып жыйыптыр.
Акыркы жолу аларга,
Келгенине рахмат,
Кош айтканы туруптур.
Кичи пейил, кең акыл,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Күлө карап жайдары,
Айдай ачык мандайы.
Баатырлардын алдына,
Түрлүү даамын төгүптүр,
Ажыраш аяк бериптир.
Аңгеме салып сүйлөшүп,
Шарабын ичип күүлдөшүп,
Абыдан сыйын көрүптүр.
Өз конушун бет алып,
Келгендин баары тарады,
Ханы, беги баягы.
Кайта турган коноктун,
Лилисин болду аягы.
Ал Гүлгаакы ханшанын,
Коногу ушул урматтуу.
Ханы, беги чогулуп,
Кастарлап туруп узатты.

Кошо келип калмактар,
Ашуулардан ашырып,
Агын суудан кечирип.
Кайра тартмак болушту,
Орто жолго жеткизип.
Коштошордо эки дос,
Кучактап беттен өбүштү,
Кыйыша албай курбулар,
Көзүнөн жашын төгүштү.
Саламат эсен Лилисин,
Айлыңа кайра кеткин деп.
Кырсыгы жок жаркылдап,
Конушуна жеткин деп.
Келеркиде барамын,
Күтүп тур, курдаш сени издеп.
Бетинен өөп кыздарды,
Кайра кысып бооруна.
Раазы болгон түр менен,
Лилисин түштү жолуна.
Жакшы узатты Гүлгаакы,
Кара жорго мингизип,
Кара торко кийгизип.
Андан башка жанына,
Кошуп берди кырк жигит,
Аларды бир жыл окутуп,
Кайра берет ханышага,
Канча өнөр билгизип.
Салтанаттуу барк кылып,
Аркан жибин тарттырып.
Алты миң түлүк, миң кундуз,
Жүз карышкыр, он жолборс.
Арбын илбирс терисин,
Жалаң төөгө арттырып.
Лилисин кайтып жерине,
Кайра келди Гүлгаакы,
Кадимки калмак элине.

Аштыка толуп аңызы,
Алты болду мамысы.
Бышкан кыштан сарайы,
Аты көпкө угулуп,
Көтөрүлдү маанайы.
Канчалык кырып жатса да,
Кашкарга көбүн сатса да,
Арбын экен мал жагы.
Эсеп менен Гүлгаакы,
Кыштан аман чыгарып,
Жакшы күттү чарбаны.
Жаш жүрөгүн сулуунун,
Жалындап сүйүү жаралап.
Ашыктык оту күндөн күн,
Арбын болуп баратат.
Жатып алып ойлосо,
Уктабай кээде таң атат.
Бала баатыр Гүлжигит,
Өзү билип калмактын,
Айылын жүрөт аралап.
Гүлгаакыдай сулууга,
Уруулу элден айбыгып,
Бастырып ачык бара албай.
Ичтен сызып ал жүрөт,
Ачык ойноп күлүүгө,
Эч айла ойлоп таба албай.
Толуп турат эки жаш,
Асманда айдай толукшуп.
Аргасыздан эрки жок,
Камоосуз туткун болушуп.
Санаада калды түбү жок,
Бирин бири көрбөсө,
Сары оору тартып жүүнү жок.
Эркин бийлеп күндөн күн,
Чыдатпады жашчылык.
Келчү болду Гүлжигит,

Гүлгаакыны көрмөккө,
Шылтоо таап бастырып.
Башка жака баатырды,
Буза албайт эч ким азгырып.
Улам улам үйүр алып,
Келип кетмей көп болду.
Аралап калмак айылын,
Таркаган ушак кеп болду.
Акыры жүрүп сулууну,
Гүлжигит кантсе алды деп.
Менменсиген калмактын,
Теңине келбей балдары,
Тентирешип калды деп.
Калмактардын ичинде,
Таргын деген бар экен.
Түлкүдөн бетер мант берген,
Түбү бузук жан экен.
Бир адамдын өзүнө,
Сүйлөсө эки сөздү экен.
Бир орунда турбаган,
Онбогурдун өзү экен.
Гүлжигитти көрө албай,
Гүлгаакыдан бөлө албай,
Араң жүргөн кези экен.
Коркконунан ханышадан,
Ачык айтып бара албай.
Жалгыздыктан арга жок,
Жанына жолдош таба албай.
Жүргөн кезде буулугуп,
Кудай берип салыптыр,
Калмактын баатыр Догону,
Гүлжигиттен жыгылып.
Мына ошондо Таргындын,
Кылган ишин карагын,
Догонго жетип келиптир,
Токтобостон арамың.

Сөзүн токсон бурду ошол,
Эр Догонду көкүтүп,
Бузул айтып турду ошол.
Калмак эли туу кылып,
Ишенген Догон сен элен.
Алакандай элине,
Аскар тоо менен тоо элен.
Эрдин эри атанган,
Кимден башың кем элен.
Карангыда жол чалган,
Казакты чаап олжо алган.
Кажыбаган бөрү элен.
Кайратың ашкан баарынан,
Кара кулак шер элен.
Калаасына калмактын,
Калап койгон чеп элен.
Чайпалбаган көл элен,
Чалкалап жаткан төр элен.
Чарпышкан аман калбаган,
Чаар жолборстой эр элен.
Чаманды кудай алдыбы,
Чак түштө каман чалдыбы.
Жолуңан жолборс чыктыбы,
Зонкойтуп аттан кулаткан,
Гүлжигит сенден мыктыбы.
Ажыдаар чыгып сордубу,
Батып турат сөөгүмө,
Буруттун кылган кордугу.
Баатырың башың женилип,
Арстан атың өчүптүр.
Баш көтөртпөй калмакты,
Бурут түпкө жетиптир.
Калаанын чеби кыйраптыр,
Ишенгеним сен элен,
Таянган тоом кулаптыр.
Тентип келген туш-туштан,

Жетиген, Көйкап, Жылдыздан.
Көрөбүзбү кордукту,
Түбү жүрүп кыргыздан.
Тирүү эмес Догон өлүпсүң,
А, дүйнө жүзүн көрүпсүң.
Намызын жок арың жок,
Өлбөй үйгө келипсин.
Күчүн болсо сенирдей,
Бул көрөкчө өлсөңчү,
Калмактын баатыр Догону,
Чыканактай баладан,
Жыгылып калды дедирбей.
Сенден башка жан болсо,
Кармашып жатып өлбөйбү,
Намызын жанга жедирбей.
Жана элден кеп уктум,
Гүлжигитке Гүлгаакы,
Тийип алат деп уктум.
Түбү жүрүп калмакты,
Түгөнгөн бурут тукуму,
Билип калат деп уктум.
Көйкап менен Жылдыздан,
Тентип араң келди эле,
Эми көрчү кутурду.
Ханышасын калмактын,
Аламын деп жутунду.
Калмак элин кор кылат,
Ушул кезде ыгын таап,
Жок кылбасак ушуну.
Деп ошентип Догонду,
Бузуку чочкоң тукурду.
Эр сайышка келгенде,
Ойногон жерден от чыгып,
Ичинде толгон кек калган.
Алынбаган өч калган.
Эске түшүп баарысы,

Таргындан жаман сөз угуп,
Ала көөдөң арамдын,
Эми келди намысы.
Буурадан бетер буркулдап,
Ачууланып сүйлөсө,
Азуу тиши кырчылдап.
Догонду кудай урду ошол,
Сая турган бурутту,
Акылын таап бергин деп,
Таргындан сурап турду ошол.
Анда бузук шум айтат,
Кубулжутуп муну айтат:
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Беттешип алың келе албайт.
Бул жерде болгон эрлерди,
Баарын жыйсаң жеңе албайт.
Мындан башка сенин да,
Сансыз калмак элиң бар.
Жарым айлык арасы, Үрүмчү,
Капкак жериң бар.
Ошол жердин төрөсү,
Долухан аттуу шериң бар.
Чындап баштайт бузукту,
Эптеп барып мен жетсем.
Көрөсүң анан кызыкты.
Токтобой жолду чалалы.
Долуханга баралы.
Коломолуу* кол алып,
Кайра келип камынтпай,
Анан дүрмөк* салалы.
Башын кесип кылычтап,
Кыргыздан өчтү алалы.
Жасабасак ал ишти,
Билесиң таба канабы.
Ал Гүлгаакы бачагар,
Энеси кыргыз арамдын,

Тагын тартып алалы.
Башындагы чоң сыймык,
Багын тартып алалы.
Калмактын ханы сен болсоң.
Кадимки төрөн мен болуп,
Бийлеп жатып калалы.
Гүлгаакыны Долухан,
Токолдукка албайбы.
Толгон калмак жергеси,
Экөөбүзгө түбөлүк,
Энчи болуп калбайбы.
Деп ошентип Догонду,
Калмак элге хан кылды.
Куру сөз менен байытып,
Баатырдын башын маң кылды.
Экөө ушундай кеп кылды.
Убаданы бек кылды.
Токтобой Таргын ошондо,
Калмакты көздөй аттанды.
Көтөрүлүп маанайы,
Көнүлдө сырын так билет,
Күлүндөп Догон шаттанды.
Чү койгон бойдон жашынып,
Түлкүлүгү ашынып.
Долуханга Таргынын,
Жеткен экен ашыгып.
Барган кезде ханына,
Долухандын алдына,
Эки көзүн жаштады,
Эпилдеп сөзүн баштады.
Таза сууну ылайлап,
Кордукту катуу көрдүк деп,
Ыйлап ийди кудайлап.
Эсебин элдин тапты деп,
Эли жерин Гүлгаакы,
Тентип келген кыргыздын,

Тентегине сатты деп.
Калмак элин башкарып,
Гүлжигит деген билем дейт.
Калмактардын жигитин,
Бир да бирин теңсинбей,
Гүлгаакы ага тиём дейт.
Агын суусун кече албай,
Бастырып кенен жүрө албай,
Баштагыдай күлө албай.
Аңызга эгин себе албай,
Кыргызга жаман кор болдук,
Ары тургун дей албай.
Абдан жаман камалдык,
Адырга малды жая албай.
Аттанып чыкса талашып,
Кезиккенди сабатып,
Айлына калдык бара албай.
Ошон үчүн мен келдим,
Куткарып элди албасан,
Өзгөчө айла таба албай.
Кабыланым тилим ал,
Эки тизгин бир чылбыр,
Өзүң колго илип ал.
Алакандай калмакты,
Сен башкарып билип ал.
Атандын көрү кыргыздын,
Алтынын атка артып ал.
Алтын башың барында,
Гүлгаакыны алдырбай,
Азамат болсоң тартып ал.
Ал Гүлгаакы ханыша.
Кыздан чыккан буудайык,
Кыргызга барса кор болот,
Өзүңдөй эрге ылайык.
Кырк бир кыздын улуусу,
Сулуулардын сулуусу,

Ургаачынын түздүүсү.
Мандайы айнек, бою алтын,
Азамат эрдин күзгүсү.
Аялдардын жолборсу,
Дөөлөткө шерик кен таалай,
Ырыстуу жандын жолдошу.
Ушул кезде Гүлжигит,
Айылда жүрөт чаңдатып.
Кандай да болсо Гүлгаакы,
Куу көрүнгөн ал жигит,
Аялдык кылды алдатып.
Аттанып эрте баатырым,
Аягын барып баспасан,
Айылын барып чаппасан.
Азып калган элиндин,
Эч кимден арга табылбайт,
Кабагын өзүн ачпасан,
Ал жумушка жок экен,
Сенден башка жароочу.
Өзөктө өчүм алып бер,
Атанын болсоң баласы.
Деп ошентип Таргынын,
Кыялында болгондун,
Терип айтты бардыгын.
А, дегенде Долухан,
Көнүлдөнбөй турду эле,
Уз кабарын укканда,
Гүлгаакыдай асыл жар,
Кыз кабарын укканда,
Жандан кечип таштады.
Эртеңден калбай камынып,
Жөнөй турган баштады.
Коломолуу кол жыйып,
Токуп минип аттарды.
Таргын колду баштады.
Алдына түшүп кылтылдап,

Найзанын учу жылтылдап,
Адамдын башы былкылдап.
Ат тизгинин бурарда,
Долухан жолго чыгарда,
Алган жары Дилдекан,
Эмчекте бала чыркырап,
Көзүнүн жашын көл кылып,
Бйлап турду буркурап:
Арыстаным тура тур,
Атыңдын оозун бура тур.
Айта турган сөзүм бар,
Азыраак тыңшап уга тур.
Ак көйнөгүм алты кат,
Алганың айтат далай дарт,
Азапка салбай башымды,
Атыңдын оозун кайра тарт.
Көк көйнөгүм алты кат,
Күйүткө салбай башымды,
Күлүгүң оозун кайра тарт.
Күүлөндүрүп өзүңдү,
Көпөлөк айдап баратат.
Аттанбачы падышам,
Эмчекте балаң жаш калат.
Абыдан карып болорбуз,
Келет деп качан жол карап.
Жакшы эмес ушул жоругун,
Айнектей көздөн жаш тамат.
Алган жарың элем го,
Толгон дартым ичтеги,
Билип кетсең болбойбу.
Эркелетип баланды,
Кош айтышып бетинен,
Сүйүп кетсең болбойбу.
Бууданым укчу сөзүмдү,
Калмактан келген бузуку,
Бузуп кетти өзүңдү.

Хандын кызы Гүлгаакы,
Гүлжигит анын теңи ошол.
Экөө тең бирдей шер ошол.
Гүлгаакысы акылман,
Гүлжигит эпсиз баатырдан.
Куйругун бастың жыландын,
Соо калбайт ага катылган.
Акылсыз сендей чыгарбы,
Акмактын сөзүн угаарбы.
Көөдөнсүз сендей чыгарбы,
Көкүтүп койгон сөз үчүн,
Көбүрүп көөнүн бузарбы.
Тынч жаткан элди бүлүнтүп,
Кайдан келди акмагың,
Бузукуга кошулуп,
Жаман жорук баштадың.
Ымыркай балаң эмчекте,
Чыркыратып таштадың.
Жарыкчылык көралбай,
Азапта калды жаш жаным.
Акырын келип сүйлөшүп,
Көрүнбөй кетти көзүмө,
Жойпу шайтан шек санап,
Жолукпай кетти өзүмө.
Жолуккан болсом ошого,
Мээсин чагып жайнатып,
Башын кесип байлатып,
Жиберер элем сулууга.
Анымды укса ханыша,
Кубанар эле ушуга.
Кутулуп кетти карачы,
Жашабай жаның союлгур,
Кузгун көзүн чукугур.
Долуханың ошондо,
Аялы сөзүн бүткөнчө,
Аяр кылып күткөн жок.

Мээрими жок кысталак,
Баласын беттен сүйгөн жок.
Атка камчы салды ошол,
Кылчайып артын карабай,
Дыр коюп кетип кады ошол.
Алган жары Дилдекан,
Ыйлаган бойдон ал калды.
Эр бүткөнү аттанып,
Айылда кемпир чал калды,
Айыкпас кесел жан калды.
Бара жатат Долухан.
Кошуну онго бөлүнүп,
Жер үстүнө бир адам,
Койбоочудай көрүнүп.
Арам тер кыстап эзилип,
Эмне экенин биле албай,
Ойдо жок нерсе кезигип.
Сулууну эңсеп арбыбайт,
Жарым күндүк жол жүрсө,
Жарым жылдай сезилип.
Долухан кетип баратат,
Адыр-адыр бел менен.
Чалкайган кенен төр менен.
Адам атын укпаган,
Нечен укмуш жер менен.
Колтукка Таргын суу бүркүп,
Салып койгон дем менен.
Үзөнгү бутта кагышып,
Катуу жүрүп келатат,
Бөрү желиш салышып.
Бөксөгө түшсө жарышып.
Жыл мезгили ал кезек,
Жай чилденин убагы.
Тукабадай кулпунган,
Жайлоонун шибер, тулаңы.
Зоокасын оттоп кайберен.

Тоосунда сайрап улары.
Түзүндө малы жайылган,
Саймадай Соң-Көл кылаасы.
Кырка конгон айылдан,
Үстүндө толкуп термелип.
Жан сергитип авасы,
Сыдырым салкын жел келип.
Желеге кулун байлашып,
Гүлгаакынын миң түтүн,
Кошо жүргөн калмагы,
Тескейин Көлдүн жайлашып.
Айыл келип конгон жер,
Көз уянын жаны экен.
Кадимки ханша айлы экен.
Желеги желге желбиреп,
Касиеттүү Соң-Көлдүн,
Түз талаасы мелтиреп.
Жаз алдында ханыша,
Кара жер менен кармашып,
Жайлоо маалы болгондо,
Аштыгын арбын айдатып.
Көчүп келип жаңыдан,
Айылы конгон жанаша.
Күндө күлүк чабышып,
Кылганы күлкү тамаша.
Алты жүз баштуу чоң ак үй,
Отурат сулуу тагында,
Апал-Үпөл, Мисгаакы,
Күмүшай бар жанында.
Үстүнө кирбей башка адам.
Тыңшап угуп отурат,
Мисгаакы окуп жазмадан.
Болуп өткөн аныктап,
Жазылып калган тарыхтан,
Жомок менен ырларды.
Кайран сулуу Гүлгаакы,

Жаш күнүнөн бер жакка,
Сүйүп угуп буларды.
Ал аңгыча болгон жок,
Гүлгаакы артык жан экен.
Бала кезден чонойткон,
Тоту кушу бар экен.
Миң кубулган жүнү бар,
Сайманын эчен түрү бар.
Отуруп алып сайраса,
Кадимки адам үнү бар.
Куйругу узун чубалжып,
Аземдеп кыздар багышып,
Ал сүйлөсө кубанып.
Эч нерсеге тийгизбей,
Ээн коюп бакчу экен.
Моюнун кайрып текчеде,
Үргүлөп уктап жатты эле.
Чочугандай ойгонуп,
Учуп конду жаныбар,
Чамгарактын кырына.
Канатын кагып таранып,
Эки жагын каранып,
Сыр айтчудай сулууга.
Бир нерсе сүйлөп Тотукуш,
Түшүнбөйт эч ким тилине,
Не айтканын Гүлгаакы,
Билип койду ичинде,
Арстаным жолду чалганбы.
Келээр кези болду эле,
Жакын келип калганбы.
Атка минип бастырып,
Жолунан тосуп алсамбы.
Сагынып жүргөн жарымды,
Утурулап барсамбы.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Ойго кетип турган кез.

Ордунап ошондо,
Учуп турду оттон тез.
Аттай туйлап токтобой,
Сүйүнчүдөй жүрөгү.
Ойдогудай болчудай,
Энсеп жүргөн тилеги.
Кубангандай жүз менен,
Өзгөрүлүп ирени.
Ачык күлкү шынк этсе,
Айдай жүзү жарк этип.
Аз күндөн бери Гүлгаакы,
Гүлжигит келээр бекен деп,
Ак эткенден так этип.
Не болгонун баатырдан,
Жакшы кабар ала албай.
Намыз кылып уялып,
Өзү издеп бара албай.
Суналганы сулуунун,
Туура тарткан маралдай.
Буйрук берди кыздарга,
Токугун деп аттарды.
Билинип турат сыртынан,
Эжесинин кыздарга.
Эмнегедир шашканы.
Кундуздай болгон кара чач,
Аркада жүрөт өрүлүп.
Форумдап кийим кийинип,
Боюн жасап керилип.
Эндигин сүртүп бетине,
Күзгүдөн өнүн көрүнүп.
Жоолугун оңдоп салынып,
Шурусун илип мойнуна,
Кызылдан жагоо тагынып,
Аттанууга камынып.
Шапкылдап күлүп сүйүнүп,
Апал, Үпөл эки кыз,

Үйгө кирди жүгүрп.
Эжекелеп кеп айтат,
Кырк жигити жанында,
Келатат жездем деп айтат.
Жаркылдап күлүп Гүлгаакы,
Жаны калбай сүйүнүп,
Эркелетип беттен өөп,
Бооруна кысып кыздарды.
Эр Гүлжигит баланын,
Көрүнүп көзгө элеси.
Ордунан туйлап жүрөгү,
От болуп күйдү денеси.
Үйгө кирди шаңкылдап,
Кыз болгондун баарысы,
Туурдукту түрүп шыкаалап.
Жабыктан карап калышты.
Эр Гүлжигит баатырын,
Жайлоолоп сыртка чыгыптыр.
Жакага эгин айдатып,
Ал дагы жумуш кылыптыр.
Уктай албай тынч алып,
Сулуусун эстеп сагынып.
Кырк жигитин ээрчитип,
Атайын чыкты камынып.
Жакын жолго салыптыр,
Улаколду ашыптыр.
Аралап өттү баатырлар
Кара-Кужур талаасын,
Кең-Суу, Төлөк Чалайды,
Көк адыр менен Канайды.
Адырларын аралап,
Аркар кулжа атышты.
Күүгүм кире баатырлар,
Муз-Төргө келип жатышты.
Көөдөнүн сөкпөй кийиктин,
Таш кордо кылып кайнатып.

Ээрин алып аттардын,
Түнөп калган жайланып.
Эртең менен болгондо,
Баатырлар чыгыш Көк-Жонго.
Олтурушуп Муз-Төргө,
Дүрбү салды Соң-Көлгө.
Кырка конгон калмактын,
Айылын көрдү көлдөгү.
Бетинде сүзүп ойногон,
Каз аралаш өрдөгүн.
Гүлгаакы сулуу конуптур,
Көл-Кечүүнүн кашына,
Каз-Уянын башына.
Кыздар чыкты суналып,
Кындай белин буунуп.
Гүлгаакы баштап кырк сулуу,
Көлгө бетин жуунуп.
Көйкөлө басып буралып,
Көргөндө жигит кубанып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Тал чыбыктай ийилип.
Тамылжып жүзүн көргөндө,
Талаадан жигит сүйүнүп.
Кырка отуруп кырк сулуу,
Жибек чачын таранып,
Күзгүдөн өнүн каранып.
Көргөндө баатыр турабы,
Шашып бушуп аттаньтп,
Жөнөп калган убагы.
Ашыгын барып көрө албай,
Айдай беттен өбө албай.
Ашынып жүргөн кумары.
Жетип барды заматта,
Камчы салып жоргого.
Бурулбай барып түшүштү,
Гүлгаакынын ордого.

Гүлгаакы сулуу башында,
Кыздар чыкты жарышып.
Учурашып көрүшүп,
Мандайы жайнап сүйүнүп.
Жол жүрүп келген баланы,
Колтуктап үйгө кийирип,
Тартынбай барып олтурду,
Гүлгаакынын тагына.
Баса олтуруп тизесин,
Сулуусу Гаакы жанында.
Сагынышып калыптыр,
Кучактап ооздон сүйүшүп,
Кусасы таркап жалжылдап,
Кубанышып күлүшүп.
Дасторкон салып, нан коюп,
Чай сунушуп, май коюп.
Жигитти кыздар сыйлады.
Суусап калган эрендер,
Кымыздан ичти кыйланы.
Кубалап ойноп жарышып.
Кыз жигиттер ошондо,
Коюн колтук алышып.
Эркинче кенен сүйлөшүп,
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Бөлүнүп жалгыз калышып.
Ичинде сырды чечишип,
Ортого салып экөөлөп,
Сулуусун жигит сагынган.
Бир сөз айтса бир өбөт,
Эки сөз айтса эки өбөт.
Бир бирине бой созуп,
Кучакташып кыналып.
Кызга жигит жарашып,
Кош кайындай суналып.
Сыйкырдуу жандай сүйүүдөн,
Көрүнбөс жалын чыгарып.

Соолубас сүйүү тамырын,
Көл, дайра буруп сугарып.
Уламдан улам баратат,
Тартылып кенен сүйүүгө.
Жаштыктын жалын көлүнүн,
Барышып терең түбүнө,
Барган сайын эки жаш,
Берилип бири бирине.
Конуп булбул тургандай,
Энчилүү кызыл гүлүнө.
Бешим убак салкында,
Көл кылаалап басышты,
Көтөрүп көңүл ачышты.
Гүлдөрдөн тандап үзүштү,
Көк кашка көлдүн суусунан,
Кочуштап ууртап ичишти.
Караса көркөм айлана,
Гүлжигит карайт таңгала.
Көк шибери көйкөлүп,
Бетегеси жайкалып,
Мелтиреп сонун көл турат,
Кез кезде коюп чайпалып.
Жел жүрсө камыш шуудурап,
Үнү кулак тундурат,
Каз, өрдөк көлдө чуулдап.
Асман ачык булутсуз,
Тоо башында караан жок.
Кокту менен түзүндө,
Топтошуп чыккан бадал жок.
Жылга өзөн бойлору,
Топоз тоосу аралаш,
Жылкы менен койлору.
Көкөлөп көккө тийгендей,
Көз жетпеген бийиги.
Топ-топ болуп жаныбар,
Көрүнөө оттоп кийиги.

Атчан жүрөт адамдар,
Кыдырып кымыз ичишип,
Бээ сааган үйгө түшүшүп.
Тай минип балдар жарышып,
Тойпондотуп жаш балдар,
Торпок минип алышып.
Кары жашы баарысы,
Олтурушкан жеринде,
Баатырдан сөздү салышып.
Падышабыз Гүлгаакы,
Жаман эрге барбайт деп,
Гүлжигитке тийген соң,
Калмак менен кыргызды,
Былк эткизбей кармайт деп.
Гүлгаакыдан кем эмес,
Гүлжигит бекер балабы.
Орундалсын экөөнүн,
Энсеп жүргөн талабы.
Ушул сонун кеп дешип,
Падышабыз Гүлгаакы,
Бул кылганы эп дешип.
Көрө албастар кеп айтып,
Ага барса Гүлгаакы,
Арам өлдүк деп айтып.
Динден кетип бул бейбак,
Жаман өлдүк деп айтып.
Бир бирине эки жаш,
Ичтеги сырын айтышып,
Үйгө келип отурду,
Сейилдеп кеч кайтышып.
Гүлжигитке жааптыр,
Чаар жолборс ичигин.
Өзүнүкүн булгундан,
Өз колу менен Гүлгаакы,
Кереметтүү уз кылган.
Баш багып эч ким кирген жок,

Бала баатыр келгени.
Айымкан эне ошондо,
Басып кирди ордого,
Баатырды келип көргөнү.
Баш урунуп Гүлжигит,
Ордунан турду ийилип,
Коштоп келди эки кыз,
Колтуктап үйгө кийирип.
Баланы көрүп Айымкан,
Балпылдап байкуш сүйүнүп.
Бекем кармап колунан,
Бетинен басып бек жыттап,
Кучактап алып мойнунан.
Кулунум менин Гүлжигит,
Эми көрдүм жүзүңдү.
Зоболоңор артылып,
Балам, ондосун кудай ишинди.
Элден сурап кеп уксам,
Атадан жалгыз экенсиң.
Атадан жалгыз Гүлгаакы,
Тагдыр жазса нетесиң.
Гүлгаакы жалгыз сен жалгыз,
Жанына күйөөр мен жалгыз.
Кулундарым уккула,
Досундан көп душман бар.
Барлык киши эл эмес,
Жашынып жүргөн куулар бар.
Ар кандай болчу кырсыктан,
Сактаса болду теңирим.
Садагасы жалгыздар,
Башыңарга бак конуп,
Узун болсун өмүрүң.
Келип кайра кеткенде,
Сак болуп жүр садага.
Андып жүргөн душман бар,
Конбой жүр жалгыз талаага.

Кырыск болуп кокустан,
Учурайсың балаага.
Балдарына жарыктык,
Ичи эзилип жалынып.
Сөз айтканы Гүлжигит,
Турган эле камынып.
Жолборстон ичикти,
Жонуна салып жамынып:
Айтканың ырас энекем,
Айдың көлдөй берекем.
Жан алгыч жолдо турса да,
Атымдын оозун тарта албайт,
Гүлгаакыга ант бергем,
Антымдан кайра кайта албайм.
Ажыдаар жолдо жатса да,
Айбыкпай барып арбашам.
Катылган душман бар болсо,
Катыгын берем, кармашам.
Касташкан душман какшасын,
Кырысктан кудай сактасын.
Ашкере асыл ташта бар,
Атадан алтоо болсо да,
Ар жалгыздык башта бар.
Калмак кыргыз биригип,
Аралаш айыл конобуз.
Айланайын энеке,
Гүлкаакы, мен баш кошсок,
Кайдан жалгыз болобуз.
Башын ийкеп энекең,
Сүйүнгөндөн ыйлады.
Кучагында баладай,
Гүлжигит менен Гүлгаакы.
Не айтаарын баатырдын,
Билип турат Гүлгаакы.
Жаны тууган айга окшоп,
Күлүп турат Гүлгаакы.

Ичи эзилип баланы,
Сүйүп турат Гүлгаакы.
Не сүйлөсө көңүлү,
Уюп турат Гүлгаакы.
Апасынын акылын,
Угуп турат Гүлгаакы.
Эгизиндей баатырды,
Көрүп турат Гүлгаакы.
Коргошундай балкылдап,
Эрип турат Гүлгаакы.
Күндөй болуп күлүндөп,
Жаркылдаган Гүлгаакы.
Кандан, бектен жалтанып,
Тартынбаган Гүлгаакы.
Бүткөн бою чылк алтын,
Анык сулуу Гүлгаакы.
Өмүрү кыска дүйнөдө,
Карып сулуу Гүлгаакы.
Тунуктугу күзгүдөй,
Көркөм сулуу Гүлгаакы.
Кичи пейил жайдары,
Өскөн сулуу Гүлгаакы.
Кенедейден тарбия,
Көргөн сулуу Гүлгаакы.
Кембагал көрсө кейиген,
Боорукер сулуу Гүлгаакы.
Азамат эрге чын жолдош,
Жаракөр сулуу Гүлгаакы.
Суудай таза кири жок,
Тунук сулуу Гүлгаакы.
Жанаша болгон калмакка,
Улук сулуу Гүлгаакы.
Толуп турган кыранда,
Айдай сулуу Гүлгаакы.
Денеси жалын күйгөн от,
Жайдай сулуу Гүлгаакы.

Өзүнөр байкап көргүлө,
Кылып берген кызматын,
Кандай сулуу Гүлгаакы.
Темгили жок бетинде,
Кандай сулуу Гүлгаакы.
Жайында өскөн кызгалдак,
Гүлдөй сулуу Гүлгаакы.
Акылы артык бул өңдүү,
Аялда жок Гүлгаакы.
Кайгы капа билбеген,
Жаралганы бир дагы.
Конок кылып баатырды,
Күткөн турат Гүлгаакы.
Бүгүн түнү өмүрү,
Бүткөн турат Гүлгаакы.
Ажал уусун байкабай,
Ичкен турат Гүлгаакы.
Үстүндөгү булгунун,
Тозулбайт го Гүлгаакы.
Жар болуп сага Гүлжигит,
Кошулбайт го Гүлгаакы.
Бак таалайы башынан,
Качып турат Гүлгаакы.
Маңдайга ажал тамгасын,
Жазып турат Гүлгаакы.
Гүлжигиттин жанында,
Басып турат Гүлгаакы.
Көк мончогуң мойнунан,
Чечип турат Гүлгаакы.
Аттай туйлап жүрөгү,
Эмне кырсык болорун,
Сезип турат Гүлгаакы.
Эмнегедир бир жери,
Ооруп турат Гүлгаакы.
Көзү тартса лыпылдап,
Жакшылыкка баарысын,

Жоруп турат Гүлгаакы.
Шек алдырбай өңүнөн,
Азып турат Гүлгаакы.
Эрте жатса экен деп,
Шашып турат Гүлгаакы.
Бала баатыр Гүлжигит,
Ымыр-чымыр бүткөн бой,
Апийим ичкен немедей,
Эч нерсе менен иши жок.
Атаганат дүнүйө,
Ал түндө болчу кырсыкты,
Айтып коёр киши жок.
Кайран энем Айымкан,
Балдардын сүйүп бетинен,
Бар акылын айтты эми.
Эртерээк жатып эс ал деп,
Өз үйүнө кайтты эми.
Жыбырап жылдыз толгондо,
Жигиттердин баарысын,
Кыздар бөлүп алышты.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Экөө эле жалгыз калышты.
Гүлгаакы сулуу ойлонуп,
Маалкатпастан толгонуп,
Атлас шайы жуурканды,
Аңтара бүктөп жайды ошол.
Кылыктанып турбастан,
Гүлжигит өзү экөөнө,
Керилте төшөк салды ошол.
Жараткан кудай жаштардын,
Күнөөсүн кой деп кечирип.
Гүлжигиттин жанына,
Жалтанбай жатты чечинип.
Боюна бою тийишип,
Бой кошуп жандай сүйүшүп.
Мойнуна колу артылып,

Сүйүүгө терең тартылып.
Касиети башкача,
Кандай кызык жашчылык.
Энеден туума болушуп,
Эркелеп тилден сорушуп.
Коюн колтук алышып,
Каалаган оюн табышып.
Сулуу жатты суналып,
Кыз жигитке кыналып.
Көптөн бери көрүшпөй,
Калган жаштар эригип.
Каткырып ойноп күлүшүп,
Көптөн кийин уйкунун,
Кучагына берилип.
Кызга жигит жарашып,
Сулууга сулуу жанашып,
Тозоктуу күнгө туш кылбай,
Кетсе экен эрте таң атып.

XII

Калмактардын куу Догон,
Эр Гүлжигит баатырдын,
Сары изине чөп салып,
Кайда барар экен деп,
Багып жүрөт көз салып.
Билип жүргөн куу Догон,
Адырдан аркар атканын.
Муз-Төргө келип жатканын.
Гүлгаакыга кырк жигит,
Бүгүн конок болгонун.
Кайра кетпей аттанып,
Баатырлар мында конгонун.
Муну көрүп куу Догон,
Чу койгон бойдон кетиптир.

Кара-Үңкүрдө жашынып,
Жаткан Долу, Таргынга,
Ошол замат жетиптир.
Шашып бушуп кеп айтып,
Кудай берди деп айтып,
Гүлгаакынын Гүлжигит,
Төрүндө жатат деп уктум.
Эч адамдан жазганбай,
Көрүнөө жатат деп уктум.
Гүлжигит баштап кырк жигит,
Жыргап жатат деп уктум.
Шапар тээп шараптап,
Ырдап жатат деп уктум.
Калмактын кызын кыргыздар,
Булгап жатат деп уктум.
Айылында ээн жатат,
Кароолго койгон киши жок.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Кучакташып бир жатат,
Эчтеме менен иши жок.
Муну укканда Долухан,
Ыргып туруп ордуна.
Шыпылдатып ат токуп,
Алдыга Таргын түшкөндө,
Кол козголуп соңунан.
Догон баатыр келатат,
Чыкты деп ишим оңунан.
Араң чыдап жүрдү эле,
Амалынын жогунан.
Үстөккө босток камчы уруп,
Алдындагы Көк-Дөлөн,
Араандай оозун ачыйтыр,
Ак көбүгүн чачыптыр.
Аркасынан көп колду,
Айдап алып шаштырып,
Биз жеткиче кокустан.

Таң сөгүлүп кетет деп.
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Анан түпкө жетет деп,
Энтиктирип аттарын,
Адырлуу тоону этектеп.
Ашып түшүп Көк төргө,
Жете келди Соң-Көлгө.
Баарын билген куу Догон,
Аралатпай айылды,
Жолго салды дайындуу.
Кел-Кечүүдөн кечишип,
Чалпылдатпай абайлап,
Каз-Уяга өтүшүп.
Айыл тып-тынч жатыптыр,
Айылдын жүзүн асманда,
Ала булут басыптыр.
Кызыл-Сазга барганда,
Катуулашып жөнөдү,
Камчы салып аттарга.
Тобу менен каз өрдөк,
Чочуп кетип булардан.
Учуп чыкты асманга.
Туягынан аттардын,
Түркүн куш учуп бырпырап.
Үркүп учкан каз-өрдөк,
Тынчтыкты бузду куркулдап.
Ызгыт учуп ызылдап,
Каркыра-турна каркылдап,
Канаты нурга жаркылдап.
Жарыктык Соң-Көл мелтиреп,
Толкунун чачып шарп этип,
Душманга ачуу келтирет.
Жабышкан чөпкө шүүдүрүм,
Көз жаштай болуп тамчылап.
Боору калың кара жер,
Болукшуп турат кансырап.

Бооруна тартып жаштарды,
Боздотор өчү барчылап.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Таттуу уйкуга батыптыр.
Кучакташкан боюнча,
Козголбой уктап жатыптыр.
Эмчектен колун артыптыр,
Боюна кынай тартыптыр.
Ханышанын койнунда,
Кайран баатыр Гүлжигит,
Каалагандай жатыптыр.
Сүйүүнүн балын татыптыр.
Ошол кезде Гүлгаакы,
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Эки жагын караса,
Жатышкан экен жанаша.
Гүлжигит бала койнунда,
Колу артылып мойнунда.
Акырын туруп ордуна,
Чамгарактан караса,
Түндүк тартпай жатыптыр,
Ай төбөдөн жаркырап.
Чочуп учкан каз-өрдөк,
Асманда жүрөт каркылдап.
Капшытта уктап жатты эле,
Гүлжигиттин тайганы.
Жойлоп кетет экен деп,
Келгенден бери байлануу.
Тынчы кетип кыңшылап,
Эшикти көздөй жулкунат.
Оттобой аттар бош туруп,
Окурунуп кошкуруп.
Эмнедир мууну калтырап,
Дел болгондой жалдырап,
От болуп күйүп илеби.

Экиленип эби жок,
Алып учат жүрөгү.
Басып барып тайгандын,
Мойнуна жибин түргөнү,
Сыртка агытып ийгени.
Чыга калып куу тайган,
Жаны алынча үргөнү.
Сыртка чыгып Гүлгаакы,
Ошол жакты карады.
Жылкы айдаган немедей,
Каптап жылып келатат,
Көп нерсенин карааны.
Чуркап кирип Гүлгаакы.
Колдон алып тургун деп,
Тарткылады баланы.
Айылдын ити ошондо,
Үрүп чыкты ажылдап.
Кулакка жаман алыстан,
Үн угулду бажылдап.
Арстан болсоң тур жигит,
Добулбасың ур жигит.
Алуучу кудай алыптыр,
Аябаган көп душман,
Каптап келип калыптыр,
Болуучу айлаң кыл жигит.
Муну укканда Гүлжигит.
Айгайлаган калайман,
Чууну укканда Гүлжигит.
Бүркүттөй кабак үнүлүп,
Кара жандан түнүлүп,
Тизеси жерге бүгүлүп,
Чуркап жетип жүгүрүп,
Алты кабат соотту,
Андай мындай дегиче,
Ала койду кийинип.
Жоо кабарын билди ошол,

Жаракты жанга илди ошол.
Ачып көздү жумганча,
Бүргө тору жаныбар,
Шашып токуп минди ошол.
Атынын оозун бурду эми,
Добулбасын урду эми.
Соотун кийип Гүлгаакы,
Ал да минип атына,
Эр Гүлжигит баланын,
Катарында турду ошол.
Бала баатыр ошондо,
Көз жиберип караса,
Болгон экен тамаша.
Аттарына камчы уруп,
Кара таандай качырып.
Каптап кирип келатат.
Айгай салып бакырып.
Кырк кыз менен кырк жигит.
Уйкудан көзүн ачканча,
Баарынын шору катыштыр,
Камындырбай басыптыр.
Уук сынып бадырап,
Кереге кыйрап шагырап.
Кишенеп жылкы чуркурап,
Катын бала чыркырап.
Капыстан душман кол салып,
Эмчектеги баланын,
Уйкусун бузуп ыйлатып.
Укмушту элге көргөзүп,
Эчтеме койбой кыйратып.
Бүргө-Тору жаныбар,
Жебедей болуп атылып.
Кара таандай тобуна.
Жетип барды качырып.
Болот найза сунду ошол,
Туш келгенин жалпайтып,

Төшкө болжол урду ошол.
Кыябына келгени,
Кылычтап башын алды ошол.
Кызыкты бала салды ошол.
Догон менен Долухан,
Таргын баштап далайы,
Тегеректеп калды ошол.
Ат үстүндө алышып,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Аянбастан салышып.
Төмөн жагы көл болду,
Тегеректеп курчаган,
Төрт айлантма эл болду.
Анык колго түшөрүн,
Абайлап бала билди ошол.
Жан жагына карабай,
Маңдайына келгенин,
Тик качырып келди ошол.
Чын ачуусу келгенде,
Арстандай айкырып,
Алдында колду жапырып,
Кыргынды бала салды ошол.
Кыйындыгын карагын,
Курчаган колду жарды ошол.
Кол ортосу бөлүнүп,
Качырганда карааны,
Кабыландай көрүнүп.
Кылычынан баатырдын,
Кыйланын каны төгүлүп.
Курчаган колдон чыгууга,
Жакын калган убагы.
Жандай чаап баланын,
Жанында барат Гүлгаакы.
Кутулуп кетмек болду деп,
Долухан, Догон бакырып.
Жер жайнаган көп колду,

Айдап кирди жалырып.
Гүлжигит менен Гаакыны,
Өзү кирди качырып.
Калың кошун ошондо,
Жабалактап келгенде,
Койбочудай көрүндү.
Ортосун тосуп көп баатыр,
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Эки башка бөлүндү.
Катылганын Гүлжигит,
Кагып аттан түшүрүп.
Каршысына келгендин,
Кызыл канын ичирип.
Төш таянды Гүлжигит,
Курчаган колдон кутулуп.
Кылчайып артын караса,
Калыптыр сулуу тутулуп.
Туш-тушунан көп калмак,
Кармайбыз деп умтулуп.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Көрүп турат буларды,
Биле албай эмне кыларды.
Тааный коюп Догонду,
Ачууланып айкырып,
Айбатынан жан чыгып,
Кирип барды качырып.
Туш тушунан сулууга,
Калды көбү асылып:
Кара болот нар кескен,
Кармаган экен сабынан,
Суурган экен кабынан.
Кежигенин тушу деп,
Догонго кылыч жиберди.
Темир экен кийгени,
Болотко болот тийгени,
От чагылды окшоду.

Кылычтын кыйын сокмогу,
Көк шилинин тарамыш,
Кыйып барып ач албарс,
Сөөкө жетип токтоду.
Мына ошондо эр Догон,
Эки көзү тунарып.
Аттын жалын кучактап,
Каруусу калбай кылайып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кайра тартып ала албай,
Батып калган кылычын.
Кыз да болсо карагын,
Кылып турган урушун.
Катуу буруп алганда,
Белинен кылыч үзүлүп.
Анысы аз келгенсип,
Беркисин колдон түшүрүп.
Тоодой болгон Догондун,
Эки көзү сүзүлүп.
Топ этип аттан кулады,
Кетичүүдөй үзүлүп.
Долухан эми жетиптир,
Чоюн баш менен сулууну,
Төбөгө коюп өтүптүр.
Эси кетип алдырап,
Уюй түшүп бүткөн бой,
Устаканы шалдырап.
Көз тунарып турганда,
Жеткен экен Долухан.
Алып түштү сулууну,
Ажыратып атынан.
Көк бөрүдөн бетер сүйрөтүп,
Толгой кармап чачынан.
Жабалактап сулууну,
Туш-тушунан кармашып.
Туткун кылды заматта,

Эки колун байлашып.
Кайран бала Гүлжигит,
Буудандын оозун бурду эле,
Акыл ойлоп кичине,
Бурулуп карай турду эле:
Адырлуу мойнок ашсамбы,
Айылды көздөй качсамбы?
Аңдып келген каракчы,
Айласын анан тапсамбы?
Келгенди мындан көрсөмбү,
Кайсалап чаппай айылга,
Кармашып жатып өлсөмбү?
Салышып жатып буларга,
Алты кабат сооттун,
Ар жигинен сөксөмбү?
Кылчайып качпай коркокчо,
Каптап келген душмандын,
Кызыл канын төксөмбү?
Капыстан келип булардын,
Алганын кара алкымдан.
Качкан менен кубалап,
Калбайт го түбү артымдан.
Соңумдан түшсө создурбай,
Кармап алар белестен,
Канча чапсам оздурбай.
Кантип качам уялбай,
Алдымда атым аздырып,
Үстүмдө тонум боздурбай.
Бул кордукка көнбөймүн,
Ал Гүлгаакы сулуумду,
Душмандардын колуна,
Жарым апта бербеймин.
Кууп келген душмандын,
Алдын тосуп турайын,
Атымдын оозун бурайын.
Бириндетип туш-тушка,

Көрбөгөн санат кылайын.
Күндөй болгон сулууну,
Тарттырып ийип колуман,
Душманга кантип кыйайын.
Деп ойлонуп Гүлжигит,
Атынын оозун бурду эми.
Кайра тартып качырып,
Колдун артын жапырып,
Арстандай айкырып,
Бала найза сунду эми.
Топтогон тобун бузду эми.
Улам алдап ээрчитип,
Таш-тулганын адырга,
Айгайлаган көп колду,
Азгырып алып чыкты эми.
Тараза жылдыз батты эми,
Кез келгенин Гүлжигит,
Кызыл канын чачты эми.
Таң аткыча салышып,
Жалгыз уруш кылганда,
Найзасы сынып жок болду.
Болот кылыч, калканы,
Койгулашып жүргөндө,
Чыккан экен талканы.
Чарчаган экен Гүлжигит,
Өнү сары кер болуп,
Аты ак көбүк тер болуп.
Айгайлаган көп колго,
Жана калды кез болуп.
Айланасын караса,
Көп душмандын ичинде,
Өзү жалгыз калыптыр.
Айдай болгон талаада,
Баатыр бала Гүлжигит,
Түк буйдалып турган жок.
Качар жагын ойлонуп,

Буудандын оозун бурган жок.
Жай бастырып ошондо,
Көп өлүккө барды эми,
Кучактап кошо жыгылган,
Найзалардын ичинен,
Бирди тандап алды эми.
Ыргып минип атына,
Катуулап камчы салды эми.
Кайра баштан душманга,
Карсылдашып калды эми.
Жер жайнаган кол менен,
Беттешип жалгыз урушту.
Айбатына баатырдын,
Бир аз тоскоол кылышты.
Жабылган менен баарысы,
Жайыла качты талаага,
Баатырга келбей каруусу.
Кууп барды Гүлжигит,
Белестен, белес ашырып.
Барган сайын баланын,
Бар кайраты ашыныд.
Баланын келчү жолуна,
«Жакындап келсе атам» – деп,
Мергенден калган жашынып.
Жашынып жаткан мергени,
Бараңдан түтүн булатты.
Бадыратып канча жол,
Бараңдан отту чубатты.
Атканда мерген атка атты.
Кар жилигин сындырып,
Бүргө-Тору жаныбар,
Бүк түшүрүп аксатты.
Муну көрүп көп душман,
Качырышып турду эми.
Кармайбыз деп баланы,
Туш-туштан колун сунду эми.

Жакындап кирип келгенин,
Бала баатыр Гүлжигит,
Тизеге чаап түшүрүп,
Кызыл канын ичирип.
Көптөп кетсе болобу,
Атчан жөөнү коёбу.
Мойнуна чылбыр салышты,
Эки колун артына.
Толгоп бекем таңышты.
Өлөрчө сабап баланы,
Долухандын алдына,
Желкелеп айдап барышты.
Аяк кармап тура албай,
Барган жерден жыгылды,
Кеткен экен каруусу.
Долухан турду күүлөнүп,
Кылычын кезеп баатырга.
Кекерленип сүйлөнүп:
Баш көтөрүп канакей,
Турбайсыңбы Гүлжигит?
Чаман жетсе кылыкты,
Кылбайсыңбы Гүлжигит?
Калмактардын сулуусун,
Албайсыңбы Гүлжигит?
Көтөрүлүп мактанып,
Көлдө жаткан элине,
Барбайсыңбы Гүлжигит?
Сулууга колун суктанып,
Созбойсунбу Гүлжигит?
Гүлгаакыга жеткизбей,
Кылычтап кесем башыңды,
Тозбойсунбу Гүлжигит?
Бөйрөгүңдөн бөксөлөп,
Жарайынбы Гүлжигит?
Боорун тешип өтүндү,
Алайынбы Гүлжигит?

Калмактарды Долухан,
Бар экенин башынан,
Билдин беле Гүлжигит?
Байкоол алып кичине,
Жүрдүн беле Гүлжигит?
Билбесең ошол мен жигит,
Ажал айдап кыз издеп,
Келиптирсиң сен жигит.
Калам десең ажалдан,
Мени менен убада,
Кыласыңбы Гүлжигит?
Гүлгаакыдай сулууну,
Катындыкка аламын,
Кыясыңбы Гүлжигит?
Баш урунуп мойнуңду,
Сунасыңбы Гүлжигит?
Муну айтканда Долухан,
Бала баатыр ошондо,
Ыргып турду ордуңан.
Көзүн ачып караса,
Чоочун элдин тобунда.
Таргын турат күлүндөп,
Найза, кылыч колунда.
Бузукуну көргөндө,
Амалсыз бала күлдү эми.
Иш эмнеден болгонун,
Түшүнүп бала билди эми.
Бала баатыр кеп айтат,
Батыра сөздү эми айтат:
Баатырсынып Долухан,
Корсондобо деп айтат.
Чокчондойсун жөнү жок,
Чогултуп казак, кыргызды,
Чогуу чаап алгансып.
Эсиресиң эби жок,
Эрлерче уруш салгансып.

Башымды кессең кесерсин,
Кесе албайсың тилимди.
Бар кылганың баш кесип,
Түгөтөрсүң күнүмдү.
Көп болсо өлөр амалсыз,
Кыргыздын жалгыз кулуну.
Толуп жатат азамат,
Башынды кесип балталап,
Кууп алчу кунумду.
Кыраан эрдин куну деп,
Сурачу бар жашынды.
Не кыларың аяба,
Суна албайм сага башымды.
Мойнумду тосуп ие албайм,
Сураксыз башым кессең да,
Сулууну сага кыя албайм.
Сени менен каракчы,
Ынтымака келе албайм.
Гүлгаакы деп оозанба,
Разы сөзүм бере албайм.
Баш ийип сенин өзүнө,
Көзүңдү карап жүргөнчө,
А, дүйнө кетер бел жакшы.
Сага берип сулууну,
Сугумду артып жүргөндөн,
Карангы жайлуу көр жакшы.
Долухандын сөөгүнө,
Баланын сөзү жетти окшойт.
Өтпөгөн жерге өттү окшойт.
Андан ары угууга,
Түк чыдамы кетти окшойт.
Ачууланып чындады,
Жайлагын деп баатырды,
Таргынга көзүн ымдады.
Тилеги ошол Таргындын,
Кыйылгансып турабы.

Жөө качырып барды эми,
Как жүрөктүн тушуна,
Таамайлап найза салды эми.
Күчтөп сайып жүрөккө,
Шыкап найза батырып,
Сууруп алса ордунан,
Кызыл кан оргуп атылып.
Кайда жүргөн ким билет,
Гүлжигиттин куу тайган,
Таргынды калды качырып.
Азуу тишин аркайтып,
Толорсукка асылып.
Сууруп өттү борбуйон*
Кокуйлатып Таргындын,
Тилегин таштай катырып.
Ээсине болушкан,
Адамдай эстүү айбанды.
Долухан шилтеп кылычын,
Бөлө чапты тайганды.
Каарданып бакырып,
Калың элди жапырып.
Жигиттерин ошондо,
Бери кел деп чакырып.
Алып кел мында сулууну,
Өлгөнүн көзү көрсүн деп.
Бир жолу мындан түңүлүп,
Айтканыма көнсүн деп.
Эрдигим сулуу билсин деп,
Ичинен күлүп жактырып,
Айныбай мага тийсин деп.
Катуу кордоп сулууну,
Камчы менен сабатып.
Жигиттерге кайтартып,
Жалгыз койгон каматып.
Сулууну айдап келгенде,
Эр Гүлжигит баланын,

Өлгөнүн көзү көргөндө.
Жүрөгү жалын от болуп,
Ичи күйүп чок болуп,
Кайратын жыйып боюна.
Кайгысын сыртка чыгарбай,
Кайранын турду токтолуп.
Тиктеп туруп баланы,
Долухан менен Таргынды,
Акырая карады.
Жойпу Таргын ошондо,
Гүлгаакыга кеп айтат.
Канышасы калмактын,
Угуп турчу деп айтат:
Садагасы Гүлгаакы,
Агаң сүйлөйт тыңдачы.
Акылы жок немече,
Оюнду тетир бурбачы.
Атадан калган туяксың,
Болсо атың ургаачы.
Бышып калды ишибиз,
Бу тоскоолдук кылбачы.
Калмактан келген Долухан,
Баатыр экен абыдан.
Бой келбети башкача,
Кара чаар кабылан.
Башчы болуп калмактын,
Бактысына табылган.
Талканы чыгып жок болду,
Каршы чыгып кабылан.
Атанып чыкса баатырга,
Алдынан каршы чыга албай,
Атагын уккан багынган.
Айткан тилди ал балам,
Акылдуу жолго сал балам.
Адамдын алпы Долухан,
Аялдык бар балам.

Долухан баатыр кан болот,
Өзүн болсо Гүлгаакы,
Каныша бойдон кал балам.
Сен жактырган Гүлжигит,
Азгырма шайтан болучу.
Кудайга жакпай кылганы,
Эр Долухан, Догондон,
Жер кучактап союлду.
Тийишем деген душмандын,
Тукуму калбай жоюлду.
Эси жокчо бузулбай,
Кайра акылың жый балам.
Хан Долухан көсөлдүн,
Эркеси болуп жүр балам.
Эч нерсе билбес кишидей,
Сүйлөдү Таргын кымыйып.
Сонун айтты баатыр деп,
Долухан турат жымыйып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кайнаган ачуу ичинде,
Токтоолук менен чыдады.
Каны качып ичине,
Кызыл жүзү кубарды:
Акылдуу адам өндөнүп,
Сүйлөбө Таргын кишиге.
Суу сепсен кайра жалындар,
Күйүтүм толду ичиме.
Токтолуп турам амалсыз,
Кесер элем тилиңди,
Кылганың толду шишине.
Ак киши болуп сүйлөйсүң,
Жетип коюп түбүмө.
Кыргыздын кыраан балдары,
Чын намысын ойлосо,
Жеткизбей соёр үйүнө.
Жыпылдап мактап ашкере,

Баатыр дейсиң Долуну.
Каракчылык ишти иштеп,
Кайнатып турса шорумду.
Сүйгөнүм эрди өлтүрүп,
Максатыма жеткизбей,
Байлап турса колумду.
Жазыксыз жанды өлтүрүү,
Каракчы айтчы сонунбу.
Тилегине жеткирбей,
Байлагыр тагдыр жолунду.
Тарпка айланган кузгун чал,
Араны бузган бузук чал.
Угуп тургун Долухан,
Ала албайсың Гаакыны,
Ажыратып баатырдан.
Аксайган бузук Таргынды,
Кайната кылып бир жолу,
Айлына барып кызын ал.
Ала Таргын мен эмес,
Тузун таткан атамдын.
Аяп жүрүп өзүңдү,
Тазалап койбой көзүңдү,
Туткунунда жатамын.
Муну айтып Гүлгаакы,
Башка сөзгө келе албай,
Ал Гүлжигит кайрандын,
Жанына басып барды эми.
Эки көзгө ошондо,
Толтура жашты алды эми.
Уктагандай Гүлжигит,
Жаткан кези суналып.
Бой киричи* жазылып,
Устукан сөөгү узарып.
Күлүмсүрөп көзүн жуумп,
Тирүүдөй жүзү кызарып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,

Баатырдын башын көтөрүп,
Мандайынан сылады.
Күнөөлү сага менмин деп,
Кечирип койгун Гүлжигит,
Мен үчүн келип өлдүн деп.
Жашчылык кылыш байкабай,
Ушул күндү көрдүн деп.
Жаныңа кошо жатууга,
Сен үчүн мен да өлдүм деп.
Бетине басып бек жыттап,
Көзүнөн жашы куюлуп,
Береним баатыр деп жыттап.
Түнүндө сулуу Гүлгаакы,
Камалып жалгыз жатыптыр.
Не болду деп баатырды,
Кайгыга терең батыптыр.
Издеп жүрүп бейбагың,
Жабыктан канжар таап алып,
Жеңине бекем катыптыр.
Мына ошондо Гүлгаакы,
Арка чачын жайды ошол,
Колуна канжар алды ошол.
Жигиттер жетип баргыча,
Колунан жулуп алгыча,
Как жүрөккө малды ошол.
Калмактардын Долухан,
Гүлгаакыдай сулууга,
Байкабай туруп алдатып,
Томсоруп туруп калды ошол.
Таргын жүрөт бакырып,
Сак болбойсуң иттер деп,
Жигиттин баарын жапырып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Чолпондой жанган эки көз,
Шоола чачып көрө албай.
Безеленген булбул тил,

Сөз айтууга келе албай.
Кундуздай болгон кара чач,
Кызыл канга жуулуп.
Боз топурак жуурулуп,
Кекиртеги кысылып,
Токтоду деми буулуп.
Кызыл өңү кубарып,
Кериле түшүп жан берди,
Султан бою суналып.
Эки көзү жаштанып,
А, дүйнө көздөй жол тартты,
Гүлжигитти жазданып.
Догон менен Долухан,
Кылычын канга майлаптыр.
Кырк жигит менен кыздарды,
Немесин койбой жайлаптыр.
Кылычтап башын кыйыптыр,
Чогултуп келип аларды,
Дөбө кылып жыйыптыр.
Жоо келгенде тура албай,
Камынып кайрат кыла албай,
Гүлжигит бала эр өлдү.
Гүлгаакы сулуу тең өлдү.
Кыз жигиттин тобу өлдү.
Байкабай туруп алдырып,
Курбулары чогуу өлдү.
Шордуу эне Айымкан,
Аралап жүрүп жетиптир,
Өлүгүнө балдардын,
Эт бетинен кетиптир.
Боздоп ыйлап бышактап,
Өксүп ыйлап энекең,
Бооруна басып кучактап.
Көрүп туруп ушуну,
Ким чыдайт ага мунайбай.
Кандай пенде тура алат,

Көзүнөн жашын чыгарбай.
Угуп турган адамзат,
Кошо сыздап сай сөөгү,
«Кулунум» деп ыйласа,
Жанына карап тура албай.
Томсоруп турган калайык,
Эч бир арга кылалбай.
Ак булут бетке чүмкөнүп,
Азапты кошо тарткандай,
Ачык асман бүркөлүп.
Булуттун жашы тамчылап,
Кошо жашып көк дагы.
Мунканган дарты барчылап,
Ачуусу келип удургуп,
Кошулуп ыйлап жел дагы.
Ачууланып толкундап,
Көбүгүн чачат көл дагы.
Оюнда жок жаштарга,
Капилет ажал туш болду.
Жамгыр карга айланып,
Ак жайдан күнү кыш болду.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Жел тийбеген жүзүнө,
Кар аралаш муз тоңду.
Алтындай жаштык сап болду,
Азапты салып башына,
Мына ушундай чак болду.
Кан жутуп ыйлап энекең,
Каран түн түшүп кайгырып,
Чолпонуна айрылып.
Кызыталак Догондун,
Шилисин кылыч кесиптир.
Уусу өтүп болоттун,
Шишиги мээге жетиптир.
А, дүйнөнү бет алып,
Шашкеге жетпей кетиптир.

Таргын элди башкарып,
Көтөрүлүп чакчаңдап,
Көбүрүп сүйлөп асмандап.
Борбуюн сууртуп тайганга,
Баса албай жүрөт аксандап.
Сакалдары бириндеп,
Тоодой болгон Догондун,
Өлгөнүнө күлүндөп.
Алтын такка минем деп,
Калмакты жалгыз билем деп.
Ошол кезде Долухан,
Кез келгенин жекирип.
Баатырсынып ал турат,
Гүлгаакыны өлтүрүп.
Эңсеп келген оюна,
Билбестик кылып жете албай,
Өзү калды өкүнүп.
Байкабай туруп иш кылып,
Баш чайкап ката кетирип.
Таргынга Долу кеп айтат,
Душманың кайда бар деди.
Таап алып аларды,
Түп атасын таанытып,
Түгөл өчүң ал деди.
Таргын айтып Таранды,
Ини кылып Гүлгаакы,
Багып алган баланы.
Жүргүн эрте табалы,
Аны кармап алалы,
Ушу кезде жок кылып,
Кар жилигин чагалы.
Таранды издеп барыптыр,
Баатыр Догон көмүлбөй,
Өлгөнү итче көрүнбөй,
Как талаада калыптыр.
Таба албай чарчады,

Издеп жүрүп баланы,
Короо жайын бүт койбой,
Үйгө чейин карады.
Жата калып шыкаалап,
Ийинге чейин карады.
Карап турсан Долухан,
Аскериң көрсөң кара таан.
Уккандардан жан чыгып,
Кереге уугун чечиптир,
Тоо аралап көчүптүр.
Кай кеткени билинбей,
Житип-житип кетиптир.
Аралап келип Чүй жакты,
Басып кирип айылын,
Баш ийдирип калмакты.
Мына эми сен Таргын,
Өзүң сурак кыл деди.
Таргын анда кеп айтат,
Угуп тур анда деп айтат:
Байсорун деген жер деди,
Өзүң барып көр деди,
Кадимки Ысык-Көл деди.
Өйүз-бүйүз конушкан,
Кошуна кыргыз эл деди.
Аган акыл таппасаң,
Айылын барып чаппасаң,
Салбасын деп бузукту,
Көрүп калып жүрбөйлү,
Көлдүктөрдөн кызыкты.
Байсорунга курулган,
Төрт-Күл деген чеп деди.
үч катар сепил салынган,
Айланасы бек деди.
Турак кылып ошону,
Баш ийдирип баарысын,
Анан кийин кет деди.

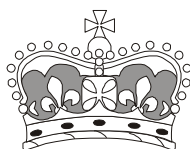
Тилин алып Долухан,
Аттанып жолго чыгыптыр,
Аңгемесин угуптур.
Душман басып келди деп,
Гүлжигит, Гаакы өлдү деп,
Кырк жигит, кырк кыз кырылып,
Кордукту катуу көрдү деп,
Аны укканда калмактар,
Тоо таянып көчүптүр.
Болгон Көлдүн кыргызы,
Сыртка качып кетиптир.
Баласынын өлгөнүн,
Байдуулат шордуу угуптур.
Ботодой боздоп боортоктоп,
Карыганда куруптур,
Издеп таппай калышты,
Доргу менен Долонду.
Төкө баштап дайынсыз,
Чечендери жоголду.
Долуханга даай албай,
Мен баатырмын дегендин,
Нечендери жоголду.
Барып жетти Сорунга
Эси чыгып анын да,
Баш урунуп Долуга.
Кыйды Таргын ошондо,
Ар нерседен шекшинип,
Төрт-Күлдөгү сепилге,
Кирип жатты бекинип.
Туш-тушун койду бактырып,
Он өгүзгө сүйрөтүп,
Дарбазасын жаптырып.
Мына ошондо Долухан,
Туш-тушка киши чаптырып.
Калмак уулу болгонун,
Кайра жыйды көчүрүп,

Кайда да болсо таптырып.
Булар жатты күүлдөшүп,
Тынч жаткан элди дүрбөтүп.
Байдуулат кары ошондо,
Азаматтан таптырып.
Казак менен кыргызга,
Жөнөттү киши чаптырып.
Намыр менен Темирге,
Казактардын Албанга,
Аябаган балбанга.
Жетип кабар бериштир,
Бул жорукту укканда,
Коломолуу кол алып,
Аз гана эмес мол алып,
Токтоосуз жетип келиптир.
Намыр, Темир, Албандар,
Чүйдөн келип табышты.
Долухандын жайынан,
Толук кабар алышты.
Кайда экенин билишип,
Басып эки Кеминди,
Тору-Айгырды ашыптыр.
Тоо аралап токтобой,
Баатырлар катуу шашыптыр.
Өлөмүн деп санабай, Гүлжигит,
Гаакы куну үчүн,
Өзүнүн жанын аябай.
Ак-Суунун суусун кечиптир,
Айтылуу Кароол-Дөбөгө,
Жашырынып жетиптир.
Кароолчусун кармашып,
Камынтпай башын кесиптир.
Намыр, Темир, эр Албан,
Ошол Кароол-Дөбөнүн,
Чокусуна жатыптыр.
Терең чункур каздырып,

Көргөзбөй атын катыптыр.
Ат маты менен чункурга,
Он миң киши батыптыр.
Калмактар анда шекшинип,
Сыртка чыкпай сепилден,
Жатып алды бекинип.
Таңга маал сепилге,
Кирген экен билгизбей,
Алты жигит секирип.
Дарбазаны кайтарган,
Кароолчусун өлтүрүп.
Өгүз кошуп акырын,
Дарбазасын ачыптыр.
Анан кийин жигиттер,
Жетип кабар салыптыр.
Араң турган баатырлар,
Каптап кирип барышты,
Дүмөктү катуу салышты.
Капталында дарбаза,
Калмактар өзү ачыптыр,
Карабай артын качыптыр.
Кармап алып Таргынды,
Тирүүлөй шишке сайыптыр.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Эрлердин өчүн алыптыр.
Долуханды кармашып,
Токтобой башын кесиптир.
Айтылуу Сорун ошондо,
Карматпай качып кетиптир.
Карап туруп баатырлар,
Качкандын жолун бууган жок.
Көздөгөнүн тапкан соң,
Артынан түшүп кууган жок.
Калмактардын айлына,
Катуу ушак тарады.
Казак, кыргыз биригип,

Эми түпкө жетет деп,
Тукумун үзүп калмактын,
Түгөл кырып кетет деп.
Акылынан шашыптыр,
Аябай калмак качыптыр.
Токтобостон кетиптир,
Бир түтүн калбай көчүптүр,
Үрүмчү менен Капкага,
Үркүп кирип кетиптир.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Экөө өлдү дегенде,
Адам калбай ыйлады.
Эсинен такыр чыгарбай,
Эстелик кылып арбагын,
Бүт калайык сыйлады.
Төөгө жүктөп алпарып,
Жайын терең оюптур.
Гүлжигит менен кырк баатыр,
Тонго алпарып коюптур.
Чатырча салып кырматып,
Көк кызыл кылып сырматып,
Салган экен күмбөзүн.
Гүлгаакы менен кырк кызга,
Соң-Көлгө күмбөз салыптыр,
Белгиси кылып өзү жок,
Кылып кеткен кызматы,
Айтылып элде калыптыр.
Соң-Көлдөгү Чоң-Дөбө,
Гүлгаакынын мүрзөсү,
Ал экени аныктыр.
Түштүгүндө жыйырма,
Түндүгүндө жыйырма,
Күмбөз урап эскирип,
Дөбө өңдөнүп көп мүрзө,
Кырк кыздан калган тарыхтыр.
Кубарып өңү дат болбойт,

Жатса да жерде денеси.
Элдин ичин аралап,
Тирүүдөй жашайт элеси.
Ашык болгон эки жаш,
Бирин бири сүйүшүп,
Дагы эле жашап жүргөнсүйт.
Кайгысы жок ичинде,
Каткырып ойноп күлгөнсүйт.
Ысык-Көл менен Соң-Көлдүн,
Сымаптай тунук суусуна,
Чабандын кызы жуунса,
Кошулуп бирге жуунгансыйт.
Жаштар менен сүйгөнү,
Жанында карап тургансыйт.
Жарышып ойноп малчылар,
Көк бөрү тартып ойносо,
Тамаша бирге кургансыйт.
Кылымдар жерде жатса да,
Мүрзөсүн көк чым басса да,
Кыз, жигит бойдон картайбай,
Айтылып жүрөт дастанда.

«ГҮЛГААКЫ» ПОЭМАСЫНДАГЫ СӨЗДӨРГӨ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

Сун чапан – Ак кездемеден же ак төөнүн жүнүнөн токулган, кездемеден жасалган баалуу чапан.

Мамили – памил чай (кара чай).

Күрөөкө – кымбат кездемеден кооздолуп тигилген сарт кийим, тон.

Дүрмөк – кол салуу, жанжал, чатак.

Кирич – жаанын кергичи. Кээде жаа, саадак маанисинде да колдонулат.

Коломолуу – 1) жаанын огун салуучу баштык. 2) саадак дегенди да түшүндүрөт.

Ì ÀÇÌ ÓÍ Ó

«Àèñàòèùí ì áí áí Ēóèì ùðçà» – ì àðàààð	
òðààààèÿñũ	3
Ēóèì òðçà ì áí áí Àèñàòèùí	
(<i>Ààðí ù Àèùéóèíáàóí àéðóóñóí àà</i>)	11
Òçøçí àçðì °	26
Àèñàòèùí ì áí áí Ēóèì òðçà	
(<i>Ùí àè Ùñí áí óóéóí óí àéðóóñóí àà</i>)	28
Ēóèì ùðçà ì áí áí Àèñàòèùí	
(<i>×àè Ñààùéíáàóí àéðóóñóí àà</i>)	36
Ì òðçà óóè	
(<i>Áí àðàçé Òàæéáááááí ùí àéðóóñóí àà</i>)	44
Àèñàòèùí ì áí áí Ēóèì ùðçà	
(<i>Ēàðàðáàèí àèè èùðáùçààððàà àéðùéááí áàðèáí ò.</i> <i>Òàæèèñòáí, Ēéðáàðàè ðáéíí ó</i>)	49
Àè ì àèòùì	
«Àè Ì àèòùì » æáí à èàèì àè áííðó	68
«Àè Ì àèòùì »	
(<i>Ì . Çóèí èááàèí àéðóóñóí àà</i>)	74
Ì àèòùì	
(<i>Ð. Áíñòíííáàóí àéðóóñóí àà</i>)	86
Ēàðàáóè áíóíì	
«Ēàðàáóè áíóíì » æáí à ÿèàèè òèèííí òèÿ	96
Ēàðàáóè áíóíì	
(<i>Ñàðùéóí áí Áùééáí áàáààèí àéðóóñóí àà</i>)	103
Ēàðàáóè áíóíì	
(<i>Ēèéáùéáà Ðàèì àòíà àéðóóñóí àà</i>)	111
Ēàðàáóè áíóíì	
(<i>Ùáùðàè Áàèøàéáááàèí àéðóóñóí àà</i>)	120

ÆèèèéÜð æèèäÜç	
ÆèèèéÜð æèèäÜç – æìì îèðí í äæçèí ää	
òççìèä°í òððí òððé ìíγì à	124
Æàí àèèü æèèäÜç	
(Ì . Çóèí èääæí àèðóóñíí ää)	138
ÆèèèéÜè æèèäÜç	
(Ì ðí Èèèääð äääí ìíàí äüè èüðäüçääí	
æàçüèüí àèüí àáí)	168
Æèèèéí òéò Æèí àèèè	
(Òíé-óääè Àí ìàððíí àáí àèðóóñíí ää)	179
Æè àðì àð. Èà+èáí èüç.	
Æèääðì àð ì áí áí Èà+èáí èüç òóððàñüí äääü	
òàðüòüé üðèàð æ°í çí ä° γèè ìíç ñ°ç	192
Æèääðì àð Èäðääóé èüçü	
(È. Ì èððàèíá æàçüí àèääí ì àðáðèèè)	202
Æèääðì àðøèí çàðü	
Èäðääóé °èá°í á° èüçü Æèääðì àðøèí èíøèí	
èíøíáó (1911)	213
Èà+èáí èüç	
(Òíáí èí è Ì ìèáí í óèò)	216
Èà+èáí èüçäüí äáyí ü	
(Í òðàèí Àèèääæí àððèáí òü)	220
Ãçèääæèü	
«Ãçèääæèü» – ìíγì àñü æáí à γí èèèèèèè ìàèò	238
Øääì àððáí áóááí à Ãçèääæèü èüçäü àèääí ü	
(Òíáí èí è Ì ìèáí í óí àèðóóñíí ää)	269
Ãçèääæèü (Ááèðáèääá Ü áüðáèäüí àèðóóñíí ää)	281
Áóááí à Ì àððáí (Èàñüí ááè Ñáèääèí àðíá æüèí áááí)	285
Øääì àððèèá äáyí ü	
(×íðááè Í àðì üðçáääáèí áððèáí òü)	287
Ãçèääæèü (Ì ðóçááè Õðì áí ááðíí ááóí áððèáí òü)	319
«Ãçèääæèü» ìíγì àñüí äääü ñ°çá°ðá° òçøçí äçðì °è°ð	568

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:

**Аксаткын менен Кулмырза, Ак Мактым,
Карагул ботом, Жалайыр жалгыз, Ак Бермет,
Качкан кыз, Гүлгаакы**

15-ТОМ

Т ү з г ө н:

Гүлбара Орозова

Техн. редактору *Жусупбекова А.*

Корректору *Орозова Г.*

Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.05.2016-ж. берилди.
Басууга 10.03.2016-ж. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108^{1/32}.
Көлөмү 34,75 б.т. Нускасы 500. Заказ № 011.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс» ЖЧК
басмаканасында басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз к. 49.